

Kieli, diskurssi
& yhteisö

Kieli, diskurssi & yhteisö

toimittaneet

Kari Sajavaara

Arja Piirainen-Marsh

Soveltavan kielentutkimuksen keskus
Jyväskylän yliopisto
Jyväskylä 2000

Julkaisusarjan toimitus

Minna-Riitta Luukka
Kari Sajavaara

Julkaisija:
Soveltavan kielentutkimuksen keskus
PL 35
40014 Jyväskylän yliopisto
<http://www.jyu.fi/solki>
solki-info@jyu.fi

© kirjoittajat ja Jyväskylän yliopisto/Soveltavan kielentutkimuksen keskus

taitto ja kansi Sinikka Lampinen

Jyväskylän yliopistopaino 2008

2. muuttamaton painos

ISBN 978-951-39-0664-1 (nid.), ISBN 978-951-39-5991-3 (PDF)
ISSN 1457-1269

SISÄLTÖ

Alkusanat	7
<i>Pirkko Nuolijärvi</i> Sosiolingvistiikka kielentutkimuksen kentässä	13
<i>Terttu Nevalainen & Helena Raumolin-Brunberg</i> Sosiolingvistiikan haaste kielihistoriassa	39
<i>Paula Sajavaara</i> Kielenohjailu	67
<i>Pirjo Linnakylä</i> Lukutaito tiedon ja oppimisen yhteiskunnassa	107
<i>Minna-Riitta Luukka</i> Näkökulma luo kohteen: diskurssintutkimuksen taustaoletukset	133
<i>Pirjo Hiidenmaa</i> Lingvistinen tekstintutkimus	161
<i>Sari Pietikäinen</i> Kriittinen diskurssintutkimus	191
<i>Sirpa Leppänen</i> Kirjallisen tyylin tutkimus	219
<i>Katherine Wyly Mille & Paul McIlvenny</i> Sosiaalinen sukupuoli ja suullinen vuorovaikutus: feministiset teoriat ja sosiolingvistinen tutkimus	257

Anna Mauranen

Kontrastiivinen retoriikka 299

Tarja Nikula

Pragmaattinen näkökulma kieleen 331

Salla Kurhila

Keskusteluanalyysin esittelyä ja
rajankäyntiä – kakkoskielisten keskustelujen haaste 359

ALKUSANAT

Kielen suhde erilaisiin yhteisöihin, niiden tarpeisiin ja vaatimuksiin sekä yhteiskuntaan laajemminkin on monien soveltavan kielentutkimuksen kysymyksenasettelujen taustalla. Sosiolingvistinen tutkimus on perinteisesti tarkastellut kielenkäyttöä suhteessa puhe- ja tulkin-tayhteisöjen normeihin ja sosiaalisen rakenteen piirteisiin. Samanlaiset kysymykset tulevat vastaan, kun tehdään päätöksiä vaikkapa kielenohjailun tavoitteista ja keinoista. Diskurssin, tekstien ja vuoro-vaikutuksen tutkimus taas erittelee tilanteisten ja yhteisöllisten kielenkäyttötapojen kysymyksiä erilaisista näkökulmista. Tähän kirjaan kootut artikkelit tarkastelevat kielen ja sosiaalisten tekijöiden monitahoisia suhteita ja tuovat esiin näkökulmia kieleen merkitysten luojana, välittäjänä, muokkaajana ja kantajana. Artikkeleissa pohditaan, millaisista lähtökohdista ja millaisin keinoin kielen muotoja ja kielenkäyttöä – puhetta, tekstejä, diskursseja – voidaan tarkastella ja millaisia tuloksia ja sovelluksia erilaiset lähestymistavat tarjoavat.

Monilla kielentutkimuksen alueilla on huomattu perinteisesti keskeisten käsitteiden, jaottelujen ja oletusten ongelmallisuus. Aiempien käsitysten kyseenalaistamisen myötä etsitään uusia näköaloja ja menetelmiä, joilla voidaan vastata muutospainaisiin. Näitä haasteita tarkastellaan sosiolingvistiikan näkökulmasta *Pirkko Nuolijärven* artikkelissa. Sosiolingvistiikassa tutkimuksen painopisteiden muuttaminen on tuonut uusia tulkintoja esimerkiksi sellaisten käsitteiden kuin normi, standardi tai prestiisikieli merkityksestä. Uusia mahdollisuuksia ovat avanneet erityisesti interaktionistisen sosiolingvistiikan ja keskusteluntutkimuksen myötä saadut havainnot puhetilanteen moniehtoisuudesta ja puheikäyttäytymistä jäsentävästä toiminnallisesta normista.

Uusia näkökulmia syntyy myös, kun tarkastellaan sitä, miten nykysosiolingvistiikan tarjoamat menetelmät ja lähtökohdat soveltu-

vat historialliseen kielentutkimukseen. *Terttu Nevalainen* ja *Helena Raumolin-Brunberg* käsittelevät tällaisen tutkimuksen ongelmia ja ratkaisuja. Vaikka historialliseen kontekstiin sovellettu lingvistinen tutkimus ei kerrokaan nykyhetken kielenkäytön ongelmista, se osoittaa, kuinka nykykielenkäytön tutkimuksessa kehitetyt menetelmät tuovat uutta ja ajankohtaista informaatiota kielen muutoksista ja niihin mahdollisesti vaikuttavista tekijöistä.

Elävän kielen muutoksen ja kehityksen hallinta kielenohjailun avulla on *Paula Sajavaaran* artikkelin teema. Artikkelin käsittelee eri näkökulmista kielenhuollon painotuksia, tavoitteita ja kohteita. Moniulotteinen katsaus kielenohjailun keskeisiin kysymyksiin haastaa lukijan pohtimaan suhtautumista omaan kieleen ja sen muuttuvaan ja vaihtelevaan käyttöön. Samalla se tuo näkyviin kielen ohjailun haasteellisen tehtävän monien odotusten, vaatimusten ja ideologioiden ristipaineessa.

Kielenkäytön muuttuviin tarpeisiin pureutuu myös *Pirjo Linnakylä*, joka pohtii lukutaidon merkitystä tiedon ja oppimisen yhteiskunnassa. Lukutaitoa ei voida enää tarkastella vain lapsuuden tai kouluopetuksen tuottamana perustaitona, vaan se on nähtävä koko eliniän kehittävänä yksilön oppimisen ja henkisen kasvun, työnteon ja aktiivisen kansalaisuuden avaintaitona. Teknologinen kehitys ja muuttuva työelämä asettavat yhä laajenevia vaatimuksia uuden oppimiselle ja siten myös lukutaidolle: se on edellytys ongelmien ratkaisuun, ihmissuhteiden hyödyntämiseen, verkostojen käyttöön, suunnitteluun, markkinointiin ja moneen muuhun.

Yksi soveltavan kielentutkimuksen monitahoisimmista ja nopeimmin kehittyvistä tutkimusalueista tarkastelee kieltä diskurssina, teksteinä ja vuorovaikutuksena. Vaikka eri suuntauksia yhdistää näkemys kielen kontekstuaalisuudesta, ovat tutkimuksen kytkökset eri tieteenfilosofisiin lähtökohtiin ja sitoutuminen erilaisiin taustatehtäviin johtaneet ristiriitaisiinkin näkemyksiin tutkimuskohteen luonteesta, tutkimuksen tavoitteista ja menettelytavoista.

Taustaa eri tutkimussuuntien näkemyseroihin tarjoaa *Minna-Riitta Luukan* artikkeli, jossa pohditaan formalistisen ja funktionaali-

sen kielentutkimuksen vaikutuksia diskurssin tutkimukseen. Luokka jäsentää diskurssintutkimuksen neljään näkökulmaan: tekstuaaliseen, kognitiiviseen, interaktionaaliseen ja konstruktionistiseen. Näiden painotuksia erittelemällä hän osoittaa, miten formalistisen ja funktionaalisen perinteen erilaiset näkemykset ja pyrkimykset ovat jättäneet jälkensä eri näkökulmien tapoihin hahmottaa ja kuvata tutkimuskohdetta.

Lingvistisen tekstintutkimuksen erityistehtävät ovat *Pirjo Hii-denmaan* artikkelin kohteena. Lingvistinen tekstintutkimus on erotettavissa muista tekstin ja diskurssin tutkimuksen lajeista kysymyksenasettelunsa kautta. Kieleen keskittyvä tekstintutkimus selvittää, millaisia merkityksiä tekstissä ilmaistaan kielen tarjoamia mahdollisuuksia hyödyntäen ja miten se tapahtuu. Tutkimuksen tarve korostuu tarkasteltaessa tekstien kasvavaa merkitystä teknologisoituvassa yhteiskunnassa ja ihmisten arkipäivässä. Tärkeä tutkimuskohde on esimerkiksi eri instituutioiden, kuten hallinnon tai tiedotusvälineiden käyttämä kieli.

Sari Pietikäisen artikkelissa esitellään kriittisen diskurssianalyysin lähtökohtia ja tutkimuksen kohteita. Tämän tutkimusalueen taustalta löytyy kriittisen lingvistiikan, funktionaalisen kielitieteen, semiotiikan ja erilaisten diskurssiteorioiden näkemyksiä. Näiden leikkauskohdista ovat muotoutuneet kriittisen diskurssintutkimuksen keskeiset lähtökohdat: kielenkäyttöä lähestytään sosiaalisena areenana, jossa tekstit, diskurssit ja niiden heijastamat sosiaaliset prosessit osallistuvat ympäröivän maailman rakentumiseen. Esimerkkejä ajankohtaisista tutkimuskohdeista ovat rasismi ja muut syrjinnän muodot.

Katherine Wyly-Mille ja *Paul McIlvenny* (suom. Tuija Modinos) tarttuvat yhteen modernin kielentutkimuksen kiistanalaisimmista tutkimuskohdeista, kielen ja sukupuolen suhteeseen. Heidän artikkelissaan luodaan kriittinen katsaus feministisen kielentutkimuksen ja sosiolingvistisen tutkimuksen leikkauskohtiin. Kirjoittajat ottavat tarkasteltavakseen joukon feministisiä tutkimussuuntauksia ja erittelevät näiden artikuloimia näkemyksiä ja haasteita kielentutkimuksel-

le. Näiden analyysi osoittaa, kuinka eri teoreettisiin lähtökohtiin nojaavien tutkimusten käsitykset sukupuolesta sosiaalisena tekijänä tuottavat hyvin erilaisia tutkimustuloksia ja argumentteja. Samalla myös kyseenalaistuu kielentutkijoiden mahdollisuus toimia neutraaleina kielen tarkkailijoina, käyttäjinä tai muokkaajina.

Sirpa Leppänen tarkastelee kirjallisen tyylin tutkimuksen kehityssuuntia ja haasteita ja pohtii esimerkiksi monitieteisyyden mukanaan tuomaa rikkautta ja rikkonaisuutta. Tyylin tutkimuksen kehitystyä kohti kirjallisuuden ja siihen liittyvien institutionaalisten diskursioiden monitahoista ja kontekstuaalista tarkastelua ovat menetelmäkysymykset nousseet ajankohtaisiksi. Ongelmallisia ovat esimerkiksi pyrkimykset erottautua kirjallisuuskritiikin subjektiivisesta tarkasteluvasta ja määritellä suhde tieteeseen ja tiedeyhteisöjen vaatimuksiin. Yhtenä ratkaisuna artikkelissa tarjotaan konstruktionistista näkökulmaa, jossa analyttinen tulkinta sitoutuu avoimesti julkutuotuihin ideologisiin, teoreettisiin ja metodisiin lähtökohtiin.

Anna Mauranen johdattaa kontrastiivisesta tutkimuksesta eriytyneen tutkimusalan, kontrastiivisen retoriikan kysymyksiin. Tämä kielen opetuksen lähtökohdista alunperin kehittynyt tutkimussuuntaus on tarkastellut mm. tekstien vaikuttavuuteen liittyviä tekijöitä ja kulttuuristen tekijöiden osuutta teksteissä esiintyvien erojen aiheuttajina. Viime vuosina on kiinnostuttu enemmän genren, tekstityyppien ja tekstilajien analyysistä ja globalisoitumisen kysymyksistä kieli- ja kulttuurieroja korostavan lokaalisen näkökulman sijasta. Tutkimuksen laajennuttua akateemisen tekstimaailman ulkopuolelle on tullut ajankohtaiseksi pyrkiä vahvistamaan myös tutkimusalan teoreettista perustaa.

Tarja Nikula esittelee pragmatiikan tarjoaman näkökulman kieleen. Taustaltaan kielifilosofiaan ja funktionaaliseen kielitieteen kiinnittyvä pragmatiikka on niitä nykyään monitieteisiksi luokiteltavia alueita, joiden keskeinen tavoite on kielenkäytön kysymysten sekä kielen ja kontekstin suhteen tarkastelu. Laajimmillaan pragmatiikka tarkoittaa kaikkea kielenkäytön kognitiivisiin, sosiaalisiin ja kulttuurisiin funktioihin kohdistuvaa tutkimusta. Soveltavan kie-

lentutkimuksen kannalta keskeisiksi pragmatiikan alueiksi ovat nousseet kohteliaisuuden tutkimus, kulttuurienvälinen ja kontrastiivinen pragmatiikka ja pragmaattisen kielitaidon tutkimus.

Salla Kurhilan tarkastelun kohteena on puheen ja vuorovaikutuksen tutkimukseen kohdistuva keskustelunanalyysi. Keskustelunanalyysi erottuu teoreettisemmin painottuneista diskurssintutkimuksen suuntauksista vahvasti empiirisen tutkimusotteensa vuoksi. Artikkelit valaisee keskustelunanalyysin peruserätyksiä ja keskeisiä havaintoja ja osoittaa metodisten ratkaisujen yhteydet puheenvuorujen rakentumisesta ja niiden välisistä sidoksista saatuihin empiirisiin tuloksiin. Huomiota saavat osakseen myös metodiin kohdistuvat haasteet, joita esimerkiksi institutionaalisen vuorovaikutuksen ja kakkoskielisten keskustelujen kuvaaminen on nostanut esiin.

Kiitämme kirjaan kirjoittaneita siitä, että he ovat jaksaneet odottaa teoksen valmistumista, ja toivomme, että teoksen ilmestymisen monen viiveen jälkeen palkitsee sen tekemiseen osallistuneita. Erityisen kiitoksen ansaitsee Sinikka Lampinen, joka on ollut mukana artikkelien toimittamisessa ja muokkaamisessa yhtenäiseen asuun.

Jyväskylässä tammikuussa 2000

K. S.

A. P.-M.

Huom. Kunkin artikkelin kirjallisuusluettelon jälkeen on luettelo teoksista, joista voi hankkia lisätietoja artikkelissa käsitellyistä aiheista. Kirjallisuusluetteloihin on lisäksi merkitty tähdellä teoksia, joita suositellaan samaan tarkoitukseen.

SOSIOLINGVISTIikka *KIELENTUTKIMUKSEN KENTÄSSÄ*

Pirkko Nuolijärvi

Sosiolingvistiikka on kielentutkimuksen ala, joka käsittelee kieltä sosiaalisessa ympäristössään ja tarkastelee sosiaalista todellisuutta lingvistiikan keinoin. Tämän artikkelin tarkoituksena on tarkastella lyhyesti sitä, mitä sosiolingvistiikkaan on viime vuosikymmenien aikana luettu ja mihin kysymyksenasetteluihin 1990-lukuun mennessä on päästy. Katsaus ei ole kronologinen kuvaus sosiolingvistiikan elinkaaresta, vaan pikemmin yleisluontoinen ja pohdiskeleva kuvaus heterogeenisestä alueesta ja sen tarkastelussa esiin nousseista kysymyksistä ja painotuksista.

1 SOSIOLINGVISTIIKAN KÄSITE JA ERITYISALA

Termi *sosiolingvistiikka* on mainittu akateemisessa tutkimuksessa tiettävästi ensimmäisen kerran vuonna 1952 (käsikirjoite vuodelta 1949), jolloin Haver C. Currie julkaisi artikkelinsa *Projections of sociolinguistics: the relationship of speech to social status* (Coulmas

1997: 1). Termi ei luonnollisestikaan heti vakiintunut kielenkäyttöön, eikä sosiolingvistiikkaa kielentutkimuksen alueena siis tuolloin vielä ollut olemassa. 1950-luvulta lähtien sosiolingvistinen tutkimus alkoi vähitellen tulla osaksi kielentutkimusta, ja 1960-luvulla sosiolingvistiikka käsitteenä vakiintui, erityisesti William Labovin työn ansiosta (Labov 1966).

Sosiolingvistinen kysymyksenasettelu ja tutkimus on 1990-luvulle päästyä monipuolistunut siinä määrin, että lyhyen kattavan kuvauksen laatiminen, jossa otettaisiin huomioon kaikki osa-alueet, ei enää ole mahdollista. Samaan aikaan kun kielentutkimus on metodisesti monipuolistunut, on myös sosiolingvistiikan sisäinen kehitys saanut osansa tästä monipuolistumisesta ja parhaimmillaan vaikuttanut siihen itsekin. Lingvistikseen painottuneen sosiolingvistiikan rinnalla on sosiologisesti painottunut kielisosiologia, joskin termejä käytetään usein synonyymeinakin (Wardhaugh 1992: 13, Chambers 1995: 11).

Muuan opiskelija kysyi äskettäin, eikö voi ajatella, että kaikki kielentutkimus on sosiolingvistiikkaa, koska yksilön kieli ja kielenkäyttö ovat niin vahvasti yhteisöllistä. Vaikka sosiolingvisti näin mielellään ajattelisikin, sosiolingvistiikalla on silti erityistehtävänsä lingvistiikassa. Sen kohde on selvästi toinen kuin autonomisen tai teoreettisen kielitieteen, psykolingvistiikan ja neurolingvistiikan, jotka ovat kiinnostuneita teoreettisesta kielenkuvauksesta, ihmisen mielestä, yksilön kielen omaksumisesta ja käytöstä sekä kognitiivisesta tai biologisesta prosessista. Sosiolingvistiikka sen sijaan keskittyy kuvaamaan kieltä sosiaalisena ilmiönä ja yrittää mahdollisuuksiensa mukaan etsiä kielenkäytön ja yhteiskunnallisen todellisuuden välisiä syy-yhteyksiä eli vastata siihen, mitä piilee kielen vaihtelun ja muuttumisen takana. Vaikka kielentutkimuksen eri suuntausten väliset erot ovat ilmeisiä, suuntauksia ei tarvitse pitää vastakkaisina: eri alueet ruokkivat toisiaan ja tarjoavat kaiken aikaa toisilleen uusia näkökulmia.

Sosiolingvistiikan alaa voidaan pitää melko laveana ja hajanaisenakin. Sosiolingvistiikkaa voidaan myös määritellä useista eri näkökulmista. Alan perusteoksissa esitetyt määritelmät sisältävät eri tavoin muotoiltuna yleensä seuraavan teesin: sosiolingvistiikka on kielentutkimuksen alue, joka tutkii kielenkäytön ja sosiaalisen rakenteen suhdetta (ks. esim. Suojanen & Suojanen 1982, Downes, 1984, Hudson 1987, Fasold 1984, 1990, Holmes 1992, Wardhaugh 1992, Chambers 1995). “Kieli heijastaa yhteiskuntaa” on useimpien määritelmien keskeinen ydin, ja lähtökohtana on siis sosiaalinen todellisuus, ei kielenkäyttö.

Sosiolingvistiikan alue on vanhastaan jaettu karkeasti kahtia, mikro- ja makrososiolingvistiikkaan. Mikrososiolingvistiikka tarkastelee esimerkiksi sitä, miten sosiaalinen rakenne vaikuttaa ihmisten puhutapaan ja miten kielen varieteetit korreloivat sosiaalisten muuttujien, kuten sosiaaliryhmän, sukupuolen ja iän kanssa. Makrososiolingvistiikka taas tarkastelee esimerkiksi sitä, mitä yhteisöt tekevät kielilleen, jolloin tarkastellaan kielen vaihtoa, säilymistä ja kuolemaa, kielellisiä asenteita sekä eri kielimuotojen funktionaalisia tehtäviä kieliyhteisössä. Kummallakin alueella kvantitatiivinen tutkimustraditio on ollut vahva, ja sosiolingvistiikka on tässä suhteessa jatkanut 1960-luvun kvantitatiivisen sosiologian perinteitä (McConnell 1997: 351–353). Sosiolingvistinen tutkimus on monella tavoin viime vuosikymmenten aikana osoittanut, että tämä jako on enemmän tekninen kuin sisällöllinen, onhan luonnollista, että nämä kaksi tasoa ovat implisiittisesti läsnä aina, kun kieltä tarkastellaan sosiaalisena ilmiönä.

Toinen perinteisen sosiolingvistiikan sisäinen kahtiajako on ollut jako demografiseen ja interaktionistiseen sosiolingvistiikkaan. Demografinen eli korrelationalistinen suuntaus on tutkinut sosiaalisten muuttujien ja kielen ilmiöiden suhdetta (Labov 1966 ja 1972, Trudgill 1974, 1983b, Thelander 1980, Paunonen 1982, 1995b), vuoro-

vaikutuksen sosiolingvistiikka taas puhetilannetta (Gumperz & Hymes 1972, Gumperz 1982a ja 1982b).

Sosiolingvistiikan menetelmien avulla on lähestytty useimmiten puhuttua kieltä ja tehtävänä on ollut juuri sen vaihtelun tutkiminen. Puhuttua kieltä on lähestytty metodisesti myös monesta muusta näkökulmasta, esimerkiksi dialektologian, diskurssianalyysin, keskusteluanalyysin ja pragmatiikan. Eri lähestymistavat eivät ole toisistaan erillään, mutta ne tunkeutuvat puhuttuun kieleen eri tavoin. Dialektologia on keskittynyt alueelliseen variaatioon, kielitieteellinen diskurssianalyysi puheaktien tarkasteluun, keskusteluanalyysi vuorovaikutuksen yksityiskohtaiseen rakentumiseen ja pragmatiikka kontekstin ja kielenkäytön analyysiin. Näiden tarkastelutapojen tarjoamat näkökulmat tulevat usein lähelle sosiolingvistisiä kysymyksenasetteluja ja ovat siten tarjonneet sosiolingvistiselle tutkimukselle myös paljon haasteita. Alan kirjallisuudessa ne sitä paitsi usein luetaan elimelliseksi osaksi sosiolingvististä kysymyksenasettelua.

Sosiolingvistiikan alan laajuus riippuu määrittelijästä. Pisimmän ja laajimman kuvauksen sosiolingvistisen tutkimuksen eri alueista lienee antanut Halliday vuonna 1972 (ks. Gardin & Marcellesi 1997). Hänen mukaansa jo tuolloin sosiolingvistiikkaan voitiin lukea seuraavat alueet: 1) kielen makrososiologia ja kielellinen demografia, 2) diglossia, monikielisyys ja useamman kielimuodon hallinta, 3) kielen suunnittelu, kehitys ja standardointi, 4) pidginisaatio- ja kreolisaatioilmiöt, 5) sosiaalisten murteiden ja ei-standardien varieteettien kuvaus, 6) sosiolingvistiikka ja koulutus, 7) puheen etnografia, 8) rekisterit ja repertuaarit sekä koodinvaihto, 9) kieliopillisten ja fonologisten muutosten sosiaaliset tekijät, 10) kieli, sosiaalistuminen ja kulttuurinen muutos, 11) sosiolingvistinen näkökulma lasten kielellisen kehitykseen, 12) kielellisen systeemin funktionaaliset teoriat, 13) lingvistinen relativismi, 14) etnometodologinen lingvistiikka ja 15) tekstiteoria. Ryhmittelyt vaihtelevat, mutta monet muut

voivat allekirjoittaa Hallidayn listan. Sosiolingvisti voi tunnistaa hyvin monet näistä alueista omakseen, mutta kaikki, jotka liikkuvat näillä alueilla, eivät välttämättä pidä itseään sosiolingvisteinä. Suppeimmin alaa lienee määritelty Chambers (1995), jonka lähtökohta on se, että sosiolingvistisen tutkimuksen teoria on yhtä kuin kvantitatiivisen variaationtutkimuksen teoria.

2 SOSIOLINGVISTISEN TUTKIMUKSEN TEEMOJA

Sosiolingvistiikalla on historiansa aikana ollut erilaisia näkökulmia kieliyhteisöön. Kokoan tähän eräitä keskeisiä ilmiöitä, joita sosiolingvistinen tutkimus on lähestynyt (ks. esim. Coulmas 1997, Chambers 1995, Coupland & Jaworski 1997 ja niissä mainittu kirjallisuus).

Ensimmäinen ja laajin tarkastelun kohde on ollut kieliyhteisön *variaatio*. Sosiolingvistinen variaationtutkimus on käsitetty usein jopa sosiolingvistiikan synonyymiksi. Erityisesti Suomessa tämä on ymmärrettävää, koska täällä alueellisten ja sosiaalisten muuttujien ja kielenkäytön suhdetta on tarkasteltu systemaattisesti 1970-luvulta lähtien enimmiltään juuri variaationanalyysin tai sitä lähellä olevan tutkimustradition näkökulmasta (variaationtutkimuksen suomenkielisistä käsitteistä ks. esim. Mielikäinen 1980, Paunonen 1982).

Variaationanalyysi on etsinyt vastauksia mm. seuraaviin kysymyksiin: Mitä on kielellinen variaatio ja mitä se kertoo kielen olemuksesta? Mitkä ovat relevantit sosiaaliset tekijät, jotka kantavat kielellistä variaatiota? Miten ajallinen, alueellinen ja sosiaalinen variaatio liittyvät toisiinsa? Monissa kieliyhteisöissä sosiolingvistinen variaationtutkimus ja dialektologia ovat lyöneet kättä toisilleen (Chambers & Trudgill 1980, Trudgill 1983a, Makkonen & Mantila 1997).

Toiseksi sociolingvistiikka on keskittänyt huomionsa *kielen muuttumiseen*. Monet sociolingvistit ovat jopa sitä mieltä, että sociolingvistisen teorian päätehtävänä olisi selittää kielen muutosta (Larbov 1994, Chambers 1995). Keskeisiä kysymyksiä tällöin ovat: Mitkä ovat kielen muutoksen syyt ja mekanismit? Miksi jotkut piirteet säilyvät, toiset taas katoavat? Minkä periaatteiden mukaan mikäkin muutos on kieliyhteisössä mahdollinen? Kielen muutostendenssejä koskeva pohdinta on ollut ajankohtaista myös 1990-luvun suomalaisessa tutkimuksessa, kun on keskusteltu sosiaalisen muutoksen ja kielellisen variaation suhteesta (Nuolijärvi 1996) sekä reaaliajan ja näennäisajan suhteesta (Paunonen 1995a, Lappalainen 1996).

Kolmas tutkimuskohde on ollut *kielen funktio ryhmäidentiteetin muotoutumisessa*. Tällöin on tarkasteltu etnisten ryhmien kieltä, kielen ja identiteetin yhteyttä, kielellistä nationalismia ja kielenvaihtoa (Coulmas 1997: 7). Keskeisenä pohdinnan kohteena ovat olleet sekä kielen statuksen että korpuksen muotoutumisen prosessit. Tämä eri yhteisöjen kieliolojen tutkiminen on ollut sosiologisesti painotunutta.

Neljäs laaja ja moninainen alue on *monikielisyys* ja sen ehtojen tarkastelu. Jo 1950-luvulla Charles Ferguson (1959) esitti käsityksiään kieliyhteisössä vallitsevasta diglossiasta. Sittemmin kiinnostuksen kohteena ovat olleet kielenvaihto, koodinvaihto ja kielelliset konfliktit. Yhä useammin on ryhdytty tarkastelemaan myös monikielisuuden ja kielikontaktien vaikutuksia kielten rakenteeseen, käyttöön ja vähittäisiin muutoksiin (Craig 1997).

Vaikka sociolingvistiikkaa on usein pidetty hyvin empiirisenä ja metodikeskeisenä suuntauksena, on teoreettisista tavoitteista keskusteltu vuosien varrella väliin hyvinkin kiivaasti. Teoreettista keskustelua *lingvistisestä relativismista* käytiin esimerkiksi 1970-luvun alussa, kun Bernstein esitti käsityksensä rajallisesta ja kehittyneestä koodista (tätä koskevasta keskustelusta ks. Wardhaugh 1992). Sittemmin on keskusteltu lähinnä pragmatiikan painotuksin kohteliai-

suuden käsitteestä ja siitä, millä tavoin siitä voisi puhua niin, että ympäröivä kieliyhteisö otettaisiin huomioon. Tämä aspekti liittyy keskeisesti kulttuurien välisen viestinnän tutkimukseen ja myös siihen keskusteluun, jota on käyty kielellisistä ja kulttuurisista stereotyyppioista.

Kun sosiolingvistiikka on tuonut esiin kieliryhmien välisiä eroja, on käyty keskustelua myös standardikielten ja muiden kieli-
muotojen suhteesta, ryhmäsidosten vaikutuksesta koulutuksessa, enemmistö- ja vähemmistökielten välisistä suhteista, kieleen sosiaal-
listumisesta ja kielellisestä diskriminoinnista. Kielenopetus ja koulu-
tus onkin monissa maissa ollut keskeisiä sosiolingvistisen tutkimuk-
sen sovellusaloja (esim. Cummins 1984).

3 SOSIOLINGVISTIIKAN KESKUSTELUNAIHEITA: MITÄ ON SAATU SELVILLE, MITÄ EI?

Sosiolingvistinen lähestymistapa, sen suuntauksukset ja käytetty terministö ovat herättäneet keskustelua koko sosiolingvistiikan olemassaolon ajan. Kuten luonnollista onkin, kysymykset vain lisääntyvät ja syvenevät, mitä enemmän tutkimusta eri kieliyhteisöissä on tehty.

Variaation tutkimuksen ymmärtäminen keskeiseksi osaksi sosiolingvistiikkaa on merkinnyt sitä, että on lähdetty liikkeelle *variaatiosta*. Variaatio on ollut stereotypia, ja sen tuntemisen tavoittelemisen on ollut keskeistä. Kieliyhteisössä onkin runsaasti relevanttia variaatiota, mutta vähemmälle huomiolle on jäänyt varioimattomuus, joka yhtä lailla kuin variaatio on sosiaalinen ilmiö ja kertoo jotakin yhteiskunnan kielellisistä tendensseistä.

Tässä sosiolingvistisessä analyysissä on ollut se ongelma, että sosiaalisia eroja on ankuroitu allofonien tai joka tapauksessa melko harvojen lingvististen varianttien varaan. Muun muassa Deborah Cameron (1997) on viime vuosina kirjoittanut tästä ongelmasta:

“kieli heijastaa yhteiskuntaa” -ajattelu voi johtaa harhaan. Sosiolingvisti sanoo siis, että se, miten toimit, riippuu siitä, kuka olet, kun taas kriittinen sosiolingvistiikka ja näkökulma yleensäkin lähtee siitä, että se, mikä olet (ja minä sinua pidetään), riippuu siitä, miten käyttäydyt.

Sosiolingvistiikassa on jo vuosikymmenien ajan otettu kantaa käsitteisiin *normi* ja *standardi* (Labov 1966, Trudgill 1974, Milroy 1980, Nuolijärvi 1986, 1994). Vaikka sosiolingvistinen tutkimus on suhtautunut kumpaankin ikään kuin annettuna käsitteenä, nähdäkseen juuri sosiolingvistiikan kysymyksenasettelujen kautta on – paradoksaalista kyllä – pysyvästi paljastunut näiden termien merkityksen ongelmallisuus, normin sisältö ja standardin suhde muihin varieteetteihin. Standardikielen sisarkäsite *prestiisikieli* on niin ikään ollut keskeisesti esillä varsinkin silloin, kun on pohdittu sitä, ketkä kieliyhteisössä ovat *innovaattoreita*, uudennosten lanseeraajia, ja kenen mallia halukkaimmin noudatetaan. Jäykän variaatiohierarkian ja toisistaan selvästi erottuvien kielimuotojen sijasta on tässä keskustelussa ajan oloon tultu elävälle jatkumolle, jossa myös normin ja prestiisikielen käsitteet elävät puhujiensa mukana.

Kieliopillisen normin käsite on sosiolingvistiikan myötä tullut uuteen valoon, kun tietämys variaatiosta ja vuorovaikutuksen ehdoista on lisääntynyt. Kieliopillinen normihan on vain osa sosiolingvististä, puhumisen ja vuorovaikutuksen normistoa. Kielelliset normit ovat ylipäättään sosiaalisia sopimuksia, mutta ne vaikuttavat myös systeemin tasolla. Ja koska lingvistinen järjestelmä jo itsessään on liikkuva, ei normikaan ole liikkumaton, ei missään tilanteessa, ei kognitiivisesti eikä sosiaalisesti.

Vuorovaikutustilanteen ja kontekstin huomioon ottaminen ovat muovaamassa myös käsityksiä normista. Erityisesti interaktionistinen sosiolingvistiikka ja sittemmin keskustelunanalyysi (Gumperz 1982a ja 1982b, Heritage 1996) ovat auttaneet näkemään mainittujen käsitteiden ongelmallisuuden ja kyseenalaistamaankin puhekielisen

tuotoksen roolia kieliyhteisön erojen selittämisessä. Etnometodologian tapaan normi nähdään yhä enemmän sosiolingvistisesti painotuneessakin tutkimuksessa tulkinnallis-toiminnallisena standardina, ei toimijoiden valintoja ohjaavana sisäisenä paineena (Peräkylä 1996: 267). Sosiolingvistinen herkkyyks on siten orientoitumista sellaiseen normatiiviseen standardiin, joka on kaikkien vuorovaikutukseen osallistuvien tiedossa ja jonka he jatkuvasti ottavat huomioon.

Normi ei ole ainoa monitulkintainen käsite. Sosiolingvistisen lähestymistavan yleisimpiä ongelmia on ollut se, että *standardikieli* on ryhmäkielimuotoja analysoitaessa ollut niin keskeisessä asemassa. Tämä on luonnollisesti ollut heijastumaa siitä, että standardikieli on ollut kaikkein tarkimmin kuvattu ja siten siihen on voinut verrata muita tuotoksia yksiselitteisemmin kuin muihin tarjolla oleviin kielimuotoihin (vertailusta ks. Nuolijärvi 1986). Tämä kielimuotojen toisiinsa suhteuttaminen ei vielä sinänsä olekaan ongelma. Ideologisen tason ongelma syntyy sen sijaan siitä, että standardikieli on puhutun kielen maailmassa jossain määrin fiktiivinen käsite eikä siten voi olla kenenkään kielellisen repertuaarin keskeisin ja tärkein kielimuoto. Standardin lähtökohta on vahvasti kirjoitetussa kielessä, ja vaikka puhuttu ja kirjoitettu nivoutuvat toisiinsa monin tavoin, ei puhutun kielen analysointi voi lähteä kieliopillisista normeista, vielä vähemmän ideaaleista. Sitä paitsi standardeja on monta, minkä seikan sosiolingvistinen tutkimus on usein sivuuttanut.

Niin ikään *prestiisikieli* on usein ankkuroitunut yhteen kielimuotoon, mikä on vahvasti ohjaillut sosiolingvististä tulkintaa. Prestiisikielenä on usein pidetty ylempien sosiaaliryhmien kieltä, Suomessa kirjakieltä lähellä olevaa yleiskieltä. Tämä lähtökohta on ollut tiettyyn rajaan asti perusteltavissa, mutta se on usein samalla yksinkertaistanut yksilöiden ja ryhmien kielimuotojen analyysia. Siksi olisi luontevaa ajatella kaikki kielimuodot yhden kokonaisuuden osaksi, jossa prestiisin käsite on sidoksissa monenlaisiin tilanne-

ehtoihin. Tällöin on myös ollut mahdollista tarkastella sitä, miten kieliyhteisön asenneilmasto muotoutuu ja miten yhteisön jäsenet eri tilanteissa rakentavat erilaisia alueellisia ja sosiaalisia prestiisejä. Prestiisi ei ole yksi, vaikka variaationtutkimus on sen usein yhdeksi ymmärtänyt.

Sosiolingvistiikan ydinalueena ja jopa sen synonyymina on pidetty usein variaationtutkimusta. Kvantitatiivinen ja korrelationistinen variaationtutkimus on saanutkin eri kieliyhteisöissä esiin eri ryhmien äänteellisiä ja morfologisia eroja (Labov 1966, Trudgill 1974, Nuolijärvi 1986, Paunonen 1995b). Toisaalta näissä analyseissa on tullut esiin ryhmien heterogeenisuus, mikä on merkinnyt *taustamuuttujan* käsitteen arviointia ja eri muuttujakategorioiden kyseenalaistamista ja sivuuttamista. *Ryhmän* käsitteen ongelmallisuus on kaikkiaan valjennut hyvin selvästi sosiolingvistisen tarkastelun edetessä: muutaman taustamuuttujan varassa rakennettavia ryhmiä ei voi aidosti pitää ryhminä. Suomalaisessa tutkimuksessa sosiaaliryhmän käsite on joutunutkin toisenlaisen tarkastelun kohteeksi kuin esimerkiksi brittiläisessä sosiolingvistiikassa. Yhteiskuntarakenne ja kieliyhteisön historia asettavat myös sosiolingvistisen metodin kontekstikohtaisen arvioinnin kohteeksi (Nuolijärvi 1986 ja 1994). Silti selittämisen ongelmia on riittänyt. Ryhmäkeskiarvot, joiden avulla ryhmän kielimuodosta on tehty päätelmiä, eivät niinkään ole kertoneet ryhmästä ryhmänä, vaan yleisluonteisista, sinänsä kiinnostavista kieliyhteisössä vallitsevista tendensseistä.

Kielen muutoksen kannalta keskeisin tulos on ollut se, että sekä näennäisaikatutkimukset että reaaliaikatutkimukset näyttävät vievän ajatuksia samaan suuntaan: se, mitä tapahtuu tämän päivän nuorelle, näkyy huomispäivän keski-ikäisen puheessa. *Ikä* onkin ollut kaiken kiistattomin muuttuja, jos sitä vertaa esimerkiksi *sosiaaliryhmän* tai *sukupuolen* käsitteeseen, joiden yksioikoista käyttöä selittävä tekijänä on tarkasteltu kriittisesti sekä naistutkimuksen näkö-

kulmasta että sosiolingvistiikan sisällä (Coates 1986, Coates & Cameron 1989, Cameron 1995 ja 1997, Nuolijärvi 1994).

Sosiaalisen verkon käsite on pehmentänyt korrelaationistisen sosiolingvistiikan suoraviivaista, kvantitatiiviseen sosiologiaan perustuvaa suhdetta yhteiskunnalliseen todellisuuteen (Milroy 1980 ja 1987: 105–111). Sosiaalisia verkkoja tutkimalla on voitu saada esiin erilaisten kontaktien merkitys yksilön kielenkäytölle ja viety yhteiskunnallisten erojen tarkastelu mikrotasolle monipuolisemmin kuin perinteisessä variaationanalyysissa. Verkkojen sisäisten ja välisten vuorovaikutussuhteiden arviointi on laajentanut myös käsitystä siitä, mikä nykyoloissa voi olla prestiisi ja ryhmä. Sosiaalisten verkkojen analyysissa törmätään kuitenkin samaan ongelmaan kuin perinteisessä variaationanalyysissa: löyhien, merkitsevien verkkojen vaikutus jää analyysissa taka-alalle, vaikka niiden merkitys kielenmuutoksen kannalta voi olla olennaisempi kuin lähiverkon merkitys, jonka vaikutus on lähinnä säilyttävä.

Monikielisyiden analyysi on alkanut pitkälti samoista lähtökohdista kuin yksikielisten variaationanalyysi: keskeisenä kiinnostuksen kohteena on ollut erilaisten varieteettien etsiminen, usein erilaisten kielenpiirteiden avulla. *Tilanelähtöinen* interaktionistinen sosiolingvistiikka eli *vuorovaikutusta* analysoiva sosiolingvistiikka on vienyt sosiolingvististä analyysia toiminnan suuntaan, ja tämä suuntaus on monipuolistanut myös käsitystä kielenoppijan kielellisestä repertuaarista (Gumperz 1982a). Kulttuurinen tietämys kielellisen ilmiön muotoutumisehdoista on rakentanut uudenlaista kuvaa myös kieliyhteisön luonteesta. Vaikka varieteettien muotoutuminen on yksikielisessä yhteisössä konkreettisilta ehdoiltaan erilaista kuin monikielisessä yhteisössä, metodisesti monikielisyiden tutkija voi olla aivan samojen ongelmien äärellä kuin yksikielisen yhteisön tutkija, kun hän pohtii kielellisen tuotoksen ja toiminnan suhdetta.

Puhutun kielen luonnetta ja vuorovaikutuksen analyysin kysymyksenasetteluja on käsitelty useissa yhteyksissä (Halliday

1985, Tiittula 1993, Hakulinen 1996, Tainio 1997). Kun kielenkäyttöä ylipäättään analysoidaan funktionaalisista lähtökohdista, voidaan miettiä myös sitä, millaiset kielelliset ratkaisut moni- tai yksikielisesä yhteisössä saavat tilaa, mitkä eivät. Pragmaattisesta näkökulmasta on kiinnitetty huomiota esimerkiksi siihen, mitä tietty konteksti vaatii ja miten konteksti toteuttaa keskustelua, mutta myös siihen, millaiset varieteetit ja kenen puhumat varieteetit saavat mahdollisuuden.

Vaikka sosiolingvistinen tutkimus on monipuolistunut, sitä on syystä kritisoitu. Suurin ongelma on ollut se, että sosiolingvistinen tutkimus ei ole tyydyttävällä tavalla kyennyt selittämään sitä, miksi kielenkäyttäjät käyttäytyvät niin kuin käyttäytyvät. Deborah Cameron (1997) lienee arvioinut tätä ongelmaa suorasukaisemmin kuin kukaan muu: ongelma on hänen mielestään siinä, että sosiolingvistiikka on nojautunut naiiviin ja yksinkertaiseen sosiaaliseen teoriaan ja selittänyt kielellisiä ilmiöitä muuttujilla, jotka itse vaativat monipuolista eksplikointia. Cameronin linjoilla on suomalaisenkin sosiolingvistin helppo jatkaa. Sukupuolen käsite lienee aiheuttanut eniten ongelmia; sen ymmärtämisessä sosiolingvistinen analyysi on osoittanut lievän avuttomuutensa. Kärkevästi voi kysyä, mitä suomalaisesta yhteiskunnasta kertoo se, että naisilla on vähemmän švaavokaalia kuin miehillä tai että pojat käyttävät enemmän slangisanoja kuin tytöt. Kielen muutoksen kannalta nämä tiedot voivat olla kiinnostavia ilmiöitä, mutta sosiaalisen todellisuuden hahmottamiseksi ne antavat melko laihoja eväitä.

Toinen suuri ongelma sosiolingvistisessä selittämisessä on ollut sosiaaliryhmän käsite. Tämän taustamuuttujan suhteen suomalainen sosiolingvistiikka lienee ollut kriittisempää kuin moni muu ottaessaan huomioon suomalaisen yhteiskunnan kielellisen kehityksen ehdot. Niin Suomessa kuin muuallakin on pohdittu paljon sitä, että ehkä sosiolingvistin tehtävä olisikin vain kuvata eikä selittää.

Deborah Cameron on kiinnittänyt huomiota myös siihen, että kielellisen variaation sanotaan kuvaavan maailmaa ja että sosiaaliset rakenteet ovat jossakin kielen takana. Asia lienee kuitenkin monimutkaisempi: kieli on osa sosiaalista todellisuutta ja yhtä tärkeä osa kuin muutkin sosiaalisen todellisuuden rakennuspuut. Tätä käsitystä on vahvistanut erityisesti viimeaikainen tekstisosiologinen tutkimus.

4 SOSIOLINGVISTISEN TUTKIMUKSEN UUSIA KYSYMYKSENASETTELUJA JA YMPÄRISTÖJÄ

Menetelmäongelmista huolimatta kieliyhteisön moninaisuus ja kielen monifunktioisuus on sosiolinguvistisen tutkimuksen edetessä asettunut uuteen valoon. Puutteita on yritetty paikata esimerkiksi niin, että variaationalyysin kohteen, puhetuotoksen erittelystä on siirrytty yhä enemmän eri perinteistä nousevaan vuorovaikutuksen analyysiin ja siten nostettu esiin sosiaalisen todellisuuden luonnetta toisella tavoin kuin aiemmin. Tämä kehityskulku on myös nostanut kysymyksen taustamuuttujasta ja sen relevanssista sosiolinguvistisessä selittämisessä uuteen valoon ja tuonut sen esiin toisin kuin aiemmin.

Havainnollistan näkökulman muuttumista esimerkin valossa. Koska esimerkkitarkastelu on televisiokeskustelusta, viivyn sitä ennen hetken mediatodellisuudessa ja niissä vaatimuksissa, joita se ja sen kautta tuotettu institutionaalinen puhe asettaa kielen ja sosiaalisen todellisuuden suhteen analyysille.

Norman Fairclough (1995: 32–34) on esittänyt kokoavasti käsityksensä kriittisen media-analyysin mahdollisuuksista ja kiinnostuksen kohteista. Hänen mukaansa mikään yksittäinen tutkimus ei voi lähestyä aineistoaan kaikista näkökulmista, vaan kyseessä on pikemminkin visio tutkimusohjelmasta. Tähän käsitykseen on helppo

yhtyä, kun Fairclough'n esittämää listaa tarkastelee. Joka tapauksessa se tarjoaa ajateltavaa myös sosiolingvistiselle perinteelle.

Fairclough'n mukaan laajamittaiset yhteiskunnan ja kulttuurin muutosprosessit ovat manifestoituneina mediadiskurssin muutoksiin. Siksi aineistoa valittaessa ja analysoitaessa tulisi perehtyä sekä vaihteluilmiöihin että vaihtelemattomuuteen eli siihen, miksi jokin ei muutu ja miksi esimerkiksi televisiokeskustelun rakennetta on vaikea muuttaa. Toiseksi media-aineiston analyysin tulee sisältää niin tekstuaalisten kuin visuaalistenkin aineiden tarkastelua. Kolmanneksi tekstien analyysin ohella tulee perehtyä tekstin tuottamisen prosesseihin. Neljänneksi kulloinenkin tutkittava mediadiskurssi tulee liittää laajempaan sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin, ja samalla pitää ottaa huomioon vallan ja ideologioiden väliset suhteet. Viidenneksi on otettava huomioon intertekstuaalisuus, jolloin pääsee esille se, miten mediatekstit ovat genrejen ja diskurssien sekoittumia, mikä näkyy erilaisina kielellisinä piirteinä. Kuudenneksi tekstejä on tarkasteltava niiden monifunktioisuuden näkökulmasta. Seitsemänneksi tekstien lingvistisen analyysin tulee sisältää eritasoisia analyyseja, kuten ääntämystä koskevaa, leksikaalista, kieliopillista ja skeemaa koskevaa analyysia. Ja lopulta mediadiskurssi on nähtävä sekä sosiokulttuurisen ympäristönsä tuotteena että sen muokkaajana ja muuttajana.

Fairclough'n esittämä lista sisältää monia vaatimuksia mediadiskurssin tutkimukselle. Muutettavat muuttuen: suuri osa vaatimuksista koskee laajemminkin sosiolingvististä kysymyksenasettelua. Vaikkei yksi tutkimus koskaan voi saavuttaa kaikkea, yksi vaatimuksista on kuitenkin selvästi toistuva: yksityiskohtainen analyysi on välttämätöntä, jotta voitaisiin päästä monien muiden mainittujen seikkojen jäljille. Selvää on myös se, ettei lingvistinen analyysi, esimerkiksi erilaisten kielellisten piirteiden erottelu, riitä, jos halutaan päästä syvemmälle kielellisen toiminnan ehtoihin.

Sosiolingvistisen analyysin kannalta kiinnostavia ovat erityisesti seuraavat Fairclough'n esittämät vaatimukset: sekä vaihteluilmiöihin että vaihtelemattomuuteen perehtyminen, kulloisenkin aineiston liittäminen laajempaan sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin, intertekstuaalisuuden ilmentyminen, monifunktioisuuden huomioon ottaminen ja monipuolisen lingvistisen analyysin tekeminen.

Olenainen kysymys onkin, mitä kielellä tehdään ja miten keskustelu rakentuu. Tämän analysoiminen on kielentutkijan tekemän, sosiolingvistisesti painottuneen mediatutkimuksen perustarkoituks. Erityisen vakavasti on syytä ottaa myös Fairclough'n viimeinen, kahdeksas vaatimus: mitä keskustelu kertoo sosiokulttuurisesta ympäristöstään, suomalaisesta julkisuudesta.

Tässä tulemme sosiolingvistiikan perusväitteen äärelle: kieli heijastaa yhteiskuntaa. Vuorovaikutuksen sosiolingvistiikassa yritämme kuitenkin väistää "yksi yhteen" -ajattelun sudenkuopan eli vältämme lähtökohtaa: millainen yhteiskunta, sellainen kieli. Sen sijaan lähtökohtana on kieli.

Sosiolingvistisen analyysin kannalta keskeinen käsite on institutionaalisuuden tuottaminen. Institutionaalisella keskustelulla tarkoitetaan keskustelunanalyysissa sellaista puhetta, jonka avulla puhujat suorittavat institutionaalisia tehtäviä. Kaikki puhe, joka tapahtuu instituutioissa, ei kuitenkaan ole institutionaalisten tehtävien suorittamista. Sosiolingvistiseltä kannalta tämä on merkittävä huomio. Institutionaalisuus ei ole annettua, vaan se nostetaan esiin puheessa, ja sitä kautta voidaan saada esiin paljon sellaista, joka ilmentää asianomaisen sosiaalisia taustamuuttujia.

Puhujat suorittavat institutionaalisia tehtäviään monin tavoin (ks. Drew & Heritage 1992, Peräkylä 1996, 1997). Leimallista voi olla sanojen ja kuvaustapojen valinta. Lisäksi puhujien toiminnot voivat palvella heidän institutionaalisia tehtäviään. Mikä tahansa toiminto (kysymys, ilmoitus, pyyntö, syytös) voidaan ilmaista monella eri tavalla. Kielellinen muoto voidaan siis valita sen perusteel-

la, millaisia institutionaalisia tehtäviä ollaan suorittamassa. Pidempien jaksojen rakentuminen, etu- ja jälkijäsenten (kuten kysymyksen ja vastauksen) väliin sijoittuvat välisekvenssit voivat palvella toimijoiden institutionaalisten tehtävien suorittamista. Käsiteltävien aiheiden järjestys saattaa olla vakiintunut. Ammattilaiset (esimerkiksi yritysjohtajat tai poliitikot) voivat toisinaan muovata puheensa sillä tavoin, että he säilyttävät neutraalin suhteen käsiteltäviin asioihin. Vuorovaikutus on epäsymmetristä. Eri keskustelijat ottavat usein keskustelussa keskenään hyvin erilaiset asemat. Näin on usein laita esimerkiksi lääkärin ja potilaan välisessä keskustelussa tai sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisessä keskustelussa.

Tämä kaikki kertoo siitä, miten monimuotoinen ja moniehtoinen puhetilanne voi olla. Tämän kautta valkenee myös viimeistään se, miten yksilön tuotos on nähtävä osana vuorovaikutusta ja miten kaikkiin valintoihin vaikuttaa tilanteen eteneminen ja se sosiaalinen säännöstö, joka on osallistujien tiedossa.

Edellä esitettyä taustaa vasten tarkastelen lyhyttä televisiokeskustelun katkelmaa, jossa monenkeskisessä vuorovaikutustilanteessa on politiikan ja tiedotusvälineiden edustajia. Katkelmassa keskustellaan juuri median ja poliitikkojen suhteesta. Keskustelun käynnistää kysymyksellään toimittaja (r. 1–7).

Toimittaja – vallan vahtikoira vai äänitorvi? TV2 25.2.1995

Näytteen puhujat: Toimittaja Heikki Piuholta (T), kansanedustaja Tuulikki Ukkola (TU), kansanedustaja Paavo Väyrynen (PV), kansanedustaja Markku Laukkanen (ML), kansanedustaja Reino Paasilinna (RP) ja tutkija Jaana Venkula (JV).

- 01 T: .hhh Kaleva-lehden (.) joulukuussa teettämä kysely osoitti
02 että seitsemänkymmentäkahdeksan prosenttia ainaki silloin
03 >tavoitetuista kansanedustajista< ja heitä oli paljon .hh
04 olisi (.) valmiita rajoittamaan (.) tiedotusvälineiden
05 valtaa hh miten te (.) jotka olette >joko ehdolla
06 kansanedustajaksi< tai olette >kansanedustajia< miten te
07 suhtaudutte siihen [pitäisikö rajoittaa tai=

- 08 TU: [saaks
09 T: =eikö [pitäisi
10 PV: [tähä heti puuttua
11 TU: [hei mä, saaks mä sanoo tähän?,
12 PV: nimittäin minun mielestäni tuo kysymys ei ollut tuolla
13 [tavalla=
14 TU: [juu, ei ollut
15 PV: =asetettu eikä vastaus
16 TU: ei ollu
17 (0.5)
18 T: miten kysymys oli asetettu?=
19 PV: =kysyttiin onko liikaa val[taa
20 TU: [juu [kyllä
21 ML: [((-))
22 PV: nii siihen vastattiin että on mutta=
23 TU: =joo.
24 PV: ei sanottu että pitäisi rajoittaa. [siin on suuri ero
25 TU: [joo, tää on, tää on
26 tää on tulkittu kyllä ihan pieleen. ja toine asia sii- hh
27 ML: he he he he .hh
28 TU: toi- he he [ihan pie- I-
29 ML: [nii. meedia meedia meedia tulkinnu pielee
30 [((naurua))
31 TU: meedia on tulkinnu [tämän kyllä ihan pieleen
32 [((naurua))
33 ML: hjoo.
34 TU: mutta s- mutta se on
35 ML: [joo
36 TU: [mutta tuota siinä kysymyksenasettelussaki ois voinu olla
37 hiema
38 ML: he he he
39 TU: [hieman tuota toisellaine ote,
40 ML: [.hhh he he he .hh joo
41 ⇒ TU: sentakia että eihän valt- valtaahan eihän, eihän valta oo
42 yks möhkälē .hh vaan on päätösvaltaa, jota käyttävät
43 ministerit .h kansaedustajat virkamiehet, päätösvaltaa .hh
44 ja sitte o vaikutusvaltaa jota on meedialla, ei meedia tee
45 kansalaisia koskevia päätöksiä siis .hhh siis siinä
46 mielessä kansalaisia koskevia päätöksiä että se päättää
47 että verotus nousee tai verotus laskee tai
48 lapsilisät nousee tai [lapsilisät laskee. [hhh ei se=

- 49 XX: [mm [
- 50 RP: [no täs on vahva
- 51 TU: =tee .hh
- 52 ⇒ RP: no valtaa on erilaista, tämä [on=
- 53 XX: [((-))
- 54 RP: =niinsanottua vanhaa valtaa josta [sinä puhut ja mistä me=
- 55 XX: [eh he he he he he .hh hh
- 56 RP: =puhumme meedian suhteen se on utta valtaa .hh
- 57 [se on vielä sellaista- no joo
- 58 TU: [nii mut ku se on vaikutusvaltaa
- 59 ⇒ RP: ooppa ny hiljaa vähä aikaa.
- 60 ⇒ [se on sellanen valta vielä kaikkennäkösesti=
- 61 [((naurua))
- 62 RP: =vielä että siinä ei joudu vastuuseen niinku joutuu
- 63 kansaedustaja tai ministeri.
- 64 PV: [mm
- 65 JV: [nii:i
- 66 RP: se ov vanhaa valtaa nimittäin kun ministeri käskee poliisit
- 67 jonnekkain panemaan joitakin järjestykseen .hh se on (.)
- 68 muodollista valtaa ja ministeri kantaa vastuun mutta kun
- 69 meedia
- 70 PV: krhm-
- 71 RP: aiheut[taa
- 72 PV: [hmm
- 73 RP: tai .hhh auttaa jonkun tapahtuman syntymistä .hh ei (.)
- 74 ⇒ meedia olekaan vastuussa. ja tähän monet puuttuvat että
- 75 mikäs >se on< semmonen valta (.) jolla ei olekkaan mitään
- 76 vastuuta .hh se on siis aktori eli toimija tässä
- 77 poliittisessa kentässä .h ja sillä on yhä suurempi valta
- 78 justiin tämän teknisen kehityksen vuoksi.

Kiinnitän tässä huomion vain eräisiin institutionaalista puhetta ilmentäviin kohtiin. Kiinnostavaa tässä on se, miten vuorot otetaan ja pidetään, miten topiikkia määritellään, miten syntyy se sosiaalinen järjestys, jossa nämä sosiaaliselta taustaltaan tasavertaiset (joskaan eivät samanlaiset) äänessäolijat ilmentävät institutionaalisuutta ja sosiaalista itseään eri tavoin.

Kiinnostavaa on se, miten määrittelyistä neuvotellaan, kun toimittajan kysymyksen jälkeen ryhdytään arvioimaan sen oikeutus-

ta. Lyöttäytymällä yhteen Ukkola ja Väyrynen pitävät organisesti huolta siitä, että toimittaja ei saa kysymykseensä vastausta. Toimittajan kysymystä kyseenalaistetaan melko pitkään, ennen kuin toinen kyseenalaistajista pääsee määrittelemään vallan olemusta (r. 41–48). Pidempien jaksosten rakentuminen, etu- ja jälkijäsenten (kuten kysymyksen ja vastauksen) väliin sijoittuvat välisekvenssit palvelevat siten tässä toimijoiden institutionaalisten tehtävien suorittamista: poliitikko määrittelee puheenaiheen.

Eri keskustelijat ottavat usein keskustelussa keskenään hyvin erilaiset asemat. Tässä toimittajan asema poikkeaa ulkopuolisena kysyjänä muiden asemasta, ja tämä asetelma on tietenkin muodostettu jo ennen keskustelua. Lisäksi poliitikot rakentavat keskenään keskustelun kuluessa erilaisia asemia, jotka ovat joko pysyviä tai vaihtuvia, mutta institutionaalinen, katsojaan kohdistuva tehtävä niillä aina on.

Ammattilaiset muovaavat toisinaan puheensa sillä tavoin, että he säilyttävät neutraalin suhteen käsiteltäviin asioihin. Tässä katkelmassa sekä Ukkolan (r. 41–48) että Paasilinnan (r. 52–57, 60–78) määrittelyt edustavat kannanottoja, jotka esitetään varauksitta ja myös nimettömiin auktoriteetteihin vedoten, kuten Paasilinna tekee (r. 74–76).

Sosiaalisen järjestyksen kannalta kiinnostava on Paasilinnan vuoro rivillä 59. Tässä kohden puhuja vaihtaa asentoa: hänen julkinen puheensa siirtyy arkipuheeksi. Hän valitsee toiseen tilanteeseen kuuluvan puhettavan ja osoittaa siten keskustelukumppanin paikan keskustelussa. Vaikka tilanteessa nauretaankin, imperatiivilla on vaikutus: Ukkola vaikenee.

Nämäkin muutamat esimerkit institutionaalisesta keskustelusta osoittavat, että sosiolingvistille juuri keskusteluanalyysin konsepti (tästä ks. Sacks ym. 1974, Goffman 1981, Sacks 1994, Hakulinen 1996, Nuolijärvi & Tiittula 1995, 1997, Tainio 1997) on olennainen ja tärkeä. Miksi? Jos voimme olla yhtä mieltä siitä, että puheen jäsen-

tyminen on osa toiminnan ja rakenteen välistä dialektista suhdetta yhteiskunnassa (ks. Heritage 1996: 292), voimme ymmärtää analyysin tarkkuuden tärkeyden. Koko institutionaalisuuden käsite nousee esiin hyvin selvästi: "instituutiot puhutaan olemassa oleviksi viime kädessä paikallisissa keskustelusekvensseissä ja vain niissä" (Heritage 1996: 290). Vaikka siis esimerkiksi poliittikoinstituution jäsenillä on tietystä sosiolingvivistisestä näkökulmasta samanlaiset lähtökohdat, heidän institutionaaliset roolinsa ja samalla paljon muuta tehdään näkyväksi vasta keskustelun kuluessa.

Televisiokeskustelua analysoidessaan kielentutkija liikkuu – kieleen keskittyessäänkin – useammassa todellisuudessa. Tämä monitasoisuus asettaa tilanteiset ehdot paljon monimutkaisempaan kuvioon kuin aiemmin sosiolingvistiikassa on ollut tapana ajatella. Kiinnittymällä tuotokseen ja sivuuttamalla sekventiaalisen implikaation merkityksen (Peräkylä 1996) aiempi sosiolingvistinen ajattelu jätti syrjään suunnattoman paljon sekä paikallisen että laajemman sosiaalisen kontekstin kannalta merkitseviä elementtejä. Vuorottelun analyysin avulla on mahdollista lähestyä entisiä ja uudenlaisia aineistoja toiminnan näkökulmasta ja nostaa esiin sosiaalisen säännösten luonnetta.

Myös uusmedia, verkkotekstien maailma, asettaa sosiolingvistisen tutkimuksen uusien lähteiden ja kysymyksenasettelujen äärelle. Uusi kielellinen toimintaympäristö muuttaa aina käsitystämme niin kirjoitetusta kuin puhutustakin tekstistä. Uuden virtuaalipuheen maailmassa sosiolingvistisen tarkastelun kohteena ollut jatkumomme, kielellinen repertuaarimme, on jälleen järjestymässä uudelleen. Virtuaalipuhetta ei kuitenkaan ole syytä erottaa reaali-puheesta, joskin ympäristön ehdot on otettava huomioon niin kuin aiemmassakin sosiolingvistiikassa. Ympäristöä ei siis pidä yksinkertaistaa, vaikka ryhmäkielimuotojen, kielellisten identiteettien ja asenteiden maailma on toinen kuin aiemmin. Tässä virtuaalisosiolingvistiikassa kielentutkijan tehtävät ovat uudet ja monet, mutta asetelma on peri-

aatteessa sama kuin ennen: miten missäkin tilanteessa puhutaan, mikä muuttuu ja miksi, millä ehdoin. Näennäisesti kanava on koko ajan sama, mutta tilanteinen ja stilistinen variaatio nousee silti etualalle.

Verkkopuhe ei siis ole yhdenlaista tekstiä, vaan se on puhetta eri tilanteissa eri puhujien kanssa erilaisista asioista. Se on vuorovaikutusta siinä missä kasvokkainkin vuorovaikutus, vaikka tiedämmekin tämän moninaisen vuorovaikutuksen sosiaalisista säännöistä vielä vähemmän kuin kasvokkaisen vuorovaikutuksen säännöistä. Siksi on aiheellista muistaa välttää aiemmassa sosiolingvistiikassa tunnettu annettujen taustamuuttujien loukku; verkko ei ole eri foorumi kuin kasvokkaistilanne, vaan verkossa niin kuin muualla on eri foorumeita. Kiinnostavaa on silti, miten nämä reaali- ja virtuaalimaailmat vertautuvat ja limittyvät toisiinsa. Sen selvittäminen on sosiolingvistisen tutkimuksen uusia haasteita.

5 LOPUKSI

Sosiolingvistiikka-termi syntyi tiettyä aikana tiettyyn tarpeeseen, osoittamaan ja korostamaan formaalin lingvistiikan vastapainoksi kielen ja yhteiskunnan symbioosia. Kieliyhteisössä vallitsevia tendenssejä onkin analysoitu runsaasti, ja kielellisistä muutoksista tiedetään epäilemättä enemmän kuin 1960-luvulla. Niin yksityiskohtaista kuin sosiolingvistinen variaationtutkimus on kolmenkymmenen vuoden aikana ollutkin, paljon sosiaalisesta todellisuudesta ja tilanteisesta vivahteikkudesta on jäänyt sosiolingvistiltä näkemättä, pinnan alle.

Olen edellä käsitellyt useissa kohdin sosiaalisen taustamuuttujan käsitteen ongelmallisuutta, ongelmaa, joka on vaivannut sosiolingvistiikkaa koko sen elinkaaren ajan. Parasta sosiolingvistiikassa on kuitenkin ollut se, että korostaessaan taustamuuttujien vaikutusta

kielellisiin ilmiöihin variaationtutkimus on itse hyvin pelkistetysti paljastanut taustamuuttujan ongelmallisuuden.

Miten tästä eteenpäin? Sosiolingvistillä tai kielisosiologilla riittää työkenttää erilaisen kielellisen toiminnan analyysissa. Institutionaalisuuden analyysi ei ole tehtävistä vähäisimpiä. Ylipäättään kielisosiologinen painotus vahvistunee, ja sosiolingvistisen tutkimuksen yhteiskunnallinen rooli terävöityy 2000-luvulla kenties enemmän kuin aiemmin. Kaksi- ja monikielisyuden lisääntyminen, alueellisten painotusten muuttuminen sekä kielten yhteiskunnallisen statuksen arvioiminen ovat globaaleja tehtäviä, joihin sosiolingvistien on otettava kantaa erilaisin, sekä tähän asti koetelluin että myös uusin menetelmin.

Yhtä tärkeä tehtävä on kieliyhteisön normien analyysissa: Miksi on mahdollista, että vain joillakin on foorumi puhua ja toiset vaikeevat? Mikä on luonteeltaan se kieliyhteisö, jossa puhumisen ehdot liittyvät sosiaaliseen asemaan? Mistä sosiolingvistisestä todellisuudesta nousee kielellinen diskriminointi, poliittinen korrektiuss, verbaalihygienia? Miten normeja syntyy ja miten niitä ohjailaan?

Kiinnostavaa on se, että sosiolingvistisen otteen terävöityminen saattaa saada voimansa yllättävästä suunnasta, fenomenologisesta lähtökohdasta syytetyin keskusteluanalyysin avulla. Vaikka keskusteluanalyysia ei ilman muuta lueta sosiolingvistiikkaan, se voi näyttää sosiolingvistiikalle uuden, sosiaaliseen todellisuuteen osoittavan suunnan.

Kuten edellä on ollut puheena, vuorovaikutuksen peräkkäisten tapahtumien välistä suhdetta kuvaava tekninen termi on sekventiaali-implikaatio. Se tarkoittaa sitä, että puheenvuoro asettaa seuraavalle puheenvuorolle joukon vaihtoehtoja, ja seuraavassa puheenvuorossa yksi näistä toteutetaan. Juuri tässä kohden on se sauma, jossa kielen yhteiskunnallisia ehtoja kysytään. Tässä kohden voi löytyä tilannekontekstin ja tilanteenulkoisen kontekstin liittymäkoh-
ta.

Juuri sosiolingvistinen tutkimus voi nostaa tarkastelun kohteeksi näitä kielellisen olemisen ja osallisuuden ehtoja. Sosiolingvistiikka voi tulla SOSIOLingvistiikaksi vain, jos se irtautuu sosiaalisen taustamuuttujan taakasta siinä määrin kuin se on mahdollista. Lähtemällä kielestä voimme löytää myös sosiaalisen todellisuuden. Eikä tämä tarkoita sitä, että kieli olisi kaikki. Kieli on sosiaalista todellisuutta, siksi se kykenee näyttämään hierarkioiden luonteen ja monta muuta yhteiskunnallisesti relevanttia seikkaa.

KIRJALLISUUS

- *Ammon, U., N. Dittmar & K.J. Mattheier (toim.) 1987. *Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society* 1. Berlin & New York: de Gruyter.
- Cameron, D. 1995. *Verbal hygiene*. London & New York: Routledge.
- Cameron, D. 1997. Demythologizing sociolinguistics. Teoksessa Coupland & Jaworski (toim.) 1997, 55–67.
- *Chambers, J. K. 1995. *Sociolinguistic theory: Linguistic variation and its social significance*. Oxford: Blackwell.
- Chambers, J. K. & P. Trudgill 1980. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coates, J. 1986. *Women, men and language: A sociolinguistic account of sex differences in language*. Studies in language and linguistics. London: Longman.
- Coates, J. & D. Cameron (toim.) 1989. *Women in their speech communities: New perspectives on language and sex*. London: Longman.
- Coulmas, F. (toim.) 1997. *The handbook of sociolinguistics*. Oxford: Blackwell.
- *Coupland, N. & A. Jaworski (toim.) 1997. *Sociolinguistics: A reader and coursebook*. London: Macmillan.
- Craig, C. G. 1997. Language contact and language degeneration. Teoksessa Coulmas (toim.) 1997, 257–270.
- Cummins, J. 1984. *Bilingualism and special education: Issues in assessment and pedagogy*. Multilingual Matters: Clevedon, Avon.
- Downes, W. 1984. *Language and society*. London: Fontana Paperbacks.
- *Drew, P. & J. Heritage (toim.) 1992. *Talk at work. introduction in institutional settings*. Studies in Interactional Sociolinguistics 8. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fairclough, N. 1995. *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Fasold, R. 1984. *The Sociolinguistics of society*. Language in Society 5. Oxford: Blackwell.

- Fasold, R. 1990. *The Sociolinguistics of language*. Language in Society 6. Oxford: Blackwell.
- Ferguson, C. A. 1959. Diglossia, *Word* 15, 325–340.
- Gardin, B. & J. B. Marcellesi 1987. The subject matter of sociolinguistics. Teoksessa Ammon ym. (toim.) 1987, 16–25.
- Goffman, E. 1981. *Forms of talk*. Oxford: Blackwell.
- Gumperz, J. J. 1982a. *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, J. J. (toim.) 1982b. *Language and social identity*. Studies in Interactional Sociolinguistics 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, J. & D. Hymes 1972. *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*. New York: Holt, Rinehart & Wilson.
- Hakulinen, A. (toim.) 1996. *Suomalaisen keskustelun keinoja II*. Kieli 10. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Halliday, M. A. K. 1985. *Spoken and written language*. Oxford: Oxford University Press.
- Heritage, J. 1996 [1984]. *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Suomentaneet I. Arminen, O. Paloposki, A. Peräkylä, S. Vehviläinen & S. Veijola. Helsinki: Gaudeamus.
- Holmes, J. 1992. *An introduction to sociolinguistics*. London: Longman.
- Hudson, R. A. 1987. *Sociolinguistics*. 3rd edition. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Labov, W. 1966. *The social stratification of English in New York City*. Washington DC: Georgetown University Press.
- Labov, W. 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W. 1994. *Principles of linguistic change 1: Internal factors*. Oxford: Blackwell.
- Lappalainen, H. 1996. Variaatio ja sen selittäminen, *Virittäjä* 100, 18–37.
- Makkonen, S. & H. Mantila (toim.) 1997. *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8.
- McConnell, G. D. 1997. Global scale sociolinguistics. Teoksessa Coulmas (toim.) 1997, 344–357.
- Mielikäinen, A. (toim.) 1980. *Nykysuomalaisen puhekielen murros*. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20.
- Milroy, L. 1980. *Language and social networks*. Oxford: Blackwell.
- Milroy, L. 1987. *Observing and analysing natural language*. Language in Society 12. Oxford: Blackwell.
- Nordberg, B. (toim.) 1994. *The sociolinguistics of urbanization: The case of the Nordic Countries*. Sociolinguistics and Language Contact 7. Berlin: de Gruyter.
- Nuolijärvi, P. 1986. *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 436. Helsinki: SKS.

- Nuolijärvi, P. 1994. On the interlinkage of sociolinguistic background variables. Teoksessa Nordberg (toim.) 1994, 149–170.
- Nuolijärvi, P. 1996. Kielellisen variaation ja sosiaalisen muutoksen suhteesta, *Virittäjä* 100, 2–17.
- Nuolijärvi, P. & L. Tiittula 1995. *Vuorovaikutus televisiokeskustelussa. Projektin taustaa ja lähtökohtia*. Yleisradion yleisötutkimuksen tutkimusraportti 8. Helsinki: Yleisradio.
- Nuolijärvi, P. & L. Tiittula 1997. *Televisiokeskustelun agenda*. Yleisradion yleisötutkimuksen tutkimukset 1. Helsinki: Yleisradio.
- Paunonen, H. 1982. Suomen kielen sosiolinguvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. Teoksessa Suojanen & Suojanen (toim.) 1982, 35–110.
- Paunonen, H. 1995a. Puhesuomen muuttuva omistusmuotojärjestelmä, *Virittäjä* 99, 501–531.
- Paunonen, H. 1995b (1982). *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Peräkylä, A. 1996. Vuorovaikutus, valta ja instituutiot, *Sociologia* 33, 89–102.
- Peräkylä, A. 1997. Institutionaalinen keskustelu. Teoksessa Tainio (toim.) 1997, 177–203.
- Sacks, H. 1992. *Lectures on conversation* 1–2. Toim. G. Jefferson. Oxford: Blackwell.
- Sacks, H., E.A. Schegloff & G. Jefferson 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation, *Language* 50, 696–735.
- Suojanen, M. K. & P. Suojanen 1982. *Sosiolinguistiikan näkymiä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tainio, L. (toim.) 1997. *Keskustelunanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino.
- Thelander, M. 1980. *Grepp och begrepp i språksociologin*. Ord och stil. Språkvärdssamfundets skrifter 6. Lund: Studentlitteratur.
- Tiittula, L. 1993. *Puhuva kieli*. Helsinki: Finnlectura.
- Trudgill, P. 1974. *The social differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trudgill, P. 1983a. *On dialect: Social and geographical perspectives*. Oxford: Basil Blackwell.
- Trudgill, P. 1983b. *Sociolinguistics: an introduction to language and society*. Harmondsworth: Penguin.
- Wardhaugh, R. 1992. *An introduction to sociolinguistics*. 2nd edition. Oxford: Blackwell.

SOSIOLINGVISTIIKAN HAASTE KIELIHISTORIASSA

Terttu Nevalainen & Helena Raumolin-Brunberg

Historiallinen sosiolingvisti selvittää kielten menneisyyttä nyky-sosiolingvististen mallien ja tutkimusmenetelmien avulla. Kieltä tutkitaan aidoissa vuorovaikutustilanteissa syntyneistä teksteistä, ja analyysi perustuu sosiaalishistorian ja historiallisen sosiologian tarjoamaan tietoon tutkittavan ajan yhteiskunnasta. Englannin kielen tutkimuksessamme olemme koonneet aineistoksemme 2,5 miljoonan sanan kirjekorpuksen vuosilta 1420–1680 ja perehtyneet uuden ajan alun Englannin yhteiskunnallisiin oloihin. Standardienglanti muotoutui juuri noihin aikoihin. Meitä kiinnostaa, keiden kieltä se edustaa. Tutkimme sosiaaliryhmän, sukupuolen, tilannekontekstin ja paikallismurteiden osuutta kielen kehityksessä.

I TAUSTAA

Kuusikymmenluvulla alkanut systemaattinen sosiolingvistinen tutkimus on tuottanut runsaasti tietoa siitä, kuinka nykykielet vaihtelevat ja muuttuvat sosiaalisten tekijöiden vaikutuksesta. Alan anglosaksiin uranuurtajiin kuuluvat mm. William Labov, Charles James Bailey, Peter Trudgill sekä Lesley ja James Milroy. Onkin luonnollista, että nykysosiolingvistiikan tarjoamia lähtökohtia pyritään soveltamaan myös historialliseen kielentutkimukseen, alaan, jossa kielen muutos on keskeinen tutkimuskohde. Suzanne Romainen teos *Socio-historical linguistics* (1982) oli tässä suhteessa tärkeä päänavaus. Siinä Romaine osoitti, että kvantitatiivisia sosiolingvistisiä menetelmiä on tosiaan mahdollista soveltaa historialliseen kielentutkimukseen.

Romainen edustama suuntaus on tullut tunnetuksi nimellä *variatiotutkimus*. Tällä menetelmällä pyritään saamaan tietoa kielen vaihtelusta ja muuttumisesta selvittämällä kielensisäisten ja -ulkoisten tekijöiden yhteys samatarkoitteisten varianttien valintaan. Esimerkkinä voidaan mainita englannin relatiivipronominien WHO, WHICH ja THAT valintaan vaikuttavia tekijöitä: korrelaatin semantiikka (henkilö/asia), relatiivilauseen tyyppi (kiinteästi/löyhästi liittyvä relatiivilause) ja tekstin rekisteri (puhekieli/kirjoitettu kieli). Variaatiotutkimuksen avulla on saatu runsaasti tietoa kielen muutoksen mekanismeista, mutta vertailut ovat yleensä rajoittuneet erilaisten tekstien tai tekstilajien tarkasteluun eli rekisterivariaatioon. Sitä, kuinka erilaiset kielenkäyttäjät ja käyttäjäryhmät eroavat toisistaan, ei juuri ole kielihistoriassa tutkittu.

Tällaiselle historialliselle sosiolingvistiikalle ei kuitenkaan löydy periaatteellisia esteitä. Jo Romaine (1982: 122–123) perusteli rekisterivariatiotutkimustaan *uniformitarismin* käsitteellä: ei ole mitään syytä kuvitella, että omana aikanamme kielessä vaikuttavat voimat olisivat jotenkin ainoalaatuisia. Päinvastoin voimme olettaa,

että kieli on vaihdellut menneisyydessä yhtä lailla systemaattisesti kuin nykyäänkin. Uniformitarismin periaate siis mahdollistaa sosiolingvistisen lähestymistavan kielihistoriassa, mutta – ja tätä korostetakaan – se *ei* oikeuta esimerkiksi nykypäivän yhteiskuntarakenteiden siirtämistä esiteollisten kieliyhteisöjen analyysin perustaksi.

Oman Sosiolingvistiikka kielihistoriassa -projektimme tarkoituksena on edistää historiallista sosiolingvististä tutkimusta kehittämällä menetelmiä, jotka ovat mahdollisimman lähellä nykykielten sosiolingvistisiä tutkimusmetodeja. Tämä ei ole ongelmantonta edes tutkittaessa niinkin hyvin dokumentoitua kieltä kuin englanti. Hankkeemme yhtenä tavoitteena onkin selvittää empiirisesti, kuinka pitkälle soveltaminen ylipäänsä on mahdollista. Yleiskuvan tilanteesta antaa taulukko 1, jossa verrataan sosiolingvististä lähestymistapaa nykykielten ja menneiden aikojen kielimuotojen tutkimuksessa.

TAULUKKO 1. Sosiolingvistinen tutkimus.

	Nykykielet	Menneet kielimuodot
Tutkimuksen kohde	Useimmiten äänneenmuutos	Kieliopillisten muotojen muutos
Tutkimusaineisto	Puhuttu kieli Kaikki yhteiskuntaryhmät Autenttiset puhetlanateet, osallistuva havainnointi, koehenkilöiden käyttö	Kirjoitettu kieli Vain kirjoitustaitoiset (ylemmät sosiaaliryhmät, miehet) Satunnaisesti säilyneet tekstit
Sosiaalinen konteksti	Yhteiskunta tuttu, mahdollista käyttää omia intuitioita	Yhteiskunta rekonstruoitava historian tutkimuksen pohjalta
Lähtitiede	Sosiologia	Sosiaalhistoria
Muutosprosessin kesto ja tulos	Tuntematon	Tiedossa

Nykyenglannin sosiolingvistinen tutkimus kohdistuu valtaosin äänneiden vaihteluun ja muutoksiin (ks. esim. Labov 1994, Chambers 1995). Tämä on luonnollista kielessä, jonka muoto-oppi on varsin köyhä. Taivutusmorfologialtaan rikkaammassa kielissä kuten suomessa kieliopillisten muotojen vaihtelu on havaittu sosiolingvistiksi merkittäväksi. Myös englannin kielen historiassa on tapahtunut koko joukko morfologisia muutoksia, joiden sosiolingvistinen analyysi on esitutkimuksissa osoittautunut kiinnostavaksi. Koska äännevuokorin yksityiskohtainen sosiolingvistinen tutkimus puolestaan on kirjoitetun aineiston perusteella hankalaa, näyttäisi siltä, että historiallisen tutkimuksen kohteeksi sopii paremmin morfologia.

Suurin ero nykykielten ja aiempien kielimuotojen sosiolingvistiksen tutkimuksen välillä onkin aineiston hankintatavoissa ja saatavuudessa. Nykykielistä tutkitaan autenttista puhuttua kieltä, kaikki yhteiskuntaryhmät ovat edustettuina, koehenkilöitä on yleensä helposti saatavilla, ja tutkija voi itse harjoittaa osallistuvaa havainnointia. Kielihistoriassa mahdollisen aineiston muodostavat sattumanvaraisesti säilyneet kirjoitetut tekstit, joita ovat tuottaneet kirjoitustaitoiset henkilöt, ensisijaisesti miehet.

Nykykielten sosiolingvistikilla on käytettävissään runsaasti nyky-yhteiskuntaa koskevaa sosiologista tietoa. Lisäksi he ovat usein itse tutkimansa yhteiskunnan jäseniä ja voivat työssään hyödyntää omaa tekijän tietoaan ja intuitioitaan. Kielihistorioitsijoille vastaavaa tietoa välittävät historiantutkijat, erityisesti sosiaali- ja väestöhistorioitsijat. Heidän tarjoamaansa yhteiskunnallista tietoa on satunnaisesti käytetty hyväksi kielihistoriassa, mutta käsittääksemme projektimme on ensimmäinen laajahko hanke, jossa tätä tietoa on systemaattisesti yhdistetty historialliseen kielentutkimukseen.

Yhdessä suhteessa kielihistorian tutkija on edullisemmassa asemassa kuin nykykielten tutkija: kulloisenkin muutosprosessin kulku ja kesto ovat yleensä kutakuinkin tutkijan tiedossa. Parhailaan meneillään olevien muutosten kulusta nykytutkija puolestaan voi

korkeintaan esittää ennusteita. Esimerkiksi Labovin 1960-luvulla tekemän tutkimuksen perusteella olisi voinut olettaa, että New Yorkin sananloppuisen ja konsonanttia edeltävän /r/:n ääntäminen leviää kaikkiin väestöryhmiin. Uusintatutkimus vuonna 1986 kuitenkin osoitti, ettei muutos ollut edennyt ennusteen mukaisesti (Labov 1994: 86–94).

2 SOSIOLINGVISTIikka JA KIELEN MUUTOS

Nykykielissä meneillään olevien muutosten sosiolingvistinen tutkimus on antanut runsaasti tietoa kielen muutosprosesseista. Erityisen kiinnostavaa on saada selville, miten uudennokset leviävät kieliyhteisössä. Yksittäisen muutoksen etenemistä on toisaalta seurattu koko kieliyhteisön näkökulmasta, toisaalta muutosprosessi on jaettu osaluoksiin, joita on ollut hedelmällistä tarkastella erikseen. Luonnollisesti on myös pyritty löytämään kielen muuttumiseen vaikuttavia yleisiä tekijöitä ja periaatteita. Viimeksi mainituista voitaneen esimerkiksi todeta, että muutos etenee aina variaation kautta, vaikkakaan kaikki kielen vaihtelu ei suinkaan tarkoita muuttumista.

Jo vuonna 1968, aivan sosiolingvistisen tutkimuksen alkuaikoina, Weinreich, Labov ja Herzog julkaisivat kielenmuutoksen tutkimisen kannalta merkittävän artikkelin, jossa he jakoivat muutostutkimuksen viiteen osa-alueeseen. Näissä alueissa yhdistyvät kielensisäiset ja kielenulkoiset tekijät. Artikkelin mukaan tutkimuksessa pitäisi tarkastella muutoksen yleisiä rajoituksia (*constraints*), sen siirtymistä (*transition*), lingvististä ja sosiaalista kontekstia (*embedding*), sosiaalista arviointia (*evaluation*) ja muutoksen alkuketkeä (*actuation*). Nykysosiolingvistiikka on ehkä parhaiten pystynyt vastaamaan siirtymistä, kontekstia ja arviointia koskeviin kysymyksiin.

Useat tutkimukset (mm. Labov 1994: 65) ovat osoittaneet, että ääntenmuutosten leviämistä puheyhteisössä voidaan kuvata loivalla

S-käyrällä. Aluksi muutos etenee hitaasti, kunnes se pääsee vauhtiin eli yhä suurempi määrä puhujia käyttää uudennosta, minkä jälkeen kehitys jälleen tasaantuu, kun uusi muoto löytyy jo lähes kaikkien puheesta. Nykysosiolingvistit ovat kuitenkin pystyneet seuraamaan vain nopeasti eteneviä muutoksia, sillä tällaista tutkimusta on tehty vasta muutamia vuosikymmeniä. Ääniteaineistoakaan ei ole saatavilla kovin pitkältä ajalta. Historiallista kielentutkimusta harjoittavilla on tässä huomattavasti edullisempi asema, ja useiden erilaisten muutosten tutkiminen voi aikanaan vahvistaa, millaisissa olosuhteissa muutos todellakin etenee S-käyrän mukaisesti ja milloin mahdollisesti muulla tavalla.

Kun reaaliaikaista aineistoa ei ole ollut saatavilla pitkiltä ajanjaksoilta, sosiolingvistit ovat tarkastelleet muutoksia *näennäisajassa* (*apparent time*). Näissä tutkimuksissa on verrattu innovaatioiden esiintymistä eri-ikäisten henkilöiden puheessa. Kun uusi muoto, esimerkiksi sananloppuinen ja konsonanttia edeltävä /t/ (*car, hard*) 1960-luvun New Yorkissa, esiintyi huomattavasti useammin nuorilla ihmisillä kuin vanhemmilla, voitiin päätellä muutoksen olevan meneillään. Kuten aiemmin mainittiin, muutokset eivät välttämättä kuitenkaan etene ennusteiden mukaan, sillä on myös havaittu, että ihmiset muuttavat kielellistä käyttäytymistään iän myötä usein konservatiivisempaan suuntaan.

Ikä ei suinkaan ole ainoa kriteeri, jota on käytetty ulkoisena muuttujana sosiolingvistisessä kielen muutoksen tutkimuksessa. Perinteisessä korrelatiivisessa sosiolingvistiikassa on tyypillisesti tarkasteltu kielen vaihtelua ja muuttumista suhteessa kielenkäyttäjien sosioekonomiseen asemaan, sukupuoleen, etniseen taustaan sekä kotipaikkaan ja sen mahdollisiin muutoksiin. Tällainen menettely suo erinomaiset mahdollisuudet seurata eri väestöryhmien erilaista suhtautumista kielen uudennoksiin. Perättäisinä aikajaksoina vertailukelpoisella aineistolla tehdyt tutkimukset tarjoavat mielenkiintoisen kuvan muutoksen etenemisestä sosiaaliryhmästä toiseen.

Vaikka emme vielä läheskään varmasti tiedä kaikkia syitä, joiden vuoksi ihmiset muuttavat kielellistä käyttäytymistään, sosiolingvistinen tutkimus on tuonut esille joitakin tärkeitä tekijöitä. Yksi niistä on *prestiisi* eli se, että jotakin kielimuotoa arvostetaan enemmän kuin toisia. Nyky-yhteiskunnissa prestiisi liittyy usein standardikieleen eli siihen kielen varieteettiin, jota opetetaan kouluissa ja jota kielenhuollon organisaatiot vaalivat. Useimmiten tämä on myös se kieli, jota korkeassa sosioekonomisessa asemassa olevat ihmiset käyttävät. Onkin todettu, että urallaan eteenpäin pyrkivät ihmiset helposti muuttavat puhettaan standardikielen mukaiseksi. Samoin on todettu, että toiseksi ylimpään sosiaaliluokkaan kuuluvat henkilöt – etenkin naiset – yleistävät tai jopa liioittelevat prestiisikielen piirteitä (Labov 1972: 122–142). Tätä ilmiötä, halua antaa itsestä ulospäin todellista parempi kuva, kutsutaan *hyperkorrektisuudeksi*.

Prestiisi ei kuitenkaan ole pelkästään standardikielen ominaisuus. Erilaisissa kieliyhteisöissä aina nuorisojengeistä työoveriporukoihin on henkilöitä, joita ihaillaan ja arvostetaan. Tällöin myös heidän kielenkäyttöönsä jäljitellään. Heidän kielellään voidaan siis sanoa olevan prestiisiä, tässä tapauksessa piiloprestiisiä. Prestiisin vastakohtana taas voidaan pitää joidenkin muotojen ja varieteettien leimaamista huonoksi kieleksi. Tällöin puhutaan *stigmasta*. Useimmat koulutetut ihmiset pyrkivät välttämään stigmatisoituja muotoja, esimerkiksi nykyenglannin kaksoiskieltoa (*I didn't do nothing*).

Prestiisin ja stigman tulkinta historiallisessa aineistossa on huomattavasti vaikeampaa kuin nykykielessä. Oma projektimme tutkii aikakautta, jolloin englannin standardikieli oli vasta kehitymässä eikä eksplisiittisiä kielenhuollon normeja vielä ollut olemassa. Käsitteäksemme malleja kuitenkin on aina ollut, ja uskomme, että ihmisiä on arvioitu kielenkäytön perusteella aiemmissakin yhteiskunnissa. Tietoja prestiisimuodoista ja stigmatisoiduista varianteista voimme ilmeisesti saada sosiaalisten etenijöiden kielestä eli niiltä, jotka vaatimattomista lähtökohdista nousivat korkeaan yhteiskunnalliseen

asemaan. He todennäköisesti omaksuivat prestiisivariantit ja välttivät stigmatisoituja muotoja.

Tärkeää kielen muutoksen tarkastelussa on myös selvittää muutoksen alkuperä ja leviämisuunta. Labov (1994: 78) tekee eron ylhäältä ja alhaalta tulevien muutosten välillä (*change from above/ from below*). Kumpikin termi viittaa sekä sosiaaliseen tietoisuuteen että sosioekonomiseen hierarkiaan. Ylhäältä tulevat muutokset ovat peräisin hallitsevasta sosiaaliryhmästä, ja ne luodaan tietoisesti, jolloin ne esiintyvät ensin huolellisessa puheessa tai kirjoitetussa kielessä. Alhaalta tulevat muutokset taas ilmestyvät ensin arkipuheeseen ja ovat usein pitkäänkin tiedostamattomia. Labovin mukaan ne voivat olla lähtöisin mistä sosiaaliryhmästä tahansa, joskaan missään tutkimuksessa kaikkein ylin sosiaaliluokka ei ole osoittautunut aloit-
teentekijäksi.

Historiallisessa tutkimuksessa muutoksen suuntaa koskevaa kahtiajakoa voidaan soveltaa tarkastelemalla erilaisia samalta ajalta peräisin olevia tekstilajeja. Jos uusi muoto esiintyy ensin puheeseen perustuvissa tai sitä imitoivissa teksteissä, esimerkiksi oikeudenkäyntipöytäkirjoissa ja näytelmissä, ja vasta myöhemmin tyyppillisissä kirjoitetun kielen rekistereissä kuten käsikirjoissa tai tieteellisissä teksteissä, muutoksen voidaan olettaa lähteneen alhaalta. Tällainen rekisterivariaation hyödyntäminen muutoksen suunnan määrittelyssä on ollut tyyppillistä aiemmin mainitussa variaatiotutkimuksessa.

Kielen muuttumista voidaan myös tarkastella sosiaalisten verkostojen avulla. Lesley ja James Milroy (1985) ovat osoittaneet, että tiiviit sosiaaliset verkostot estävät muutosten leviämistä, kun taas monisuuntaiset väljät verkostot ovat omiaan sitä edistämään. Milroyt havaitsivat, että kieli muuttuu erittäin vähän sellaisissa Belfastin työläiskortteleissa, joissa naapureina asuvat sukulaiset käyvät samassa tehtaassa töissä ja viettävät vapaa-aikansakin yhdessä. Sen sijaan kielen muutoksia esiintyi alueilla, joista käytiin töissä toisissa kaupunginosissa ja joilla yleensä tavattiin runsaammin asuma-alueen

ulkupuolisia ihmisiä. Milroyden mukaan sosiaalisten verkostojen heikot sidokset ovat omiaan levittämään kielen uudennoksia. Historiassa sosiaalisia verkostoja on vaikea tutkia, sillä kirjallisen aineiston perusteella on mahdotonta selvittää kaikkia verkostojen jäseniä. Toisaalta yleisellä tasolla voidaan tehdä päätelmiä verkostojen laadusta: voidaan mm. olettaa, että Englannin sisällissodan aikana 1640-luvulla heikkosidoksisten sosiaalisten verkostojen määrä lisääntyi ja niiden seurauksena kielen muutosvauhti kasvoi.

Lopuksi haluaisimme vielä tuoda esille eron puhujan tekemän innovaation ja kielen muutoksen välillä. Milroyt (1985, J. Milroy 1992) korostavat, että kuka tahansa kielenkäyttäjä voi innovoida eli käyttää jotakin aiemmasta poikkeavaa ilmaisua, mutta tästä innovaatiosta ei tule kielen muutosta, ennen kuin riittävän moni puhuja on omaksunut sen. Innovaatio on siis puhujatason ilmiö, kun taas muutos tapahtuu kielen järjestelmässä. Valtaosa innovaatioista jää yksittäistapauksiksi, mutta toisinaan uudennos alkaa levitä ja kehittyä todelliseksi kielen muutokseksi. Juuri tämä puhujan innovaation ja kielen systeemin muutoksen ero tekee muutoksen alkuketken eli aktuaation havaitsemisen käytännössä mahdottomaksi.

Milroyden näkemys korostaa erityisen vahvasti yksittäisten kielenkäyttäjien roolia muutosten leviämisessä. Vaikka hyvin tiedämme, että sekä kielen järjestelmän sisäisillä että sen ulkoisilla tekijöillä on oma merkityksensä kielen muuttumisessa, on aina pidettävä mielessä, ettei kieltä ole olemassa ilman sen käyttäjiä, ilman ihmisiä.

3 KORPUKSET JA TEKSTIEDITIOT

Toisin kuin monissa nykytutkimuksissa, historiallisessa sosiolingvistiikassa primaariaineistoa tarvitaan huomattavan paljon. Johtoajatuksenahan on nimenomaan seurata muutoksen etenemistä reaaliajassa.

Vertailukelpoisen aineiston saatavuus onkin ehkä vaikein tutkimusta haittaavista käytännön esteistä. Monien yksittäisten kieliyhteisöjen rekonstruointi saattaa osoittautua mahdottomaksi, ja siksi kuvauskohteen abstraktion tasoa joudutaan nostamaan esimerkiksi paikallismurteen tai kehitymässä olevan yleiskielen tasolle (ks. Milroy & Milroy 1985).

Historiallisen variaatiotutkimuksen aineiston keruussa on usein käytännön syistä voitu ottaa valintakriteereiksi tekstilajin ohella vain kirjoitusajankohta ja murrealue. Tämän voi havaita mm. saatavilla olevissa englannin kielen tietokonemuotoisissa korpuksissa. Niistä tunnetuimpiin kuuluu 1,5 miljoonan saneen Helsinki Corpus of English Texts, jossa otetaan huomioon tekstilajien jatkuvuus ja eriytyminen kielen tuhatvuotisen historian aikana 700-luvulta aina 1700-luvulle saakka. Korpuksen viimeiseltä eli varhaisuusenglannin kaudelta (1500–1710) eri tekstilajeja on kaikkiaan viisitoista lakikirjoista, saarnoista, kasvatuseräkirjoista ja oikeudenkäyntipöytäkirjoista fiktion, omaelämäkertoihin, päiväkirjoihin, yksityiskirjeisiin ja näytelmiin (Rissanen ym. 1993, Nevalainen & Raumolin-Brunberg 1993). Englannin maantieteellisen variaation historialliseen tutkimukseen tietokonetekstistöjä on olemassa jo mm. skotista ja tekeillä myös varhaisesta amerikkalais- ja irlanninenglannista; yksittäisten tekstilajien korpuksia valmistellaan mm. pamfleteista ja sanomalehdistä (ks. Kytö ym. 1994).

Yleistenkin morfologisten muutosten tutkiminen manuaalisesti, ilman tietokoneuuttavan korpuksen etuja, olisi varsin turhauttavaa. Historiallisesta korpuslingvistiikasta viimeisen kymmenen vuoden aikana saadut kokemukset ovat olleet niin rohkaisevia, että aineiston elektroniseen muotoon saattaminen kuului hankkeemme lähtökohtiin.

Projektissamme olemme ratkaisseet historiallisen sosiolingvistiikan tekstilajiongelman keskittymällä kirjeisiin. Yksityiskirjeet kuuluvat niihin harvoihin historiallisiin tekstilajeihin, joissa voidaan yksi-

lötasolla ottaa huomioon tekstin tuottajan sosiaalinen tausta ja suhde vastaanottajaan. Informaaliudessaan perhe ja ystäväkirjeet tulevat monesti lähelle puhuttua kieltä (Biber & Finegan 1989). On kuitenkin syytä pitää mielessä, että kirjeetkin ilmentävät aina tilannekontekstista, etenkin kirjoittajan ja vastaanottajan suhteesta, johtuvaa rekisterivariaatiota. Kokoamamme Corpus of Early English Correspondence käsittää tietokonemuodossa lähes 2,7 miljoonaa sanetta vuosilta 1420–1680. Ensimmäiset kirjeet edustavat aivan varhaisinta englanninkielistä kirjeenvaihtoa, viimeiset vievät tutkijan Englannin sisällissodan jälkeiseen aikaan, jolloin mm. normatiivinen kielenohjailu alkoi saada jalansijaa julkisuudessa.

Historiallisen aineiston sosiaalista edustavuutta on jo pohdittu edellä, ja siihen palataan seuraavassa alaluvussa. Toinen seikka, joka historiallisessa tutkimuksessa ei suinkaan ole itsestäänselvyys, on aineiston aitous. Kirjeitä eivät aina kirjoittaneet ne henkilöt, joiden nimissä ne lähetettiin. Etenkin tutkimamme kauden alkupuolella ammattimaisten sihteerien ja kirjurien käyttö oli tavanomaista niin ylimmissä kuin alimmissakin sosiaaliryhmissä. Lisäksi kirjeitä kopiointiin omiin arkistoihin ja muille asianosaisille. Historiallisen sosiolinguistin avuksi tulee näissä kysymyksissä useimmiten vielä yksi asiantuntijaryhmä: tekstien editoijat.

Kielihistorian tutkijan on harvoin mahdollista aloittaa työtään editoimalla materiaalinsa itse alkuperäisistä käsikirjoituksista. Käytökelpoista kirjeaineistoa onkin editoitu ja julkaistu kirjamuodossa etenkin kirjallisuuden- ja historiantutkijoiden tarpeisiin. Koska editoiden käyttäjäkunnan tarpeet vaihtelevat, vaihtelua esiintyy runsaasti myös editointiperiaatteissa. Ihannetapauksessa ediittori on säilyttänyt alkuperäisen kirjeen kieli- ja oikeinkirjoitusasun muuttamattomana ja selvittää tarkkaan sen kirjoittamiseen liittyvät kielenulkoiset tekijät (kirjoittajan tausta, kirjoitusajankohta ja -paikka, vastaanottaja, kirjeessä mainitut henkilöt, jne.). Yleistä kuitenkin on, että ainakin välimerkkien käyttö on modernisoitu lukijan työn helpottamiseksi.

Epäluotettavammaksi editio muuttuu, jos oikeinkirjoituskin on modernisoitu. Koska saattaa olla epäselvää, edustavatko esimerkiksi saman verbipäätteen eri variantit ediittorille pelkkää oikeinkirjoitusta, emme projektissamme ole sisällyttäneet korpuksemme modernisoituja tekstejä. Edition antamat kirjoittajaa koskevat ensikäden tiedot ovat tutkijalle tärkeitä. Lisätyötä kuitenkin yleensä kaivataan, jos ediittori kuittaa esimerkiksi aatelliset pelkillä titteleillä tai jos eri kokoelmissa esiintyy samannimisiä aikalaisia.

Sekä editioiden antamien tietojen perusteella että historiantutkimuksen apuneuvoja käyttäen olemme luoneet korpuksemme kirjoittajista yksityiskohtaisen tietokannan, josta ilmenevät mm. kunkin henkilön elinaika, sääty, koulutus, sukupuoli, syntymä- ja asuinpaikka, uskonto, kirjoittajan suhde vastaanottajiin sekä kirjeen kirjoitusajankohta ja sisältötyyppi. Kirjeen autenttisuusaste on samoin koodattu. Toisin kuin nykysosiolingvistien tutkimuksissa, erityishuomiota on kiinnitetty henkilöhistoriassa tapahtuviin muutoksiin. Esi-tutkimuksemme ovat osoittaneet, että sosiaaliset etenijät käyttäytyvät kielellisesti eri tavoin kuin ne henkilöt, joiden sosiaalinen asema ei elinaikana muutu (Nevalainen & Raumolin-Brunberg 1996).

4 MENNEET YHTEISKUNNAT

Menneiden aikojen yhteiskuntamallien rekonstruktio historiantutkimuksen perusteella ei ole yksinkertainen tehtävä. Tietojen saatavuus vaihtelee luonnollisesti maittain ja aikakausittain. Haluamme erityisesti mainita kolme sosiolingvistiksi merkittävää sosiaalista tekijää, jotka menneinä aikoina ovat poikenneet nykyisistä länsimaisista yhteiskunnista: yhteiskuntarakenne, koulutustaso ja naisen asema. Seuraavassa esittelemme näitä muuttujia oman projektimme näkökulmasta.

Yhteiskuntanäkemyksestä riippumatta nykykieliä tutkivat sosiolingvistit käyttävät yleensä käsitettä *yhteiskuntaluokka*, joka ei sovelu esiteollisten yhteiskuntien analyysiin. Keskiajan Euroopassa vallitsi väestön 'toimenkuvaan' perustuva kolmijako: aatelisto, papisto ja (maatalous)työväki. Aatelisto edusti sotilaseliittiä, papisto hoiti hengellisiä asioita, ja valtaosa väestöstä viljeli maata. Uuden ajan mukana Englantiin syntyi monikerroksisempi *sääty*-yhteiskunta, jossa ylempi aatelisto ja *gentry* (alempi aatelisto ja varakkaat tilanomistajat) erottuivat selvästi muusta väestöstä. Ero perustui maanomistukseen ja siihen, ettei aateliston ja gentryn tarvinnut tehdä ruumiillista työtä elääkseen. Valtaosan väestöstä muodosti erilaisissa maanomistussuhteissa elävät talonpojat, heidän perheensä ja työväkensä.

Manner-Euroopasta poiketen Englannissa säätyrajat eivät olleet kovin tiukat, vaan säätykierto oli yleinen ilmiö varsinkin 1600-luvun puoliväliin asti. Sosiaalisen etenemisen väyliä olivat vapaat ammatit: lakimiehet, papit, upseerit ja lääkärit saattoivat nousta gentryyn. Myös varakkaat kauppiat hankkivat usein maaomaisuutta, ja ainakin heidän lapsensa hyväksyttiin säätyläisten keskuudessa vertaisiksi. Aatelistarvojen ostaminen yleistyi 1600-luvulla. Sekä ylempi aatelisto että gentry uusiutuivat myös luonnollista tietä vanhojen sukujen sammuttua ja uusien tultua niiden tilalle.

Rikkaat kauppiat muodostivat ylimmän sosiaalisen kerrostuman kaupungeissa, joiden kasvava väestömäärä ei 1600-luvun lopulakaan ylittänyt 20 % koko väestöstä. Niissä asui käsityöläisten, pikkukauppiaitten ja palvelusväen lisäksi myös vapaiden ammattien harjoittajia ja jonkin verran säätyläisiä.

Keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa ylimpien yhteiskuntakerosten pojat lähetettiin toisiin perheisiin oppimaan säädylleen sopivia valmiuksia. Myöhemmin varsinainen koulunkäynti lisääntyi, ja yliopistokoulutuksen määrä kasvoi 1600-luvun puoliväliin saakka. Oli tavallista, että Englannissa herrasperheen vanhin poika eli sukuti-

lan perijä lähetettiin ensin Oxfordiin tai Cambridgeen. Koulutusta täydennettiin usein lain luvulla Lontoossa sekä Euroopan matkalla (Heal & Holmes 1994: 266–275). Säätyläisperheiden nuoremmat pojat tarvitsivat elantonsa hankkimiseen muunlaista koulutusta. Monet heistä päätyivät vapaiden ammattien harjoittajiksi tai käsityöammatteihin. Tytärille opetettiin useimmiten vain kodinhoitoon liittyviä taitoja.

Luku- ja kirjoitustaidon levinneisyys on kielihistorioitsijan kannalta keskeinen koulutuskysymys, sillä autenttista aineistoa ei ole saatavissa niiltä, jotka eivät osanneet kirjoittaa. Kuten aiemmin mainittiin, kirjoitustaito ei ollut levinnyt kovinkaan laajalti valtaväestön keskuuteen. Vuonna 1500 miehistä 10 % ja naisista 1 % oli luku- ja kirjoitustaitoisia, 1550 vastaavat luvut olivat 20 % ja 5 % ja sata vuotta myöhemmin 30 % ja 10 % (Cressy 1980: 177). Arviot edustavat valtakunnallisia keskiarvoja, mutta paikkakunta-kohtaista vaihtelua esiintyi runsaasti, ja etenkin kaupungeissa kirjoitustaito oli yleisempi kuin maaseudulla. Lisäksi yllä mainittujen lukujen ulkopuolelle jäävät ne kirjoitustaidottomat, jotka osasivat lukea jonkin verran.

Kirjoitustaito seurasi sosiaalista asemaa siten, että vapaiden ammattien harjoittajat ja ylemmät sosiaaliryhmät yleensä osasivat lukea ja kirjoittaa, kun taas alemmista ryhmistä vain pieni osa oli hankkinut tämän taidon. Naisten kirjoitustaito oli samalla tasolla kuin heikoimmin koulutettujen miesten, mutta voidaan kuitenkin sanoa, että 1600-luvun lopulla myös säätyläisperheiden naisväki osasi yleensä kirjoittaa. Oman tutkimuksemme kannalta kirjoitustaidon rajallisuus merkitsee auttamatta sitä, että alemmat sosiaaliryhmät ja naiset ovat aineistossamme aliedustettuina.

5 ALUSTAVIA TULOKSIA

Noin 6000 kirjettä käsittävällä korpuksellamme ja siihen liittyvällä kirjoittajatietokannalla olemme tehneet esitutkimuksia, joissa tarkastelemme sellaisia sosiolingvistisiä muuttujia kuin todellinen ja näennäinen aika, sosiaalinen kerrostuneisuus ja sukupuoli. Kirjoituksemme lopuksi esitämme joitakin esimerkkejä saamistamme tuloksista (ks. lähemmin Nevalainen & Raumolin-Brunberg (toim.) 1996). Työhypoteesinamme oletamme Chambersin (1995: 51) tavoin, että englannin kielen morfologinen vaihtelu ja muutos korreloi sosiaalisten tekijöiden kanssa.

5.1 Tosi aika ja näennäisaika

Kuten aiemmin mainittiin, sosiolingvistit ovat tutkineet meneillään olevia muutoksia näennäisajassa tarkastelemalla eri-ikäisten kirjoittajien kielellisiä valintoja. Historiallinen sosiolingvistiikka tarjoaa oivalliset mahdollisuudet verrata näennäisaikatutkimuksia muutoksen todelliseen kulkuun.

Taulukosta 2 nähdään kahden tunnetun englannin historiassa tapahtuneen muutoksen leviäminen sekä reaaliajassa että näennäisajassa. Muutokset ovat toisen persoonan pronominin subjekti-muodon YE korvautuminen objektipronomilla YOU sekä verbin yksikön kolmannen persoonan päätteiden -TH vaihtuminen päätteeksi -S. Molemmat muutokset alkoivat keskiajalla: ensimmäiset YOU-pronominin esiintymät subjektina ovat peräisin 1300-luvulta ja -s-päätteet jo 900-luvulta. Päätteiden käyttö alkoi pohjoismurteissa ja levisi vähitellen etelään. Pronominilla ei tietääksemme ole murretaustaa, vaan sen oletetaan saaneen alkunsa painottoman muodon epäselvästä ääntämisestä. Kummassakin tapauksessa muutosten oletetaan levinneen alhaalta käsin eli puhutusta kielestä kirjoitettuun. Muotojen

vaihtelu ilmenee esimerkeistä (1)–(4) (ks. myös esimerkkejä (5)–(7)).

- (1) ...at the makyng of thys letter howr ffather and mother wer mery and in god hell, blessyd be God, and so we hope that *3e* be. And as for howr broder Rychard Cely, ys departtyd with my Lorde of Sente Johnys with *þe* imbassetorys into Frawnce, werof I sopesse **yow** wnderstonde ryght well ... (ROBERT CELY 89)
- (2) ... howbeit, **you** shall have it if **you** will send me word so. (OTWELL JOHNSON 461)
- (3) ... I recomavnde me vnto you, and also my sistir youre avnte **comavndyth** her vnto you as hartyly as she can or may ... (JOHN CELY 88)
- (4) Your brother Ottwell **wrighttes** me off Sussex men whiche he is in bargaynyng with for felles ... (ANTHONY CAVE 887)

Tutkimamme henkilöt kuuluivat kahteen lontoolaiseen villakauppiaisperheeseen, joiden elinaikojen ajallinen etäisyys oli noin 70 vuotta. Kummastakin perheestä on valittu kahden sukupolven edustajia. Celyn perheestä 1400-luvulta mukana ovat veljekset Richard Cely vanhempi ja John Cely sekä Richardin pojat Robert, Richard nuorempi ja George. 1500-luvun Johnsonin perheen isän kirjeitä ei valitettavasti ole säilynyt jälkipolville, joten vanhemman sukupolven edustajaksi on valittu kauppias Anthony Cave, joka oli John ja Richard Johnsonin sekä Ambrose Saundersin oppimestari. Koska aineistot ovat varsin pieniä, kummaltakin ajalta on valittu lisäksi vertailukorpus, joka käsittää kolmesta kuuteen samanaikaista lontolaista villakauppiasta.

Muutosten vertailu osoittaa (ks. taulukko 2), että lähtötilanne on kummassakin sama: Celyn perheen vanhempi polvi ei käytä uusia muotoja lainkaan. Nuorempi polvi samoin kuin vertailukorpus osoittavat, että muutos oli meneillään myöhäiskeskiajan Lontoossa, joskin suuri yksilöllinen vaihtelu on vaikeasti selitettävissä. Kaksi sukupolvea myöhemmin 1500-luvun puolivälissä jo varsin iäkäs kauppias Anthony Cave käyttää uusia muotoja, pronominia vähemmän kuin

utta verbin taivutus päätettä. Seuraavan sukupolven kohdalla tulos onkin yllättävä: kun you tuntuu lisäävän suosiotaan, -s-päätteen käyttö kääntyykin laskuun. Kehityssuunnat saavat vahvistusta vertailuaineistosta.

TAULUKKO 2. Subjektipronomini YOU versus YE ja yksikön kolmannen persoonan taivutus pääte Lontoon villakauppiaiden kielessä 1400- ja 1500-luvuilla.

	YE + YOU	YOU % (N)	-TH + -S	S % (N)
I. Myöhäiskeskiajan villakauppiat (1472–88)				
Richard Cely vanhempi	119	0 %	9	0 %
John Cely	7	0 %	5	0 %
Vanhempi sukupolvi yht.	126	0 %	14	0 %
Robert Cely	11	36 % (4)	3	0 %
Richard Cely nuorempi	171	0 %	96	95 % (91)
George Cely	49	2 % (1)	37	14 % (5)
Nuorempi sukupolvi yht.	231	2 % (5)	136	71 % (96)
Vertailukorpus	222	20 % (45)	93	20 % (19)
II. Uuden ajan alun villakauppiat (1542–53)				
Anthony Cave	446	7 % (29)	127	21 % (27)
Vanhempi sukupolvi yht.	446	7 % (29)	127	21 % (27)
John Johnson	552	3 % (18)	162	8 % (13)
Otwell Johnson	251	98 % (245)	90	7 % (6)
Richard Johnson	160	3 % (5)	75	1 % (1)
Ambrose Saunders	110	62 % (68)	73	3 % (2)
Nuorempi sukupolvi yht.	1073	31 % (336)	400	6 % (22)
Vertailukorpus	107	99 % (106)	78	3 % (2)

Tämän tutkimuksen pohjalta näyttää selvältä, että jotkin muutokset etenevät tosiajassa juuri niin kuin näennäisaikatarkastelun pohjalta näyttääkin: hyvänä esimerkkinä on YE/YOU -muutos. Uusi yksikön kolmannen persoonan taivutus pääte -s ei kuitenkaan leviä odotetusti, vaan sen käyttö näyttää vähenevän 1500-luvun alussa. Ilmeisesti

tällöin lontoolaiskauppiaat omaksuivat uuden normin, ja voi jopa olla niin, että -s stigmatisoitui. Kiinnostavaa on kuitenkin se, että vuoden 1600 tienoilla -s loppujen lopuksi selviytyy voittajana ja säilyttää sen jälkeen asemansa, kuten nykyenglannin standardikielestä voidaan havaita.

5.2 Sosiaalinen kerrostuneisuus

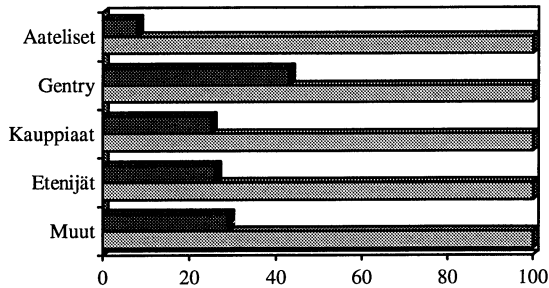
Esitutkimuksissamme olemme myös seuranneet kielen muutosten etenemistä reaaliajassa ja samalla tutkineet kielenkäyttäjän sosiaalisen aseman mahdollista yhteyttä muutoksen etenemiseen. Olemme mm. verranneet useita muutoksia kahdella kaudella, 1520–1550 ja 1590–1620. Lähdemme oletuksesta, että tuona aikana englannin kielen variaatio kannattaa vielä suhteuttaa sääty-yhteiskunnan sosiaaliseen hierarkiaan.

Tarkastelemme tässä kolmea morfologista prosessia: 1) toisen persoonan pronominin subjektimuodon *YE* syrjäytymistä objektimuodolla *YOU*, 2) *BE*-verbin indikatiivin vanhan monikkomuodon *BE* syrjäytymistä alunperin pohjoisella muodolla *ARE* sekä 3) yhdysrelatiivipronominin *THE WHICH* korvautumista yksinkertaisella *WHICH*-muodolla. Esimerkit (5)–(9) osoittavat, että kaikissa kolmessa tapauksessa molempia variantteja käytettiin rinnakkain 1500-luvun alkupuolella. Aiempi tutkimus osoittaa, ettei variantteihin enää liittynyt paikallismurrepiirteitä.

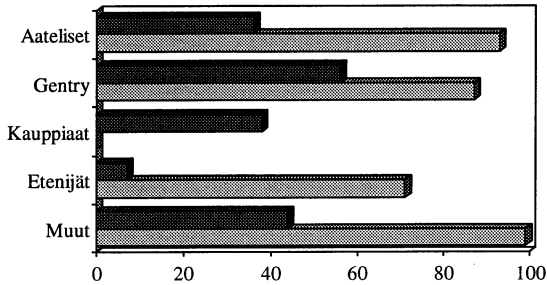
- (5) The cawse why **yow** have not receaved hit before this shall appere unto yow by my cosyn's letter, **whiche** I have sent yow, to th'intent **ye** may see that ... (JAMES HADDON 903)
- (6) In my moste hartye wyse I have me comendyd to you, trustyng in God that **ye are** in good helthe, **whiche** I pray God to contynewe to Hys wyll and pleasure ... (JOHN GERY 440)
- (7) Wyrshupfull Sir, My dowte remembryd, tresteng in God **ye be** in helthe, soe is yours and alle your frendes, thankis be to God. (RICHARD PRESTON 630)

- (8) Syr, ther **ar** xliiij hogrelles, and for the perfet knowlege of them **yow** shall perseve the tere betwene the horneis on ther facys; (WILLIAM SANDELL 876)
- (9) ... the number of feyve skore xv shepe in the wolle, wherof ther **ar** iij^{xx} theves that **ar** brandyd on bothe sydes, havyng xliiij lambes, **the which** I bought for yow; (JOHN GERY 440)

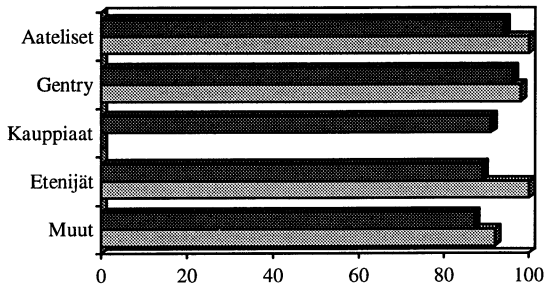
Tuloksemme käyvät ilmi kuvista 1–3. Aineiston määrä kussakin kategoriassa vaihtelee kymmenistä satoihin esiintymiin. Sitä on muuten riittävästi tilastollisen merkitsevyyden määrittelyyn paitsi jälkimmäisen kauden kauppiaiden ryhmässä, joka on aliedustettuna (ei aineistoa kaudelta 1590–1620 kuvissa 2 ja 3). Kussakin kuvassa nähdään uuden muodon prosentuaalinen osuus (%) kyseisen kategorian kaikista esiintymistä eri sosiaaliryhmissä.



KUVA 1. YOU (%) versus YE subjektina, 1520–1550 (musta palkki) ja 1590–1620 (harmaa palkki).



KUVA 2. ARE (%) versus BE preesensin indikaatiivin monikossa, 1520–1550 (musta palkki) ja 1590–1620 (harmaa palkki).



KUVA 3. Relatiivipronomini WHICH (%) versus THE WHICH, 1520–1550 (musta palkki) ja 1590–1620 (harmaa palkki).

Olemme tässä yhteydessä karkeistaneet yhteiskuntahierarkian viiteen pääryhmään. Kaikkein ylimmät säädyt, aatelisto ja gentry, saivat elantonsa tekemättä ruumiillista työtä, ja vauraat kauppiaat harjoittivat ulkomaankauppaa. Sosiaaliset etenijät puolestaan edustavat säätykiertoa: he olivat nousseet alemmista ryhmistä useita askelmia

yhteiskunnan hierarkiassa joko gentryyn tai peräti varsinaiseen aatelistoon. Viides kategoriamme, 'muut', viittaa juuri noihin aateliston ja gentryn ulkopuolelle jääviin ryhmiin, jotka elättivät itsensä ruumiillisella työllä.

Kuvista 1–3 ilmenee useita seikkoja. Ensinnäkin tutkitut muutokset etenevät eri tahtia reaaliajassa. WHICH on jo 1500-luvun alkupuoliskolla syrjäyttänyt THE WHICH-muodon, eivätkä sosiaaliryhmät juuri eroa toisistaan. YOU on syrjäyttänyt YE:n 1600-luvun vaihteeseen tultaessa. ARE on samoin tuossa vaiheessa jo vallitseva variantti, mutta ei yhtä tasaisesti kaikissa sosiaaliryhmissä kuin YOU. Ensimmäisellä kaudella näyttää siltä, että gentry johtaa muutosprosessia sekä YOU:n että ARE:n kohdalla. Ylemmät aatelistet ovat konservatiivisempia YOU:n suhteen, etenijät ARE:n. On kiinnostavaa havaita, että etenijöiden ryhmässä ARE:n muutos etenee hitaimmin jälkimmäiselläkin kaudella. Yksi mahdollinen selitys tähän saattaisi löytyä etenijöiden sosiaalisesta epävarmuudesta: ARE oli yleinen myös heidän aiemmassa viiteryhmissään, 'muiden' kategoriassa. Ehkä etenijät halusivat välttää leimautumista ja siksi suosivat konservatiivista varianttia.

Etenijöiden käytös saa lisätukea säätyläistön tarkemmasta analyysistä. Kun erotimme ylemmän (*knights, baronets*) ja alemman (*esquires, ordinary gentlemen*) gentryn toisistaan, havaitsimme, että alempi ryhmä oli kussakin kolmessa muutoksessa ylempää konservatiivisempi; ARE:n kohdalla ero on suuri (ja tilastollisesti merkitsevä). Voimmekin ehkä ajatella, että etenijät pyrkivät samaistumaan kielellisesti alempaan gentryyn. Yleistäen voidaan todeta, että tutkituissa muutoksissa on selvästi havaittavissa säätyeroja. Labovin (1990) havainto, että yhteiskunnan keskiryhmät innovoivat enemmän kuin kaikkein ylimmät ja alimmat ryhmät, näyttäisi saavan tukea myös historiasta.

5.3 Sukupuoli

Ehkä vielä kauaskantoisempi on väite, jonka sekä Labov että Milroyt ovat esittäneet sukupuolen roolista kielenmuutoksessa. He toteavat, että sukupuoli saattaa olla yhteiskunnallista asemaakin keskeisempi muutoksen vaikutin. Naisten on havaittu toimivan innovaattoreina nimenomaan puheesta lähtöisin olevissa, 'luonnollisissa', muutoksissa (ks. Labov 1990: 215).

Edellä esitetyt tulokset säädyn vaikutuksesta kielen muutokseen perustuvat vain miesten kieleen, koska naisten kirjeiden määrä on ensimmäisellä tutkitulla kaudella alhainen. Voimme kuitenkin tehdä alustavia vertailuja yksilötasolla. Taulukko 3 osoittaa edellä käsiteltyjen kolmen muutoksen etenemisen kahdeksalla eri henkilöllä ensimmäisen kautemme, 1500-luvun alkupuoliskon, aineistossa.

On mielenkiintoista tarkastella Sabine Johnsonin, kauppias John Johnsonin vaimon, kielenkäytön suhdetta hänen miespuolisten aika-laistensa kieleen (esimerkit (10)–(12)). YE:n ja YOU:n kohdalla Labovin (1990) väite naisten johtavasta roolista kielenmuutoksessa näyttää saavan tukea Sabine Johnsonin aineistosta: Sabine on muutoksen kärjessä yhdessä lankonsa Otwellin kanssa. ARE:n kohdalla Otwell on yhä johdossa, mutta tällä kertaa Sabine osoittautuikin hitaaksi omaksumaan uuden muodon. Hän on yhtä konservatiivinen kuin sosiaaliset etenijät Cromwell ja Gardiner. Yksi hänen harvoista ARE-muodoistaan esiintyy esimerkissä (11), jossa hän lainaa suoraan toista, miespuolista, henkilöä! WHICH-pronominin jakauma on vieläkin erikoisempi, sillä siinä Sabine Johnson yksin edustaa väistyvää muotoa, kun taas muut kirjoittajat sijoittuvat frekvenssiasteikon toiseen ääripäähän. (Ks. myös taulukkoa 3.)

- (10) Your ij lytell madens **be** in helthe and even so am I, Our Lord I thancke Hem. (SABINE JOHNSON 433)

- (11) ... and sayes that and he had knowen that **you** wold have geven xij (s) and above, he cold have provyded you of more woll than you **ar** lyke to have nowe. (SABINE JOHNSON 433)
- (12) Even as I was closyng of this letter cam Preston hom, hoy haythe brought with hym vj^{xx} (li), **the which** shal be payed, God welyng, this daye. (SABINE JOHNSON 1176)

TAULUKKO 3. YOU, ARE ja WHICH kahdeksan aikalaisen kirjeissä.*

Esiintymis- frekvenssi (%)	YOU (%) vs. YE	ARE (%) vs. BE	WHICH (%) vs. THE WHICH
100%	O.Johnson Sabine Johnson	 O.Johnson	More/Gardiner Cave
90%			O.Johnson/Wyatt J.Johnson
80%			Cromwell
70%	More		
60%		Wyatt	
50%		More	
40%			
30%	Wyatt		
20%	Cromwell	Cave	
10%	Gardiner	J.Johnson	
0%	Cave J.Johnson	Cromwell/Gardiner Sabine Johnson	Sabine Johnson

*Gentry: Sir Thomas More, Sir Thomas Wyatt; Etenijät: Thomas Cromwell, Stephen Gardiner; Kauppiat: Anthony Cave, John Johnson & Sabine Johnson, Otwell Johnson.

Selityksiä Sabine Johnsonin ja hänen miespuolisten aikalaisensa kielenkäytön eroihin voidaan varmasti hakea yksilötason variaatiosta, murretaustasta ja henkilöhistoriasta. Jos kuitenkin pitäydymme hypoteesiin, että naisten ja miesten vaihtelua on mielekästä tutkia myös sukupuolivariaationa, joitakin päätelmiä voidaan tehdä edellä

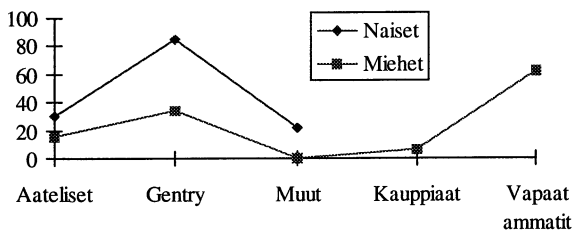
esitetyn vertailun tuloksista. Aivan kuten suomen kielestäkin tehdyissä tutkimuksissa (Mielikäinen 1988), nainen johtaa persoonapronominin muutosta. Kyse voi olla naisten ja miesten erilaisista diskurssistrategioista, joita on viime vuosina tutkittu interaktionaalisen sosiolingvistiikan metodein (esim. Holmes 1995). Relatiivipronominien kohdalla ero on saattanut johtua myös koulutustaustasta. Historiallisesti englannin WH-relatiivimuotoja pidetään latinan ja romaanisten kielten lainavaikutuksena, joka alkuaan näkyi kaikkein selvimmän kirjallisissa teksteissä, siis koulutetuilla henkilöillä (mm. Romaine 1982: 167–170). Tätä taustaa vasten voimme mahdollisesti tulkita Sabine Johnsoninkin tilanteen: naisena hän ei ollut saanut samaa oppia kuin perheensä miehet eikä tästä syystä omaksunut yhtä nopeasti muodollisista rekistereistä tulevia kielenmuutoksia.

ARE:n tapaus puolestaan viittaa mahdolliseen stigmatisaatioon. Muotoahan karttelivat niin alempi gentry kuin sosiaaliset etenijätkin. Sabine Johnson edustaa tässä suhteessa samaa linjaa kuin miehensä John, joka hänkin vältti uuden muodon käyttöä. Toisin kuin Lontoossa kauppiana viihtynyt nuorempi veljensä Otwell, John perheineen mieli maalaisaateliin ja vietti kaiken liikenevän aikansa maatilallaan. Lisäevidenssiä ARE-muodon stigmatisoinnista tietysti tarvitaan, jotta oletus voidaan todentaa.

Saadaksemme monipuolisemman kuvan sukupuolen ja moneilään olevan muutoksen suhteesta, esitämme lopuksi lisää tuloksia yksikön indikatiivin preesensin kolmannen persoonan päätteiden vaihtelusta. Pohjoista alkuperää oleva -s syrjäytti -TH-päätteen etelässä muotoutumassa olevassa standardikielessä 1600-luvun vaihteessa. Vanha muoto säilyi kauimmin verbeissä HAVE ja DO: HATH ja DOTH korvaantuivat muodoilla HAS ja DOES vasta 1600-luvun lopulla. Sekä uusi että vanha verbimuoto saattoivat esiintyä samallakin kirjoittajalla, kuten esimerkeistä (13)–(17) voidaan havaita.

- (13) ... I feare he **hath** not delivered my letter at Beconsfield, which I would entreat you to enquire after, and take care to send it if he **hath** not, for it **doth** very much concerne me. (ANNE CONWAY 136)
- (14) ... and that he **hath** been sometimes to hear at his congregation (as he **has** been at most other congregations) ... (ANNE CONWAY 408)
- (15) ... and if it should transmitt the motion caused by any other obiect, then why **does** not everything we Looke upon yeeld the eidulum or representation of something else ... (ANNE CONWAY 494)
- (16) ... soe as it **doth** appeare that he **doth** putt waite upon the hopes hee **has** that this little Estate will fall to him and his family in case I die without Children ... (SAMUEL PEPYS 52)
- (17) For unlesse more Evidence **does** come in against us, then **has** yet appeared we can never hope for a Tryall ... (SAMUEL PEPYS 137)

Kuvassa 4 nähdään kuinka uudet ja vanhat muodot vaihtelivat eri säädyissä sukupuolen mukaan vuosina 1640–1680. Kauppiaisiin ja vapaiden ammattien harjoittajiin ei tässä aineistossamme kuulu naisia. Jälkimmäisessä ryhmässä on useita sosiaalisia etenijöitä.



KUVA 4. HAS ja DOES (%) versus HATH ja DOTH, 1640–1680.

Kuva 4 osoittaa, että naiset johtavat uusien muotojen käytössä niissä säädyissä, joista meillä on aineistoa. Toiseksi ylimmän sosiaaliryhmän naiset johtavat koko muutosta ja vapaita ammatteja harjoittavat

miehet ovat toisella sijalla. Vaikka tulokset taas selvästi tukevat Labovin väitettä naisten innovatiivisuudesta, niitä on kuitenkin hyvä tarkastella eri näkökulmista. Muutoksen myöhäisvaiheessa konservatiivistenkin ryhmien kohdalla kyse saattoi olla vain ortografisesta variaatiosta: vaikka kirjoituksessa käytettiin vanhaa muotoa, uusi saattoi esiintyä puheessa. Oletusta näyttäisi tukevan ryhmien sisäinen variaatio. Toisaalta se ei selitä, miksi juuri toiseksi ylimmän säädyn naiset käyttivät HAS- ja DOES -muotoja keskimäärin enemmän kuin ylimmän tai alimman. Miehilläkin esiintyy samansuuntaista säätyvaihtelua. Esimerkkimme siis osoittaa, että sekä sukupuoli että sosiaalinen asema ovat tärkeitä muuttujia kielen uudistajia etsittäessä.

6 LOPUKSI

Edellä esiteltyt diagnostiset tutkimuksemme osoittavat selvästi kaksi seikkaa: yhtäältä on ilmeistä, että sosiolingvistisillä menetelmillä saadaan merkittävää uutta tietoa kielenmuutoksista myös esiteollisessa yhteiskunnassa. Toisaalta on selvää, että etenkin pitkän aikavälin muutosten sosiolingvistinen mallintaminen herättää aivan omat kysymyksensä, joihin nykysosiolingvistiikalla ei ole tarjota vastauksia. Mitä esimerkiksi tapahtuu muutoksen sosiaaliselle kontekstille, kun kielen muutosprosessi kestää satoja vuosia ja ympäröivä yhteiskunta muuttuu sekin samanaikaisesti? Tämän laajan aihepiirin systemaattinen tutkimus on vasta alussa. Soveltavana kielitieteilijänä historiallinen sosiolingvisti joutuu perehtymään sosiaalihistoriaan ja ennakkoluulottomasti kokeilemaan eri lähestymistapoja ja liikkumaan eri abstraktiotasoilla. Työ on empiiristä, eikä valmiita ratkaisuja toistaiseksi ole olemassa – haasteita sitäkin enemmän.¹

¹ Tähän artikkeliin saimme hyödyllistä palautetta Minna Auniolta, Jukka Keräselältä, Kustaa Multamäeltä, Arja Nurmelta ja Minna Palander-Collinilta, mistä heille kiitokset.

KIRJALLISUUS

- Biber, D. & E. Finegan 1989. Styles of stance in English: Lexical and grammatical marking of evidentiality and affect, *Text* 9, 93–124.
- Chambers, J.K. 1995. *Sociolinguistic theory: Linguistic variation and its social significance*. Oxford: Blackwell.
- Cressy, D. 1980. *Literacy and the social order: Reading and writing in Tudor and Stuart England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heal, F. & C. Holmes 1994. *The gentry in England and Wales 1500–1700*. London: Macmillan.
- Holmes, J. 1995. *Women, men and politeness*. London: Longman.
- Kytö, M., M. Rissanen & S. Wright (toim.) 1994. *Corpora across the centuries*. Amsterdam: Rodopi.
- Labov, W. 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W. 1990. The intersection of sex and social class in the course of linguistic change, *Language Variation and Change* 2, 205–254.
- Labov, W. 1994. *Principles of linguistic change: Internal factors*. Oxford: Blackwell.
- Mielikäinen, A. 1988. Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina. Teoksessa L. Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen*, Helsinki: Yliopistopaino, 92–111.
- Milroy, J. 1992. *Linguistic variation and change: On the historical sociolinguistics of English*. Oxford: Blackwell.
- Milroy, J. ja L. Milroy 1985. Linguistic change, social network and speaker innovation, *Journal of Linguistics* 21, 339–384.
- Nevalainen, T. ja H. Raumolin-Brunberg 1993. Early Modern British English. Teoksessa M. Rissanen, M. Kytö & M. Palander-Collin (toim.) 1993, 53–73.
- Nevalainen, T. & H. Raumolin-Brunberg 1996. Social stratification in Tudor English?, Teoksessa D. Britton (toim.), *English historical linguistics 1994: Papers from the 8th International Conference on English Historical Linguistics*, Amsterdam: Benjamins, 303–326.
- Nevalainen, T. & H. Raumolin-Brunberg (toim.) 1996. *Sociolinguistics and language history: Studies based on the Corpus of Early English Correspondence*. Amsterdam: Rodopi.
- Rissanen, M., M. Kytö & M. Palander-Collin (toim.) 1993. *Early English in the computer age: Explorations through the Helsinki Corpus*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Romaine, S. 1982. *Socio-historical linguistics: Its status and methodology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weinreich, U., W. Labov & M. Herzog 1968. Empirical foundations for a theory of language change. Teoksessa W.P. Lehmann & Y. Malkiel (toim.), *Directions for historical linguistics*, Austin: University of Texas Press, 95–189.
- Aiheesta enemmän**
- Biber, D. 1995. *Dimensions of register variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burke, P. 1992. *History and social theory*. Cambridge: Polity Press.
- Machan, T.W. & C.T. Scott (toim.) 1992. *English in its social context: Essays in historical sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.

- Nevalainen, T. & H. Raumolin-Brunberg, tulossa. *Historical sociolinguistics*. London: Addison-Wesley Longman.
- Stone, L. & J.C. Fawtier Stone 1986. *An open elite? England 1540–1880*. Oxford: Oxford University Press.
- Trudgill, P. 1986. *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- Wrightson, K. 1982. *English society 1580–1680*. London: Hutchinson.
- Wrightson, K. 1991. Estates, degrees, and sorts: Changing perceptions of society in Tudor and Stuart England. Teoksessa P.J. Corfield (toim.), *Language, history and class*, Oxford: Blackwell, 30–52.

KIELENOHJAILU

Paula Sajavaara

Kieli ei suinkaan itse kasva, itse kehity,
itse muutu, ihmiset sitä kehittävät ja
muuttavat.

(E. N. Setälä)

Elävän kielen on vastattava yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin. Siksi se on luonnostaan alituisessa käymistilassa. Kirjallisen kulttuurin yhteiskunnissa valtakielen kehitystä on suunnattu ja suunnataan myös tietoisesti. Syitä on useita. Tietoisien kielenohjailun käytännöllisenä päämotiivina demokraattisessa yhteiskunnassa on se, että virka-asioiden hoitoon, opetukseen, joukkoviestintään sekä talous- ja kulttuurielämään tarvitaan yhteistä kieltä. Kielen tietoinen kehittäminen voi palvella myös poliittisia päämääriä. Kun pieni kansakunta rakentaa valtiollista olemassaoloaan, oman kansalliskielen tietoinen kehittäminen yhdeksi kansallisuuden keskeiseksi symboliksi kuuluu yleensä osana tähän 'kansan yhtenäisen tahdon' ideologiseen pyrkimykseen. Pienissä yhteisöissä oman kielen vahva asema lujittaa sekä yksilön että yhteisön identiteettiä.

Tietoinen kielenohjailu on suomalaisessa kielenkäytössä käsitetty näihin asti hyvin kielikeskeisesti: sillä on tarkoitettu oikeinkirjoituksen, kielijärjestelmän ja sanaston sekä kielenkäytön suuntaamista. Kielenohjailu ilmeni aikaisemmin kirjakielen normeja kodifioivana ja kouluopetuksessa normeihin perehdyttävänä *oikeakielisyytenä*, 1950-luvulta lähtien on puhuttu koulutetun yhteiskunnan kielikulttuuriin ja kielitietoisuuteen vetoavasti *kielenhuollosta*. Nykyään kielenhuollon tavoitteena on lisätä opastuksen avulla tietoa ja ymmärrystä kielestä, jotta koulutetut kielenkäyttäjät pystyisivät tietoiisiin valintoihin.

Kielenhuolto on selitetty *Suomen kielen perussanakirjassa* (1990–94) lyhyesti: se on 'kielen järjestelmän ja kielenkäytön ohjailua suosituksin'. Kielenhuolto ei kuitenkaan kohdistu vain yhteiskuntaelämän eri aloilla, esimerkiksi opetuksessa, hallinnossa ja joukkoviestinnässä käytettävän yleiskielen käyttökelpoisuuden ja täsmällisyyden varmistamiseen. Toiminnoissaan eriytyneessä nyky-yhteiskunnassa tärkeä kielenhuollon lohko on erikoisalojen *termien luominen ja kehittäminen*. Käsitteistön tarkkuuteen tähtäävää sanastotyötä kielenhuoltajat tekevät yhdessä erikoisalojen asiantuntijoiden kanssa. (Kieli ja sen kieliopit 1994:189; Sanastotyön käsikirja 1988.)

Normitus ja kielenhuolto kohdistuvat ensi sijassa kirjoitettuun kieleen ja sille läheiseen virallisuonteiseen julkiseen puhekieleen. Suomessa julkinen puhekieli on viime vuosikymmeniin asti ollut vahvasti sidoksissa normitettuun *kirjakieleen*. Syyt ovat kieli- ja koulutuspoliittisessa historiassamme: kun suomen kirjakieli 1800-luvulla kehitettiin pipliasuomen tradition ja kansankielen pohjalta moderniksi kielimuodoksi ja sen osaamista alettiin virkamiehiltä edellyttää, ruotsinkielinen sivistyneistömme joutui opettelemaan 'sivistyneen' puhesuomen kirjoista, koska meillä ei ollut julkisen puhesuomen perinnettä.

Nykyisetkin vanhan polven kielenkäyttäjät ovat sisäistäneet kirjakieltä noudattelevan puhemallin. Lehtien mielipidesivut kerto-

vat, että erityisesti sähköisissä viestimissä kuultavan puhekielen kirjavuus ja arkisten ilmausten tunkeutuminen myös kirjoitettuun kieleen ovat synnyttäneet heissä huolta suomen kielen rappeutumisesta. Kuria, järjestystä ja hyviä tapoja kaipaavien mielestä kielenhuolto on nykyään liian suvaitsevaa. He toivovat kielenhuoltajien enemmän korostavan 'sivistyneen' kielenkäytön merkitystä. Koulussa aikanaan opitut vahvat yhtenäisyysnormit ja jyrkät oikeakielisyysasenteet istuvat tiukasti. Siksi vanhemman väen on vaikea suhtautua ymmärtävästi kielen vaihteluun ja eriytymiseen, joka muuttaa myös julkista kieltä.

Kielenkehittäjien suhde kieleen ja kielenkäyttäjiin on vanhoista ajoista tasa-arvoistunut. Siirtyminen kieli-ihmisten sanankäytössä oikeakielisyydestä (säännöistä ja normeista) kielenhuoltoon (suositukseen ja ohjeisiin) kertoo siitä, että normitusvaiheesta ja yksittäisten normien tiukasta, jopa kuritushenkisestä valvonnasta on edetty laaja-alaisempaan kielestä ja teksteistä huolehtimiseen ja kielenkäyttäjien opastukseen. Valistushenkiset entisajan oikeakielisyysmiehet ja äidinkielen opettajat eivät arastelleet ojentaessaan oppimatonta kansaa. Nykyiset virallisen kielenhuoltomme edustajat eivät sanele määräyksiä vaan jaksavat perustella järkeviksi katsomiaan suosituksia ja opastaa näin kielenkäyttäjiä. (Suomen kielen ohjailun taustasta ja nykyisen kielenhuollon tavoitteista ja perusteista ks. *Kieli ja sen kieliovit* 1994: 183–195; ks. myös Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielipoliittinen ohjelma 1998.)

Vanhat *viralliset* kielemme suomi ja ruotsi ovat itsenäisyytemme alusta olleet valtiovallan suojeluksessa. Myös saame, romanikieli ja suomalainen viittomakieli ovat äskettäin vahvistaneet virallista asemaansa. Kielenhuollon periaatteita koskevista kannanotoista ja käytännön kielenhuollon virallisimmasta opastuksesta vastaa useissa maissa, esimerkiksi kaikissa Skandinavian maissa, valtion tukema ja siis viralliseksi katsottava elin, meillä vuodesta 1976 lähtien Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Tutkimuskeskuksen kielenhuolto--

osaston kansa tuntee *kielitoimistona*. Kielikysymysten asiantuntija-eliminä toimivat *suomen, ruotsin, saamen ja romanikielen sekä suomalaisen viittomakielen lautakunnat*; nimistönhuollosta vastaa osaston nimistöyksikkö.

Nykyinen kielitoimisto palvelee yhteiskuntaa monipuolisesti: se järjestää erilaisille ryhmille kielenhuollon täsmäkoulutusta, tarkistaa tekstejä, antaa neuvoja kysyville puhelimitse ja kirjeitse, toimittaa ajankohtaiset suositukset kielenkäyttäjien tietoon *Kielikello*-lehdessä (ruotsin kielen osasto vastaavasti *Språkbruk*-lehdessä) ja vastaa kuuntelijoiden kysymyksiin radion Kielikorva-ohjelmissa. Varhaisista kieliakatemiaista alkaen kollektiiviset kielenhuoltoelimet ovat päätyönään laatineet normatiivis-deskriptiivisiä sanakirjoja. Tuorein suomen kielen sanaston käyttöä ohjaileva sanakirja on kolmiosainen *Suomen kielen perussanakirja*.

Oikeakielisyys ja kielenhuolto ovat kollektiivisen kielenhuoltoelimen lisäksi personoituneet tunnettuihin kielimiehiin. Kielenkäyttöön vaikuttaneita virallisuonteisia kielenhuoltajia ovat olleet tunnettujen kielioppaiden laatijat (esim. Osmo Ikola, *Nykysuomen käsikirja*; Terho Itkonen, *Kieliopas*). Yhtenä kielenhuoltoportaana toimivat myös mm. kielentarkastajat ja toisten tekstejä korjaavat toimittajat. Kielenkäyttäjien asenteiden ohjaamisen perusta on kuitenkin yleisessä koululaitoksessa ja varsinkin sen äidinkielenopetuksessa.

1900-luvun jälkipuolisko on ollut monessa mielessä murroksen aikaa. Sisäänpäin kääntynyt yhtenäiskulttuuri, jonka perusta oli talonpoikaisessa, paikoillaan pysyvässä elämänmuodossa, on varsinkin viime vuosikymmeninä nopeasti murentunut. Yhteiskunnan liikkeessäolo, kaupungistuminen ja koulutuksen lisääntyminen sekä ilmapiirin yleinen kansainvälistyminen ja kaupallistuminen, joita on edistänyt erityisesti sähköisten viestimien informaatiotarjonta, ovat muuttaneet myös kieltä: kansallisiin arvoihin perustuva, perusilmeeltään yhtenäinen institutionaalinen kirjoitettu kulttuuri on saanut

rinnalleen puheeseen ja kuvaan perustuvan ilmaisun sekä lukuisia, usein kansainvälisiä alakulttuureja, esimerkiksi nuorisokulttuurin ja useita vähemmistökulttuureja. Myös yksityisyys ja yksilöllisyys, jotka eivät juuri kunnioita auktoriteetteja, ovat lisääntyneet. Entinen julkisen ja yksityisen raja on hämärtynyt, kun viime vuosikymmenien maailmanlaajuinen mediakulttuuri on tehnyt yksityisestään julkista. Yhteiskunta moniarvoistuu ja kansainvälistyy, mikä muovaa myös kielenohjailun pääkohteen julkisen kielen moni-ilmeisyyttä.

Virkakieleen näyttää nyt kohdistuvan uudenlaisia uhkia. Pohjoismaissa virkakieltä on pyritty demokraattisesti yksinkertaistamaan, jotta kansa ymmärtäisi oikeutensa ja velvollisuutensa. Suomi on tällä hetkellä yksi Euroopan unionin yhdestätoista virallisesta kielestä, joten sillä ulkonaisesti on erittäin korkea asema. Eurodirektiivien valmistelukielenä on kuitenkin yleisimmin byrokraattinen ja monimutkaisia lauserakenteita käyttävä ranska, jonka pohjalta tekstit käännetään muille kielille, siis myös suomeksi. Käännösten pitäisi olla sanatarkkoja, mikä helposti johtaa epäsuomalaisiin lauserakenteisiin ja tuntemattomaan erikoissanastoon. Aikanaan nämä joukko- viestimien kautta kulkeutuvat kotimaiseen kielenkäyttöön ja vaikuttavat vähitellen muuhunkin julkiseen kielenkäyttöön kuin virkakieleen. Vieraantuuko eurosuomi niin paljon kansasta, että siitä tulee demokratian este?

Käsittelen tämän lyhyen suomen kieleen keskittyneen katsauksen jälkeen ensin yleisesti kielenohjailuprosessin vaiheita ja muotoja, minkä jälkeen erittelen kokoavasti normitetun kirjakielen/yleiskielen keskeisiä ominaisuuksia ja merkitystä yhteisölle. Sen jälkeen esittelen sellaisia ihmisten toimintaa ja pyrkimyksiä suuntaavia yleisideologioita, jotka ovat vaikuttaneet ja vaikuttavat kielipolitiikan ja kielen kehittämisen käytännöllisiin tavoitteisiin. Yhtenä kielenohjailun keskeisenä tehtävänä on pidetty kielen *rationaalista* kehittämistä tehokkaaksi viestinnän ja ajattelun työkaluksi. Tarkastelen siitä syystä artikkelin loppuosassa eräiden tunnettujen kielenhuollon

'instrumentalistien' näkemyksiä kielen tehostamisesta. Äidinkieli on ihmiselle kuitenkin enemmän kuin vain viestinnän väline. Tavallinen kielenkäyttäjä puolustaa yleensä *tunnevaltaisesti* omaa kieltään ja sen puhtautta, jopa sen erikoisuuksia ja kuviteltua vaikeutta. Purismin järkeistäminen terveen itsetuntoisesti kansan peruskielen kunnioittamiseksi saattaa tulevaisuuden koulutus- ja tiedepolitiikassa ja tavoitteellisessa kielikasvatuksessa olla hyvinkin tarpeellista.

1 KIELENOHJAILUN PAINOTUKSET

Kirjoitettua kieltä tarkasteltiin esimerkiksi kouluopetuksessa pitkään useimmiten käyttöyhteyksistään etäännyttynä objektina, esineenä, jonka ominaisuuksia voitiin muka neutraalisti arvioida (Street 1995: 115–117). Sama päti aiemmin myös kielenkehittäjien näkemykseen kielestä. Kieltä käyttävien yksilöiden kieliasenteisiin tai sosiaalkulttuurisiin tai sosiaalipsykologisiin ja -poliittisiin tekijöihin ei kielenohjailussa kiinnitetty aiemmin juuri huomiota, vaikka kieliä kehitettiin kansallisvaltioiden tarpeisiin.

Kielenkehittäjien ja -huoltajien suhtautuminen kieleen on kuitenkin muuttunut. Käsitys kielen yhteiskunnallisista ulottuvuuksista monipuolistui kieli- ja yhteiskuntatieteilijöiden keskuudessa tuntuvasti vasta toisen maailmansodan jälkeen. Muutoksen juuret ovat lähinnä Yhdysvalloissa. Amerikkalaislähtöinen kielisuunnittelututkimus, jossa kielitieteen rinnalla käytetään menetelmiä ja käsitteistöä muilta tieteenaloilta, varsinkin sosiologiasta ja muista yhteiskuntatieteistä, on viime vuosikymmeninä avartanut kielikeskeistä eurooppalaista oikeakielisyyss- ja kielenhuoltokeskustelua. Yhteiskunnallisesti painottuneen tutkimusalan alku sijoittuu 1950–1960-luvuille.

Uuden tutkimusalan useista nimiehdokkaista (Cooper 1989: 29) suosituimmaksi on tullut termi *kielisuunnittelu* (*language planning*), joka tässä kirjoituksessa suomennetaan tavallisimmin väljästi kie-

lenohjailuksi. Termiä käytti ensimmäisen kerran kirjallisuudessa 1959 amerikkalainen sosiolingvisti Einar Haugen. Soveltavassa (socio)lingvistiksessä kirjallisuudessa kielisuunnittelu tarkoittaa ratkaisujen etsimistä yhteiskunnan kieliongelmiin, jolloin se ei tarkoita vain kielikoodin eli rakenteen ja sanaston systemaattista kehittämistä vaan siihen kuuluu myös kielipoliittinen suunnittelu ja päätöksenteko sekä päätösten toimeenpano (ks. esim. Rubin & Jernudd 1971; Rubin & Shuy 1973; Fishman 1974; Cobarrubias & Fishman 1983; Kennedy 1984; Cooper 1989). Kielisuunnittelun sidokset kielisosiologiaan ja soveltavaan kielitieteeseen ovat vahvat, sillä sekä kielisosiologian että soveltavan kielitieteen uranuurtajina olivat pitkälle samat tutkijat, tunnetuimpina heistä Charles Ferguson, Joshua A. Fishman ja Einar Haugen.

Kielisuunnittelun keskeisiä lohkoja ovat kielen standardointi, sanaston modernisointi ja termistön kehittäminen. Näiden lisäksi kielisuunnitteluun luetaan yleensä kielen puhdistaminen eli purismi, kielen elvyttäminen (tunnettuna esimerkkinä heprean elvyttäminen myös puhutuksi kieleksi), kielen uudistaminen (esim. Kemal Atatürkin toimeen panema Turkin kielireformi 1920-luvun alussa), tyylin yksinkertaistaminen (esim. *Plain English* -liike), kieltenvälisen viestinnän helpottaminen (erilaiset kansainväliset apukielet, tunnetuimpana niistä esperanto), kielen säilyttämispyrkimykset (esim. etnisten ja kansallisten kielten suojelu valtakielten paineessa) ja apukoodien standardointi (viittomakielen kehittäminen ja opettaminen, translitteroinnin ja transkriboinnin periaatteiden selvittäminen, paikannimien standardointi) (Nahir 1977, 1984; Hornberger 1994). Tästä luettelostakin huomaa, miten vahvasti yhteiskunnallista ja poliittista kielen ohjaileminen usein on. *Language planning* -termin rinnalla onkin 1980-luvun lopulta lähtien alettu käyttää yhä enemmän termiä *kielipolitiikka* (*language policy*; Spolsky 1998: 66).

Cooperin mukaan kielenohjailun perimmäisenä motiivina on aina sosiaalinen muutos. Yhteiskuntapoliittisina kielen suuntaamisen

motiveina voivat olla esimerkiksi kansallisen yhdentymisen pyrkimys, taloudellisen kehityksen ohjaaminen, uusien eliittien luominen yhteiskuntaan ja entisten ylläpitäminen, vähemmistöryhmien tyyntyttäminen, kansallinen ja poliittinen liikehdintä ja väestön sosiaalinen liikkuvuus (Cooper 1989: 34–35). Vanha *instrumentalistinen* (kielen ns. tarkoituksenmukaisuuteen ja tehokkuuteen keskittyvä) kielenohjailu on siis selvästi laajentunut myös *yhteiskunnallis-kielillisesti suuntautuneeksi* kielenohjailuksi (Fasold 1987: 250–251). Tämä kieli- ja koulutuspoliittinen näkökulma on tietysti *käytännössä* aina ollut olemassa, mutta sitä ei ole välttämättä tunnustettu kielenohjailun alueeksi.

Kielenohjailun tavoitteita ja muotoja säätelee sen yhteiskunnan kulloinkin tila, jossa kieltä tai kielen osajärjestelmää tullaan käyttämään. On eri asia, pyritäänkö ohjailun avulla nostamaan enimmäkseen vain puhuttuna elävän rahvaankielen ja sen käyttäjien yhteiskunnallista asemaa ja kehittämään funktionaalisesti vähäkäyttöistä kirjakieltä vaativiin tehtäviin riittäväksi (kuten Suomessa 1800-luvun alkupuolella) vai huolletaanko täysivaltaisen kansalliskielen kuntoa ja opastetaan kielen koulutettuja käyttäjiä (kuten 1990-luvun Suomessa). Kielenohjailun muotoihin ja kieliasenteisiin vaikuttaa myös se, pidetäänkö kieltä yhteiskunnassa kansallisen olemassaolon symbolina ja yhtenäiskulttuurin muurilaastina vai korostetaanko kielessä pragmaattisesti vain sen kommunikatiivisuutta.

Parhaimmillaan perusluonteiset kielenohjailupäätökset, jotka usein ovat kielipoliittisia päätöksiä, tehdään kulloisenkin *kielitalanteen* (ks. Ferguson 1971: 157; Jedlička 1982: 42, 49–53) pohjalta. Kielitalanteella tarkoitetaan sitä yhteiskunnallista tilannetta, jossa kieli on tietynä ajankohtana. Kielitalanteen määrittelyssä tärkeitä ovat mm. kielenkäyttäjien yhteisö (viestintäyhteisö tai kielikoodiyhteisö) ja siinä vallitsevat demografiset, poliittiset, sosiaaliset, taloudelliset, kulttuuriset, joskus myös uskonnolliset suhteet, yhteisön

käytössä olevat kielet ja osakielet, niiden käyttöalueet ja sosiaalisesti hierarkkiset suhteet sekä erilaisten ryhmien ja yksilöiden kieleen tai kieliin liittyvät ideologiset ja ammatilliset pyrkimykset ja viestintätarpeet, varsinkin luku- ja kirjoitustaitotarpeet (ks. Garvin 1973b; Hornberger 1994; Barton 1994; Barton & Hamilton 1998).

Kloss (1969) on eräiden muiden tutkijoiden tavoin pyrkinyt selventämään käsitteellisesti kielenohjailun erilaisia painotuksia. Hän onkin vakiinnuttanut alan kirjallisuudessa laajalti käyttöön jaon *statuksen ohjailu (status planning)* ja *korpuksen ohjailu (corpus planning)* (vrt. Neustupný 1970: 80, 86–87), vaikka ero käytännössä ei ole läheskään aina selvä (kriitikistä ks. Williams 1992: 136–147). Cooper (1989) on täydentänyt Klossin jakoa vielä kolmannella kielenohjailun lohkokolla, nimittäin kielenopetuksella ja *mallin omaksumisen ohjailulla (acquisition planning)*.

Kielimuodon statuksen ohjailulla pyritään muuttamaan kielen tai kielimuodon virallista asemaa tai käyttötehtäviä tietyssä yhteiskunnassa ja edistämään tai heikentämään kielen tai kielimuodon käyttöä. Erityyppisiä esimerkkejä kielen virallista asemaa tai funktiota koskeneista päätöksistä ovat mm. suomen kielen vähittäinen nostaminen säädösteitse 1800-luvun toisella puoliskolla ruotsin kielen kanssa samanveroiseen asemaan vuoteen 1902 mennessä; vuoden 1919 hallitusmuoto, jonka mukaan suomi ja ruotsi ovat tasavallan kansalliskielet, ts. viralliset kielet (Euroopan unioniin liittymisen jälkeen ne ovat myös unionin virallisia kieliä), ja hallitusmuodon kielisäännösten pohjalta annettu vuoden 1922 kielilaki; kielellisen vähemmistön oikeuksia lisäävät laki ja asetus saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa vuodelta 1991 sekä *vir kakielen* ymmärrettävyyttä korostava valtioneuvoston päätös toimenpiteistä valtion viranomaisten kielenkäytön parantamiseksi vuodelta 1982. Myös opetuskieltä tai -kieliä koskevat säädökset edustavat kielen statuksen ohjailua.

Statuksen ohjailu (vrt. Jernudd 1973: 16 ja Fasold 1987: 247–248 *language determination*) on suurelta osin yhteiskunta-, kieli- ja koulutuspolitiikkaa. Tämä kielenohjailun lohko on selvimmin sidoksissa yhteiskunnan rakenteisiin ja yhteisön hierarkkisiin valtasuhteisiin: kielen asemaan pääsevät parhaiten vaikuttamaan ne yhteiskunnan ryhmät ja yksilöt, joilla on joko enemmistön voima ja yksimieliisyys tukenaan tai eniten poliittista, taloudellista tai kulttuurista valtaa tai arvovaltaa. Valtasuhteet sekä niihin liittyvät arvostukset ja kieliasenteet vaikuttavat kielen asemaan ja tehtäviin myös siten, että jonkin kielen vahvistuminen esimerkiksi *viralliseksi* tai *opetuksen kieleksi* voi heikentää yhteisön toisten kielten ja saman kielen muiden varieteettien asemaa (ks. esim. Bartsch 1987: 233–234). Viime aikoina sekä Suomessa että Ruotsissa kielenhuoltajat ovat olleet huolestuneita englannin koko ajan lisääntyvästä käytöstä opetuksen ja tieteen kielenä (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielipoliittinen ohjelma 1998; Tarvitaanko kansallista kielipolitiikkaa? 1998).

Pitkälle kehittyneissä kirjoitettuun kulttuuriin perustuvissa maissa kielenohjailu on ollut kielen korpuksen ohjailua, kielijärjestelmän ja sanaston kehittämistä "entistä täydellisemmäksi ja käyttökelpoisemmaksi henkisen kulttuurin apuneuvoksi" (Ikola 1990: 127; vrt. Jernudd 1973: 16 ja Fasold 1987: 248–250 *language development*). Tämä alue on ollut vanhastaan kielimiesten työmaata. Määrätietoinen kielijärjestelmän kehittäminen onnistuu yleensä vasta sen jälkeen kun päätökset kielimuodon uudesta asemasta tai tehtävästä on tehty (Cooper 1989: 171), koska tällöin on luotu edellytykset kielen laajalle institutionaaliselle käyttämiselle. Viralliseksi kieleksi nostetavalta kielimuodolta vaaditaan kuitenkin varsin suurta oikeinkirjoituksen ja rakenteen vakiintuneisuutta; myös sanaston pitää ainakin alustavasti riittää yhteiskunnan erilaisiin tehtäviin.

Kirjakielen varhaisvaiheessa kielijärjestelmän ohjailu painottuu normien luomiseen. Kirjakielen normit perustuvat sekä toisten kirjakielten malleihin että oman puhutun kielen vakiintuneisiin käytänteisiin.

siin. Kirjoitusjärjestelmän perusainekset lainataan usein kehittyneemmistä kirjakielistä (esim. suomen kielen kirjoittamiseen on 'kirjakielen isästä' Mikael Agricolasta alkaen käytetty latinalais-ruotsalaista kirjaimistoa). Oikeinkirjoituksen joidenkin normien perusta voi olla kulttuurisesti lähimmässä kirjakielessä (esim. suomen erikoislainojen vokaalien pituus perustuu ensi sijassa ruotsin painosuhteisiin), mutta *tehdytkin* oikeinkirjoitusnormit pyritään viime kädessä *sovittamaan* ja *sopimaan* oman kielen ominaisluonteen mukaisiksi. Kieliopissa äänne- ja muotorakennetta vakioidaan tavallisimmin puheessa esiintyvien käytänteiden pohjalta. Näiden luonnollisten normien vakiinnuttamisen ongelmana ovat usein eri murteiden rinnakkaisuudet. Valtaosa kirjakielen rakennenneista *otetaan* siis puhutusta kielestä eri murteiden kantoja sovitellen. Syntaktisten ja semanttisten normien muovautumisessa on kulttuurisesti läheisillä kirjakielillä usein huomattava merkitys. Kirjakielessä on varta vasten tehtyjen ja kansankielestä otettujen normien lisäksi sellaisia *normeja*, joilla on tähdätty vaihtelevin kriteerein kielen parantamiseen (näistä korrektiivisiksi sanotuista ym. normityypeistä ks. Rintala 1992b).

Nuoren, nousevan kirjakielen ohjailu on siis tyypillisesti *normatiivista kielenohjailua* eli kielen yhtenäisyyteen tähtäävää oikeakielisyyttä, johon kuuluu kielen helpoimmin normitettavien lohkojen äänne- ja muotorakenteen ja oikeinkirjoituksen standardointi *sääntöjen koontamisen* eli *kodifioinnin* avulla sekä syntaktisten ilmaisuvarojen ja sanaston kehittäminen yleiskielen ja erikoiskieltenkin tarpeisiin. Tässä vaiheessa pyritään kehittämään *normituksen periaatteita* sekä *luomaan malleja*, joiden mukaan kieleen hankitaan – eriasteisesti lainaten tai omista aineksista sepittäen – uutta yleiskielen ja erikoiskielten sanastoa. Kielenohjailuun kuuluu tässä vaiheessa myös *mallin levittäminen* preskriptiivisten ohjeistojen, esimerkiksi kielioppien ja -oppaiden ja sanakirjojen avulla sekä *normien opetta-*

minen ja valvominen (esim. kielen korjailu kouluopetuksessa) (Cooper 1989: 33–34, 157–162).

Kehittyneessä yhteiskunnassa kielenohjailu keskittyy yleiskielen huoltoon ja paino on siirtynyt yksityiskohdista entistä selvemmin tehtävittäin eriytyvän kielenkäytön kehittämiseen (Neustupný 1970: 80–87; Haugen 1966; 1983: 273). Selvimmin tämä *funktionaalisesti suuntautunut kielenohjailu* eli *kielenhuolto* näkyy erikoisalojen sanastotyössä. Joustavaan kielenhuoltoon pitäisi kuulua myös *normien ajantasaisuuden tarkistaminen*: kodifikaatioita pitäisi aika ajoin kielen muuttuessa uudistaa (ks. esim. Rintala 1992b: 64). Kysymys on siis jo vakiintuneen yleiskielen *kunnossa pitämisestä* ja viestinnällisen *toimivuuden varmistamisesta* sekä nykyaikaisissa yhteiskunnissa välttämättömästä *termistönkehittelystä ja huollosta*.

Kuten edeltä näkyy, sana kielenohjailu voi merkitykseltään väljänä tarkoittaa kielen aseman (statuksen) ja kielen asun (korpuksen, kielijärjestelmän) (*langue*), kielenkäytön (*parole*) ja monesti myös kielenkäyttäjän ohjaamista. Kielenohjailu on edellä selvästi sijoitettu yhteiskunnallisiin kehyksiin, sillä kielen kehittäminen ahtaan lingvistisestä näkökulmasta johtaa lyhytnäköisyyteen. Sosiaalisen-poliittisten viestintäongelmien tunnistaminen sekä kieliratkaisujen suunnittelemisen ja toteuttamisen erilaisten intressien, arvojen ja asenteiden paineessa ovat osoittaneet kielenohjailun arvo- ja vaikutusvaltasidonnaisuuden. Siksi monipuolisen kieliasiantuntijuuden (ks. Sajavaara 1980: 68–69) lisäksi kielen kehittämisessä tarvitaan nykyään entistä enemmän tietoa yhteiskunnan eri aloilta.

Kielenohjailulle näyttää olevan vaikea hahmotella yhtenäistä teoriaa. Teorian muodostamisen työläyttä selittää suurelta osin kielen ja kielenohjailun monitavoitteisuus ja -kytköksisyys. Kielisosiologiselta pohjalta kielenohjailun teorianmuodostuksen vaikeutta ovat pohtineet mm. Cobarrubias (1983: 5–7) ja Cooper (1989: 46–57). Euroopan pienten kansalliskielten asema ja tila ovat kuitenkin saaneet jotkin yksityiset kielentutkijat ja kielentutkijaryhmät rakenta-

maan kielen kehittämiseksi systemaattisia teoreettisia kehyksiä. Kieliteoreetikoista tunnetuin on virolaissyntyinen Valter Tauli (1907–86), kielentutkijaryhmistä tärkein taas Prahan koulukunta, jonka piirissä on kehitelty *kirjakieliteoriaa* 1930-luvun alusta lähtien. Kielikulttuuria sekä kieli- ja asennekasvatusta painottava teoria perustuu näkemykseen, että kieli on funktionaalinen ilmaisukeinojen järjestelmä, jonka tarkoituksena on tehdä puhujalle tai kirjoittajalle mahdolliseksi ilmaista sanottavansa tarvittaessa selvästi, helposti ja luonnollisesti. Alusta lähtien kirjakieliteorian kehittäjien keskeisiin tutkimuskohteisiin on kuulunut kirjakielen monitehtäväisyys ja siitä juontuva tyylillinen eriytyneisyys. (Garvin 1973a; Thesen 1976; Jedlička 1982; Daneš 1982; ks. myös Kolari 1977.)

2 KIELENOHJAILUN PÄÄKOHDE: KIRJAKIELI/YLEISKIELI

Nykyiset kielimuodot ja kielimuotojen nimitykset ovat niin meillä kuin muuallakin rajoiltaan epätarkat. Muuttuvassa kielessä rajojen epämääräisyys on tietysti luonnollista. Yleisessä kielenkäytössä esimerkiksi raja niinkin tavallisten käsitteiden kuin *kirja-* ja *yleiskielen* välillä on epämääräinen, vaikka rajoja onkin pyritty linjaamaan (ks. esim. Sadeniemi 1964; Ikola 1972; Koivusalo 1979). Olen aiemmin (Sajavaara 1980: 58) todennut, että jos käsitteet kirjakieli ja yleiskieli samastetaan, tarkoitteena on melko abstrakti kielimuoto. Sillä tarkoitetaan silloin sitä muotoasultaan vakioitua, sanastoltaan yleispätevää ja perussävyltään neutraalia mutta kuitenkin monifunktioista ja sen tähden moniaineeksista kielimuotoa, jota tiettyyn kieliyhteisöön kuuluvat kouluja käyneet ihmiset käyttävät kirjallisesti ja suullisesti julkisessa esiintymisessä. Nykyaikaisen *kirjakielen* alue on nähtävä tavallisesti yleiskieltä laajempana: sen kahtena äärimuotona voidaan pitää erityisaloittain omia keinojaan kehittävää, täs-

mällistä tieteen kieltä ja alueellisia, sosiaalisia tai yksilöllisiä erikoisuuksia sisältävää kaunokirjallisuuden kieltä. Näiden välille mahtuu suuri joukko erilaisia kirjoitetun kielen tyylejä ja tekstilajeja.

Käytän tässä kielenohjailun yleisesittelyyn pyrkivässä kirjoituksessa suurin piirtein synonyymeina sanoja *kirjakieli* ja *yleiskieli*. Molemmat nimitykset voivat viitata sekä kirjoitettuun että puhuttuun kieleen. Historiallisin perustein nimitän kirjoituksen vakiinnuttamaa kielimuotoa tavallisesti kirjakieleksi, koska sanaa yleiskieli kielen tutkijatkin käyttävät osittain eri vivahtein. *Perussanakirjassa* (1994) yleiskieli on määritelty ymmärrettävyyttä painottaen seuraavasti: "1. erikoiskielten sanastoa sisältämätön suositusten mukainen kirjoitettu ja puhuttu kieli; kirjakieli. - - 2. (monikielisellä t. -murteisella alueella) yleisesti puhuttava yhteinen kieli". Tässä ohjailevan sanakirjan määrittelyssä korostuu siis yleisyyden ja yhteisyyden lisäksi – ja ensisijaisena – se näkemys, että yleiskieli on muotorakenteeltaan yhtenäistä ja sen sanasto yleisesti tunnettua. Kirjakieli-nimitykseen ei liity sanaston tuttuuden vaatimusta.

Tärkeitä käsitteitä kielenohjailussa ovat myös *virallinen kieli* ja *virunkieli* sekä kulttuurisesti ja sosiaalisesti myönteiseksi latautunut *kansalliskieli*. Nimityksissä virallinen kieli (*official language*) ja kansalliskieli (*national language*) nähdään yleensä eroksi – jos eron tekoon on tarvetta – se, että virallinen kieli viittaa kielen valtionhallinnolliseen merkitykseen, kun taas kansalliskielen katsotaan useimmiten edustavan vertauskuvallisesti kansan yhtenäisyyttä.

Kielenohjailun pääkohteesta käytetään myös nimityksiä *standardikieli* ja *normikieli*. Erityisesti näissä nimityksissä korostuvat seuraavat kirjakielen yleisominaisuudet. Kyse on *tietoisesti ja julkisesti normitetusta ja kehitetystä kielestä*, jonka oikeasta käytöstä on ohjeet. Kirjakieli ei siis ole luonnontuote, vaan se on *kulttuurin tuote*. Sivistyskielten historiassa oikeakielisyyden ja kielenhuollon kohteenä on ollut ensi sijassa *kirjoitettu kieli*, jolta vaaditaan suurempaa yhtenäisyyttä ja yksiselitteisyyttä kuin puhutulta kieleltä, koska aika

ja paikka erottavat viestintään osallistuvat toisistaan. Normeja, mal-
leja, suosituksia, sääntöjä, ohjeita, varoituksia ja kieltoja tehdään
tunnetuksi kouluopetuksen ja erilaisten kirjallisten sääntö- ja ohje-
koonnosten eli *kodifikaatioiden* (kielioppien, sanakirjojen ja myös
kirjallisuuskaanonin) avulla. Jotta ohjeistoilla olisi arvovaltaa, kodi-
fioijien pitää olla yhteiskunnassa arvostetuissa kulttuurisissa asemis-
sa, heillä pitää olla auktoriteettia (Joseph 1987: 6).

Tietoisesti normitettunakin kirjakielen on käytävä dialogia
muiden osakielten kanssa, jotta se pysyisi elävänä, dynaamisena.
Vaikka kirjakielen oikeinkirjoitus ja muotorakenne, osin myös se-
manttinen taso vakioidaan, kirjakielikään ei voi olla johonkin tiet-
tyyn aikaan juuttunut monoliitti, sillä kullakin ajalla on omat kielitar-
peensa ja kullakin kielenkäyttötarkoituksella omat erikoispiirteensä,
omat norminsa.

Kirjakieliteoriaa kehitellyt Prahan koulukunta onkin koko toi-
mintansa ajan korostanut kirjakielen kehittämisen kahta edelleen
kelvollista yleistavoitetta: kirjakielen tulisi olla (a) varsinkin muoto-
asultaan suhteellisen yhtenäinen, *joustavan vakiintunut* (elastisen
stabiili) ja (b) tehtäviensä moninaisuuden vuoksi myös *funktionaali-
sesti eriytynyt* eli rikas sanastoltaan ja syntaktisilta ilmaisuvaroiltaan
(Allgemeine Grundsätze der Sprachkultur 1976: 74, 82–83).

Kirjakieliteorian kehittelyn alkuvaiheesta kirjakieli-käsite on
laajentunut siten, että siihen katsotaan kuuluvaksi myös *yleispuhekie-
li* (ks. Kolari 1977: 344–345; Lehečková 1994: 26–29; Anhava
1998b), koska se on kirjakielen aktiivisten käyttäjien jokapäiväinen
kielimuoto. Sen kautta kirjakieleen suodattuu elävän puhekielen
ainesta. Kirjakieli ei muutenkaan ole yhtenäinen. Teoriaan alusta
lähtien kuuluneen *kirjakielen vaihtelun periaate* (Jedlička 1982: 47,
65–66) mukaan kirjakielen sisäiseen variaatioon on useita syitä: (1)
kirjakiellellä on sekä puhuttu että kirjoitettu asu, (2) siinä on historial-
lisista syistä eri-ikäisiä kerrostumia ja (3) sen on taivuttava monen-
laisiin tehtäviin. Kirjakielen vastakohtaksi käsitetyn *kansankielen*

(paikallismurteiden) ja kirjakielen väliin jää erilaisia alueellisia, ammatillisia ja sukupolvivarieteetteja.

Sosiolingvistikalta kannalta kirjakieli on kielen yksi *sosiaalinen murre*. Yksityisen kielen vastakohtana se edustaa julkisuuden kieltä, virallista kieltä (ks. Teleman 1979: 30–37; Rintala 1985: 58). Paikallisista ja muista sosiaalisista varieteeteista kirjakieli (ja siihen perustuva yleiskieli) eroaa valtakunnallisuutensa ja monitehtä-väisyytensä vuoksi: paikallismurteisiin nähden neutraalina kieli-muotona se tasoittaa murre-eroja ja pysyvyyttään ylittää paikan ja ajan rajat. Kieliyhteisön *yhteisenä ja yleisenä viestinnän välineenä* sillä on yhteisössä *koinee*-funktio eli *lingua franca* -funktio (ks. Joseph 1987: 65, 75). Se toimii myös *kulttuurin siirron välineenä* sukupolvelta toiselle.

Sosiaalisesti kirjakieli ei kuitenkaan ole neutraali, vaikka näin mielellään halutaan nähdä. Kirjoitetun ja puhutun kielen hyvä hallinta tasoittaa tietä yhteiskunnassa. Yhteiskunnallisen osallistumisen kielenä kirjakieli on *kulttuurin valtamurre*. Kirjakieltä pidetään institutionaalisten tehtäviensä tähden arvostettuna kielimuotona, kansalliskielen *prestiisimuotona*. Se on valtakunnan tärkeiden toimintojen, mm. lainsäädännön ja oikeudenkäytön, hallinnon, politiikan, elinkeinoelämän, hengellisen elämän, asiapohjaisen joukkoviestinnän, opetuksen, tieteen ja kehittyneen sanataiteen kieli. Näin ollen sen ilmaisuvarat ovat rikkaat. Institutionaalisten tehtäviensä ja kirjoitetulle kielelle luontaisen konservatiivisuutensa takia kirjakieli saattaa kuitenkin jäädä puhutusta kielestä häiritsevästi jälkeen ja joissakin tehtävissään kangastua kaavoihinsa (esim. kansliakieli).

Kirjoitetun sanan arvostus ja kieleen uhrattu vaivannäkö ovat kulttuurikielten historiassa tehneet kirjakielestä etenkin *julkiselle* (kirjoitetulle ja yleensä myös puhutulle) *kielenkäytölle mallin*, johon muuta kielenkäyttöä verrataan ja jonka mukaan kielellisten ilmausten korrektiutta ja hyväksyttävyyttä mitataan; Garvin (1973b: 27) puhuu kirjakielen viitekehysfunktioista. Tästä on ollut tietysti haittansa. Kirja-

kielen kirjoitettua asua ja asiatyylin normistoa on esimerkiksi koulussa opetettu 'varsinaisena kielenä', johon verrattuna puhuttuja kansankielisiä varieteetteja on pidetty alempiarvoisina: alkeellisina, virheellisinä ja rumina (ks. esim. Linell 1982). Ei siis ole mikään ihme, että kirjakielen taidoissaan epävarmat kielenkäyttäjät eivät ole katsooneet osaavansa omaa kieltään. Kouluopetuksestakin on ehkä jäänyt mieleen vain lukematon määrä kieltöjä ja varoituksia: on opittu siis sitä mitä pitäisi välttää, ei sitä mitä pitäisi tavoitella: tehosta, rikasta, ilmaisuvoimaista kieltä.

Julkisuudesta, virallisuudesta ja valtakunnallisuudesta seuraa myös se, että kirjakieli toimii 'varsinaisena kielenä' toisessakin kuin edellä mainitussa oikeakielisyyssmielessä: se *edustaa kieltä suhteessa toisiin kieliin*. Suomen kirjakieli on se suomen kielen muoto, joka esimerkiksi kansainvälisessä asiakirjojen vaihdossa ja Euroopan unionin yhtenäistyvässä säädöskielessä edustaa suomea muihin kieliin; tähän kuuluu mm. tarkka *käännettävyys*.

Kansalliskieltä edustavan huolletun kirjakielen katsotaan etenkin pienissä kansakunnissa olevan paitsi yhteinen viestintäväline myös ehkä *tärkein kansakunnan identiteetin ja yhtenäisyyden symbolista*: kirjakielen olemassaolo ja siitä huolehtiminen kertoo yhteisön kulttuuritahdosta ja kulttuurin tasosta (ks. esim. Cooper 1989: 87; Fishman 1971; Joseph 1987: 47). Erityisesti tästä syystä kirjakielellä on näissä yhteisöissä kansallista arvovaltaa ja yhteisyyttä luovaa sitovuutta. Garvin (1973b) on kirjakielen keskeisten tehtävien pohjalta erottanut kolme kirjakieleen kohdistuvaa tunnepohjaista asennetta: kirjakielen 1) *sisäisesti yhdistävä ja 2) muista erottava funktio* johtaa uskollisuuteen kieltä kohtaan, kirjakielen 3) *arvovaltafunktio* synnyttää ylpeyttä ja itsekunnioitusta yhteisössä ja yksilöissä. Näitä *symbolisia* funktioita täydentävä *objektiivinen viitekehysfunktio* taas merkitsee normitietoisuuden kehittymistä yhteisössä. (Garvin 1973b: 26–27; ks. myös Daneš 1982: 97.)

Kirjakielen keskeisiä ominaisuuksia esittelevän katsauksen jälkeen palaan vielä nimityskysymykseen. Kieliyhteisön valtakunnallisen kielen nimitysten moninaisuutta (kirjakieli, yleiskieli, standardikieli) eri kielissä selittää (1) kielimuodon historiallinen tausta (levinnyt alun pitäen kirjoitettuna), (2) valtakunnallinen kattavuus tai (3) monitasoinen standardoituus (vakioitu ja kodifioitu oikeinkirjoitukseltaan ja usein myös ääntämykseltään sekä kieliopilliselta rakenteeltaan), minkä vuoksi se toimii yleispätevyyden – oikeakielisyyden ja usein myös tyylin – mittana.

Englanninkielisessä sosiolingvistisessä kirjallisuudessa yleisestä, yhteisestä ja yhtenäisestä kielimuodosta käytetään kansainvälisenä sanana termiä standardikieli (esim. Fasold 1987: 246–265; Garvin 1973b: 24–27; Holmes 1992: 82–83; Joseph 1987: 6; Wardhaugh 1992: 30–34). Ruotsissakin *standardspråk* on yleistynyt aiempien nimitysten *riksspråk* ja *högspråk* rinnalle (*Svensk språkvård inför sekelskiftet* 1991); myös sanaa *allmänspråk* käytetään sill so in kun halutaan korostaa erikoiskielten ja ‘yleisen’, ‘tavallisen’ kielen eroa, joskin sanoja *standardspråk* ja *allmänspråk* käytetään paljon myöskin rinnan jokseenkin samaa tarkoittavina. Saksankielisessä kirjallisuudessa termistö on erittäin monivivahteinen. Synonyymiset tai osittain synonyymiset termit *Hochsprache*, *Literatursprache* ja *Schriftsprache* viittaavat kielimuodon historialliseen taustaan, kun taas edellisten kanssa synonyymiset tai osittain synonyymiset termit *Gemeinsprache*, *Einheitssprache* sekä englannin mukainen *Standardsprache* viittaavat kielimuodon yleisyyteen ja yhtenäisyyteen.

Näyttäisi olevan merkkejä siitä, että tulevaisuudessa valtakunnallinen kirjoitettu ja puhuttu ‘kirjakieli’ eriytyy muodollisuudeltaan kielenhuoltajien tavoitteista huolimatta. Käytän perustaltaan kirjakielisistä kielimuodoista tuttuja nimityksiä kirjakieli, standardikieli ja yleiskieli. *Kirjakieli* olisi näistä sekä kirjoitettuna että puhuttuna virallisimmassa muodoissaan vanhoillisin (jotakuinkin vanha merkitys); ensi sijassa kirjakielellä tarkoitettaisiin kuitenkin kirjallisuuden

kieltä, jolloin se voisi sisältää myös yksilöllistä, alueellista ja tilanetekijöistä johtuvaa vaihtelua. *Standardikieleksi* nimittäisin varsinkin kirjallisen joukkoviestinnän yleisintä muotoa, ja se olisi myös koulun äidinkielen opetuksen pääkohde. Tätä moniin tarkoituksiin soveltuvaa neutraalia kielimuotoa voisi pitää myös selkeän, ymmärrettävän kielenkäytön ja asiatyylisen ilmaisun mittana. Nimitys *yleiskieli* jäisi tällöin muotoasultaan periaatteessa vakioidun mutta sanastoltaan usein standardikieltä arkisemman käyttökielen nimeksi. Tämän suuntaan sisältö näyttää sanalla yleiskieli olevan jo useiden kielenpuhujien tajunnassa.

3 KIELENOHJAILUN ARKKI-IDEOLOGIAT

Kirjakielten kehitykseen on katsottu vaikuttaneen kolme yhteiskunnallista 'arkki-ideologiaa': imperialismi (tai kolonialismi), nationalismi (kansallismielisyys, kansallisuusaate) ja kansainvälisyys (internationalismi) (Joseph 1987: 45–48). Näihin on lisättävä vielä demokraattisuus (kansanvaltaisuus) ja traditionalismi, konservatiivinen perinteiden noudattaminen (Dahlstedt 1967: 101–103, 105–112). Useimpiin näistä ideologioista liittyy vahva sosiaalipoliittinen ja -psykologinen lataus (Daneš 1982), joten ne taustavoimina selittävät monia kieli- ja koulutuspoliittisia päätöksiä sekä varsinkin sanaston kehittämiseen ja huoltoon liittyviä ratkaisuja. Kaikkien näiden valtaan, arvostuksiin ja asenteisiin liittyvien poliittis-kulttuuristen pyrkimysten jälkiä on myös suomen kirjakielen kehityksen ja tietoisien kehittämisen historiassa.

Mainitut yhteiskuntapoliittiset ja sosiaalipsykologiset ideologiat ovat kielenohjailun erilaisiin muotoihin yhteydessä mm. seuraavasti. Kun vallan kieltä keskusjohtoisesti jossakin maassa kehitetään kirjakieleksi, muut valtakunnan kielet joutuvat yleensä alempiarvoiseen asemaan. Näin on käynyt esimerkiksi Espanjassa ja Ranskassa.

Kielisortoinen *kolonialismi* ja *nationalismi* synnyttävät aikanaan vastakkaisvoimina pyrkimyksen etnisen tai kansallisen kielen statuksen nostamiseen (kuten nyt varsinkin Espanjassa).

Nationalismi on monikasvoinen: äärimuodoissaan se voi ilmetä toisaalta sävyisänä kulttuurisena ja kielellisenä kansallismielisyytenä, toisaalta toisenlaisuutta ja vierautta vainoavana kansalliskiihkonä. Nationalismin luonnollisella kylkiäisellä puhdaskielisyydellä on aiemmin ollut suuri merkitys varsinkin silloin kun kielen avoiminta osaa, sanastoa ja fraseologiaa, on kehitetty kansallismielisyyden ('oma', 'me') ja kansainvälisyyden ('vieras', 'muut') paineessa (ks. esim. Bauman 1997). Nykyisessä maailmankansalaisuutta korostavassa kansainvälisyyden ilmapiirissä nationalistinen kansallisvaltio- ja kansalliskieli-ideologia on monien mielestä vanhanaikainen ja kahlitseva: "kieli kuin kieli, kunhan kommunikaatio toimii". Kansallismielisesti ajatteleva katsoo tällaisen asenteen kuvastavan paitsi kielellistä ja kulttuurista juurettomuutta myös välinpitämättömyyttä äidinkielen merkityksestä ajattelun kehittymiselle.

Kielten kehitystä on aina säädellyt *kansainvälisyys*: kulttuurit ja kielet ovat (kauppa)kontakteissaan muovanneet toisiaan, jolloin kansainvälinen kulttuuripääoma "on säteillyt sivistyksen voimakuksista sen laita-alueita kohti" (Hakulinen 1979: 473). Nykyään katsotaan eletävän taloudellisen, poliittisen ja kulttuurisen globaalistumisen aikaa. Globaalistuminen koskee myös kielimarkkinoita. Puolessa vuosisadassa tieteellis-tekninen kehitys on verkostanut informaationvälityksen maailmanlaajuisesti. Etenkin elokuvien, radion, television ja internetin vaikutus on yhtenäistänyt maailmaa ja maita myös sisältäpäin varsinkin kaupallisen massaviihteen ja mainonnan alueella. Tämä yhdenmukaistuminen ei ole kuitenkaan välttämättä lisännyt yksilöiden yhteiskunnallista tai kielellistä tas-arvoa.

Maailman laajimmalle levinnyt ja käyttöarvoltaan moninaisin kansainvälinen kieli on englanti. Omassa maanosassamme on tule-

vaisuudessa kiintoisaa, vahvistavatko Euroopan unionin vahva kieli ranska ja aikoinaan vahva kieli saksa asemiaan englannin rinnalla. Unionin pienten kansojen huolena on, säilyttävätkö pienet kansalliskielet valtakielten paineessa virallisen asemansa ja sen takaaman monipuolisen käytettävyyden unionin työskentelyssä sitten kun unioni laajenee (ks. Rintala 1992a; Tandefelt 1996).

Euroopan unionin synnyttämiin kielenhuollon uusiin haasteisiin kuuluu eurodirektiivien säädöskieli, joka on tullut osaksi kansallistalvioiden lainsäädäntöä ja viranomaiskieltä. Pohjoismaissa kielenhuollon perustehtäviä on ollut huolenpito virkakielestä. Euroaikana-kin kansalaisten oikeuksiin kuuluu virkakielen mahdollisimman suuri ymmärrettävyys, jotta ihmiset ilman sananselittäjien apua voisivat huolehtia oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan. Siksi suomalaisten kääntäjien ja virkakielen huoltajien yhteisenä tehtävänä on huolehtia siitä, että uusi viranomaiskieli ei laajentuneessakaan toimintaympäristössä etäännyisi tavallisen kansalaisen ulottumattomiin.

Kansainvälisyyden kannalta erityisasemassa on tieteen oppi- ja ammattisanasto: tärkeää on, että termit välittävät selvästi ja yhtenevästi kansainvälisen käsitteen sisällön joko maailmansanalla tai yksiselitteisesti käännettävällä omalla sanalla, ihannetapauksissa molemmilla rinnakkain. On sanottu, että suomalaisten vieraiden kielten taito saattaa tietyssä mielessä olla nykyään jopa uhkana joidenkin tieteenalojen suomalaisen oppisanaston kehittämiseksi. Jaksaaako englanniksi kirjoittava ja luennoiva tutkija kehittää enää suomenkielistä termistöä? Pystyykö hän enää suomeksi kirjoittaessaan ja puhuessaan irtautumaan vieraasta lausemallista ja muotoilemaan lauserakenteensa suomalaiseksi vai tarjoaako hän 'englantia suomeksi'? (Ks. Anhava 1998a.)

Nykyaikaisena yhteiskuntanäkemyksenä *demokraattisuus* eli *kansanvaltaisuus* niin kansallisella kuin monikansallisella tasollakin tähdentää kaikkien ihmisten yhtäläistä arvoa yksilöinä ja maailmanlaajuisen yhteiskunnan jäseninä. Yhteisöllistä maailmaa rakennetaan

paljolti kielen avulla. Kieltä koskevana ihanteena demokraattisuus on yleisten ihmisoikeuksien vuoksi tärkeä, tosin hyvin monitulkintainen ja osin ristiriitainenkin kielenohjailun periaate ja peruste. Mitä tarkoitetaan ‘kansalla’, mitä ‘tasa-arvolla’ tai ‘yhtäläisellä’ arvolla?

Kiistattomimmin kielellinen kansanvaltaisuus ilmenee kansallisesti siinä, että yhteisöllä on käytössään *standardikieli*, *yleiskieli*, jonka toimivuudesta ja opettamisesta huolehtivat kansalliset institutiot: virallinen kielenhuolto suosituksin ja ohjein, koululaitos varmistamalla sen aseman opetuksessa sekä sen kirjallisen ja suullisen hallinnan. Kielellisen demokratian nimissä on pidettävä huolta myös erilaisten kielivähemmistöjen oikeuksista (oikeus omakieliseen opetukseen etenkin varhaisvaiheessa, oikeus oman kielen käyttöön viranomaisissa).

Kansalliskielet tarvitsevat kuitenkin kaikkia keskinäisessä vuorovaikutuksessa olevia osakieliään säilyäkseen toiminta- ja uudistumiskykyisinä ja rikkaina ilmaisun välineinä. Ympäristössään kehittyneinä ne omalla maaperällään vastaavat parhaiten käyttäjien emotionaalisia ja yhteisöllisiä ilmaisutarpeita (Dahlstedt 1967: 100). Demokraattiseen ajatteluun perustuvien järkisyiden on siis aihetta korostaa – myös asennekasvatukseen keinoin – monipuolisen kielitaidon ohella myös oman kielen yleisten ilmaisuvälineiden kehittämistä ja opetuksessa sen hyvää hallintaa (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielipoliittinen ohjelma 1998; Tarvitaanko kansallista kielipoliitiikkaa? 1998).

Kielenohjailun perusideologioihin kuuluu myös *traditionalismi*. Kieli on suhteellisen hitaasti muuttuva yhteiskunnallinen instituutio, sillä muuttuvanakin sen on säilytettävä käytettävyytensä. Kohtuulliseen konservatiivisuuteen on sekä tunne- että järkisyynsä. Tuttu, peritty sanasto luo historiallista jatkuvuutta ja yhteisyyttä; yhteisöllisessä muistissa koeteltu ‘omuus’ täyttää myös *esteettisyyden* turvallisuusfunktion. Kieli ei kuitenkaan saa museoitua eikä kivettyä käsitteistöltään ja sanavaroiltaan, vaan kulttuurikielen pitää mukautua

joustavasti yhteiskunnan sosiaaliseen, kulttuuriseen, taloudelliseen ja tekniseen kehitykseen (vrt. Dahlstedt 1967: 103). Vakiintuneisuuteen voidaan vedota myös taloudellisin ja muihin järkiperustein. Kirjakielet välittävät aiempien sukupolvien kirjallista perintöä eteenpäin, joten suuret muutokset esimerkiksi laajakäyttöisen kielen ortografiassa vaatisivat entisen kirjallisuuden uudelleen kirjoittamista tai vanhan ja uuden ortografian opettamista kouluissa.

Kielenohjailun tarpeet ja mahdollisuudet riippuvat perusluonteisesti viestimien *teknisestä kehityksestä* ja *lukutaidon yleisyydestä*. Kirjapainotaito ja uskonpuhdistus synnyttivät aikoinaan standardoitujen kirjakielten tarpeen ja kansankielinen painettu sana lukutaidon tarpeen. Omakielinen lehdistö ja kirjallisuus sekä kansanopetus antoivat lukemiseen mahdollisuuden muillekin kuin paljon kouluja käyneille. Alun pitäen elitistinen taito käyttää hyvin julkista kieltä on yhteiskunnan ja tekniikan kehittyessä muuttunut tasa-arvolla perustelluksi vaatimukseksi, jonka mukaan kaikille yhteiskunnan jäsenille olisi koulutuksella luotava mahdollisuus päästä kirjallisen kulttuurin kuluttajiksi ja tuottajiksi (kriitikiristä ks. Street 1995), oli tämä kulttuuri painetussa tai sähköisessä muodossa. Paperiin perustuva kirjallinen maailma on suullisen ja kuvallisen viestinnän lisääntyessä muuttunut monikanavaiseksi ja monikieliseksi. Luku- ja kirjoitustaitojen – ainakin sellaisina kuin niitä on yleensä totuttu ajattelemaan – on pelätty jäävän elektronisen median lyhytjännitteisessä viihde- ja uutismaailmassa helposti pinnallisiksi. Lukemisen ja kirjoittamisen muodot ovat joka tapauksessa muuttumassa uuden teknologian tarjoamien mahdollisuuksien vuoksi. On syytä olettaa, että nykyisenlainen kehitys lisää myös sosiaalista eriarvoisuutta. Nykyisessä mediamaailmassa tekstit ovat monenlaatuisia, joten 'kielenhuollon' keskeiseksi tehtäväksi tulee ennen pitkää kielenkäyttäjien tähänastista tietoisempi ohjaaminen kielen moninaisuuden ymmärtämiseen ja kriittiseen ajatteluun.

4 NORMIEN JA SUOSITUSTEN PERUSTEITA

Kieliasenteisiin – siis myös siihen, millaista kieltä pidetään hyvänä, kauniina tai rumana – vaikuttavat paljolti kielenulkoiset tekijät. Entisinä aikoina kielenkehittäjät hakivat mallia ja normitusperustetta tavallisimmin sivistyneistön kielenkäytöstä ja muilta sosiologis-poliittisilta auktoriteeteilta (Teleman 1979: 75–79): kirkon kielenkäytöstä, hoveista tai oppineista piireistä, ‘parhaiden kirjoittajien kielestä’, hyviltä kielipaikoilta tai enemmistön kielenkäytöstä. Normien perusteiksi on kielenkäyttäjryhmien ohella osoitettu myös kieleen itseensä perustuvia normitus- ja arviointikriteereitä: loogisuutta, johdonmukaisuutta, täsmällisyyttä, tehokkuutta, puhtautta, esteettisyyttä ja käytön kätevyyttä (Jespersen 1925/1954: 99–122; Penttilä 1930/1957; Teleman 1979: 78; Gloy 1979; Kekäläinen 1980: 118–125; Joseph 1987: 115–125; ks. myös Pulkkinen 1982: 55–56). Mikään normitusperuste ei ole yleispätevä ja kiistaton.

Tarkastelen seuraavaksi kielenhuollon normien ja suositusten sekä kielellisen ilmauksen arvioinnin kriteerejä kuluttajan kannalta tarkoituksenmukaisen välineen sekä toisaalta purismin ja osin kielen-suojelunkin näkökulmasta. Rationaalista katsantokantaa edustavassa välinenäkemyksessä yhdistyvät monet tähänastiset yleiskielen kehittämisen ja asiatyylin arvioinnin keskeiset tavoitteet ja kriteerit. Sekään ei silti anna vastauksia kaikkiin kielenhuollon pulmiin (ks. Itkonen 1975: 49–53). Koska äidinkielellä on ensiarvoisen tärkeä tehtävä maailman hahmottamisen ja tuntemisen välineenä, sen rikkaiden ilmaisumahdollisuuksien turvaaminen monipuolisella käyttämisellä on tärkeää. Jotta purismin pystyisi perkaamaan aikansa eläneistä painotuksista, sen menneisyys on tunnettava.

4.1 Kieli tarkoituksenmukaisena välineenä: instrumentalismi

Näkemyistä kielestä viestinnän välineenä ohjaa ajatus kielen esineellisydestä: kielen toimivuutta voidaan arvioida ja kieltä voidaan kehittää kuin hyvää työkalua. Siksi kielessä on korostettu niitä ominaisuuksia, joita mm. Ahlman (1939/1976: 107–108) pitää kulttuurin luoman hyvän välineen tunnusmerkkeinä: Hyvän työkalun – tässä siis kielen – pitäisi mahdollisimman *täydellisesti ja täsmällisesti* ja käyttäjän *energiaa säästää* suorittaa se tehtävä, johon se on tarkoitettu. Lisäksi sen pitäisi saada aikaan haluttu vaikutus mahdollisimman *nopeasti* ja sen käytön pitäisi herättää mahdollisimman *vähän mielipahaa*. Edellisistä hyvän välineen pääominaisuuksista voidaan johtaa myös se vaatimus, että välineen käyttö olisi *yksinkertaista* ja sen käyttötieteiden *oppisi nopeasti ja vaivattomasti*.

Yleiskieli kuuluisi kaikkien oppia. Kielenhuoltajat ovatkin korostaneet yleiskielen *oppimisen ja käyttämisen helppoutta* varsinkin demokratiaa korostavassa Skandinaviassa, jossa *viestintäteknisellä näkemyksellä*, jota on sanottu myös *energeettisyysperiaatteeksi* tai useimmiten *tarkoituksenmukaisuusperiaatteeksi*, on ollut vahva sija viime vuosisadan lopulta alkaen (Tegnér 1874, 1880; Noreen 1888; Setälä 1894, 1912; Jespersen 1925/1954; Teleman 1979; ks. myös Ökermalm 1972). Keskeisenä periaatteena on fyysisen ja psyykkisen voiman säästäminen; psyykkisen ponnistuksen minimoiminen liitetään ensi sijassa muistin toimintaan. Ilmaisun taloudellisuutta, moni-ilmeistä tehokkuutta ja helppoymmärteisyyttä korostava periaatetta on pyritty soveltamaan sekä kielijärjestelmän kehittämiseen että kulloisessakin tilanteessa käytetyn ilmaisun arvioimiseen. Esimerkiksi meillä ns. kielioppityöryhmän mietinnössä korotetaan, että "sanoman pitäisi siirtyä mahdollisimman selkeänä lähettäjältä vastaanottajalle" (*Kieli ja sen kieliopit* 1994: 189).

Ruotsalainen Ulf Teleman (1979: 79) kertoo useiden aiempien kielenkehittäjien luonnehdinnan *tarkoituksenmukaisesta kielestä*:

helppo oppia, helppo puhujan ja kirjoittajan tuottaa ja helppo myös kuulijan ja lukijan ymmärtää (vrt. Jespersen 1925/1954: 77–78). Teleman ei kuitenkaan tyydy vain kommunikatiiviseen käyttökelpoisuuteen, vaan hän korostaa konkreettisin esimerkein erityisesti sitä, miten kieltä voidaan kehittää toimivammaksi ajattelun välineeksi.

Kommunikatiivisen helpouden ja tehokkuuden tulkinta ei ole yksinkertaista. Jokainen kielenkäyttäjä tietää, että se mikä on helppoa vastaanottajalle on saattanut vaatia melkoisesti vaivaa puhujalta tai kirjoittajalta. Kieleltään ymmärrettäväkin sanoma on loppujen lopuksi kuulijan tai lukijan armoilla: me kukin tulkitsemme sanottua ja rakennamme sanotusta käsitystä kokemushorisonttimme ja odotustemme mukaan. Käsityksen monimutkaisesta rakentumisesta (ks. esim. Burr 1995) on vaikeaa antaa käytäntöön (esimerkiksi opetuksen) soveltuvia ohjeita. Siksi käytännöllisesti suuntautuneet kielenhuoltajat keskittyvätkin lähinnä oikeinkirjoituksen, muotorakenteen ja sanaston selvyiden ja taloudellisuuden pohdintaan.

Välinemetaforaa ovat Telemanin lisäksi konkretisoineet muutkin kielenkehittäjät. 1900-luvun jälkipuoliskon tunnetuimpia välinemetaforan käyttäjiä eli ‘instrumentalisteja’ ovat kielenhuollon teoreetikoista Punya Sloka Ray (1963) ja Valter Tauli (1938, 1968). Monia heidän ajatuksiaan voi pitää laajemminkin koeteltuina ja edelleen käyttökelpoisina. Ray korostaa kieltä standardoitaessa näkökulmina *tehokkuutta*, *rationaalisuutta* ja *edustavuutta*. Rayn mukaan oikeinkirjoituksen, kieliopillisen rakenteen ja sanaston tehokkuutta (selvyyttä ja taloudellisuutta) tavoiteltaessa olisi pyrittävä mm. merkkien kontrastiiviseen erottuvuuteen ja merkkien tai merkkisysteemien monikäyttöisyyteen. Rationaalisuuden Ray yhdistää tiedon ajantasaisuuteen: kieltä standardoitaessa olisi pyrittävä mahdollisimman laajasti käyttämään sitä tietoa, joka jonkin ilmauksen käytöstä on ajallisesti ja paikallisesti saatavilla (esim. kielellinen etiketti, kulloinenkin yleisö, tekstilaji, muodikkaus). Edustavuus (yhtenäisyys) tarkoittaa Raylla käyttötilanteen ja yhteisön kannalta

arvioitua hyväksyttävyyttä, tarkoituksenmukaisuutta. Myös Hauge-
nin (1972: 173–178) kriteeristö kielen kehittämisen ja kielenkäytön
arvioinnin peruslinjoiksi – *tehokkuus* (helppo oppia ja käyttää),
adekvaattius (ilmaisutarpeen mukaisuus) ja *hyväksyttävyys* (keskei-
sen käyttäjärühmän mukaisuus) – tähdentää samantapaisia asioita.
Ilmaisun toimivuutta ja tarkoituksenmukaisuutta ei siis arvioida vain
kielen rakenteen ja sanaston tehokkuuden kannalta, vaan myös ajalli-
sen ja paikallisen asianmukaisuuden, ilmaisutarpeen ja tekstilajin
mukaisuuden sekä sosiaalisen sopivuuden (yhteisön, käyttäjärüh-
män) mukaan.

Taulin kielenhuoltonäkemyks on edellisiä kielikeskeisempi.
Hänen kielensäätelyteoriaansa on sanottu mekanistiseksi (Joseph
1987: 16), mutta useimpia hänen teoreettisista pohdinnoistaan voi
soveltaa hyvinkin joustavasti. Tauli (1968: 27) korostaa Jespersenin
tavoin tärkeänä kieli-ihanteena niukkuutta eli *taloudellisuutta*: "Ihan-
nekieli pyrkii minimikeinoin maksimituloksiin." Kieli-ihanteen
toteuttaminen ei kuitenkaan ole yksinkertaista. Perusluonteisia kie-
lenohjailun käytännön ongelmia ovat ainakin seuraavat: (1) millai-
nen on selkeyden, redundanssin ja taloudellisuuden tarkoituksenmu-
kaisin suhde (ks. myös Daneš 1982: 99), (2) millainen on tehokkain
ja taloudellisin rakenne sekä (3) millainen on tradition ja kieli-ihan-
teen tarkoituksenmukaisin suhde (Tauli 1968: 28).

Näitä kysymyksiä Tauli (1968: 27–41) erittelee pohtiessaan
kielenhuoltoteoriaansa pääperiaatteiden *selkeyden*, *taloudellisuuden* ja
esteettisyyden soveltamista kielenohjailun käytäntöön. Taulin kol-
meksi prinssiipiksi tiivistetty luettelo on pitkän kehittelyn tulos. Niin-
pä esimerkiksi kielenhuolto- ja arviointikriteeri 'taloudellisuus' on
kiteytetty kolmesta aiemmasta periaatteesta, nimittäin taloudellisuus-
den ja lyhyyden, yksinkertaisuuden ja osin myös pedagogisesta
opittavuuden periaatteesta (Tauli 1938: 196–203).

Selkeyttä luovina *kielenkäytön* piirteinä Tauli pitää mm. il-
maisun yksiselitteisyyttä ja helppotajuisuutta sekä varsinkin sanas-

tossa ilmausten selvää erottuvuutta, jos ilmaukset esiintyvät usein samanlaisissa konteksteissa (olisi vältettävä sellaista samanlaisuutta kuin on sanoissa *avioliitto – avoliitto, hyödyntää – hyödyttää*) (samoin Ray 1963). Taloudellisuuden vaatimus toteutuisi *kielijärjestelmässä* esimerkiksi siten, että kielen yksiköitä olisi suhteellisen vähän, (usein toistuvat) ilmaukset olisivat lyhyitä ja oppimista helpotettaisiin kielen rakenteen yksinkertaisuudella. Kielen muotorakenteen ohjailussa yksinkertaisuuteen ja säännöllisyyteen pyrittäisiin esimerkiksi morfeemin yksimuotoisuutta (muuttumattomuutta) suosimalla aina kun kielen spontaani kehitys näyttäisi vievän siihen suuntaan. Hän tähdentää kuitenkin, että elinkelpoisia rinnakkaismuotoja ja vaihtoehtoja ei kuitenkaan pitäisi karsia ilman hyvää syytä, sillä esteettisessä mielessä rinnakkaismuodoilla on merkitystä (vaihtelun mahdollisuus).

Kielijärjestelmää kehitettäessä voidaan Taulin ajatusten pohjalta pohtia mm. seuraavia seikkoja. Kieltä opettelevan ja kielenkäyttäjän edun mukaista olisi, että kieliopin säännöt olisivat suhteellisen yksinkertaiset. Yksinkertaisuus soveltuu kiistattomimmin oikeinkirjoitukseen: sääntöjen pitäisi olla mutkattomat. Taloudellisuuden ja helpouden nimissä voidaan korostaa myös ääntämisen vaivattomuutta, sananmuodostusmalleissa uuden sanaston kytkeytymistä tuttuihin sanoihin ja yleisten sanojen lyhyyttä. Taulin mukaan käyttäjän kannalta olisi eduksi, että merkityksetöntä kieliopillisten morfeemien vaihtelua tasoitettaisiin standardoinnilla, sillä rinnakkaismuotoisuus synnyttää käyttäjässä yleensä epätietoisuutta toisen tai toisen muodon 'paremmuudesta' tai 'oikeammuudesta' (onko *maiden* parempi/oikeampi/suosittelavampi kuin *maitten*?) (ks. Itkonen 1975: 52). Ongelmana kuitenkin on, mikä vaihtelu on todella merkityksetöntä, sillä morfeemien vapaa vaihtelu voi ajan oloon johtaa tyyllilliseen eriytymiseen (*korkeaa/korkeata, pojallaan/pojallansa*). Spontaani kielenkäyttö pyrkii usein etenkin vartalomorfeemin yksimuotoisu-

teen (esim. astevaihtelun tasoittuminen: *evätä* : *evään*; vrt. *evätä* : *epään*).

Merkitys ja morfeemi -periaate leksikaalisiin yksiköihin sovellettuna tuhoaisi vivahteita (jolloin esimerkiksi yleisverbi *sataa* kattaisi *tihuuttamisen*, *vihmomisen* tai *pyryttämisen*, *tuiskuttamisen*). Tunnettua on, että esimerkiksi englannin kielen sanaston runsaus on kielitietoiselle ja -taitoiselle käyttäjälle rikkaus mutta opettelun ja muistamisen kannalta käyttäjälle rasitus.

Opittavuutta ja helppokäyttöisyyttä ei kuitenkaan pitäisi tulkita yksioikoisesti lyhydeksi tai säännöllisyydeksi. Teorioitu järjestelmällisyys, systeemisyytys tai väkinäinen yksinkertaisuus eivät kuulu elävään kieleen, vaan kielen kehittämisessä olisi oppitekoisuuden sijasta kiinnitettävä enemmän huomiota kielivaistoon ja yleispuhekielessä ilmenevään luonnolliseen tarkoituksenmukaisuuteen (Saareste 1933: 448).

Ilmaisua arvioitaessa *niukkuus katsotaan yleensä hyveeksi, mutta niin, että merkkien tai kielellisten yksiköiden vähyytys ei heikennä selvyyttä*. Tämä myös redundanssin huomioon ottava tyyliohje pätee useimpiin asiaviestinnän lajeihin, siis kielenhuollon normaali-alueelle. Asiatyylin yleisenä ja jopa esteettisenä ihanteena pidetään käyttötarkoituksen mukaista tiiviyyttä ja sanonnan napakkuutta, kieltä joka on "merkityksellä ladattua" (Pound 1967: 33, 57). Kielenarvioijat korostavat tällöin erityisesti sananvalinnan osuvuutta, tarkoitukseen sopivuutta. Lisäksi kahdesta yhtä hyvästä sanasta, kieliopillisesta morfeemista tai merkintätavasta kannattaa tavallisesti valita lyhempi. Lyhyteen ei kuitenkaan tarvitse pyrkiä luontevuuden hinnalla. Toisaalta alkuun vieraalta tuntuva lyhyt ilmaus voi ilmausta maistellessa muuttua luontevaksi.

Rationaaliset kielen ominaisuudet taloudellisuus, yksinkertaisuus ja säännöllisyys ovat kuitenkin vain yksi näkökulma arvioitaessa ilmaisun vaikuttavuutta. Esimerkiksi Jespersen (1925/1954) tähdensi sitä, että on punnittava myös ilmausten käyttötarkoituksen

mukaisuutta, osuvuutta ja ilmeikkyyttä, tuoreutta, omaperäisyyttä, esteettistä miellyttävyyttä, siis toisenlaista 'hyvyyttä'. Kaikki nämä älylliset tai tunneperäiset ominaisuudet voivat edistää sitä, että sano-
ma käsitetään nopeasti ja tarkasti. Ymmärrettävän, oikeakielisen ja hyvän ilmaisun keskinäisistä suhteista Jespersen (1925/1954: 117–119) on esittänyt seuraavan hyväksyttävyyys- ja asianmukaisuusasteikon: *ymmärrettävä* (täyttää minimivaatimukset), *korrekti, oikea* (normien mukainen, täyttää sovinnaivaatimukset) ja *hyvä* (täyttää selkeyden ja kauneuden korkeammat vaatimukset). Myös Tauli katsoi tiettyjen esteettisyyspiirteiden tukevan ilmaisun selvyyttä.

4.2 Vanhasta purismista oman kielen järkevään arvostukseen

Kielenohjailuperiaatteista tunnetuimpia on puhdaskielisyys. Monenmuotoisena ja intensiteetiltään monenasteisena esiintyvä *kielellinen purismi* (< lat. *purus* 'puhdas') on aina kytkeytynyt kieli- ja kulttuuri-perustaiseen kansallismielisyyteen: omaa perittyä, puhdasta kieltä on pyritty suojelemaan turmeltumiselta, ja kieltä on perattu sekä järjettää tunneperustein. Purismin muodot riippuvat siitä kehitysvaiheesta, missä ohjailtava kieli on ja mikä asema ja yleinen arvo ja arvostus mm. identiteetin kannalta kielellä on kieliyhteisössä.

Purismi voi tarkoittaa uusien lainasanojen välttämistä (suppein merkitys), muidenkin laina-ainesten välttämistä ja karsimista (varsinainen merkitys) sekä yleensä vääriksi tai kielen luonteelle vieraiksi katsottujen aineiden puhdistamista (laajin merkitys) (Setälä 1912).

Purismin juuret ovat rasismien tavoin usein epävarmuudessa: pelossa oman kielen ja kulttuurin identiteetin heikkenemisestä. Kielellisen nationalismien mukaan vain kansallinen kulttuuri ja siinä olennaisena osana ainoalaatuinen ja korvaamaton kansan oma kieli voivat palvella kansallista itsetiedostusta. Kaikkia purismin muotoja voidaan selittää kieliyhteisön (kirja)kielen yhdistävästä, erottavasta ja arvovaltafunktiosta, osin myös kirjakielen viitekehysfunktiosta

sekä niihin liittyvistä asenteista käsin (ks. Garvin 1973b: 26–27).

Puhdaskielisyys voi kohdistua paitsi ulkomaisten vaikutteiden torjumiseen myös kielen sisäiseen suojelemiseen. Purismissa onkin erotettu kaksi päätyyppiä: *ulkoinen* ja *sisäinen* (Nahir 1984: 299–301). Ulkoista purismia, joka ilmenee joko jonkin tietyn uhaksi katsotun vieraan kielen vaikutuksen torjuntana tai yleensä vieraskielisten ainesten torjuntana, Thomas (1991) nimittää *ksenofobiseksi purismiksi*. Tavallisimmin purismilla tarkoitetaan juuri ulkoista purismia. Sisäisessä purismissa hän erottaa ajallisen ja yhteiskunnallisen perspektiivin. Ajallisesta näkökulmasta purismi voi olla *arkaisoivaa* tai *reformistista*, yhteiskunnallisesta näkökulmasta joko *elitististä* tai *etnografista*. Arkaisoivuus ja reformistisuus ilmentävät kielen historiaan ja vaihteluun liittyviä kieliasteita, joissa korostuvat toisaalta muuttumattomuus, toisaalta vitaalisuus, uudistumisen tarve. Elitistisessä yhteiskunnallisessa näkökulmassa kuvastuu torjua suhtautuminen kielen sosiaalisesti alempien luokkien kielenkäyttöön ja murteellisuuksiin, minkä perustana voi olla kirjakielen arvosuus mutta myös ylemmydentuntainen ylpeys asiantuntijuudesta ja kielen hyvästä hallinnasta. Etnografisella purismilla tarkoitetaan kansanomaisuuskorostuksia. (Thomas 1991: 76–83.)

Suomen kielen ohjailussa ilmennyttä purismia voi motiiveiltaan, muodoiltaan ja tavoitteiltaan luonnehtia ksenofobiseksi suhteessa uhkana olevaan dominoivaan kieleen (aiemmin ruotsiin, nykyään englantiin) mutta rikastamiskeinoiltaan ja tavoitteiltaan myös arkaisoivaksi, etnografiseksi ja reformistiseksi. Suomalaisessa kieliilmastossa myös elitistisellä purismilla on aiemmin ollut vahva asema.

Reformistisesta purismista tarjoaa hyvän esimerkin Norja. Ivar Aasen (1813–96), uusnorjan luoja, kehitti juuri Tanskasta eronneelle Norjalle maalaismurteiden pohjalta ‘oman’ yleiskielen *nynorskin*, jonka piti erottua tanskan kirjakieleen perustuvasta sivistyneistön ja yläluokkien kielimuodosta *bokmål*ista.

Arkaisoivalla ja tradition arvostamiseen liittyvällä *elitistisellä* puhdaskielisyydellä on pitkät juuret. Kreikkalaiset ja roomalaiset vakiinnuttivat kielen ja kielenkäytön arvostamiseen kaksi syvälle ja pitkään vaikuttanutta käsitystä: pysyvyyttä edustavan kirjoitetun kielen ensisijaisuuden (puhtauden ja oikeakielisyyden) puhuttuun verrattuna sekä menneen ajan kielenkäytön arvostuksen. Rappeutuneinta kieltä edusti kunkin ajan puhuttu kieli, koska sen katsottiin loitontuneen alkuperäisestä, oppineiden hallitsemasta kirjoitetusta kielimuodosta.

Huoli kielen rappeutumisesta ja myytti menneisyyden kulta--ajasta elää edelleen sitkeänä. Näkemystä pitää elossa ihmisen ja ihmisyhteisön turvallisuuden tarve, jota tyydyttävät tuttuus, pysyvyys ja muuttumattomuus. Esimerkiksi lehtien mielipideosastoissa kielenhuoltajien kulttuuriseksi velvollisuudeksi ("kielipoliisia kaivataan") katsotaan kielen palauttaminen puhtaaseen asuunsa. Myytissä helli-tään kuvaa ajasta, jolloin kielten ajatellaan olleen alkuperäisessä asussaan, täydellisinä ja muuttumattomina. (Joseph 1987: 7–8, 165.)

Suomen kieltä kehitettiin 1800-luvulla kaksinkertaisesti menneisyyttä ihannoiden. Oikeakielisyyden perusteista vahvimpana oli historioiva kieliopillisuus, johon yhdistyi menneisyydestä juontuvan idealisoidun 'oman' ja 'aidon' korostaminen. Historioivaa kieliopillisuutta edustava oletettu *etymologinen oikeellisuus* on pysynyt pitkään kielellisten muotojen arviointikriteerinä ja siis kielenohjailun yhtenä periaatteena. Ns. *etymologinen periaate* myötäilee muuttumattomuusmyyttiä esimerkiksi silloin, kun sanoja palautetaan 'alkuperäisiin' asuihinsa ja kun sanojen muuttuvia merkityksiä paimennetaan aiempiin merkityksiinsä.

Kansallisromantiikan menneisyshakuisuudessa yhdistyivät arkaisoiva ja etnografinen juurien etsintä. Koskemattomimpana ja siis turmeltumattomimpana on pidetty yleensä puhuttua kansankieltä, usein 'hyvillä kielipaikoilla' elävän 'yksinkertaisen' kansan kieltä. Sitä on katsottu kuultavan paikkakunnilla, jotka ovat olleet eristyks-

sissä ulkomaailmasta. (Fishman 1971: 11–12; Coulmas 1985: 76; Thomas 1991: 77–78, 213; Hobsbawm 1994: 116.) Suomen murteiden tutkijat ovat hakeneet kielimestarinsa syrjäseuduilta, ja samalla tavalla Kemal Atatürkin toteuttamassa turkin kielen uudistuksessa puhtautta ja aitoutta edusti talonpoika, joka oli ollut vähiten kosketuksissa vieraisiin vaikutuksiin (Fishman 1971: 12). Sentimentaalinen eilisen ja syrjäisen ihannoiti perustuu myyttiin ajallisten ja paikallisten periferioiden aitoudesta ja omaperäisyydestä (Knuuttila 1994: 124–133). Tätä nostalgista, syrjäisyyttä ja kansanomaisia hyveitä ihannoivaa asennetta Thomas on nimittänyt *etnografiseksi purismiksi*.

Kielen puhtauden vaatimus ja valvonta on kytketty tavallisesti Ranskan akatemiaan ja muihin kieliakatemioiden. Viime sotien jälkeistä amerikkalaista vaikutusta ei ole missään vastustettu yhtä äänekkäästi ja arvovaltaisesti kuin Ranskassa (Thomas 1991: 209). Ranskalaisiakin kielenhuoltajia huolestuttaa yleismaailmallinen amerikkalainen kulttuuri-invaasio, joka näkyy kaikkialle leviävässä mainonnassa sekä radion, television ja lehdistön kielenkäytössä. Torjunta, joka on näyttänyt väliin liioittelultakin, ei siis nyky maailmassa kohdistu enää kulttuurisesti ja poliittisesti dominoivaan naapurikielen.

Suhde kansainvälisiin vaikutuksiin on Euroopassa nykyään ristiriitainen. Nopea tiedonvälitys tuo kansainväliseen käyttöön paitsi eri alojen englanninkielistä termistöä myös tavanomaista sanastoa. Kielen tulevaisuuden kannalta vierassanoja ongelmallisempia – niitähän on aina välittynyt kielikontakteissa – ovat sellaiset sanalainat, kuvasanonat, fraasit ja lauserakenteet, jotka on kirjaimellisesti käännetty englannista (Anhava 1998a).

Puristit ovat yleensä pyrkineet lisäämään kielen käyttökelpoisuutta ja arvovaltaa siinä yhteisössä, jossa sitä käytetään. Purismia voidaan osin perustella rationaalisesti (esim. ymmärrettävyyden tavoittelu kansankielisistä sanavaroista muodostetuilla uusilla sanoil-

la) (Hakulinen 1979: 428–429), mutta silti purismi *kielenkehittämisen* senteena herättää kysymyksiä. Esimerkiksi kielioppaiden ns. perustelut ovat tuntuneet usein melko mielivaltaisilta, mikä on heikentänyt purististen kielenhuoltajien arvostusta. Sisäisessä purismissa suhde kansankieleen (murteisiin) on ollut epäselvä ja ristiriitainenkin. Kansankieli on nähty kirjakielen kehittämisen lähteenä (etnografinen ja reformistinen purismi), mutta toisaalta arkista kansanomaisuutta on voitu torjua elitistiseen purismiin turvautuen.

Miten pitkälle sitten voi ja pitäisi olla huolissaan omaperäisyyden vähenemisestä kansainvälistyvässä maailmassa? Euroopan unioni on sitoutunut kielten ja kulttuurien moninaisuuteen, mutta ovatko pienten kulttuurien edustajat itse?

Kielenohjailun tavoitteena on huolehtia kielen kaikinpuolisesta funktionaalisesta toimivuudesta. Kun ilmaisutarpeet koko ajan monipuolistuvat, kielen aineksia olisi arvioitava sen mukaan, miten ne täyttävät tehtävänsä, ei sen mukaan, mistä ne ovat peräisin. Purismi ei voi olla päämäärä sinänsä. Kaupungistuneessa koulutetussa yhteiskunnassa, johon kaiken aikaa tulvii kansainvälisiä vaikutteita, erityiseen ‘kumpujen yöstä’ -purismiin ei enää ole varaa. Tulevaisuuteen suuntautuva kielenohjailu ei voi katsoa vain menneisyyteen tai syrjäisen maaseudun kielenkäyttöön. Vanhaa paikallista ‘aitoutta’ ja omaperäisyyttä voidaan muokata uusiin tarpeisiin soveltuvaksi esimerkiksi vanhoja sanatyviä hyväksi käyttämällä. Ilmaisukykyinen kieli ja vahva kulttuuri pystyvät vastaavasti sulauttamaan vieraat ainekset tarvittaessa omiksi.

Äidinkielellä yhteisön kollektiivisena muistina on valtakielten paineessa erikoisasema ja arvo kielten joukossa. Siksi oman kielen arvostamista voi pitää sivistyneessä yhteiskunnassa kielikasvatuksen keskeisenä päämääränä. Pitäisikö kieltä suojella niin kuin suojellaan valkoselkätikkaa ja hienouurresulkukotiloa? Oman kielen monipuolinen käyttö yhteiskunnan eri toiminnoissa on parasta kielen ‘suojelua’. Varsinkin koululaitoksen ongelmana tulisi meillä olla, miten

oman käyttökielen ja virallisen kielen yleinen arvostus saataisiin yleisessä kansainvälisyysshuumassa ja 'informaatioähkyssä' asiallisesti kytketyksi kielikasvatuspyrkimyksiin. Yleiskielikään kun ei saisi sanastoltaan, fraseologialtaan ja mielikuvamaailmaltaan näivettyä eikä rämettyä. Vaikka asennekasvatus kansalliseen mutta toisia arvostavaan kulttuuritietoisuuteen näyttää vaikealta, ihminen tarvitsee kotoisessa sanastossa elävän kosketuksen kielelliseen ja kulttuuriseen taustaansa: se sanasto tuo aistien ja tunteiden ulottuville metsän tummuuden ja vesien vilpoisuuden, kesämökit ja savusaunat, kalevalat, aleksiskivet ja einoleinot, vanhat ja uudet kansallismaisemat, kansanlaulujen ja tangojen satumaiden tunnelmat. Aikuisena sen tajuaa, mutta pohja olisi hyvä saada jo koulussa.

5 KOKOAVA LOPPUKATSAUS

Kansan peruskieli on omin omaisuutemme, ja sellaisena se ansaitsee kieliyhteisön arvostuksen myös kansainvälistymispaineissa. Tietoisesti huollettu ja vahva kansakunnan kirjakieli on kansalliskielen monipuolisin osakieli. Kirjakieli ei kuitenkaan ole koko kieli, vaikka sillä yhteiskunnallisten käyttötehtäviensä vuoksi onkin kieliyhteisössä erikoisasema. Jotta kirjakieli ei vieraantuisi käytännöstä eikä jäykistyisi jonkin normitusvaiheen mukaiseen asuun, sen on oltava kielen muiden osakielten kanssa vuorovaikutuksessa. Nykyään suurimmat muutospainet aiheuttaa puhekieli. Prahan koulukunnassa on korostettu etenkin kirjakielen ja yleispuhekielen keskinäisen vuorovaikutuksen tärkeyttä. Meillä ns. yleispuhekielen ominaisuuksista ei ole vielä selvää kuvaa. Yleispuhekielen ensisijaisina puhujina voitaneen pitää koulutettuja kaupunkilaisia, mutta ilman tutkimusta on vaikea tietää, mitkä ovat heidän puhumansa kielen elinvoimaisimpia ja yhteiselle kielelle hyödyllisiä piirteitä.

Kirjakieli hengittää myös luovien tekstintekijöiden – lahjakkaiden nuorten kirjailijoiden, kääntäjien, toimittajien, mainostekstien laatijoiden – kautta. Kielenhuoltajien ja opettajien olisi oltava tietäjiä ja näkijöitä, jotta he uusista aineksista pystyisivät tukemaan ilmaisuvoimaisimpia ja antaisivat väistyvien ilmaisukeinojen hiipua.

Koulun tehtävänä on varmistaa, että oppilas saa äidinkielessään sellaisen pohjan, että hän sen varassa voi taitojaan jatkuvasti kartuttaa myöhemmässä opiskelussa ja työelämässä. Standardikielen keskeisten normien hallinta on tällainen perusta: se näyttää yhteisen kielen rakenteelliset rajat ja ehdot, joiden varassa hän voi yksilöllistä kielenkäyttöään myös eri tilanteissa vaihdella. Tämä ei kuitenkaan vielä riitä. Jotta oppilaalle kehittyisi kriittinen näkemys siitä, miten meitä pyritään kielellä ohjailemaan, kielen keinojen tarkastelun pitää ulottua myös vallan kielen ilmentymiin sekä kieli- ja mielikuvilla käyttäjiä manipuloivaan medioiden pintakieleen, sumeaan kaksoiskieleen. Kielenhuollon päätehtävänä onkin vastedes pidettävä kielenkäyttäjien kriittistä kielikasvatusta, jotta he pystyisivät näkemään, mitä sanojen ja muiden merkkien takana todellisuudessa tapahtuu.

KIRJALLISUUS

- Ahlman, E. 1939/1976. *Kulttuurin perustekijöitä. Kulttuurifilosofisia tarkasteluja*. Jyväskylä: Gummerus.
- Allgemeine Grundsätze der Sprachkultur 1976. Teoksessa *Grundlagen der Sprachkultur* 1, 74–85. (Ilmestyi alun perin 1932.)
- Anhava, J. 1998a. Kielellinen demokratia, kielelliset asenteet ja kielenhuolto, *Kielikello* 1, 20–23.
- Anhava, J. 1998b. Kirja- ja puhekielen ero tšekin kielen näkökulmasta, *Kielikello* 2, 32–34.
- Asetus saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa 1991.
- Barton, D. 1994. *Literacy: An introduction to the ecology of written language*. Oxford: Blackwell.
- Barton, D. & M. Hamilton. 1998. *Local literacies: Reading and writing in one community*. London: Routledge.

- *Bartsch, R. 1987. *Norms of language: Theoretical and practical aspects*. London: Longman.
- Bauman, Z. 1997. *Sosiologinen ajattelu*. Suom. J. Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- Burr, V. 1995. *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.
- Cobarrubias, J. 1983. Language planning: the state of the art. Teoksessa Cobarrubias & Fishman (toim.) 1983, 3–26.
- Cobarrubias, J. & J. A. Fishman (toim.) 1983. *Progress in language planning: International perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- *Cooper, R. L. 1989. *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulmas, F. 1985. *Sprache und Staat. Studien zur Sprachplanung und Sprachpolitik*. Berlin: de Gruyter.
- Dahlstedt, K.-H. 1967. Språkvård och samhällssyn. Teoksessa S. Allén, K.-H. Dahlstedt, G. Fant, K. Marc-Wogau & U. Teleman, *Språk, språkvård och kommunikation.*, Uppsala: Prisma & Verdandi, 93–112.
- *Daneš, F. 1982. Dialektische Tendenzen in der Entwicklung der Literatursprachen. Teoksessa *Grundlagen der Sprachkultur* 2, 92–113. (Perustuu 1968 slavistikongressissa pidettyyn esitelmään.)
- Fasold, R. 1987. *The sociolinguistics of society: Introduction to sociolinguistics* 1. Oxford: Blackwell.
- Ferguson, C. 1971. *Language structure and language use*. Essays by Charles A. Ferguson. (Valikoitua ja johdannon kirjoittanut Anwar S. Dil.) Stanford, CA: Stanford University Press.
- Fishman, J. A. 1971. The impact of nationalism on language planning. Teoksessa Rubin & Jernudd (toim.) 1971, 3–20.
- Fishman, J. A. (toim.) 1974. *Advances in language planning*. The Hague: Mouton.
- Garvin, P. L. 1973a. General principles for the cultivation of good language. (Käännös tšekin kielestä: B. Havránek & M. Weingart (toim.) 1932. *Spisovná á čestina a jazyková kultura.*) Teoksessa Rubin & Shuy (toim.) 1973, 102–111.
- Garvin, P. L. 1973b. Some comments on language planning. Teoksessa Rubin & Shuy (toim.) 1973, 24–33.
- Gloy, K. 1979. Normer och språknormer. Några grundläggande tankar. Teoksessa E. Hansen & P. Skyum-Nielsen (toim.), *Sprognormer i Norden*, København: Akademisk Forlag, 8–24.
- Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege*. Osa 1, 1976, osa 2, 1982. Berlin: Akademie-Verlag.
- Hakulinen, L. 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Haugen, E. 1966. Linguistics and language planning. Teoksessa W. Bright (toim.), *Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964*, Janua Linguarum, Series Maior, 20, The Hague: Mouton, 50–71.
- Haugen, E. 1972. *The ecology of language. Essays*, selected by Anwar S. Dil. Stanford, CA: Stanford University Press..
- *Haugen, E. 1983. The implementation of corpus planning: Theory and practice. Teoksessa Cobarrubias & Fishman (toim.) 1983, 269–289.

- Hobsbawm, E. 1994. *Nationalismi*. Suom. J. Sedergren, J. Träskilä & R. Kunnari. Tampere: Vastapaino.
- Holmes, J. 1992. *An introduction to sociolinguistics*. London: Longman.
- Hornberger, N. 1994. Literacy and language planning. Teoksessa D. Barton (toim.), *Sustaining local literacies*, Clevedon: Multilingual Matters, 75–86.
- Ikola, O. 1972. Kirjakieli ja puhekieli, yleiskieli ja murre, *Sananjalka* 14, 16–26.
- Ikola, O. 1974. *Nyky-suomen käsikirja*. Kolmas, uudistettu painos. Helsinki: Weilin +Göös.
- Ikola, O. 1990. *Kielen elämää ja käyttöä*. Porvoo: WSOY.
- Itkonen, T. 1975. Kielenhuoltomme tehtävistä. Teoksessa T. Itkonen, *Näillä näkymin. Kirjoituksia nyky-suomesta ja sen huollosta*, Helsinki: SKS, 11–53.
- Itkonen, T. 1990. *Kieliopas*. Viides painos. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Jedlička, A. 1982. Theorie der Literatursprache. Teoksessa *Grundlagen der Sprachkultur* 2, 40–91.
- Jernudd, B. H. 1973. Language planning as a type of language treatment. Teoksessa Rubin & Shuy (toim.) 1973, 11–23.
- Jespersen, O. 1925/1954. *Mankind, nation and individual from a linguistic point of view*. London: Allen & Unwin. (Ensimmäinen painos ilmestyi 1925 Menneskehd, nasjon og individ i sproget -nimisenä.)
- *Joseph, J. E. 1987. *Eloquence and power: The rise of language standards and standard languages*. London: Pinter.
- Kekäläinen, M. 1980. Kielellisen normin käsitteestä ja kielenhuollon periaatteista. Teoksessa H. Paunonen & R. Koivumäki (toim.), *Näkökulmia äidinkielenopetukseen ja kielenhuoltoon*, Tampereen yliopisto. Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 2, 103–171.
- Kennedy, C. (toim.) 1984. *Language planning and language education*. London: Allen & Unwin.
- Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja*. 1994. Helsinki: Opetusministeriö & Painatuskeskus. (Kielioppityöryhmän mietintö.)
- Kielikello* 1968- . Kielenhuollon tiedotuslehti. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kloss, H. 1969. *Research possibilities on group bilingualism: A report*. Quebec International Center for Research on Bilingualism.
- Knuutila, S. 1994. *Tyhmän kansan teoria*. Tietolipas 129. Helsinki: SKS.
- Koivusalo, E. 1979. Mitä on yleiskieli? *Virittäjä* 83, 216–222.
- Kolari, V. 1977. Prahalaista kirjakielen tutkimusta, *Virittäjä* 81, 343–348.
- Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielipoliittinen ohjelma. 1998. *Kielikello* 2, 4–9.
- Laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa 516/8.3.1991.
- Lehečková, H. 1994. Onko olemassa tšekkiä äidinkielenään puhuvia? *Kielikello* 4, 26–29.
- Linell, P. 1982. *The written language bias in linguistics*. University of Linköping. Department of Communication Studies SIC 2.
- Nahir, M. 1977. The five aspects of language planning: a classification, *Language Problems and Language Planning* 1, 107–122.

- Nahir, M. 1984. Language planning goals: a classification, *Language Problems and Language Planning* 8, 294–327.
- Neustupný, J. 1970. Basic types of treatment of language problems, *Linguistic Communications* 1, 77–98.
- Noreen, A. 1888. *Om språkkritighet*. Upsala.
- Penttilä, A. 1930/1957. Oikeakielisyyden periaatteista. Teoksessa T. Vuorela (toim.), *Kielen opissa. Tutkielmia kielitieteen alalta*, Helsinki: SKS, 150–180. (Artikkeli ilmestyi alun perin 1930.)
- Perussanakirja -> *Suomen kielen perussanakirja*.
- Pound, E. 1967. *Lukemisen aakkoset*. Suom. H. Launonen & L. Saastamoinen. Helsinki: Otava.
- Pulkkinen, P. 1982. Kielenhuollon periaatteet. *Symposiumi 82. Suomalais-neuvostoliittolainen itämerensuomalaisen filologian symposiumi 30.8.–2.9.1982. Esitelmien referaatit*. Jyväskylän yliopisto, 55–56.
- *Ray, P. S. 1963. *Language standardization: Studies in prescriptive linguistics*. Janua Linguarum. Series Minor XXIX. The Hague: Mouton.
- Rintala, P. 1985. Poikkeako kirjakieli puhutusta arkikielestä liiaksi? *Kielikello* 1, 5–8.
- Rintala, P. 1992a. Suomen kieli yhdentyvässä Euroopassa. Teoksessa V. Yli-Vakkuri, M. Länsimäki & A. Nyman (toim.), *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu. Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhla-julkaisu*, Porvoo: WSOY, 9–24.
- *Rintala, P. 1992b. Suomen kirjakielen normeista, *Sananjalka* 34, 47–66.
- *Rubin, J. & B. H. Jernudd (toim.) 1971. *Can language be planned? Sociolinguistic theory and practice for developing nations*. Honolulu: University Press of Hawaii.
- *Rubin, J. & R. Shuy (toim.) 1973. *Language planning: Current issues and research*. Washington D.C.: Georgetown University Press.
- Saareste, A. 1933. Meie keele korraldamise põhimõtteist ja nende kohaldamisest, *Eesti Kirjandus*, 446–454.
- Sadeniemi, M. 1964. Puhekieli ja kirjakieli. Teoksessa *Kansan kieli omin omaisuutemme*, Helsinki: Kalevalaseura, 15–22.
- Sajavaara, P. 1980. Kielenohjailu. Teoksessa K. Sajavaara (toim.), *Soveltava kielitiede*, Helsinki: Gaudeamus, 55–77.
- Sananjalka* 1959 -. Suomen Kielen Seuran aikakauskirja. Turku.
- Sanastotyön käsikirja* 1988. Soveltavan terminologian periaatteet ja työmenetelmät. SFS-käsikirja 50. Helsinki: Suomen Standardisoiemisliitto SFS ja Tekniikan Sanastokeskus.
- Setälä, E. N. 1894. *Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen*. Porvoo: Werner Söderström.
- Setälä, E. N. 1912. Sana-artikkeli Kirjakieli. *Tietosanakirja*.
- Spolsky, B. 1998. *Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Street, B. V. 1995. *Social literacies: Critical approaches to literacy in development, ethnography and education*. London: Longman.
- Suomen kielen perussanakirja* 1–3. 1990–1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

- Svensk språkvård inför sekelskiftet 1991*. En idéskrift från Svenska språknämnden. Moniste.
- Tandefelt, M. 1996. Onko Euroopalla varaa kansallisiin kieliin? *Kielikello* 3, 3–8.
- Tarvitaanko kansallista kielipolitiikkaa? 1998, *Kielikello* 2, 10–13.
- Tauli, V. 1938. *Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid*. Tartu.
- *Tauli, V. 1968. *Keelekorralduse alused*. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 4. Uppsala: Vaba Eesti.
- Tegnér, E. 1874. Språk och nationalitet. *Svensk Tidskrift*.
- Tegnér, E. 1880. *Språkets makt över tanken*.
- *Teleman, U. 1979. *Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets*. Lund: LiberLäromedel.
- Thesen 1976 = Thesen des Prager Linguistenkreises zum I. Internationalen Slawistenkongress. Teoksessa *Grundlagen der Sprachkultur* 1, 43–73. (Kongressi pidettiin Prahassa 1929.)
- *Thomas, G. 1991. *Linguistic purism*. London: Longman.
- Tietosanakirja* 1–10. 1909–1919. Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö.
- Valtioneuvoston päätös toimenpiteistä valtion viranomaisten kielenkäytön parantamiseksi. 497/23.6.1982.
- Wardhaugh, R. 1992. *An introduction to sociolinguistics*. Toinen painos. Oxford: Blackwell.
- Williams, G. 1992. *Sociolinguistics: A sociological critique*. London: Routledge.
- Ökermalm, Ö. 1972. *Modern svenska. Språk- och stilfrågor*. Toinen painos. Stockholm: Gleerups.

Aiheesta enemmän

- Alasuutari, P. & P. Ruuska (toim.) 1998. *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- Rintala, P. 1998. Kielikäsitys ja kielenohjailu, *Sananjalka* 40, 47–65.

LUKUTAITO TIEDON JA OPPIMISEN YHTEISKUNNASSA

Pirjo Linnakylä

Yhteiskunnan muutos on nopeaa. Se edellyttää yksilöiltä, yhteisöiltä ja kansakunnilta jatkuvaa uusiutumista. Sekä yksilön henkinen kasvu että kansallinen kilpailukyky rakentuvat osaamisen ja ennen muuta jatkuvan oppimisen varaan, jossa monipuolisella lukutaidolla on perustavanlaatuisen rooli (Berryman 1997; Ojala 1996). Niinpä lukutaitoa ei enää tarkastella vain lapsuuden tai kouluopetuksen tuottamana perustaitona vaan koko eliniän kehittyvänä yksilön oppimisen ja henkisen kasvun, työnteon ja aktiivisen kansalaisuuden avaintaitona. Yhteiskunnalle lukutaito merkitseekin väestön jatkuvan koulutettavuuden, kulttuurin ja talouden kehittymisen perustaa. Mitä vankempi, monipuolisempi ja tasa-arvoisempi tämä perusta on, sitä varmemmin se edistää koko kansakunnan taloudellista kasvua ja ehkäisee väestön polarisoitumista ja joidenkin väestöryhmien syrjäytymistä työelämästä, opiskelusta ja aktiivisesta yhteiskunnallisesta toiminnasta (Stern & Tuijnman 1997).

Teknologian kehitys on vauhdittanut yhteiskunnan, työelämän ja oppimisvaatimusten muutosta. Yksinkertaiset työtehtävät ovat hä-

viämässä. Uudet tehtävät vaativat jatkuvaa opiskelua ja siihen liittyen toimivaa ja strategista lukutaitoa. Perinteisten ammattialojen lukutaitovaatimukset ovat kapea-alaisemmat kuin uusien, joissa jo ammatilliseen osaamiseen sisältyvät tiedon hankinnan ja arvioinnin taidot. Tiedon hankinta puolestaan liittyy työssä ilmenevien ongelmien ratkaisuun, ihmissuhteiden ja verkostojen hyödyntämiseen, suunnitteluun ja markkinointiin sekä yhteiskuntasuhteiden hoitamiseen (Literacy skills 1997; Tuijnman ym. 1997).

Lukutaidon luonteen ja vaatimusten muutos on viime vuosina näkynyt selvästi sekä kansallisessa että erityisesti kansainvälisessä lukutaitotyössä ja lukutaidon tutkimuksessa, joiden keskeisimpinä muutostrendeinä ovat olleet seuraavat (Barton & Hamilton 1990; Hamilton ym. 1994; Linnakylä 1990a, 1992; Literacy skills 1997; Tuijnman ym. 1997):

- Näkökulman laajeneminen lukemaan oppimisen yksilöpsykologisesta tarkastelusta yhteiskunnassa toimivan, yksilöä emansipoivan ja yksilön vaikuttamismahdollisuuksia vahvistavan sekä kulttuuria ja taloutta uudistavan lukutaidon kehittämiseen eri tieteenalojen metodologioita hyödyntäen.
- Kiinnostuksen ulottuminen lasten lukemaan oppimisen tutkimuksesta aikuiselämän, työn ja aktiivisen kansalaisuuden, lukutaitovaatimusten ja lukemistottumusten selvittämiseen.
- Uusien teknologioiden myötä lukutaito on laajentunut ja monipuolistunut kirjoitetun tekstin lukemisesta sähköisten monimediaisten verkkotekstien ymmärtämiseen, käyttöön ja kriittiseen arviointiin.
- Kulttuurin kansainvälistyessä myös lukutaidon kansainvälisyys ja etenkin monikulttuurisuus on vahvistunut. Vaikka lukutaito nähdään kansalliskirjallisuuteen liittyen kansallista identiteettiä vahvistavana, se ymmärretään myös muita kulttuureita avaavana ja arvostava mahdollisuutena.
- Lukutaidon tason ja tarpeiden arviointi koulutuksen vaikuttavuuden, tietoyhteiskunnan vaatimusten ja yksilön toiveiden samoin kuin elinikäisen oppimisen strategian näkökulmasta ovat vahvistuneet. Vaikka lukuelämykselle annetaan edelleen arvoa, lukutaidon merkitys tiedonhankinnalle, elämänhallinnalle ja aktiiviselle kansalaisuudelle on noussut keskeiseksi.

Seuraavassa tarkastellaan näistä muutostrendeistä ensisijaisesti kolme ensimmäistä. Näiden yhteydessä sivutaan myös lukutaidon kansainvälistymistä ja etenkin lukutaidon kansainvälistä arviointitutkimusta.

1 LUKUTAIDON MONET KASVOT

Vaikka lukutaidossa elää vahvana kielen ja kulttuurin perinne, sen elinvoima syntyy uusista ulottuvuuksista, vaatimuksista ja mahdollisuuksista. Olipa kyse painettujen tekstien tai sähköisten verkkosivujen lukemisesta, lukeminen rakentuu tekstikoodin avaamisen ja tekstin ymmärtämisen, tulkinnan ja arvioinnin taitojen varaan. Lukutaito toimii tiedon hankinnan, kokemusten jakamisen, yhteistyön ja kommunikoinnin välineenä arkielämässä, opiskelussa, työssä ja vapaa-ajan harrastuksissa. Se tarjoaa yksilölle mahdollisuuden sopeutua ja sosiaalistua yhteiskuntaan, mutta se voi myös vapauttaa auktoriteeteista ja antaa mahdollisuuden omaehtoiseen kasvuun ja vallan vaikuttaa yksilönä ja aktiivisena, tulevaisuutta rakentavana ja uudistavana kansalaisena.

Lukutaidon luonnetta ja sen ominaispiirteitä voidaan tarkastella ja käsitteellistää monesta näkökulmasta. Parhaimmillaan lukutaito on *teknisesti hallittua*, sujuvaa, nopeaa, monipuolista ja joustavaa. Sen tulisi olla myös kontekstissaan *toimivaa ja strategista* eli tilanteen, tarkoituksen, tekstityypin ja median huomioonottavaa. Joskus se on tarkoituksellisesti silmäilevää ja valikoivaa, välillä se taas luotaa tekstin syvyyksiä, erittelee syy- ja seuraussuhteita, nostaa esiin väitteitä ja erilaisia näkökulmia sekä pohtii väitteiden ja perustelujen paikkansapitävyyttä (Linnakylä 1990a; 1994).

Uutta tietoa etsivä ja itseään *uudistava* lukija kohtaa tekstin avoimesti mutta kyseenalaistaa samalla tekstin tarkoitusta ja sisältöä käyttämällä hyväksi aiempia tietojaan ja kokemuksiaan. Kriittinen

lukija pyrkii myös paljastamaan tekstiin kätkeytyjä piilomerkityksiä ja suhteuttamaan tekstin tietoa omiin käsityksiinsä, arvostuksiinsa ja tavoitteisiinsa (Dole ym. 1991; Paris ym. 1991). Itseään kehittävä lukija keskustelee lukemastaan myös muiden kanssa, kuuntelee toisten näkemyksiä, avartaa ajatteluaan näkemään muitakin tulkinnan ulottuvuuksia ja pohtii niitä soveltaessaan lukemaansa uusissa tilanteissa ja tehtävissä (vrt. Habermas 1973; Linnakylä 1995).

Lukutaidolla voi myös *valloittaa* (empower) uusia ulottuvuuksia, valita itsenäisesti luettavaksi kirjoja tai verkkotekstejä, joita kukaan ei suosittele; tutustua tietoon, jota kukaan ei opeta; edetä opiskelussa yksilöllisiä reittejä omien päämäärien ja tavoitteiden suuntaamana; ja käyttää tekstien välittämää tietoa ja tiedon valtaa sekä omaksi että muiden eduksi. Taulukkoon 1 on koottu edellä kuvattujen tiedonintressien (vrt. Habermas 1973) näkökulmasta erilaisia lukutaitoja ja niiden ominaispiirteitä.

Itseään uudistava, vaikuttamismahdollisuuksiaan vahvistava ja ympäröivää todellisuutta valloittava lukija on laaja-alainen, monipuolinen ja rohkea. Hän etsii tietoa, elämyksiä ja näkemyksiä kirjoista, lehdistä ja tietoverkoista. Hän tarttuu mielellään myös kaunokirjalliseen teokseen, jonka mahdollinen maailma rikastaa mielikuvitusta ja luovuutta, tarjoaa virkistystä ja jännitystä sekä välittää menestys- ja sankaritarinoita, jotka antavat toivoa ja voimia muutoksen maailmassa (Ojala 1996). Mielikuvitus ja mahdollisten maailmojen rakentaminen, joka on tyypillistä kaunokirjallisen tekstin lukemiselle, voi olla myös luovan ajattelun, innovatiivisen työnteon ja tuotekehittelyn avain.

2 LUKUTAIDON PARADIGMAN MUUTOS

TAULUKKO 1. Lukutaidot tiedonintressin näkökulmasta.

Tiedonintressi	Lukutaito	Ominaispiirteet
Taidollinen	Sujuva perustaito:	pysyvät vaatimukset, universaalinen, välineellinen
Käytännöllinen	Toimiva lukutaito:	aktiivinen, konteksti- ja kulttuurisidonnainen, historiallis-yhteiskunnallinen yhteiskunnan edellyttämä
Emansipoiva	Uudistuva lukutaito:	dynaaminen, kriittinen yksilön omaa elämää ja yhteiskuntaa kehittävä
Valloittava	Valloittava lukutaito:	valtaa käyttävä tietoa ja viisautta yksilöllisesti rakentava arvoihin ja omiin tavoitteisiin suhteuttava omaapotentiaalia ja omia tavoitteita edistävä

Lukutaidon vaatimusten ja luonteen monipuolistuminen näkyy lukutaidon määrittelyssä ja lukutaitotutkimuksen paradigman muutoksessa. Viime aikoina yleisin näkökulma lukutaitoon on ollut *luetun ymmärtäminen* ja etenkin tekstin *merkityksen rakentuminen yksilön ja ympäröivän kulttuurin vuorovaikutuksessa*. Luetun ymmärtäminen määritellään yleisimmin aiempiin kokemuksiin, yksilöllisiin ajattelutapoihin, arvostuksiin ja tavoitteisiin liittyväksi merkityksen luomistapahtumaksi, jossa lukija rakentaa omaa tulkintaansa ja omia johtopäätöksiään tekstin ja sen eri osien sekä oman kokemusmaailmansa ja kulttuurisen kontekstin varassa (Dole ym. 1991; Paris ym. 1991; Bruner 1990).

Esimerkiksi uusimmissa kansainvälisissä arviointitutkimuksissa lukutaito on määritelty näistä lähtökohdista. Vuosina 1990–1993 toteutetussa IEA:n kansainvälisessä arvioinnissa (IEA/Reading Lite-

racy Study) lukutaito määriteltiin yleisesti “valmiudeksi ymmärtää ja käyttää niitä kirjoitetun kielen muotoja, joita yhteiskunta edellyttää ja/tai yksilö arvostaa” (Elley 1994; Linnakylä 1995: 27). Varsin samaan tapaan lukutaitoa on lähestytty kansainvälisessä aikuisten lukutaidon arvioinnissa (OECD/Second International Adult Literacy Survey), jossa lukutaito on määritelty "yksilön taitona käyttää painettua informaatiota, jotta hän voi toimia aktiivisesti yhteiskunnassa, saavuttaa omia tavoitteitaan sekä laajentaa tietojaan ja mahdollisuuksiaan" (Literacy 1995: 14). OECD:n kansainvälisessä 15-vuotiaiden nuorten lukutaidon arvioinnissa lukutaito (reading literacy) on alustavasti määritelty “yksilön taidoksi ymmärtää, käyttää ja arvioida (reflect) kirjoitettuja ja sähköisiä tekstejä saavuttaakseen omia tavoitteitaan, kehittääkseen tietojaan ja mahdollisuuksiaan sekä osallistukseen aktiivisesti yhteiskunnan toimintaan” (PISA Framework 1998: 8).

Kaikissa edellä mainituissa määritelmissä lukutaito käsitteellistetään ensisijaisesti yksilön taitona ymmärtää, mutta myös käyttää opiskelussa ja aktiivisessa yhteiskunnallisessa toiminnassa eteen tulevia tekstejä sekä yksilön omien pyrkimysten että yhteiskunnasta tulevien odotusten ja vaatimusten mukaisesti. Yhä voimakkaammin painotetaan reflektiivisen pohdinnan ja kriittisen arvioinnin merkitystä ja tulevaisuuden oppimismahdollisuuksien ja elämänhallinnan vahvistamista. Painettujen tekstien rinnalle ovat entistä vahvemmin nousemassa sähköiset monimediat ja hypertekstit.

Lukutaidon käsitteellistämässä paradigman muutos on ollut selvä, mutta pikemminkin aiempaa näkemystä rikastava ja perspektiivejä monipuolistava kuin vallankumouksellisesti mullistava (Bruner 1995). Tyypillistä viimeaikaiselle muutokselle onkin monitieteisyyden vahvistuminen ja yksilöpsykologisen kognitiivisen näkökulman laajeneminen lingvistisellä, kasvatustieteellisellä, kulttuurisella ja yhteiskuntatieteellisellä näkökulmalla (Hamilton ym. 1994; Binkley & Linnakylä 1997).

Luetun ymmärtämisen jäsentämisessä luovuttiin jo viime vuosikymmenellä behavioristisesta *tiedon siirto* -näkemyksestä eli siitä, että tekstin merkitys siirtyisi sellaisenaan kirjoittajalta lukijalle. Samoin on vuosikymmenen vaihteessa luovuttu informaation prosessointiin perustuvasta *interaktionäkemyksestä* eli tekstin ja lukijan suoraviivaisesta vuorovaikutuksesta ja ennalta määrätyn merkityksen muodostamisesta. Interaktionäkemyksessä tekstillä ja sen ominaispiirteillä katsottiin olevan keskeinen rooli. Viime vuosina on näiden näkemysten sijasta suosittu konstruktivistista *transaktionäkemystä*, joka tähdentää erityisesti lukijan aktiivista osuutta tekstin tulkintaan. Sen mukaan lukija luo tekstille oman merkityksensä aikaisempien kokemustensa ja tietojensa, senhetkisten tarpeittensa ja pyrkimystensä sekä kielellisten taitojensa ja asenteidensa mukaisesti (Harste 1985; Straw 1993).

Viime aikoina tämä käsitys on monipuolistunut vielä siten, että ymmärtämisprosessia on alettu tarkastella *sosiokonstruktivistisesti* (MacCarthy & Raphael 1989; Straw 1993; Binkley & Linnakylä 1997), *kulttuuripsykologisesti* tai *sosiokulttuurisesti* (Bruner 1990, 1995). Näillä tarkoitetaan yleistäen sitä, että lukijan tulkintaan katsotaan vaikuttavan paitsi yksilölliset myös kontekstiin, lukutilanteeseen, ympäristöön, sosiaaliseen vuorovaikutukseen, kulttuuriin ja tavoitteisiin liittyvät odotukset, arvostukset, tiedot, kokemukset ja pyrkimykset, jotka heijastuvat merkityksen rakentamisessa. Jos samaa tekstiä luetaan huvikseen iltalukemisena tai koulussa yhteisen keskustelun virittämiseksi, siihen paneudutaan aivan eri tavoin. Työtehtäviin liittyvä lukeminen on usein myös hyvin erityyppistä kuin opiskeluun tai vapaa-aikaan liittyvä.

Vaikka merkityksiä luodaan yksilöllisesti, niitä jaetaan toisten kanssa ja niihin liittyy kulttuurisia tulkintoja, jotka heijastuvat myös tuotetuissa teksteissä (Bruner 1990). Lukutaidon opetuksessakin tähdennetään tästä syystä aiempaa vahvemmin dialogin, sosiaalisen vuorovaikutuksen ja lukijan oman kulttuuri- ja toimintaympäristön

merkitystä (MacCarthey & Raphael 1989). Samoin tekstit nähdään entistä selvemmin kulttuurisina tuotteina, olivatpa ne sitten painettuja ja kansallista perinnettä välittäviä tai sähköisiä, hyvinkin kansainvälisiä hypertextejä.

Lukemisprosessin näkökulmasta tekstien ymmärtäminen kuvataan nykyparadigman mukaan mieluiten *kontekstuaalisina makroprosesseina* tai *strategisina toimintoina*, jotka sisältävät eritasoisia kognitiivisia prosesseja, metakognitioita sekä kulttuurin, tilanteen ja tarkoituksen edellyttämiä toimintatapoja (Dole ym. 1991; Lundberg & Linnakylä 1992). Ennen tekstiin syventymistä lukija suuntautuu ja motivoituu tehtävään. Hän arvioi otsikon ja silmäilevän lukemisen perusteella tekstin tarkoitusta, kiinnostavuutta ja hyötyä. Samalla hän ennustelee mielessään tekstin sisältöä, mikä aktivoi aihepiiriin, sisältöön ja tekstilajiin liittyviä kokemuksia ja tietoja sekä synnyttää ensivaikutelman tekstin informaatioisällöstä, rakenteesta ja tarkoituksesta. Mikäli lukija kiinnostuu tekstistä tai arvioi sen tarjoaman uuden tiedon hyödylliseksi, hän syventyy lukemiseen. Hän poimii tekstistä tärkeitä tai kiinnostavia yksityiskohtia, seuraa tapahtumien kulkua, jäsentää mielessään syy- ja seuraussuhteita, tiivistää pääajatuksia, vetää johtopäätöksiä ja rakentaa tekstistä omaa tulkintaansa, jota hän vertaa aiempaan kokemustietoonsa ja arvostuksiinsa. Luku-tapa kuitenkin vaihtelee kontekstin, tilanteen, tarkoituksen ja tekstityypin mukaisesti.

3 KONTEKSTI LUETUN YMMÄRTÄMISESSÄ

Lukemisen strategiat liittyvät läheisesti lukemisen kulttuuriseen kontekstiin, lukutilanteisiin ja lukemisen tarkoituksiin (Bruner 1995). Kontekstit vaihtelevat makrotason kulttuurisista ja kielellisistä yhteyksistä yksilön toimintaympäristöihin sekä niihin liittyviin lukemisen tarkoituksiin ja tehtävän ehtoihin. Yleisimmin kontekstiin

sisällytetään etenkin lukutaidon arvioinneissa *lukemisen käyttötarkoitukset* ja siihen liittyvät *sosiaaliset suhteet* ja luettavan tekstin *media, tyyppi ja aihe* (Elley 1994; Literacy 1995; PISA Framework 1998).

Käyttötarkoitukset luokitellaan usein *yksityiskäyttöön, julkiseen käyttöön ja opiskeluun ja työhön* liittyvään lukemiseen. Tähän käyttöluokitteluun sisältyy sekä lukutilanne ja lukemisen tarkoitus että viitteitä sosiaalisista suhteista, tekstityypeistä ja sisällöistä. Tätä näkökulmaa painottaen on useimmiten määritelty juuri funktionaalista, toimivaa lukutaitoa (Linnakylä 1995):

3.1 Toimiva lukutaito

1. *Ympäristöön ja arkitoimintoihin yhdistyvä* lukeminen liittyy jokapäiväiseen arkielämään, liikkumiseen ja asiointiin. Paikkojen, liikeyritysten, ohjeiden, ilmoitusten ja tiedotteiden ymmärtämistä edellytetään jokaiselta kansalaiselta. Samoin edellytetään erilaisissa virastoissa asioimista ja virallisten asiakirjojen, lomakkeiden ja kaavakkeiden ymmärtämistä ja käyttöä. Kun maailma kansainvälistyy, aletaan jo edellyttää monenkielistä arkitoimintoihin yhdistyvää lukutaitoa esimerkiksi liikennevälineiden käytössä.
2. *Sosiaalista ja yhteiskunnallista osallistumista tukeva* lukeminen liittyy ihmissuhteiden ylläpitoon ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen. Kirjeenvaihto ja sähköviestien lähettäminen on arkipäivän sosiaalista lukemista. Ajankohtaisten sekä paikallisten että maailmanlaajuisten uutisten seuraaminen sanomalehdistä on taas keskeistä aktiiviselle yhteiskunnalliselle toiminnalle ja jokapäiväiselle keskustelulle sekä opiskelussa, työssä että vapaa-aikana.
3. *Ammatillinen* lukeminen liittyy, työtehtäviin, työnhankintaan ja työssä kehittämiseen. Lähes jokaiseen työhön liittyy tänä päivänä erilaisten tekstien lukemista. On luettava suunnitelmia, muistioita, raportteja, työ- ja laiteselostuksia, tavaraluettelaita, budjetteja ja niiden luonnoksia. Samoin työehtoihin ja uudenlaisten tehtävien opiskeluun liittyy lukemista. Lukemisen luonne vaihtelee ammattiloittain.
4. *Opiskelulukeminen* voi liittyä sekä kouluun, työhön että vapaa-aikaan. Lukemalla hankitaan perussivistystä mutta myös tietoa yhteiskunnasta, tekniikan tai kaupan alan uutuuksista sekä omien kiinnostusten ja harrastusten alueilta. Lukemista ja kirjoittamista käytetään myös muistiapuna. Teksteihin sisältyvää tietoa voidaankin pitää

ihmiskunnan muistivarastona, josta etsijä voi löytää tarvitsemansa, jos osaa hakea. Tietotekniikan kehityksen myötä informaatiota on haettavissa myös sähköisistä tietokannoista tai asiantuntijajärjestelmistä, joiden käyttö nopeuttaa ja helpottaa tiedon saavutettavuutta. Erityisistä hypermediaohjelmista lukija voi myös itse luoda haluamansa tekstikokonaisuuden, joka voi sisältää sekä kirjoitettuja tekstejä että kuvia ja kuvioita samoin kuin erilaista äänimateriaalia, esimerkiksi musiikkia.

5. *Vapaa-ajan viihdyttävä ja virkistävä* lukeminen kilpailee tavallisesti tv:n katselun, urheilun, musiikin kuuntelun tai seurustelun kanssa. Tosin tv:n katselukin vaatii Suomessa sujuvaa ja nopeaa lukutaitoa. Viihdyttävä lukeminen voi olla yhdelle lukijalle kaunokirjallista, toiselle kiinnostuksiin liittyvää tietotekstien lukemista. Jotkut viihtyvät elämäkertojen parissa, toiset viihde- tai sarjakuvalehtiä lukemalla. Joskus lukeminen voi olla pelkkää ajantappamista, jopa pakoa todellisuudesta.
6. *Rituaalinen* lukeminen on lukijalle arvokkaan, usein uskonnollisen, tekstin sanatarkkaa läpikäymistä. Pyrkimyksenä ei ole niinkään tulkita tekstiä, vaan saada tyydytystä itse lukemistoiminnasta, siihen liittyvistä seremonioista ja tunnelmasta.

Konteksti ei suoraviivaisesti säätele tekstien mediaa, tyyppiä tai aihetta. Samoja tekstejä voi tietysti lukea hyvinkin eri tarkoituksissa ja ympäristöissä. Sanomalehden lukutapa vaihtelee esimerkiksi melkoisesta, mikäli lehteä luetaan työmatkalla yhteisen keskustelun virittämiseksi tai siihen syvennyttään tiedon hankkimiseksi rauhassa kotona. Samoin opiskelulukemiseen, johon liittyy tehtäviä tai koe, keskitytään aivan eri tavoin kuin saman tekstin silmäilyyn esimerkiksi yleiskuvan saamiseksi aiheesta tai jonkin yksittäisen tiedon tarkistamiseksi. Työssä lukemiseen taas liittyy usein keskustelua työtovereiden kanssa sekä tiedon välitöntä soveltamista johonkin työtehtävään (Cummings 1996).

Työssä lukemiseen ja työelämän lukutaitovaatimuksiin on viime vuosina kiinnitetty erityistä huomiota (Mikulecky & Drew 1991; Cummings 1996.) Työhön liittyvät tekstit voivat vaihdella paljonkin. Aikuisten kansainvälisen lukutaitotutkimuksen perusteella kirjeet, raportit, muistiot, artikkelit, käsikirjat, laskut ja tilastot ovat

työelämän yleisimpiä lukutekstejä. Tekstien lukemistarve vaihtelee ammattialoittain ja ammateittain. Johtavassa asemassa olevilla ja tietotyötä tekevillä on eniten luettavaa ja erityisesti raporttien, muis-tioiden ja artikkelien lukemista. Tekniset toimihenkilöt ja palveluam-mateissa olevat lukevat myös runsaasti, mutta eniten erilaisia kirjeitä, ohjeita, laskuja ja graafisia esityksiä. Teollisuuden työntekijät luke-vat raporttien ja kirjeiden ohella erityisesti teknisten laitteiden käsi-kirjoja ja niihin liittyviä graafisia kuvioita. Myös talouden, kaupan ja sosiaalipalvelujen aloilla, joilla työllisyys on kansainvälisesti vahvis-tumassa, luettavaa on paljon. Vähiten sitä taas on taantuvilla työll-i-syysaloilla kuten suurteollisuudessa ja maataloudessa (Literacy 1995; Linnakylä 1997).

Työelämässä sähköisten tekstien osuus luettavasta on laa-jenemassa kaikilla aloilla, mutta erityisesti tietotyön parissa. Sähkö-postin ja tietoverkkojen käyttö on mahdollistanut reaaliaikaisen kommunikoinnin, tiedon haun, ryhmätyövälineet ja asiantuntijaver-kostojen käytön, jopa verkko-organisaatioiden muodostumisen. Sähköinen lukuympäristö on yleistynyt myös yksityiselämässä ja opiskelussa. Etenkin nuoret suosivat verkkoympäristöjä sekä opiske-lussa että vapaa-aikana. Yhä enemmän myös julkiset palvelut ja tiedottaminen sekä niihin liittyvät tekstit tarjotaan sähköisesti. Suo-malaisessa yhteiskunnassa tämä kehitys on ollut erityisen nopea (Tiedolla tietoyhteiskuntaan 1997).

4 TEKSTIT KULTTUURISINA TUOTTEINA

Vaikka lukemisen nykyinen paradigma painottaa lukijan roolia, myös tekstit ovat keskeisiä, sillä lukeminen vaatii aina jotakin luetta-vaa. Tekstejä voidaan tarkastella monesta näkökulmasta, esimerkiksi *muodon, median, tekstityypin ja aiheen* mukaan.

Muodon ja median perusteella tekstit voidaan jakaa esimerkiksi varsinaisiin painettuihin teksteihin ja sähköisiin hyperteksteihin (Spivey 1998). Painetut tekstit voidaan taas erotella jatkuviin, lineaarisesti eteneviin teksteihin tai dokumenttiteksteihin, jotka eivät useinkaan etene lineaarisesti, vaan esimerkiksi monisuuntaisina taulukoina tai karttoina (vrt. PISA Framework 1998). Sähköiset tekstit voivat olla lineaarisia, vaikka ei-lineaarisuus onkin niille tyypillistä.

Tekstityyppejä on perinteisesti luokiteltu klassisen retoriikan pohjalta. Klassinen luokittelu näkyy vielä tänä päivänäkin useimmissa kansainvälisissä lukutaitotutkimuksissa. Esimerkiksi OECD:n kansainvälinen arviointi soveltaa tähän perinteeseen nojaavaa Werlichin (1976) tyypittelyä. Werlich on jaotellut tekstit niiden tarkoituksen, rakenteen ja ilmaisukeinojen perusteella 1) *instruktiivisiin* eli toimintaa ohjaileviin, 2) *deskriptiivisiin* eli kuvaileviin, 3) *narratiivisiin* eli kertoviin, 4) *ekspositorisiin* eli eritteleviin asiateksteihin ja 5) *argumentoiviin* eli arvioiviin ja suostutteleviin teksteihin. Tämä luokittelu heijastuu vieläkin esimerkiksi kansainvälisissä lukutaidon arvioinneissa, vaikka luokitusta ei sovelleta enää kovin puhdasoppisesti, sillä todellisen elämän lukutekstit luokittuvat enää harvoin tähän tapaan (vrt. Elley 1994; Literacy 1995).

Nykyteksteille on pikemminkin tyypillistä monimuotoisuus, jossa kuvailevat ja kertovat jaksot liittyvät tiedottaviin ja eritteleviin osiin, joiden perimmäinen pyrkimys voi olla ohjaileva, argumentoiva tai suostutteleva. Teksteihin sisältyy usein myös kuvia sekä numeerisia ja graafisia dokumentteja, taulukoita ja kuvioita. Dokumentteja pidetäänkin nykyisin myös omana, varsin monimuotoisena tekstityypinään. Niille on ominaista informaation tiiviys ja rakenteiden standardimaisuus. Tyypillisimpiä dokumenttitekstejä ovat listat, taulukot, kartat, erilaiset kaavakkeet, lomakkeet, tiedotteet ja graafiset kuvat. Uusia dokumenttityyppejä syntyy koko ajan ja erityisesti tietoverkoissa niihin liittyy hyvinkin monimuotoista ja -ilmeistä graafista ja visuaalista ainesta.

Sähköiset verkkotekstit käyttävät tekstityyppettä muutenkin monipuolisesti ja perinteitä murtaen. Myös tekstien rakenne ja ilmaisu- ja muotoilutapa ovat muuttuneet. Lineaarisuus on vähenemässä ja hypertextuaaliset ominaispiirteet vahvistumassa. Lukija saa usein itsekin valita, eteneekö hän lineaarisesti vai kiinnostustensa mukaan risteillen, suosiiko hän kuvailevia ja kertovia tekstejä vai valitseeko hän mieluummin graafisen tai kuvallisen muodon (Hamilton ym. 1994; Spivey 1997).

Tiedottavissa verkkoteksteissäkin narratiivisten tekstien rooli on yllättävän vahva. Sen ymmärtää, kun tarkastelee narratiivisuutta kontekstuaalisuuden ja lukijan ajattelun näkökulmasta, kuten Bruner (1986, 1995) on tehnyt. Brunerin mukaan *narratiivinen* eli kertova teksti ja *tiedottava* tai *argumentoiva* teksti kutsuvat lukijan erilaisiin ajatteluprosesseihin, joilla on merkitystä lukijan motivoinnissa ja ymmärtämistä tukevien kokemusten vahvistamisessa. Vaikka molempia tekstityyppettä voi käyttää esimerkiksi suostutteluun, ne suostuttelevat lukijan eri keinoin: hyvä argumentti vakuuttaa yleistettävyydellään ja totuudellaan, kiinnostava tarina elämänläheisyydellään ja kokemuksellisuudellaan. Argumentin perustelut nojaavat empiirisiin faktoihin, tarina vakuuttaa havainnollisilla esimerkeillä ja kontekstiin liittyvillä vertauksilla.

Argumentatiivisen tekstin tulkinta vaatii paradigmaattista eli loogis-tieteellistä ajattelutapaa, joka pyrkii täyttämään formaalin kuvaus- ja selitysjärjestelmän ihannetta. Se käyttää luokituksia ja käsitteellistämistä sekä operaatioita, joilla luokituksia suhteutetaan tietorakenteiksi, järjestelmiksi ja teorioiksi. Se suosii sellaisia kielellisiä ilmaisukeinoja, jotka eivät ole kontekstiin sidottuja ja joihin ei sisälly ristiriitaisuuksia tai epäloogisuutta. Se käsittelee yleisiä syitä ja periaatteita ja pyrkii empiirisen totuuden testaamiseen. Paradigmaattisen ajattelun pohjana on perusteltu hypoteesinmuodostus. Sen välineitä ovat logiikka, matematiikka ja luonnontieteet. Sen luova

soveltaminen johtaa hyvään teoriaan, tiukkaan analyysiin, loogiseen todistukseen, pitävään perusteluun ja empiirisiin löydöksiin.

Narratiivisen tekstin tulkintaan liittyy toisenlainen ajattelutapa. Se käsittelee ihmisten tarkoituksia ja toimintoja sekä toimintojen kulkua. Se sijoittaa ajattomat myytit henkilöiden motiiveihin, ihmisuhteisiin ja kokemuksiin, jotka kytkeytyvät aikaan, paikkaan ja kulttuuriseen kontekstiin. Täten kertomus liikkuu samanaikaisesti kahdella tasolla. Ensimmäinen taso rakentuu tapahtumien varaan. Sen keskeisiä tekijöitä ovat henkilöt ja heidän tavoitteensa. Toinen taso rakentuu tietoisuudesta: mitä henkilöt tietävät, ajattelevat, tuntevat ja arvostavat. Narratiivinen teksti houkuttelee lukijaa käyttämään aiempia tietojaan, tunteitaan ja kokemuksiaan merkitysten luomisessa. Täten lukijasta tulee samalla oman tarinansa kirjoittaja (Bruner 1986).

Narratiivisten tekstien liittäminen tietoverkoissa informatiivisten tekstien lomaan vahvistaa virtuaaliympäristön elämänläheisyyttä sekä aikaan, paikkaan ja kulttuuriseen kontekstiin sitoutumista. Narratiivisuuteen liittyy aina myös kulttuurista normatiivisuutta, arvostuksia ja valintoja (Bruner 1995), joilla on myös verkkoympäristössä tärkeä rooli.

5 AJATTELUA AVARTAVIA JA YMMÄRRYSTÄ SYVENTÄVIÄ STRATEGIOITA

Erilaiset tekstit suuntaavat lukijan ajattelutapoja ja strategista lähestymistä (Bruner 1986, 1995). Mikäli kyse on kaunokirjallisesta narratiivisesta tekstistä, lukijan syventyminen on usein kokonaisvaltaista tekstin maailman kohtaamista, jota voi verrata ihmisen ensitaapamiseen. Langer (1995) kuvaa tätä kohtaamista, syvenevää vuorovaikutusta ja näkökulman muutosta seuraavina vaiheina:

- Tekstin kohtaaminen ja kokonaisvaltaisen ensivaikutelman luominen tekstistä selvimmin esiinnousevien piirteiden perusteella. Tässä kohtaamisessa lukija muodostaa "ehkä" ja "luultavasti" -oletuksia siitä, mitä teksti mahdollisesti käsittelee.
- Keskusteluun syventyminen tekstin kanssa ja omien ensivaikutelmien testaaminen syventyvän lukemisen ja aiemman kokemustiedon perusteella.
Merkityksen pohtiminen omaan kokemustietoon suhteuttaen ja omien elämän valintojen ja arvostusten ymmärtämiseksi. Lukija kysyy mielessään, näinkö hänkin on kokenut tai ymmärtänyt.
- Tekstin arvon määritteleminen kriittisen tarkastelun pohjalta. Lukija pohtii mielessään, miten teksti kokonaisuudessaan tai siihen sisältyvät näkemykset lisäsivät hänen ymmärrystään tai miksi teksti kiinnosti, ärsytti tai epäilytti.

Lukutaidon opetuksen näkökulmasta tämä lähestymistapa merkitsee Langerin (1995) mielestä erityisesti oppilaiden kokemusten jakamista oppilasryhmässä ja sosiaalisen vuorovaikutuksen ja keskustelun hyödyntämistä tulkinna ja ymmärryksen syventämiseksi. Erityisesti Langer (1995) arvostaa seuraavia periaatteita:

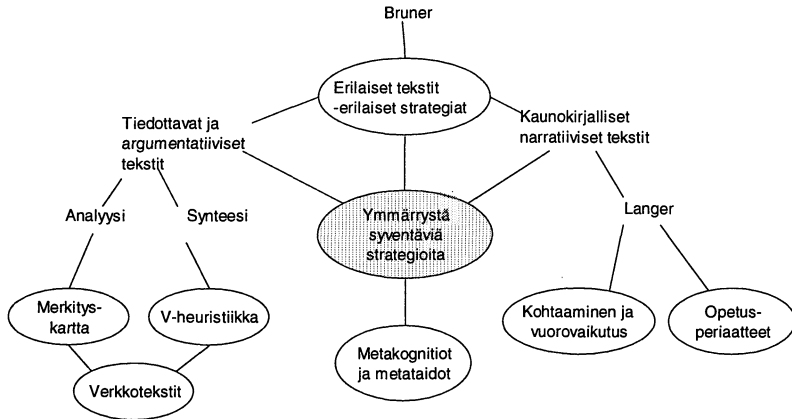
- Oppilaita kohdellaan elinikäisinä oppijoina ajattelun avartamisessa ja itsetunnon rakentamisessa eli jokaisen ääntä kuunnellaan ja jokaisen mielipiteelle, näkemyksille ja ehdotuksille annetaan arvoa.
- Opettaja on paljolti kuuntelija, mutta myös ehdottelija, keskustelija ja rohkaisija sekä oman elämäkokemuksensa kertoja.
- Oppilaiden kysymyksiä arvostetaan luovan ajattelun ja kirjallisen kokemuksen osana. Keskustelua avarretaan ja syvennetään oppilaiden kysymysten pohjalta.
- Luokkakeskustelut ovat keskeinen osa ajattelun avartamisesta, ymmärryksen syventämistä ja arvojen kasvattamista. Omia ajatuksia ja mielipiteitä koetellaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Ryhmäkeskustelu luokassa on turvallinen ajatusten kohtauspaikka.
- Erilaiset, ristiriitaisetkin näkemykset tuodaan esille. Erityisesti rohkaistaan oppilaita keskustelemaan sosiaaliseen vastuuseen, kulttuuriin identiteettiin ja etiikkaan liittyvistä kysymyksistä.

Mikäli kyse on *tiedottavasta tai argumentoivasta asiatekstistä*, lukijan lähestymistapa on tavallisesti edellistä analyttisempi, yksittäisiä tapahtumia, tietoja tai väitteitä tarkkaileva, syy- ja seuraussuhteita

erittelevä ja johtopäätöksiä pohtiva ja tekstitiedon merkitystä ja käyttöä arvioiva. Mikäli lukija tietää, että tekstin tietoa myöhemmin tarvitaan, hän arvioi ja valikoi uutta tietoaainesta ja tietorakenteita jo lukemisen aikana, kertaalee keskeisimpiä kohtia mielessään sekä tiivistää sisältöä ja johtopäätöksiä muistinsa tueksi. Samalla hän arvioi tekstitiedon paikkansapitävyyttä sekä perustelujen sekä syy- ja seuraussuhteiden johdonmukaisuutta omien taustatietojensa, muiden tekstien ja arkikokemustensa perusteella. Hankkimaansa uutta tietoa hän parhaimmillaan käyttää rohkeasti mutta myös kriittisesti soveltaen tulevissa tehtävissä ja ongelmanratkaisutilanteissa (Paris ym. 1991; Binkley & Linnakylä 1997).

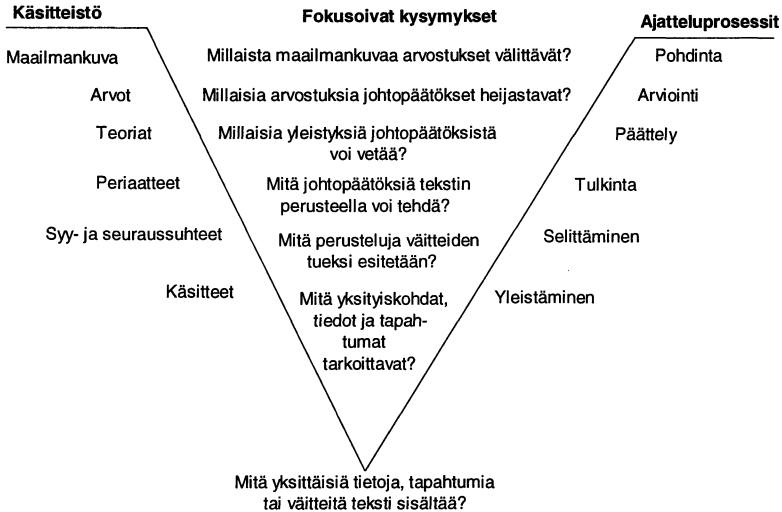
Tiedottavan ja argumentoivan tekstin tulkinnaassa hyödyllisiksi strategisiksi välineiksi ovat osoittautuneet erityisesti *merkityskartta* (Novak & Gowin 1984; Linnakylä 1990) ja *V-heuristiikka* (Novak & Gowin 1984).

Merkityskartta sopii etenkin tekstin sisällön erittelyyn, keskeisten ajatusten, käsitteiden ja alakäsitteiden, yhteyksien, syy- ja seuraussuhteiden sekä perustelujen ja esimerkkien jäsentämiseen (ks. tarkemmin Linnakylä 1990). Merkityskartta on osoittautunut oivalliseksi välineeksi myös tietoverkoissa navigointiin ja etenkin erilaisten verkkotekstien informaation kuvaamiseen ja tietorakenteiden paljastamiseen. Kartan avulla voi myös suunnitella, jäsentää ja muokata omia tekstejään, niiden pääkohtia, käsitteitä, rakenteita, polkuja ja havainnollistavia esimerkkejä (ks. kuvio 1).



KUVIO 1. Esimerkki tämän kappaleen jäsentämistä tukeneesta merkityskartasta.

V-heuristiikka taas tukee tiedon rakentamista tekstin pintatason informaatiosta ymmärrystä syventäviin yleistyksiin, tulkintoihin ja johtopäätöksiin. V-heuristiikka rakentuu loogisesti tiedon käsitehierarkian ja ajatteluprosessien syvenemisen varaan. Apuna käytetään tukikysymyksiä, jotka laaditaan siten, että lukija joutuu niihin vastatessaan yleistämään yksittäisistä tekstitiedon palasista tai tapahtumista yleisempiä käsitteitä ja säännönmukaisuuksia, etsimään yleistäviä periaatteita ja tekemään johtopäätöksiä sekä paljastamaan tekstin tausta-ajattelua, arvoperustaa ja maailmankuvaa esimerkiksi oheisen (ks. kuvio 2) mallin mukaan (tarkemmin Novak & Gowin 1984).



KUVIO 2. V-heuristiikan sovellus tekstin ymmärtämisen syventämisessä ja tiedonudisrakentamisessa.

Eriyisesti verkkolukutaidossa tiedonrakentumiseen ja hyvinkin erilaisen ja eriarvoisen raakatiedon käsitteellistämiseen ja arviointiin V-heuristiikka luo vankkaa strategista kehystä.

Ymmärtämis- ja tulkintaprosessia sekä erilaisiin teksteihin liittyvää lähestymistapaa säätelevät lukijan *metakognitiot* eli tiedot ymmärtämisprosessista ja -strategioista. Luetun ymmärtämisen säättely ja toiminnan loppuun saattaminen liittyvät läheisesti myös lukijan motivaatioon ja tahtotoimintaan. Metakognitioita onkin luonnehdittu sekä 'taidon että tahdon' asiaksi (Paris ym. 1983, 304). Metataidot voivat saada myös funktionaalisia, sosiaalisia ja kulttuurisia sisältöjä. Lukija säätelee ymmärtämistään ja strategisia valintojaan myös sen suhteen, millaiseen tilanteeseen ja tarkoitukseen luetun ymmärtäminen liittyy, millaisia sosiaalisia suhteita, kulttuurista ja sosiaalista suotavuutta luettavaan ja tulkintaan sisältyy ja millai-

sia arvostuksia ja päämääriä lukeminen palvelee (Bruner 1990). Esimerkiksi sukupuoli- ja ikäkulttuurit näkyvät selvästi luketekstien valinnassa ja kiinnostuksen suuntautumisessa, jopa ymmärtämisen prosessiin syventymisessä (Hamilton ym. 1994; Wagemaker ym. 1996).

6 MATKALLA VERKKOLUKUTAIDON

Uusien teknologioiden nopea kehitys on vauhdittanut tiedon, oppimisen ja lukutaidon vaatimusten muutosta. Tiedon verkottuminen, interaktiivisuus ja multimedian mahdollisuudet edistävät tiedon avointa liikkuvuutta alueellisesti, kansallisesti ja kansainvälisesti. Tietoa ei verkkosivuiltakaan hankita ilman monipuolista lukutaitoa, joka sisältää myös visuaalisen ja multimedialaisen tekstin tulkinnan. Tiedon etsiminen ja löytäminen ei verkkotekstien tulkinnassakaan kuitenkaan riitä, vaan toimiva verkkolukutaito vaatii tiedon ymmärtämistä, valikointia ja kriittistä kyseenalaistamista sekä suhteuttamista muuhun tietoon, kokemuksiin ja arvostuksiin (Negroponte 1995; Queau 1994).

Monikansallisen viihteen ja etenkin maailmanlaajuisten tietoverkkojen on pelätty tuhoavan perinteisen lukutaidon ja erityisesti kansalliskirjallisuuden arvostuksen, jopa johtavan lukemisen hylkäämiseen ja 'paluuseen' kirjattomaan kulttuuriin. Nämä pelot ovat liioiteltuja, sillä kirjat näyttävät pitävän puolensa, eivätkä kirjat ole sama kuin kirjallisuus (Ekholm ym. 1995). Teoksiaan voidaan julkaista monessa muodossa ja vastaanottaa monin eri tavoin. Kirjan voi julkaista yhtä hyvin painettuna kuin verkkosivuina. Verkkokirjat eivät edes tarvitse kustantajaa tai kirjakauppiasta. Ne voi painaa itsekin paperille tai lukea suoraan päätteeltä. Kirjan merkityshän ei ole sen omistamisessa vaan lukumahdollisuudessa. Teksti herää

eloon vasta silloin, kun se kohtaa lukijan, hänen kokemuksensa, ajattelunsa ja kiinnostuksensa (Krohn 1995; Queau 1994)

Tietoverkkojen avaamassa maailmassa lukutaidon asema vahvistuu entisestään ja lukemisen funktiot ja lajit monipuolistuvat ainakin niin kauan kuin tietoverkot rakentuvat ensisijaisesti tekstien varaan. Tekstit tosin muuttavat muotoaan, mutta niin muuttuvat myös tekstien lukutavat, lukijan ja kirjoittajan roolit ja ennen kaikkea lukemisprosessit ja -strategiat (Heba 1997). Myös suhde todellisuuteen, totuudellisuuteen ja arvoihin on pohdittava uudelleen.

Verkkolukutaidolle ovat tyypillisiä etenkin seuraavat piirteet (Heba 1997; Lehtinen 1997, Spivey 1998, Reinking ym. 1998):

- hypertekstit
- intertekstuaalisuus, erilaisten ja eritasoisten tekstien yhdistelmät
- multimedian monet mahdollisuudet ja monipuolinen käyttö
- kokonaiskuvan kaoottisuus ja pirstaleisuus
- silmäilevä lukeminen, navigointi, risteily ja valikointi
- kirjoittajan, tekstien ja lukijan vuorovaikutteisuus
- lukijan omat valinnat, reitit ja päämäärät
- suunnitelmallisuuden, itsekontrollin ja päämäärätietoisuuden tarve
- informaation ja tiedon uudisrakentaminen
- tiedon luotettavuuden ja pätevyyden arviointi sekä arvon määrittely
- lumetodellisuuden ja totuudellisuuden arvioiminen
- netiketti ja netiikka

Lukemisen perustaitoihin liitetään teknologian käytön avaintaidot ja tietoverkoissa navigoinnin, tiedon ja uusien kokemusten etsimisen ja kommunikoinnin valmiudet. Verkkotekstien lukemisessa nopean, silmäilevän ja erityisesti valikoivan ja kriittisen lukemisen rooli vahvistuu, sillä lukija joutuu heti hahmottamaan kokonaiskuvaa ja valitsemaan, mitä osia hypertekstistä hän haluaa lukea, mihin suuntaan kulkea, mitä reittejä ja polkuja valita, mitä tietoja tai informaation lähteitä etsiä. Tässä mielessä lukijan on hahmotettava ensin itselleen informaation tai kokemusten kartta, jonka avulla hän suunnistaa ja laatii itse tekstimaailman matkasuunnitelman. Tämän kartan luo-

minen vaatii jo hyvin organisoitunutta näkemystä tiedon alueesta tai ainakin tehtävän luonteesta.

Tekstit eivät jäsenny verkoissa tavallisesti lineaarisesti, vaan linkittyvänä hypertekstinä eli kerroksina, reitteinä ja polkuina, joista lukija luo itse matkakertomuksensa ja sen tulkinnan. Hypertekstit puolestaan linkittyvät toisiinsa ja hyvinkin erilaisiin tekstirakennelmiin, joista osa on valmiiksi viimeisteltyä, arvioitua ja arvokastakin; osa on vasta rakenteilla olevaa tekstistöä tai hyvinkin irrallista materiaalia (Krohn 1996; Lehtinen 1997).

Miten ihmistä muuttaa se, että hän joutuu liikkumaan ympäristössä, joka on jatkuvassa käymistilassa ja läpikäy niin nopeita metamorfooseja kuin Internet? Se ei valmistu koskaan, joka päivä Internetissä samoilija törmää ilmoitukseen: "under the construction". Uusia linkkejä luodaan, vanhoja puretaan ja katkaistaan, monidimensionaalinen verkko haarautuu ja leviää yhtä aikaa lukemattomista kohdista. Mutta on huomautettu, ettei tietoverkon rakenne ole samalla tavoin hierarkkinen kuin vaikkapa puun – Internetillä ei ole runkoa. Se opettaa reaktionopeutta, kenties jopa uudenlaista havaitsemistapaa, ja on niitä, jotka epäilevät, että se saattaa vähentää kykyä pitkäjänteiseen keskittymiseen. Monet pelkäävät, että sen sijaan että Internet edesauttaisi seuraamaan omaa intentiota ja näkemystä, siivilöimään oleellisen epäoleellisesta, se houkuttelee ainoastaan tuhlaamaan aikaa joutavanpäiväiseen digitaaliseen säälään (Krohn 1995, www.kaapeli.fi/~krohn/netropolis.htm).

Tekstiä luetaan vain harvoin kokonaan. Tyypillistä on pikemminkin useiden tekstien peräkkäinen ja rinnakkainen silmäily. Kirjoitettujen tekstien ohella ja niihin liittyen on hahmotettava ja luettava myös kuvaa, grafiikkaa, animaatiota ja ääntä sekä näiden yhdistelmiä. Näitä monimediaisia tekstejä, jotka ovat houkuttelevimmillaan tietokonepeleissä ja jotka simuloivat todellisuutta tai luovat jännittäviä lumetodellisuuksia, on opittava myös lukemaan – erittelemään, tulkitsemaan ja arvioimaan. Lapset ja nuoret ovatkin tässä melko taitavia. Ehkä televisio – nimenomaan tekstitetty televisio ja musiik-

kivideot – ovat jo valmentaneet nuoria nopeaan erilaisen median yhtäaikaiseenkin hahmottamiseen.

Lukemattomille verkkopoluille ja lumetodellisuuksiin voi myös eksyä: lähteä kulkemaan aina uusia polkuja päämäärättömästi jokaisen kiinnostavan linkkiviitan ohjaamana. Verkkolukutaito vaatiikin melkoista suunnitelmallisuutta, hyvin jäsenyneitä pohjatietorakenteita, luonteenlujuutta ja päämäärätietoisuutta, itsetuntemusta ja itsekontrollia, jos todella on ottanut jonkin tiedonhankinta- tai tutkimustehtävän suorittaakseen. Toisaalta eksyminen ja uusien tiedon maisemien katselu on jännittävääkin. Verkkotekstit ovat joskus myös silmiinpistävän epäluotettavia ja asenteellisia, jolloin ne pakottavat lukijan kriittisyyteen (Queau 1995).

Verkkolukemiseen liittyy usein vuorovaikutuksen mahdollisuus. Kirjoittaja tulee lähemmäksi, jopa keskusteluetäisyydelle, jolloin hänen auktoriteettinsa ei ole kovin vahva. Hänelle voi lähettää viestejä, häneltä voi kysyä ja tehdä omia ehdotuksia ja tulkintoja. Myös tekstien 'lukemisessa' lukemisen, katsomisen, kuuntelemisen ja kirjoittamisen rajat hämärtyvät. Lukija on samalla keskustelija ja kirjoittaja, omien ajatustensa ja näkemystensä ilmaisija, kuvan tekijä, taiteilija ja graafinen suunnittelija sekä todellisten ja mahdollisten maailmojen rakentaja. Julkaisukynnys on verkoissa alhainen, joten jokainen perustaidot omaavat voi saada ajatuksensa ja näkemyksensä ilmaistua. Verkkotekstien ajatusten arvo ja merkitys punnitaan vasta lukukokemuksessa.

Hypertekstin lukemisen keskeinen prosessi on tiedon jäsentämisen ja uudisrakentamisen taito, sillä tieto on verkoissa raaka-ainetta, jolle lukija luo omien kokemuksensa sekä tiedon tai viihtymistarpeidensa mukaan merkityksen. Vasta tällöin raakatieto muuttuu informaatioksi, mutta vasta informaatioksi, joka ei välttämättä ole mitään tieteellistä tai muuten oikeaksi todistettua asiaa. Se voi olla pätevää tietoa, mutta se voi olla myös pelkkää huijausta, mainosta, kaupankäyntiä tai suorastaan petosta (Krohn 1996).

Tietoa ei verkoissa ymmärretäkään tieteellisesti todistetuksi, universaaliksi ja tieteenaloihin sidotuksi, vaan kontekstuaaliseksi, tarkoitusta, tarvetta ja käyttäjiä palvelevaksi. Tiedon totuudellisuuden – sen pätevyyden ja luotettavuuden – arviointikin jää näin ollen lukijalle. Niinhän se on osittain ollut ennenkin, mutta tilanne on kuitenkin verkkomaailmassa vielä raaempi, sillä verkkojen sisältöä ei kukaan, ei edes kustantaja ole arvioinut. Lisääntyvän tietomme hintana on lisääntyvä epätietoisuus siitä, ketkä näkemiämme malleja oikein tuottavat ja säätelevät (Queau 1995). Myös pedagogisiin sovellutuksiin sisältyy kaupallisia, joskus varsin populistisia sovellutuksia, sekalaisia informaatiokioskeja, puolivalmiita viihdetoreja, joutavia juorunurkkia tai pedagogisesti taannuttavia drillausohjelmia.

Verkoissa elävät sekä hyvän ja arvokkaan että pahan ja turhan tiedon polut. Vapaus ja avoimuus tarjoaa lukijalle kaikki mahdollisuudet erilaiseen tietoon. Vastuuta se ei kuitenkaan ole tuonut mukanaan. Vapaus on myös paljastanut ihmisten raadollisuuden, joka on tietysti ollut olemassa ennenkin mutta joka nyt välittyy entistä avoimemmin. Lukija on tässä mielessä myös uuden tehtävän edessä. Hänen on itse arvioitava tiedon merkitys ja arvo sekä rakennettava myös eettistä ja moraalista näkemystään – netiiikkaansa.

Verkkokäyttö halutaan usein rajata esimerkiksi työtä, tutkimusta tai opiskelua tukevaksi. 'Sopimattoman' viihdekäytön tai epäeettisen materiaalin poissulkeminen on kuitenkin hankalaa. Erityisen hankalaa on sopivuuden ja sopimattomuuden rajan määrittely. Kulttuuriset tekijät, konteksti, ympäristö, tilanne, tarkoitus ja käyttäjä vaikuttavat määrittelyyn, joka on vahvasti arvoperusteista.

Kaiken kaikkiaan kasvava tietomäärä näyttää synnyttävän varsin hitaasti todellista viisautta ja hyvinvointia. Tärkeimmät prosessit eivät sittenkään ole teknologisia keksintöjä, vaan tärkein prosessi tapahtuu lukijan mielessä ja ihmisten sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Ne voivat olla teknologian tukemia, mutta tekniikalle ei voi

siirtää vastuuta ihmismielen ja kulttuurin kasvusta. Informaatiovirtaa ja tiedon sirpaleita on opittava suhteuttamaan omiin kokemuksiin ja omaan kulttuurikontekstiin, kuten olemme tehneet kirjoitetulle tiedolle ja kokemukselle. Kun lumekuvista tulee uusi kirjoitustapa, sitä ei hallita vain näkemällä tai katsomalla, vaan sitä on jokaisen opittava myös arvioimaan kriittisesti. Jos emme tähän pysty, eksymme virtuaalimaailmaan tai jääme tuon valloittavan lumetodellisuuden syrjästäkatsojaksi. Lumetodellisuus voi tietysti viedä mukanaan, mutta se voi myös kirkastaa näkemystämme omasta todellisuudestamme (Queau 1993).

Mutta vaalikaamme nuoria virkeitä unelmia: Unelmaa yhteisestä maailmankylästä ja tiedon valtaraitista, joka on pian kaikkien vapaasti tallattavissa. Unelmaa universaalikirjastosta, jonka kasvulle varat ja arkkitehtuuri eivät aseta mitään esteitä, jonka kaikki teokset ja dokumentit ovat kenen tahansa, milloin tahansa ja missä tahansa luettavissa, josta tieto virtaa kahlehtimattomana kyminä kaikkien purjehtia. Unelmaa aidon demokraattisesta cybertasavallasta, jossa vain ajatus ja sen ilmaisu ovat oleellisia, eivät ihmisen sosiaalinen status, kansalaisuus, rotu, ulkonäkö, ikä tai varallisuus. Unelmaa avoimesta yliopistosta, maailman kaikkien intellektuellien kohtaamispaikasta ja todellisesta sanan- ja julkaisuvapaudesta. Unelmaa uusista taidelajeista. Unelmaa verkkorahasta, verkkokaupoista ja verkkopörssistä. Unelmaa siitä, että myös periferiassa elävät eivät enää olisi mistään syrjässä. Unelmaa siitä, että kansalaiset voivat suoraan ja välittömästi vaikuttaa poliittiseen päätöksentekoon ja että he voisivat löytää online ratkaisuja kipeisiin ongelmiin, jotka ovat syntyneet mitä epävirtuaalisimmassa maailmassa. (Krohn 1995, <http://www.kaapeli.fi/~krohn//netropolis.htm>)

KIRJALLISUUS

- Barton, D. & M. Hamilton 1990. *Researching literacy in industrialised countries: Trends and prospects*. Hamburg: Unesco Institute for education.
- Berryman, S. 1997. The contribution of literacy to the wealth of individuals and nations. Teoksessa A. Tuijnman, I. Kirsch & D. Wagner (toim.), *Adult basic skills: Innovations in measurement and policy analysis*, Cresskill, N.J.: Hampton Press., 17–32.
- Binkley, M. & P. Linnakylä 1997. Teaching reading in the United States and Finland. Teoksessa M. Brinkley, K. Rust & T. Williams (toim.), *Reading literacy in an international perspective*, Washington D.C.: U.S. Department of Education, 139–177.
- Bruner, J. 1986. *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bruner, J. 1990. *Acts of meaning*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bruner, J. 1995. Meaning and self in cultural perspective. Teoksessa D. Bakhurst & C. Sypnovich (toim.), *The social self*. London: Sage, 18–29.
- Cummings, J. 1996. The IEA studies of rreading and writing literacy: A 1996 perspective, *Assessment in education: Principles, policy & practice* 3, 161–178.
- Dole, J., G. Duffy, L. Roehler & P. Pearson 1991. Moving from the old to the new: Research on reading comprehension instruction, *Review of Educational Research* 16, 239–264.
- Ekholm, K., A. Haasio & R. Heinisuo 1995. *Tiedon valtatieet. Suomen ATK-kustannus*. Jyväskylä: Gummerus.
- Elley, W. 1994. *The IEA study of reading literacy: Achievement and instruction in thirty-two school systems*. Oxford: Pergamon Press.
- Habermas, J. 1973. *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Hamilton, M., D. Barton & R. Ivancic (toim.) 1994. *Worlds of literacy*. The language and education library 5. Clevedon: Multilingual matters.
- Heba, G. 1997. HyperRhetoric: Multimedia, literacy, and the future of composition, *Computers and composition* 14, 19–44.
- Krohn, L. 1995. Netropolis ja hyvä tahto (<http://www.kaapeli.fi/~krohn/netropolis.htm>).
- Langer, J. 1995. *Envisioning literature*. Newark: IRA.
- Lehtinen, E. 1997. Tietoyhteiskunnan haasteet ja mahdollisuudet oppimiselle. Teoksessa E. Lehtinen (toim.), *Verkkopedagogiikka*, Helsinki: Edita, 12–40.
- Linnakylä, P. 1990a. Lukutaito – valmiutta ja vapautta. Teoksessa P. Linnakylä & S. Takala (toim.), *Lukutaidon uudet ulottuvuudet*, Jyväskylän yliopisto, Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B, Teoriaa ja käytäntöä 61, 1–16.
- Linnakylä, P. 1990b. Kartta avaa ja jäsentää lukijan ajatuksia. Teoksessa P. Linnakylä & S. Takala (toim.), *Lukutaidon uudet ulottuvuudet*, Jyväskylän yliopisto, Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B, Teoriaa ja käytäntöä 61, 131–146.
- Linnakylä, P. 1992. Recent trends in reading literacy research in Finland. Teoksessa P. Belanger, C. Winter & A. Sutton (toim.), *Literacy and basic education in*

- Europe on the eve of the 21st century*, Strasbourg: Council of Europe, 129–135.
- Linnakylä, P. 1994. Enquete de l'IEA sur le niveau en lecture – I, *Les orientations pedagogiques dans trente pays. Revue internationale d'education, Sevre 2*, 39–48.
- Linnakylä, P. 1995. *Lukutaidolla maailmankartalle. Kansainvälinen lukutaitotutkimus Suomessa*. Jyväskylän yliopisto. Koulutuksen tutkimuslaitos.
- Literacy, economy and society* 1995. Paris & Ottawa: OECD & Statistics Canada.
- Literacy skills for the knowledge society* 1997. Further results from the International Adult Literacy survey. Paris & Ottawa: OECD & Statistics Canada.
- Lundberg, I. & P. Linnakylä 1992. *Teaching reading around the world*. The Hague: IEA.
- MacCarthy, S.J. & T.E. Raphael 1989. *Alternative perspectives of reading/writing connections*. Occasional paper 130. Michigan State University, College for Education. The Institute for Research on Teaching
- Mikulecky, L. & Drew, R. 1991. Basic literacy skills in the workplace. Teoksessa R. Barr, M. L. Kamil, P. B. Mosenthal & P. D. Pearson (toim.), *Handbook of Reading Research 2*, New York: Longman, 669–689.
- Negroponce, N. 1995. *Being digital*. New York: Alfred A. Knopf.
- Novak, J.D. & D.B. Gowin, D.B. 1984. *Learning how to learn*. Cambridge: University Press.
- Otala, L. 1996. *Oppimisen etu – kilpailukykyä muutoksessa*. Ekonomia-sarja. Helsinki: WSOY.
- Paris, S., B. Wasik & J. Turner 1991. The development of strategic readers. Teoksessa R. Barr, M. Kamil, P. Mosenthal & P. Pearson (toim.), *Handbook of reading research 2*, New York: Longman, 609–640.
- PISA Framework for assessing reading literacy 1998. OECD/ACER.
- Queau, Ph. 1995. *Lumetodellisuus*. Helsinki: Arthouse.
- Reinking, D., M. McKenna, L. Labbo & R. Kiefer 1998. *Handbook of literacy and technology*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Spivey, N. 1997. *The constructivist metaphor: Reading, writing, and the making of meaning*. San Diego: Academic Press.
- Stehr, N. 1994. *Knowledge societies*. London: Sage.
- Stern, D. & A. Tuijnman 1997. Adult basic skills: Policy issues and a research agenda. Teoksessa A. Tuijnman, I. Kirsch & D. Wagner (toim.), *Adult basic skills: Innovations in measurement and policy analysis*, Cresskill, N.J.: Hampton Press., s. 1–16.
- Tiedolla tietoyhteiskuntaan* 1997. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tuijnman, A. 1995. The importance of literacy in OECD countries. Teoksessa *Literacy, economy and society*, Pariisi & Ottawa: OECD & Statistics Canada.
- Tuijnman, A., I. Kirsch & D. Wagner 1997. *Adult basic skills: Innovations in measurement and policy analysis*. Cresskill, N.J.: Hampton Press.
- Wagemaker, H., K. Taube, I. Munck, G. Kontogiannopoulou-Polydorides & M. Martin 1996. *Are girls better readers? Gender differences in reading literacy in 32 countries*. Amsterdam: IEA.
- Werlich, E. 1976. *A text grammar of English*. Heidelberg: Quelle & Meyer.

NÄKÖKULMA LUO KOHTEEN: DISKURSSINTUTKIMUKSEN TAUSTAOLETUKSET

Minna-Riitta Luukka

Oppilaidensa muistiinpanojen mukaan Ferdinand de Saussure totesi luennoillaan vuosisadan alussa, että tutkimuskohde ei ole tutkijan näkökulmasta riippumaton, sillä juuri näkökulma luo kohteen (Saussure 1966, 8/1916). Vaikka ajallinen matka Saussuresta nykyiseen diskurssintutkimukseen onkin pitkä, antaa tuo lausuma ajattelemista edelleenkin. Se tapa, jolla diskurssia – tekstejä ja puhetta – tutkimme ja millaisena sen näemme, on muotoutunut osana koko kielitieteen perinnettä ja sen taustaoletuksia. Pohdin tässä artikkelissa kahden varsin erilaisen kielitieteen suuntauksen, *formalistisen* ja *funktionaalisen* lähestymistavan, heijastumia kielitieteellisen diskurssintutkimuksen suuntauksiin.

Diskurssintutkimus on saanut yhä enemmän jalansijaa sekä kielitieteen että yhteiskuntatieteiden alueella. Samalla *diskurssin käsite* on laajentunut ja epämääräistynyt. Laajimmillaan *kielitieteessä diskurssianalyysillä* voidaan tarkoittaa kielenkäytön, kirjoitettujen tekstien, keskustelujen ja kokonaisten viestintätapahtumien tutki-

musta (esim. van Dijk 1985: xi), suppeimmillaan tiettyä ns. birminghamilaista kuvaustapaa (esim. Sinclair & Coulthard 1975). Terminologisesta hajanaisuudesta kertoo myös se, että toisinaan diskurssianalyysia pidetään yläkäsitteenä (kattoterminä) lukuisille suuntauksille (pragmatiikka, puheaktiteoria, keskustelunanalyysi, tekstilingvistiikka, variaatioanalyysi, puheen etnografia, sisällönanalyysi, protokolla-analyysi), toisinaan taas vain yhtenä suuntauksena edellisten joukossa (ks. esim. Schiffrin 1994). Diskurssintutkimuksen monimuotoisuutta kuvaa sekin, että sen eri suuntausten lähtökohdat ja lähitieteenalat ovat varsin vaihtelevia: filosofia, logiikka, psykologia, kognitiotieteet, sosiologia, antropologia jne. Käytän tässä artikkelissa eri suuntausten yläkäsitteenä termiä diskurssintutkimus.

Myös termiä *teksti* on kielitieteellisessä kirjallisuudessa käytetty diskurssi-termin rinnalla. Perinteisesti tekstillä on tarkoitettu nimenomaan kirjoitettua kielenkatkelmaa, mutta nykyisin sitä käytetään yhä useammin viittaamassa sekä kirjoitettuun että puhuttuun kieleen. Toisaalta esimerkiksi Brown ja Yule (1983: 6) ja Crystal (1992: 72) tarkoittavat diskurssilla varsinaista puhetapahtumaa ja tekstillä sen kirjoitettuun muotoon saatettua versiota, esimerkiksi tutkimustarkoituksiin puheesta kirjoitukseksi muunnettua keskustelua.

Paitsi kielitieteilijöitä diskurssit ovat kiinnostaneet pitkään myös yhteiskuntatieteilijöitä, jotka tosin käsittävät diskurssit kielitieteilijöitä laajemmin *merkityssysteeminä, tapoina rakentaa tietoa ja sosiaalisia käytänteitä* (ks. esim. Foucault 1986: 107). Diskurssin rinnalla yhteiskuntatieteissä on käytetty myös tulkintarepertuaarin käsitettä lähes samassa merkityksessä (ks. esim. Potter & Wetherell 1989: 146–155). Suomalaisessa yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa diskurssi on määritelty mm. verrattain eheäksi säännönmukaisten merkityssuhteiden systeemiksi, joka rakentuu sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentaa sosiaalista todellisuutta (Jokinen et al. 1993: 27).

Kielitieteilijöille diskurssi on nimenomaan kirjoitusta tai puhetta, yhteiskuntatieteilijöille taas se on teoreettisempi käsite, joka on yhteydessä tietokäsitteseen, siihen miten diskurssit synnyttävät, muokkaavat ja välittävät tietoa (diskurssikäsitysten eroista ks. esim. Luukka 1995, Mills 1997, Pietikäinen tässä teoksessa). Toisaalta yhteiskuntatieteilijöistä esimerkiksi Foucaultin (1986) ajatukset ovat vaikuttaneet myös kielitieteen alueella (esim. Fairclough 1989, 1992). Tässä artikkelissa käsittelen kuitenkin ainoastaan kielitieteellisiä lähestymistapoja diskurssiin, ja niitäkin vain esimerkinomaisesti. En siis pyri kuvaamaan kattavasti kaikkia diskurssintutkimuksen alle liitettyjä suuntauksia, vaan nostan esiin niistä muutamia ja pohdin niiden taustaoletuksia kielen luonteesta (uusimpia katsauksia diskurssintutkimuksen kirjoon ks. esim. Schiffrin 1994, van Dijk 1997a, b; de Beaugrande 1997).

1 KIELITIETEEN TAUSTAOLETUKSET

Formalistisella kielitieteellä tarkoitetaan suuntausta, joka kuvaa kielen abstraktia muotojärjestelmää ja sen osien välisiä suhteita. Tutkimuksen tavoitteena on siis selvittää, miten kieli on rakentunut. *Funktionaalilla lähestymistavalla* taas tarkoitetaan suuntausta, jonka tavoitteena on selvittää, miten kieli toimii sosiaalisen vuorovaikutuksen välineenä. Formalistisen kielitieteen tutkimuskohteena on kielen koodi ja rakenne autonomisena systeeminä, funktionaalisen taas kielenkäyttö ja kieli sosiaalisena ilmiönä.

Nykyisen formalistisen suuntauksen isänä voidaan pitää *Noam Chomskya*, jonka esittämät ajatukset (esim. Chomsky 1957, 1965) kielitieteen tehtävistä ja kielen luonteesta ovat vaikuttaneet merkittävästi siihen, millaiseksi nykyinen kielitiede on muotoutunut. Chomskyn 30 vuotta sitten esittämät perusajatukset esiintyvät edelleen lähes muuttumattomina kielitieteen oppikirjoissa, kieliopeissa ja

kielenkuvauksissa (ks. esim. Karlsson 1994) kuten myös Chomskyn uusimmissa kirjoituksissa (ks. esim. Chomsky 1992). Ajattelutavan juuret löytyvät kuitenkin jo vuosisadan alun kielifilosofiasta. Yksi koko kielitieteelliseen ajatteluun merkittävästi vaikuttaneista kahtiajaoista on nimittäin *de Saussuren* erottelu *kielen* ja *puhunnan* välillä. Kielellä Saussure tarkoitti tietyn kielen muotojen kieliopillista järjestelmää, jonka yksilöt omaksuvat oppiessaan kyseisen kielen yhteisössään. Puhunta taas on kielen toimeenpaneva puoli, ja se sisältää ne kielijärjestelmän osasten yhdistelmät, joita yksilö käyttää ilmaistakseen ajatuksiaan. Jaon tarkoituksena on eristää ja määrittellä kielitieteen tutkimuskohde, joka Saussuren mukaan on järjestelmällinen koodi eli kieli, ei vaihteleva ja todellinen kielenkäyttö eli puhunta (Saussure 1966).

Myös Chomsky teki varsin samankaltaisen jaon erotellessaan *abstraktin kielikyvyn* (kompetenssin) ja *konkreettisen kielenkäytön* (performanssin). Kielikyky on mentaalista ja autonomista tietoa kieliopillisista rakenteista ja kielenkäyttö näiden rakenteiden konkreettisia ilmentymiä. Chomsky korostaa kuitenkin enemmän kielen yksilöllistä ja psykologista puolta ja abstrahoi kielen pidemmälle kuin Saussure, jolla kielen sosiaalisuus on piilevänä mukana kielikäsitteessään. Saussuren mukaan kieli on nimittäin siinä mielessä sosiaalinen ilmiö, että se opitaan yhteisössä. Chomsky puolestaan pitää kielikykyä ihmiselle lajityypillisenä, geneettisenä ja yksilöllisenä ilmiönä (eroista ks. Culler 1994). Saussuren tavoin Chomsky rajasi kielenkäytön kielitieteen tutkimuskohteen ulkopuolelle ja määritteli kielitieteen tehtäväksi täysin homogeenisessa yhteisössä elävän, ideaalisen puhuja – kuulijan abstraktin kielikyvyn tutkimuksen. Todellisesta kielenkäytöstä tehtävät havainnot voivat täydentää kuvaa mentaalista kielirakennelmasta, mutta ne eivät voi olla varsinaisena tutkimuskohteena, mikäli kielitiede pyrkii olemaan vakavasti otettava tieteenala (Chomsky 1965: 3–4). Chomskyn teoriaa onkin tarkasteltava suhteessa sen tavoitteisiin, jotka liittyivät

kielitieteen paikan määrittelyyn muiden tieteenalojen joukossa. Hänen näkemyksensä mukaan kielitiede on psykologian osa-alue, joten sen tulee täyttää lähinnä luonnontieteessä vallalla olevat teollisuuden vaatimukset (Chomskyn teoriasta ks. lähemmin esim. D'Agostino 1986).

Funktionaalinen kielitiede sen sijaan hahmottaa asemansa tieteenalojen joukossa hieman toisin, sillä sen juuret ovat ennemminkin sosiologian ja antropologian puolella. Tosin kielentutkimuksen alueella varhaisimmat kielen kuvaukset ja esimerkiksi retoriikka lähestyivät kieltä nimenomaan kielen käytön ja sen eri variaatioiden näkökulmasta. Kielitieteessä funktionaalisuus on ennemminkin lähestymistapa kieleen kuin yhtenäinen koulukunta tai teorianmalli, eikä kielitieteessä ei ole olemassa vain yhtä funktionaalista lähestymistapaa vaan monia suuntauksia. Vanhimpien funktionaalisten kuvausten (esim. Malinowski 1923, Bühler 1934, Firth 1957, Jakobson 1960) ensisijaisena tavoitteena oli kuvata, miten eri puheyhteisöjen jäsenet käyttävät kieltä eri tarkoituksiin, esimerkiksi asenteiden ilmaisuun, vaikuttamiseen, suhteiden ylläpitoon ja kielestä puhumiseen. Tutkijat esittivät erilaisia funktioluokituksia, joiden perusteella voidaan analysoida ja ryhmitellä ilmausten tai tekstikatkelmien funktioita. Funktion katsottiin siis olevan ennen muuta ilmauksen ominaisuus. Kuvausten lähtökohtana oli, että kielen fonologiset, kieliopilliset ja semanttiset rakenteet määräytyvät niiden tehtävien kautta, joita niillä on kussakin yhteisössä. Kielellisten ilmausten merkitys on siis riippuvainen kulttuurista, tilanteesta, kielen käyttäjistä, nonverbaaleista viesteistä ja puheenaiheesta.

Tämänhetkisistä funktionaalisista kieliteorioista tunnetuin lienee Hallidayn *systeemisfunktionaalinen teoria* (ks. esim. Halliday 1978, 1985), jossa funktio käsitetään toisin kuin varhaisemmissa funktionaalisissa kuvauksissa. Funktio ei ole yksittäisten ilmausten tai tekstien ominaisuus, vaan se vaikuttaa koko kielisysteemiin ja rakentaa sitä. Kielellä on nimittäin Hallidayn mukaan kolme universaalia

perusfunktioita (ideationaalinen, interpersonaalinen ja tekstuaalinen). Yhteistä vanhemmille funktionaalisille suuntauksille ja Hallidayn systeemiteorialle on kuitenkin näkemys kielenkäytön kontekstisidonaisuudesta, siitä että kielen rakenteita ja muotoja ei voi ymmärtää ja kuvata irrallaan niiden käyttötehtävistä. Kieli nimittäin rakentaa itse merkityksiä, ja sen ensisijainen tehtävä ihmisyyhteisössä on sosiaalinen.

Funktionaalisesta näkökulmasta kielen keskeinen ominaisuus on siis *merkitysten luominen* ja kielitieteen tehtävänä on selvittää, miten merkitykset rakentuvat vuorovaikutustilanteissa kielen avulla. Tästä seuraa, että kielen kuvaus ei ole pelkästään kielijärjestelmän sisäisen rakenteen kuvausta vaan *kielellisten valintojen systematiikan kuvausta*. Tutkimuksen tarkoituksena ei ole kuvata abstraktin kielisysteemin universaaleja säännönmukaisuuksia vaan kieltä merkityspotentiaalina, kielen ja kontekstin suhdetta ja myös yksilöllisiä eroja, ryhmien ja yhteisöjen kielenkäyttötapoja. Funktionaalisen lähestymistavan mukaan saussurelainen erotus kielen ja puheen välillä on mahdoton samoin kuin ajatus siitä, että kielitieteen tehtävänä olisi kuvata vain mentaalista kielellistä kompetenssia. Kieli ja puhe, kompetenssi ja performanssi, individuaalinen ja sosiaalinen kietoutuvat nimittäin tiiviisti yhdeksi ilmiöksi: kieleksi.

Formalistinen ja funktionaalinen lähestymistapa eroavat toisistaan, koska niiden käsitykset kielitieteellisen tutkimuksen luonteesta ja tehtävistä (metodologiset käsitykset) ja itse kielen luonteesta (ontologiset käsitykset) ovat varsin erilaiset. Käytännössä nämä käsitykset kietoutuvat tiiviisti yhteen, sillä tietty metodologinen valinta edellyttää myös tietynlaista käsitystä kielen luonteesta. Keskeytyn tässä artikkelissa nimenomaan niihin formalistisen ja funktionaalisen näkökulman eroihin, joilla näyttää olevan perillisensä diskurssin tutkimuksen eri suuntauksissa, nimittäin eroihin, jotka koskevat käsitystä kielen luonteesta, muodon ja merkityksen suhteesta, kielen ja kontekstin suhteesta, kuvauksen etenemistä ja tutkimusai-

neistosta. (Lähtökohtien eroista laajemmin ks. esim. Hymes 1974, Newmeyer 1991, Lakoff 1991, Kelomäki 1991, Shore 1991.)

1.1 Kuva kielestä

Formalistisesta näkökulmasta kieli on ensisijaisesti *mentaalin ja individuaalinen järjestelmä*, joka on jakaantunut hierarkkisesti fonologiaan, morfologiaan, syntaksiin ja leksikkoon. Tämän autonomisen ja abstraktin rakennelman ominaisuudet voidaan paljastaa kuvaamalla ihmisten intuitiivista tietoa kielen rakenteista tai analysoimalla systeemin reaalistumia: puhetta ja kirjoitusta. Kielitieteen tehtävä on etsiä kaaosmaisesta kielenkäytöstä ne säännönmukaisuudet, joista universaalien kielisysteemin voidaan olettaa rakentuvan (Chomsky 1965: 4). Keskeinen kielitieteen tehtävä on *kielellisten muotojen, varsinkin syntaksin selittäminen*.

Funktionaalisen kielikäsitteilyn peruspilari sen sijaan on näkemys kielestä ensisijaisesti *sosiaalisena ilmiönä ja vuorovaikutuksen välineenä*. Kieli ei ole tiukasti ennalta määriteltä universaalinen rakennemalli eikä sitä voida kuvata kieliopillisten lauseiden kokoelmana. Kielen luonteeseen kuuluu variaatio ja monitulkintaisuus. Yhdellä ilmauksella voi olla useita merkityksiä ja funktioita, sillä merkitys ei ole sanaan sidoksissa. Funktionaalinen teoria määrittelee kielen yhdeksi viestinnän välineeksi muiden joukossa ja pyrkii siksi osoittamaan, miten kieli toimii osana ihmisyyhteisöjen muita systeemejä, esimerkiksi kuvia, eleitä, ääniä. Kieltä ei tämän näkemyksen mukaisesti ole olemassa muualla kuin kielenkäytössä. Kieli on se merkityspotentiaali, joka ihmisillä on käytettävissään viestintää varten. (Halliday 1978, 1985.) Funktionaalisen kuvauksen keskeinen tehtävä on siis *kielen käytön ja merkitysten rakentumisen selittäminen*.

1.2 Kieli ja konteksti

Vaikka formalistisissakin suuntauksissa tunnustetaan kontekstin ole-massaolo, se määritellään *kielenulkoiseksi*, ja näin ollen sen ei katso-ta olennaisesti vaikuttavan kielikykyyn tai kieleen systeeminä. Vaik-ka puhetilanteen katsotaankin vaikuttavan sanoman muotoutumiseen ja sen tulkintaan, pidetään kielenkäyttöä kuitenkin perimmältään vapaana tilannesidonnaisuudesta (ks. esim. Karlsson 1994: 8). Tästä syystä kielen kuvauksessa ei tarvitse ottaa huomioon sellaisia seik-koja kuten puhujan tai kuulijan ominaisuudet, kielen käyttötehtävät, tilanteet, yhteisöt joissa kieltä käytetään. Kuvaus voi perustua irral-listen ilmausten analysointiin ja tutkijan omaan intuitioon, siihen tietoon, jota hänellä itsellään on kielestä, sen rakenteesta ja käyttöta-voista.

Funktionaalisesta näkökulmasta kielen rakenne, merkitys ja käyttö kuuluvat kiinteästi yhteen, joten kieltä *ei* ole mielekästä *kuvata kontekstista irrallaan*. Kielen rakenne ja muodot eivät ole satun-naisia, vaan ne liittyvät aina kielenkäytön tehtäviin tietyissä tilanteis-sa (Halliday 1985). Kieli heijastaa ja rakentaa yhteisöjen toimintata-voja, ja sen avulla opitaan sosiaalisen kontekstin arvot, asenteet ja käyttäytymistavat. Ilman vuorovaikutusta ja sosiaalista kontekstia kieltä ei edes olisi olemassa. Kielen ja sosiaalisen systeemin vuoro-vaikutus on kaksisuuntainen: toisaalta kieli muovaa ja luo sosiaalista systeemiä, toisaalta sosiaalinen systeemi luo kieltä. Kieli ei siis vain toimi joissain tilanteissa vaan on olennainen osa tilannetta ja luo itse tilanteen. Kontekstin ominaisuudet, se millaisesta tilanteesta ja asias-ta on kyse (*kenttä*, eng. *field*), millaiset ovat osallistujien väliset suhteet (*suhteet*, eng. *tenor*) ja millainen on kielen merkitys kysei-nessä tilanteessa (*asu*, eng. *mode*) selittävät kielenkäytön variaatioita (Halliday 1978). Analyysin kannalta tämä ero johtaa siihen, että formalisti analysoi kieltä irrallaan kontekstista ja voi valita tutkimus-kohteekseen myös yksittäisiä, jopa keksittyjä ilmauksia. Funktiona-

listi taas ottaa huomioon sen, millaisessa tilanteessa kieli ilmenee ja analysoi kielenkäyttöä aidossa tilanteessa.

1.3 Muoto ja merkitys

Formalistisen kielitieteen perusajatus on, että kielen *rakennejärjestelmä on riippumaton merkityksistä ja kielen käytöstä*, sillä kieli on autonominen järjestelmä (Chomsky 1957: 17). Merkitysten tutkimus, semantiikka, on eristetty omaksi kielitieteen alueekseen, jonka tavoitteena on vastata kysymykseen, mitä muodot merkitsevät. Analyysi lähtee siis liikkeelle kielen muodoista, kieliopillisesta rakenteesta, josta ikään kuin katsotaan ulospäin kielen käyttöön. Funktionaalisen lähestymistavan perusajatus sitä vastoin on, että kielen *rakenteet ovat alisteisia merkitykselle*, sillä jokaisella kielen piirteellä on jokin funktio merkityksen välittämisessä. Kielioppia ja semantiikkaa ei siis voi erottaa toisistaan, vaan koko kielitieteen peruskysymys on, miten, minkä muotojen avulla merkityksiä välitetään. Kuvaus lähtee liikkeelle tilanteista ja merkityksistä, joista katsotaan sisään päin kielen rakenteisiin.

Formalistiset kuvaukset etenevät kielen rakenteiden kuvauksesta kohti niiden merkityksiä, funktionaaliset sen sijaan etenevät merkityksistä kohti muotoja. Kuvaukset siis lähestyvät kieltä eri suunnista (Halliday 1985: xiv). Käytännössä tämä ero merkitsee esimerkiksi sitä, että formalistisen kuvauksen kohteena voisi olla vaikkapa suomen kielen pronominijärjestelmä, jonka toteumia tutkittaisiin teksteistä. Funktionalisti sen sijaan lähtisi esimerkiksi etsimään erilaisia tapoja viitata henkilöihin tai rakentaa interpersonaaalisia suhteita. Formalistin lähtökohtana olisi kieliopillinen muoto, funktionalistin taas ilmauksen tehtävä ja merkitys.

Kuten edellä on käynyt ilmi, formalistinen ja funktionaalinen lähestymistapa ovat monella tavalla vastakkaisia. Hieman yksinkertaistaen voi sanoa, että formalistin näkökulmasta kieli on ensisijai-

sesti mentaalinen suhteellisen pysyvä koodijärjestelmä, funktionalistin näkökulmasta taas sosiaalinen vuorovaikutuksen väline, joka muuntuu eri tilanteissa. Formalistin näkemyksen mukaan kielitieteen tehtävänä on kuvata kielikoodin yleisperiaatteita, funktionalistin mukaan todellista kielenkäyttöä ja sen kautta kielisysteemin rakentumista. Formalisti pyrkii löytämään kielestä yhteisiä, universaaleja piirteitä; funktionalistille taas ei ole olemassa vain yhtä kieltä, vaan useita eri puhetapoja, sillä kieli on perusluonteeltaan vaihtelevaa ja muuntuvaa. Kuvioon 1 on koottu suuntausten keskeisiä eroja.

	Formalistinen	Funktionaalinen
Kieli	mentaalinen individuaalinen riippumaton kontekstista	sosiaalinen yhteisöllinen sidoksissa kontekstiin
Kiinnostuksen kohde	muodot rakenteet universaaliset piirteet	merkitykset, funktiot kielen käyttö variaatio
Kuvaus	teorialähtöinen muodosta merkitykseen	aineistolähtöinen merkityksestä muotoon

KUVIO 1. Näkökulmien eroja.

Eroistaan huolimatta formalistisen ja funktionaalisen lähtökohdan on myös ajateltu täydentävän toisiaan. Esimerkiksi Leechin (1983:46) mukaan ei ole viisasta kieltää kielen rakenteellista ja mentaalista luonnetta, mutta ei myöskään sen sosiaalista luonnetta. Myös Linellin (1993: 14) mukaan rakenteisiin keskittyvä struktuurinäkökulma ja sosiaalista kontekstia ja vuorovaikutusta korostava näkökulma eivät ole toisistaan riippumattomia, vaan molempia voidaan ja tuleekin hyödyntää kielitieteellisessä tutkimuksessa. Kyse ei siis ole jommankumman lähestymistavan paremmuudesta tai huonommuudesta, vaan siitä, että niiden sopivuusehdot ja tehtävät ovat erilaisia. Perusluonteisesta erostaan johtuen niitä on kuitenkin vaikea soveltaa

samanaikaisesti. Tutkijan lähestymistapa ei siis voi yhtä aikaa olla sekä formalistinen että funktionaalinen, koska lähestymistapojen perusoletukset kielen luonteesta ja kielen kuvauksen tehtävistä ovat niin erilaisia.

2 MITEN LÄHESTYÄ DISKURSSIA?

Voisi olettaa, että diskurssintutkimuksen eri suuntausten lähtökohdat olisivat perusluonteeltaan funktionaalisia, koska kyseessä on nimenomaan kielen käytön (performanssin ja puhunnan) tutkimus. Näin ei kuitenkaan kaikilta osin näytä olevan, vaan itse asiassa suuri osa diskurssin tutkimuksen suuntauksista pohjautuu formalistisiin perusoletuksiin kielen luonteesta ja kuvauksen tehtävistä.

Taustaoletukset käyvät ilmi jo *diskurssi-käsitteen määritelmästä*. Diskurssilla voidaan tarkoittaa konkreettista kielenkäyttöä, useimmiten sekä puhetta että kirjoitusta ja diskurssianalyysillä minkä tahansa tekstin (puhutun tai kirjoitetun) kielellistä analyysia, jossa tutkittavina kokonaisuuksina on kielenkäyttö eli lausetta ja virkettä suuremmat yksiköt kuten keskustelut tai kirjoitetut tekstit (esim. Stubbs 1983: 2, Edmondson 1981: 3). Näissä perinteisissä määritelmässä korostuu nimenomaan tutkimuskohteen rakenteellinen ominaisuus: diskurssi on lausetta laajempi kielellinen kokonaisuus, jonka rakennetta voidaan analysoida samoilla periaatteilla kuin kieliopillisia rakenteita. Diskurssi nähdään itsenäisenä kielellisenä tuotteena, jota voidaan kuvata sellaisenaan. Nämä määritelmät ovat pitkälti formalistisen näkökulman perillisiä.

Funktionaalisiin taustaoletuksiin sen sijaan perustuvat ne määritelmät, joissa diskurssi ei ole sanoja paperilla tai ääniaaltoja ilmassa vaan sosiaalisen toiminnan muoto tietyssä yhteisössä ja tilanteessa (esim. Fairclough 1989: 17, van Dijk 1990: 164), tai sosiologinen ilmiö, jonka avulla välitetään ja synnytetään merkityksiä (Halliday

1978: 139). Näiden määritelmien mukaisesti ratkaisevaa ei siis ole, onko kokonaisuus lausetta laajempi vai ei. Diskurssia ei myöskään analysoida irrallisena kielellisenä ilmiönä vaan suhteessa kontekstiin.

Diskurssintutkimuksen suuntausten kirjoja voidaan yrittää jäsentää jakamalla ne erilaisten näkökulmien perusteella neljään ryhmään. *Tekstuaalinen* suuntaus lähestyy diskurssia tuotteena, irrallisena kielellisenä kokonaisuutena, *kognitiivinen* taas tarkastelee diskurssia mentaalisenä prosessointitapahtumana (eroista ks. Kent 1993). Näiden kahden suuntauksen taustaoletukset seuraavat pitkälti formalistista perinnettä. Funktionaalisen kielikäsitteyksen perillisinä puolestaan voidaan pitää *interaktionaalista* suuntausta, joka kuvaa vuorovaikutusta tietyssä tilanteessa osallistujien ehdoilla, ja *konstruktivistista* suuntausta, joka analysoi diskurssia osana laajempaa sosiaalista kontekstia (eroista ks. Nystrand 1992). Vaikka kaikkien näiden suuntausten kohteena on diskurssi ja viitekehyksenä kielitiede, luo niiden näkökulma kohteen varsin erinäköiseksi.

2.1 *Tekstuaalinen näkökulma*

Tekstuaalisesta näkökulmasta diskurssia tarkastellaan ja analysoidaan *lauseiden ja virkkeiden muodostamana itsenäisenä kokonaisuutena*. Diskurssi määritellään siis kielen katkelmaksi, joka voi olla pitempi kuin yksi lause, ja diskurssianalyysi menetelmäksi, jossa analysoidaan lauseiden yhdistymistä teksteissä (Salkie 1995: ix) tai kielen rakentumista lausetasoa laajemmissa kokonaisuuksissa kuten puheenvuoroissa tai kokonaisissa teksteissä (Stubbs 1983: 2). Tekstiä tulkitaan ensisijaisesti irrallaan kontekstista (Cook 1989: 158).

Tutkimuksen tehtävänä on selvittää, miten tekstit rakentuvat, mikä erottaa tekstin ei-tekstistä, millaisin kieliopillisin keinoin teksti pysyvät koossa, miten tekstin osien välisiä suhteita voidaan kuvata ja miten eri tekstityypit realisoituvat. Analyysi paljastaa diskurssin

rakenteelliset lainalaisuudet jakamalla sen pienempiin yksiköihin ja tarkastelemalla osasten välisiä hierarkkisia suhteita samaan tapaan kuin morfologiassa tarkastellaan sanojen muodostumista tai syntaksissa lauseiden muodostumista. Diskurssin osien välillä vallitsee samankaltaisia alistus- ja rinnastussuhteita kuin virkkeiden sisältämien lauseiden välillä ja lauseiden sisältämien sanojen välillä. Laajimpana kuvaustasona on pidetty tekstin kokonaisrakennetta ja pienimpänä propositioita tai jopa sanoja. Suurin osa perinteisestä *tekstilinguivistisestä* ja diskurssianalyttisestä tutkimuksesta lähestyy diskurssia tästä näkökulmasta. Tekstuaalisessa lähestymistavassa hierarkian käsite on vallitseva: kirjoitetut tekstit rakentuvat tekstityyppien kokonaisrakenteiden, tekstistrategioiden, osarakenteiden varaan (esim. van Dijk 1972, Dressler 1977, Enkvist 1978, Werlich 1982, Hoey 1983, Mann & Thompson 1988), keskustelut taas episodien, syklien, siirtojen varaan (esim. Sinclair & Coulthard 1975, 1992, Stubbs 1983).

Siinä mielessä tekstuaalinen näkökulma yhdistyy funktionaaliseen perinteeseen, että tarkastelun kohteena on kielen käyttö ja siinä esiintyvät ilmiöt, jotka määritellään usein toiminnallisina tai retorisin perustein. Formalistiseen perinteeseen sen kuitenkin yhdistää nimenomaan rakenteen korostaminen, hierarkian käsite ja tapa nähdä viestintä laajemmasta sosiaalisesta kontekstista irrallisena lauseiden yhdistelynä. Pisimmälle menevissä hierarkiamalleissa lähdetään siitä oletuksesta, että diskurssin kuvauksessa voidaan löytää universaaleja tekstimalleja ja rakenteita, joiden avulla voidaan rakentaa tekstielioppeja samaan tapaan kuin lausekielioppeja. Diskurssin analyysi on ikään kuin seuraava askel syntaksin kuvauksen jälkeen. Myös autonomisuuden käsite yhdistää nämä suuntauksen formalistisiin taustaoletuksiin. Diskurssit ovat itsenäisiä merkityskokonaisuuksia, ja mikäli merkitykset eivät välity lukijalle tai kuulijalle, on vikaa etsittävä itse diskurssista.

2.2 Kognitiivinen näkökulma

Kognitiivisesta näkökulmasta diskurssianalyysin tavoitteena on selvittää, *miten tekstejä tuotetaan, rakennetaan ja ymmärretään*, millaisten kognitiivisten prosessien kautta ajatukset muuntuvat teksteiksi. Tekstin merkitys löytyy kirjoittajan ja lukijan päästä, joten tutkimuksen tehtävänä on analysoida ja kuvata, miten diskurssit tuotetaan ja ymmärretään. Tekstit eivät ole itsenäisiä lauseista koostuvia merkitysyksiköitä, vaan ajatusten prosessoinnin tuloksia. Analysoinnin kohteena on tekstin tuottamis- ja ymmärtämisprosessi, jota kuvataan erityyppisten kognitiivisten strategioiden, tavoitteiden, suunnitelmien ja skriptien avulla (ks. esim. van Dijk 1980, 1987, van Dijk & Kintsch 1983, Meyer & Rice 1984). Diskurssitutkimuksen alalla kognitiivinen näkökulma on yleisempi *kirjoitettujen* kuin puhuttun diskurssin tutkimuksessa.

Tekstien ymmärtäminen nähdään ikään kuin mentaalisisinä askelina, portaikkona, joka alkaa äänteiden ja kirjainten tunnistamisella, sanojen rakentamisella, lauserakenteiden analysointina ja päättyy tekstikatkelmien ja kokonaisten diskurssien tulkintaan. Myös tekstin tuottamista kuvataan saman mallin mukaan esimerkiksi seuraavasti: Tekstin laatija rakentaa ensin hyvin karkean semanttisen mallin (makrostruktuurin) koko tekstistä tai koherentista tekstin osasta ja aloittaa sen pohjalta varsinaisen tekstin ilmausten suunnittelun. Ryhtyessään tuottamaan tekstiä puhuja muuntaa ajatuksensa kielellisiksi ilmauksiksi, jotka kirjautuvat pintatekstiin lauseiksi ja virkkeiksi. Kielen lineaarisen luonteen vuoksi ajatukset (propositiot) on ryhmiteltävä ja kytkettävä tekstiksi. Jokaisen ilmauksen tuottoa säätelee puhujan valitsema tekstistrategia ja pintatekstin koostamis säännöt. Tekstin koostamisstrategian merkkeinä pintatekstissä ovat ennen kaikkea ilmausten väliset kytkennät, sillä valitusta tekstistrategiasta riippuu se, miten ilmaukset muodostavat hierarkkisia järjestelmiä. Tekstejä tarkastelemalla saadaan vihjeitä puhujan käyttämästä

tekstistrategiasta, vaikka varmaa tietoa tekstin syntyprosessista ei pintatekstin avulla voidakaan osoittaa.

Kognitiivisesta näkökulmasta diskurssi on siis propositioiden, makropropositioiden ja makrostruktuurien rakennelma, jonka oletetaan olevan osa ihmisen yleisempää kognitiivista ajattelurakennelmaa (skeemarakennelmaa). Viestintä nähdään propositioiden ja intentioiden siirtona puhujan tai kirjoittajan päästä kuulijan tai lukijan päähän. Tekstien näkeminen prosessina johtaa siihen, että tekstejä ei voi tarkastella lauseiden laajentumina. Toisin sanoen tekstejä ei voi selittää ja kuvata samanlaisten kieliopillisten keinojen avulla kuin lauseita ja virkkeitä. Tekstin rakenne ei olekaan tekstin ominaisuus, vaan tekstin tuottajan ajattelutoimintojen ominaisuus. Kielelliset ilmaukset toimivat vihjeinä, joiden avulla lukija tai kuulija voi rakentaa uudelleen ja seurata tekstin tuottajan ajatteluprosesseja.

Kognitiivisten suuntausten juuret ovat siinä mielessä formalistisessa kielikäsitetyksessä, että diskurssi katsotaan 'mentaaliseksi kieleksi' ja kielitiede kognitiivisen psykologian osa-alueeksi. Viestintä ja merkitysten välittäminen on tietojen koodausta ja dekoodausta. Kognitiivisissa malleissa kielen ulkoinen todellisuus on kuvauksessa mukana, mutta sitä ei selitetä sosiaalisena vaan kognitiivisena ilmiönä. Chomskylaisen perinteen mukaisesti oletetaan myös, että syntyperäisellä kielenpuhujalla on kyky tuottaa hyväksyttäviä tekstejä, eli siis kielikykyyn kuuluva intuitiivinen tieto siitä, millaisia tekstejä käytetään tietyissä tilanteissa ja miten ilmauksista koostetaan tekstejä. Kognitiiviset suuntaukset jatkavat formalistista perinnettä myös siinä mielessä, että ne etsivät universaaleja säännönmukaisuuksia, tekstinrakentamissääntöjä, ja selittävät tekstiä pinta- ja syvärakenteiden avulla samaan tapaan kuin transformaatiokieliopissa selitetään lauseiden rakentumista.

2.3 Interaktionaalinen näkökulma

Interaktionaalisen lähesty mistavan edustajat ovat kiinnostuneita *todellisista, yksittäisistä vuorovaikutustilanteista ja niiden etenemisestä*, sillä suuntauksen perusoletuksiin kuuluu, että merkitysten tulkinta ja ymmärtäminen perustuvat siihen, mitä vuorovaikutustilanteessa tapahtuu. Kielenkäyttö ei ole yksioikoista merkitysten välittämistä, vaan monisäikeistä aktiivista toimintaa, johon osallistuvat tasavertaisina niin ‘tekstin tuottajat’ kuin ‘vastaanottajatkin’. Tekstin lukija tai puheen kuulija ei ole passiivinen vastaanottaja vaan aktiivinen tiedon prosessoija, joka itse luo merkityksiä kokeumuksiensa ja aikaisempien tietojensa pohjalta. Merkityksen synnyttäminen ei ole tekstin tuottajan vastuulla eikä edes hänen oikeutensa, vaan merkitys on neuvottelun tulos. Myöskään tekstin tuottaja ei elä tyhjiössä, vaan kieli ja kielenkäyttö on perusluonteeltaan dialogista: se on dialogia ihmisten välillä ja se on dialogia tekstien välillä (ks. esim. Bahtin 1986, Rommetveit 1992).

Vuorovaikutuksen onnistuminen edellyttää tulkintaa, jota ei voi kuvata sääntöjen ja normien avulla. Sitä ei voi myöskään tiivistää kielelliseksi kompetenssiksi. Tämän näkemyksen mukaisesti diskursusia ei ole mielekäästä kuvata yleisellä tasolla eikä teoreettisten ennakkokategorioiden varassa. Vuorovaikutus on luonteeltaan *ainutkertaista ja vaihtelevaa*. Tutkimuksen tarkoituksena on kuvata kielen avulla tapahtuvia *merkitysneuvotteluja*, kielen käyttöä kussakin tilanteessa sellaisenaan, eikä esimerkiksi universaaleja tekstityyppejä tai yhteisöjen puhetapoja. Interaktionismin perusidea on se, että diskurssit ovat perusluonteeltaan heterogeenisia ja satunnaisuus ja ‘epänormaalius’ on tyypillistä niille (ks. esim. Nystrand 1992).

Kirjoitettujen tekstien vuorovaikutusluonnetta onkin korostettu pitämällä tekstien perusmuotona nimenomaan dialogia (ks. esim. Halliday & Hasan 1985). Kirjoitetun tekstin tuottamisessa pätevät samanlaiset lainalaisuudet kuin puhutunkin tekstin, keskustelun

tuottamisessa. Kirjoittaja osallistuu kirjoittaessaan keskusteluun oletetun lukijan kanssa, vaikkakin viivästyneesti. Nystrandin (1987: 205) mukaan kirjoittajalla on 'sopimus' lukijoiden kanssa, mikä edellyttää, että kirjoittajan täytyy tekstissään luoda yhteistä taustaa lukijan kanssa, liittää esittämänsä ideat tutuiksi oletettuihin asioihin, eksplikoida asenteitaan esittämiinsä faktoihin ja osoittaa tekstin ideakokonaisuuksien rajoja ja näin pilkkoa teksti helposti sulatettaviin osiin.

Puhuttun diskurssin tutkimussuuntausten joukossa interaktionaalista lähestymistapaa noudattelee *keskustelunanalyysi*, jossa etnometodologisen ja kvalitatiivisen analyysin avulla selvitetään vuorovaikutuksen etenemistä osallistujien ehdoin. Analyysi perustuu tiukasti aineiston ilmentämiin seikkoihin, ja siinä vältetään tutkijan intuitiivisia tulkintoja ja teoriasta nousevien ennakkokategorioiden käyttöä. Keskustelunanalyysin perusajatukseksi on, että vuorovaikutus on rakenteeltaan organisoitunut, kontekstista riippuvainen ja siinä jatkuvasti muotoutuva. Vuorovaikutus vaikuttaa myös kontekstiin, joten suhde on molemminpuolinen, jokainen vuorovaikutuksen yksityiskohta on kontekstin kannalta merkityksellinen.

Analyysi perustuu tiukasti kuultavissa ja havaittavissa olevaan. Puhujien motiiveja ja intentioita ei arvailla, ei tehdä päätelmiä käyttäytymisen taustavaikuttimista eikä korosteta kielenulkoisia seikkoja, kuten esimerkiksi sukupuolta, asemaa tai puhujien välisiä suhteita, koska ne eivät keskustelututkimuksessa ole teoreettisia kategorioita vaan ennemminkin arkihavainnon käsitteitä. Nämä taustatekijät voidaan ottaa analyysissä huomioon vain siinä tapauksessa, että keskustelijat itse nostavat ne tutkittavassa aineistossa esiin. Tutkimuksen tavoitteena on kuvata keskustelu mahdollisimman tarkasti sellaisena kuin se on ilman ennakkopäätöksiä siitä, mikä on kuvaamisen arvoista. (Menetelmästä ks. esim. Hakulinen 1989, 1996, Kurhila tässä teoksessa, Tainio 1997.)

Interaktionaaliset suuntaukset noudattelevat pitkälti funktionaalisen kielikäsitteilyn näkemyksiä. Diskurssi ei ole autonominen kielen katkelma, vaan tiukasti tilanteeseen sidoksissa oleva ilmiö. Kieli ei koostu itsenäisistä ennalta määrättyistä sanoista tai rakenteista, vaan se on muuntuva ja monivivahteinen merkitysneuvottelujen väline. Merkitysten synnyttäminen ei ole pelkästään kielellisten ilmausten vastuulla, vaan myös ns. ei-kielellisillä ilmauksilla on tasavertainen vaikutuksensa siihen. Diskurssin analyysissä ei myöskään lähdetä formalistisen perinteen mukaisesti kielen sisäisistä kategorioista liikkeelle, vaan kielen käytöstä ja merkityksistä.

Interaktionaalisten suuntausten käsitys kielestä on perusluonteeltaan sosiaalinen, vaikka sosiaalisuus määrittelläänkin suhteessa tilannekontekstiin. Tässä mielessä suuntaukset eivät täysin noudata laajasti tulkittua funktionaalista käsitystä, jonka mukaisesti kuvauksessa tulisi ottaa huomioon yksittäistä tilannekontekstia laajempi sosiaalinen konteksti. Kielen yhteisöllisestä luonteesta kiinnostuneet tutkijat ovatkin kritisoineet keskusteluanalyysiä mm. siitä, että se tarkastelee yksilöitä, kielenkäyttöä ja keskusteluja ikään kuin maailmasta irrallisina ilmiöinä (ks. esim. Fairclough 1989). On kuitenkin huomattava, että keskusteluanalyysin piirissä tehdään nykyisin paljon myös institutionaalisiin tilanteisiin liittyvien keskustelujen tutkimusta, joissa kontekstin käsite on väistämättä laajempi (ks. esim. Drew & Heritage 1992).

Toisaalta interaktionaalisten lähestymistapojen taustalla on myös piirteitä formalistisesta näkemyksestä, sillä esimerkiksi keskusteluanalyytisissä tutkimuksissa kiinnostuksen kohteena on tietty rakenne, nimittäin keskustelun rakenne, mm. vuoronvaihtomekanismit ja minimipalautteet, ja osa keskusteluanalyytisistä tutkimuksista pyrkii myös formalistiseen tapaan löytämään universaaleja piirteitä keskusteluista.

2.4 Konstruktionistinen näkökulma

Diskurssintutkimuksen konstruktionistiset suuntaukset määrittelevät kielenkäytön kontekstin laajemmin kuin muut aikaisemmin esitellyt suuntaukset. Kieli ja kielenkäyttö eivät ole sidoksissa vain vuorovai-
kutustilanteeseen, vaan laajemmin niihin yhteisöihin, joissa kieltä käytetään. Tutkimuksen kiinnostuksen kohteena on mm. se, miten kieltä käytetään eri tilanteissa, yhteisöissä ja kulttuureissa, miten kieli toimii viestinnän ja merkitysten muodostamisen välineenä, mitä kielen avulla luodaan. Sosiaalisen konstruktionismin kiinnostuksen kohteena ovat ennen muuta *sosiaaliset yhteisöt ja niiden vaikutus jäsenten diskurssiin* (Burr 1995.) Yksi lähestymistavan perusoletuksista on, että diskurssi eli kielenkäyttö on olennainen osa yhteisöjen toimintaa ja se rakentaa yhteisöjä ja sille ominaisia tapoja hahmottaa maailmaa. Konstruktionismi lähestyy siis diskurssia yhteisön näkökulmasta, ei yksilöiden, kuten interaktionaalisissa suuntauksissa (Nystrand 1992).

Sosiaalisen konstruktionismin taustalla on ajatus tiedosta ja käsityksistä yhteisön omaisuutena. Tieto ei ole yksilön omaisuutta, se ei ole sisäistä ja mentaalista, vaan se kumpuaa sosiaalisesta yhteisöstä. Yhteisön jäsenillä on samansuuntaiset arvot, uskomukset ja toimintatavat, jotka johtavat esimerkiksi yhteisiin puhetapoihin ja normeihin. Niihin sosiaalistutaan osallistumalla yhteisön viestintätilanteisiin, ja niiden tuntemus on osa yhteisön jäsenten sosiaalista tietoisuutta ja edellytys yhteisöön kuulumiselle. Tämä diskurssitietoisuus koskee sekä sisältöjä että muotoja, ts. yhteisön jäsenet tietävät, mistä asioista ja millä tavalla on sopivaa keskustella. Käytänteet elävät ja syntyvät yhteisössä ja samalla myös muokkaavat sitä. Tästä syystä diskurssikäytänteiden tutkimus on sosiaalisen konstruktionismin kannalta keskeistä. Yhteisöt syntyvät ja kehittyvät nimenomaan kielen ja puhetapojen pohjalta. Konstruktionistiset diskurssintutkimuksen suuntaukset tarkastelevat siis diskurssia osana yhteisöjen

toimintaa ja selvittävät yhteisön puhetapoja ja merkitysten rakentumista (ks. esim. Faigley 1985, Bruffee 1986, Berkenkotter & Huckin 1993, Thrals & Blyler 1993).

Konstruktionistista näkemystä edustaa myös *kriittinen diskursianalyysi* (ks. tarkemmin Pietikäinen tässä teoksessa), joka ei ole eikä van Dijkin (1993: 252) mukaan pyrikään olemaan spesifi tieteenala, paradigma tai diskurssiteorian koulukunta, vaan ennemminkin suuntaus, joka korostaa kielenkäytön sosiaalista luonnetta ja pyrkii ymmärtämään sitä paremmin diskurssin analysoinnin avulla. Myös *uusimmat pragmaattiset suuntauokset* (ks. Mey 1993) tarkastelevat kielenkäyttöä laajemmasta yhteisöllisestä näkökulmasta.

Kriittisten suuntausten peruslähtökohtana on ajatus diskurssista ilmiönä, joka on laajempien sosiaalisten rakenteiden muovaama. Analyysin tehtävänä on kuvata, miten diskurssi toimii osana sosiaalisia käytänteitä. Diskurssin (siis kielenkäytön) muotoutumiseen vaikuttavat diskursiiviset käytänteet, jotka ovat syntyneet sosiaalisissa instituutioissa. Instituutioiden ja yhteisöjen sosiaaliset rakenteet puolestaan muovaavat diskurssiivisia käytänteitä. Sosiaalisten rakenteiden ja diskurssin suhde on dialoginen: rakenteet muovaavat diskurssia ja diskurssi muovaa sosiaalisia rakenteita (Fairclough 1989: 17; 1995: 7). Kriittisen suuntauksen käsitys diskurssista muistuttaa siis yhteiskuntatieteiden alueella vallitsevaa käsitystä. Kielitieteen puolelta se on saanut eniten vaikutteita Hallidayn näkemyksestä, jonka mukaan kieli on sosiaalinen ja semioottinen merkityksiä synnyttävä kokonaisuus (Halliday 1978: 139).

Kun perinteisen diskurssianalyysin tehtävänä on lähinnä kuvata kielenkäyttöä ja vastata kysymykseen 'miten', niin kriittisten suuntausten tavoitteena on vastata ensisijaisesti 'miksi'-kysymykseen ja vasta toissijaisesti 'miten'-kysymykseen. Analyysissä ei siis vain etsitä vastausta kysymykseen, miten tekstit rakentuvat tai miten merkitykset rakennetaan lauseissa, vaan miten ja millä vaikutuksella merkitykset tulevat ilmaistuksi tietyissä yhteisöissä ja tilanteissa ja

tiettyjen tarpeiden täyttämiseksi (ks. tarkemmin Pietikäinen tässä teoksessa).

Konstruktionististen suuntausten taustaoletusten mukaan kieltä ei ole olemassakaan ilman sen käyttöä tietyssä kontekstissa, sillä kieli ja sen käyttöyhteys liittyvät tiiviisti yhteen. Tarkoituksena ei siis ole esimerkiksi selvittää, miten konteksti vaikuttaa kieleen, vaan ennemminkin miten kieli luo ja rakentaa kontekstin. Ilmauksien merkityksen syntyminen ei ala lingvistisiin vihjeisiin perustuen 'kirjaimellisen merkityksen' analyysistä, joka sitten suhteutetaan kontekstiin, ja siten saadaan lopullinen merkitys. Merkityksen etsiminen alkaa kontekstin tulkinnalla, sillä normaalisti viestintätilanteessa ilmauksia ei tulkita irrallisina, itsenäisinä merkitysyksikköinä. Tässä mielessä konstruktionistiset suuntaukset noudattelevat selvästi funktionaalista kielikäsitystä.

Myös käsitys kielen ja diskurssin epäautonomisuudesta yhdistää konstruktionistiset suuntaukset funktionaaliseen kielikäsitukseen. Tekstit eivät ole itsenäisiä merkityskokonaisuuksia, vaan ne liittyvät aina sarjaan muita tekstejä. Muut tekstit vaikuttavat siihen, millaiseksi tekstit muodostuvat, tekstit viittaavat toisiin teksteihin ja kirjoittajat lainaavat toisten kirjoittajien ajatuksia ja jopa sanoja (Bahtin 1986).

3 FORMALISMIN JA FUNKTIONALISMIN PERILLISET

Edellä esiteltyjen suuntausten tavoitteet ja näkökulmat ovat varsin erilaisia. Tästä seuraa, että niiden avulla syntyvä kuva diskurssista muotoutuu erilaiseksi. Periaatteessa yhtä diskurssia voisi tarkastella näistä kaikista suunnista. Tekstuaalinen lähestymistapa selvittäisi, miten se on rakentunut, mitä tekstityyppiä se edustaa, miten lauseista ja virkkeistä muodostuu koherentti kokonaisuus. Kognitiivinen lähestymistapa selvittäisi, millainen on diskurssin taustalla oleva

skemaattinen rakenne ja miten se välittyy lukijalle. Interaktionaalinen tarkastelisi diskurssin tuottamisen prosessia vuorovaikutustapah-
tumana, selvittäisi, esimerkiksi miten kirjoittaja ottaa lukijansa huo-
mioon ja miten lukija muodostaa merkityksiä tekstistä ja reagoi
siihen. Konstruktionistinen lähestymistapa taas selvittäisi, mihin
sosiaaliseen yhteisöön ja tilanteeseen diskurssi liittyy, miten se ra-
kentaa sosiaalista todellisuutta, luo merkityksiä ja millaisia vaikutuk-
sia sillä on. Kuviossa 2 on tehty yhteenvetoa suuntausten eroista.

	Diskurssi	Tutkimuksen kohde	Kielen konteksti
tekstuaalinen	lausetta laajempi kielen katkelma	diskurssin rakenne	diskurssi itse (tekstin sisäinen)
kognitiivinen	mentaalinen tiedon prosessoinnin tuote	diskurssin taustalla olevat ajatusraken- nelmat	“maailma” (puhu- jan ja kuulijan sisäinen)
interaktionaa- lisen	merkitysneuvottelu, vuorovaikutus	kielenkäyttö tilanteessa	vuorovaikutusti- lanne (puhujan ja kuulijan välinen)
konstruk- tionistinen	osa yhteisön sosiaalisia käytänteitä	yhteisön viestintä- tavat, merkitysten rakentuminen	yhteisö (puhujan, kuulijan ja yh- teisön välinen)

KUVIO 2. Diskurssintutkimuksen suuntausten eroja.

Diskurssintutkimuksen suuntauksista varsinkin tekstuaaliset ja kog-
nitiiviset lähestymistavat näyttävät pohjautuvan formalistiseen kieli-
käsitukseen. Sen sijaan interaktionaaliset ja varsinkin konstruktionis-
tiset suuntauksukset noudattelevat ennemminkin funktionaalista perin-
nettä. Vaikka diskurssintutkimuksessa yleensä korostetaan kielen
sosiaalista luonnetta ja diskurssi usein määritellään kielenkäytöksi,
löytyy kuvausten taustalta kuitenkin monia piirteitä, jotka yhdistävät
diskurssintutkimuksen suuntauksukset autonomisen formalistisen kieli-
tieteen perinteeseen. Myös diskurssintutkijoiden viehtymyksenä on

ollut valmiiden, ennalta päätettyjen rakennesääntöjen käyttäminen kuvauksessa.

Tekstuaalisia suuntauksia yhdistää kiinnostus eritasoisiin rakenteisiin (kappale, tekstirakenne, puheenvuoro, keskustelu, siirto), ja siksi ne kuvaavat ennemminkin diskurssin muotoja kuin kielenkäytön tehtäviä tai tarkoituksia. Useiden, varsinkin tekstilingvististen tutkimusten tavoitteena on ollut universaalien tekstielioppien tai -typologioiden luominen samaan tapaan kuin kielitieteen tehtävänä on kieliooppien kehittäminen. Kielen käytön tutkimus nähdään helposti vain yhtenä erillisenä kielitieteellisen kuvauksen tasona (fonologia, morfologia, syntaksi, semantiikka, pragmatiikka), vaikka esimerkiksi Linellin (1993: 17) mukaan kyse ei kuitenkaan ole tasoerosta, vaan kokonaan eri näkökulmasta kieleen, jota ei voi lisätä erilliseksi rakennuspalikaksi kielen struktuurissa.

Diskurssia on enimmäkseen analysoitu itsenäisinä merkityskokonaisuuksina, joiden merkitykset löytyvät diskurssista itsestään tai tuottajan ajatteluprosesseista. Pohjimmiltaan kieli on siis kuitenkin nähty mentaalisenä ja autonomisena ilmiönä. Formalistisessa näkökulmassa korostuvat kirjoitetun kielen rakenteet ja kielellisten merkien ensisijaisuus merkitysten välittämisessä. Ehkä tästä perinteestä johtuu myös se, että puhuttuakin diskurssia analysoidaan useissa suuntauksissa kirjoitetun diskurssin näkökulmasta. Esimerkiksi lausetta on pidetty puheenkin analyysiyksikkönä, vaikka se on nimenomaan kirjoitetun kielen kieliopillinen yksikkö ja vaikka niitä ei esiinny puheessa samanlaisena kuin kirjoitetussa kielessä. Puhetta on siis puristettu kirjoituksen muottiin. Ajatus ideaalisesta, puhtaasta kielimuodosta on johtanut siihen, että alun perin pragmaattinenkin tutkimus kuvasi pitkälti vain kontekstittomia, tutkijan keksimiä esimerkkilauseita tai puheakteja, joita oletettu puhuja voisi tuottaa oletetussa tilanteessa.

Formalistinen perinne on johtanut myös kieli- ja tekstikeskeiseen ajattelutapaan. Tämä tulee esille mm. siinä, että kieltä on pidet-

ty ensisijaisena viestinnän välineenä ja nonverbaalista viestintää on pidetty parakielenä ja 'oheisviestintänä'. Tämän ajattelutavan mukaisesti "luonnollisen kielen käyttöön perustuva viestintä on tyypillisesti ihmisyyksilöiden, perustapauksessa kahden ihmisen välistä puheviestintää eli puhetta. Puheviestintä on sanallista, verbaalista (lat. *verbum* 'sana') eli keskeisimpinä aineksina ovat sanat ja sanayhdistelmät. Sanallista puheviestintää tukee mm. eleinä ja ilmeinä ilmenevä ei-sanallinen oheisviestintä." (Karlsson 1994: 6.) Tätä samaa ajattelutapaa näyttävät diskurssintutkimuksen piirissä noudatettavan tekstuaaliset ja kognitiiviset suuntaukset, joiden määrittelyt ja kuvaukset ovat varsin kielipainotteisia.

Funktionaaliseen näkökulmasta sen sijaan kielellistä ja ei-kielellistä viestintää ei voi asettaa hierarkkiseen arvojärjestykseen, vaan molemmat ovat yhtä tärkeitä merkitysneuvottelujen välineitä. Eikielellisen viestinnän ei sitä paitsi voi aina edes katsoa tukevan sanallista viestintää, sillä niiden merkitykset voivat myös olla täysin vastakkaisia esimerkiksi ironisissa kommentteissa. Merkityksen tulkintaa ohjaa tällöin ilmaisujen ristiriitaisuus. Lisäksi eikielelliset ilmaisut voivat toimia ilman kielellisiäkin, joten ne eivät voi olla vain kieltä ja puhetta tukevia ilmaisuja. Tämä näkemys tulee esiin nimenomaan interaktionaalisissa ja konstruktionistisissa suuntauksissa. Mikäli tutkimuksen tavoitteena on selvittää merkitysten rakentumista kokonaisuutena, semioottisena ilmiönä, ei diskurssin kuvaus voi pysähtyä kielellisten ilmaisujen analysointiin.

Tietysti kaikki diskurssintutkimuksen suuntaukset noudattelevat funktionalismin perinnettä siinä mielessä, että tutkimus perustuu yleensä aitojen kielenkäyttöaineistojen analysointiin (vrt. kuitenkin puheaktiteoriat, varhainen pragmatiikka). Kuvauksen tarkoituksena on siis saada selville puhunnan piirteitä ja kuvata, miten kieltä käytetään. On kuitenkin huomattava, että osa suuntauksista lähtee liikkeelle formalistisen kielitieteen ajatusmalleista ja pyrkii kuvaukseen osoittamaan, miten diskurssi toimii autonomisina rakenneyksi-

köinä tai miten diskurssin tuottaminen ja ymmärtäminen liittyvät kielelliseen kompetenssiin tai miten diskurssin rakenne voidaan abstrahoida universaaliseksi ajattelumalleiksi tai typologioiksi. Diskurssia lähestytään siis ikään kuin formalistisen kielitieteen kuvauksen työkaluilla etenemällä kieliopillisista muodoista kohti merkityksiä.

Artikkelini tarkoituksena ei ole ollut osoittaa, että jokin taustaoletus tai diskurssin tutkimuksen suuntaus olisi toista parempi tai suositeltavampi. Tavoitteenani on yksinkertaisesti ollut hahmotella diskurssintutkimuksen laajaa kenttää ja tehdä ilmeiseksi, miten monella tavalla tutkijoiden taustaoletukset vaikuttavat siihen, millaiseksi diskurssi tutkimuskohteena ja diskurssintutkimus menetelmänä muotoutuu.

Tarkoitukseni ei myöskään ole ollut väittää, että kielen rakenteiden tutkimuksella tai kieliopillisilla kategorioilla ei olisi osuutta tai merkitystä myös diskurssintutkimuksen kannalta. Diskurssintutkimus, joka ei ota huomioon kielen rakennetta ja systeemiä jää helposti tekstien kommentoinnin tasolle. Sisältöä ja merkityksiä ei voi analysoida ottamatta huomioon muotoja, sillä merkitykset realisoituvat muodoissa ja samalla rakentavat niitä. Tutkijan valitsema näkökulma ja tutkimuskysymykset ohjaavat sitä, millainen kielen systeemin kuvaus toimii parhaiten diskurssin tutkimuksen osana. Rakenteellisista ja kognitiivisista piirteistä kiinnostuneen tutkijan kannalta formalistinen (chomskylainen) malli täyttää tarpeet, interaktionaalisista ja konstruktionistisista piirteistä kiinnostunutta tutkijaa palvelee paremmin funktionaalinen (hallidaylainen) kielioppimalli. Sekä formalistisella että funktionaalisella suuntauksella on oma paikkansa kielitieteen alueella – niin myös tekstuaalisella, kognitiivisella, interaktionaalisella ja konstruktionistisella suuntauksella diskurssintutkimuksen alueella.

KIRJALLISUUS

- Bahtin, M. 1986. *Speech genres and other late essays*. Austin: University of Texas Press.
- *Beaugrande, R. de 1997. *New foundations for a science of text and discourse: Cognition, communication, and the freedom of access to knowledge and society*. Advances in Discourse Processes 61. Norwood: Ablex.
- Berkenkotter, C. & T. H. Huckin 1993. Rethinking genre from a sociocognitive perspective, *Written Communication* 10, 475–509.
- *Brown, G. & G. Yule 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bruffee, K. 1986. Social construction, language and the authority of knowledge: A bibliographical essay, *College English* 48, 773–790.
- Burr, V. 1995. *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.
- Bühler, K. 1934. *Sprachtheorie*. Stuttgart: Fischer.
- Chomsky, N. 1957. *Syntactic structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Mass.: MIT.
- Chomsky, N. 1992. On the nature, use and acquisition of language. Teoksessa M. Pütz (toim.), *Thirty years of linguistic evolution*, Philadelphia: John Benjamins, 3–29.
- Crystal D. 1992. *Introduction to linguistics*. London: Penguin.
- Cook, G. 1989. *Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- *Culler, J. 1994. *Ferdinand de Saussure*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- *D'Agostino, F. 1986. *Chomsky's system of ideas*. Oxford: Clarendon.
- Dressler, W. (toim.) 1977. *Current trends in text linguistics*. The Hague: Mouton.
- Drew, P. & J. Heritage (toim.) 1992. *Talk at work: Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edmondson, W. 1981. *Spoken discourse: A model for analysis*. London: Longman.
- Enkvist, N.E. 1978. *Tekstilintutkimuksen peruskäsitteitä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Faigley, L. 1985. Nonacademic writing: The social perspective. Teoksessa L. Odell & D. Goswami (toim.), *Writing in nonacademic settings*, New York: Guilford Press, 231–248.
- Fairclough, N. 1989. *Language and power*. London: Longman.
- *Fairclough, N. 1992. *Discourse as social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis*. London: Longman.
- Firth, J. R. 1957. *Papers in linguistics 1934-51*. London: Oxford University Press.
- Foucault, M. 1986. *The archaeology of knowledge*. London: Tavistock.
- Hakulinen, A. 1989. Keskustelun tutkimisen tavoitteista ja menetelmistä. Teoksessa A. Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja* I, Kieli 4, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 9–40.
- Hakulinen, A. 1996. Keskustelunanalyysin profiilista ja tilasta. Teoksessa A. Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja* II, Kieli 10, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 9–22.
- Halliday, M.A.K. 1973. *Explorations in the functions of language*. London: Edward Arnold.

- *Halliday, M.A.K. 1978. *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K. 1985. *An introduction to functional grammar*. Baltimore: Arnold.
- *Halliday, M.A.K. & R. Hasan 1985. *Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Victoria: Deakin University Press.
- Hoey, M. 1983. *On the surface of discourse*. London: George Allen & Unwin.
- Hymes, D. 1974. *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. London: Tavistock.
- Jakobson, R. 1960. Concluding statement: linguistics and poetics. Teoksessa T. Sebeok (toim.), *Style in language*, New York: Wiley, 350–377.
- Jokinen, A., K. Juhila & E. Suoninen 1993. *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Karlsson, F. 1994. *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Yliopistopaino.
- *Kelomäki, T. 1991. Lingvistiikan ja ekstralingvistiikan suhteesta. Teoksessa T. Lehtinen & S. Shore (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus*. KIELI 6, Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 208–233.
- Kent, T. 1993. Formalism, social construction, and the problem of interpretive authority. Teoksessa N. Blyler & C. Thralls (toim.), *Professional communication: The social perspective*, London: Sage, 79–91.
- Lakoff, G. 1991. Cognitive versus generative linguistics: how commitments influence results, *Language & Communication* 11, 53–62.
- Leech, G.N. 1983. *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Linell, P. 1993. Perspektiv på språk inom och utanför lingvistikens. Teoksessa A.-M. Ivars, H. Lehti-Eklund, P. Lilius, A.M. Londen & H. Solstrand-Pipping (toim.), *Språk och social kontext*, Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitetet Serie B: 15, Helsingfors, 7–19.
- Luukka, M.-R. 1995. *Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä. Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin*. Jyväskylä studies in communication 4, Jyväskylän yliopisto.
- Malinowski, B. 1923. The problem of meaning in primitive language. Teoksessa C. Ogden & I. Richards (toim.), *The meaning of meaning*, London: Kegan Paul, 296–336.
- Mann, W. & S. Thompson 1988. Rhetorical structure theory: Toward a functional theory of text organization, *Text* 8, 243–281.
- Mey, J. L. 1993. *Pragmatics: An introduction*. Oxford: Blackwell.
- Meyer, B.J. & G.E. Rice 1984. The structure of text. Teoksessa D.P. Pearson (toim.), *Handbook of reading research*, New York: Longman, 319–351.
- *Mills, S. 1997. *Discourse*. London: Routledge.
- *Newmeyer, F. 1991. Functional explanation in linguistics and the origins of language, *Language & Communication* 11, 3–28.
- Nystrand, M. 1987. The role of context in written communication. Teoksessa R. Horowitz & S. J. Samuels (toim.), *Comprehending oral and written language*, San Diego: Academic Press, 197–214.
- Nystrand, M. 1992. Social interactionism versus social constructionism: Bakhtin, Rommetveit, and the semiotics of written text. Teoksessa A. Wold (toim.),

- The dialogical alternative: towards a theory of language and mind*, Oslo: Scandinavian University Press, 157–173.
- Potter, J. & M. Wetherell 1989. *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behavior*. London: Sage.
- Rommetveit, R. 1992. Outlines of a dialogically based social-cognitive approach to human cognition and communication. Teoksessa A. Wold (toim.), *The dialogical alternative: Towards a theory of language and mind*, Oslo: Scandinavian university Press, 19–44.
- Salkie, R. 1995. *Text and discourse analysis*. London: Routledge.
- Saussure, F. de 1966/1916: *A course in general linguistics*. New York: McGraw-Hill.
- *Schiffrin, D. 1994. *Approaches to discourse*. Oxford: Blackwell.
- *Shore, S. 1991. Kielitiede ja maailmankatsomus. Teoksessa T. Lehtinen & S. Shore (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus*, KIELI 6, Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 189–207.
- Stubbs, M. 1983. *Discourse analysis*. Chicago: Chicago University Press.
- Sinclair, J. & M. Coulthard 1975. *Towards an analysis of discourse: The English used by teachers and pupils*. London: Oxford University Press.
- Sinclair, J. & M. Coulthard 1992. Towards an analysis of discourse. Teoksessa M. Coulthard (toim.), *Advances in spoken discourse analysis*, London: Routledge, 1–34.
- Tainio, L. (toim.) 1997. *Keskustelunalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino.
- Thralls, C. & N. Blyler 1993. The social perspective and professional communication: diversity and directions in research. Teoksessa N. Blyler & C. Thralls (toim.), *Professional communication: The social perspective*, London: Sage, 3–34.
- van Dijk, T. A. 1972. *Some aspects of text grammars: A study in theoretical linguistics and poetics*. The Hague: Mouton.
- van Dijk, T. A. 1980. *Macrostructures: An interdisciplinary study of global structures in discourse, interaction and cognition*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- *van Dijk, T. A. (toim.) 1985. *Handbook of discourse analysis 1. Disciplines of discourse*. New York: Academic Press.
- van Dijk, T.A. 1987. Episodic models in discourse processing. Teoksessa R. Horwitz & S. J. Samuels (toim.), *Comprehending oral and written language*, San Diego: Academic Press, 161–196.
- van Dijk, Teun A. 1990. Social cognition and discourse. Teoksessa H. Giles & W. P. Robinson (toim.), *Handbook of language and social psychology*, New York: John Wiley, 164183.
- van Dijk, T. A. 1993. Principles of critical discourse analysis, *Discourse & Society* 4, 249–283.
- *van Dijk, T. A. (toim.) 1997a. *Discourse as structure and process. Discourse studies: A multidisciplinary introduction I*. London: Sage.
- *van Dijk, T.A. 1997b. *Discourse as social interaction. Discourse studies: a multidisciplinary introduction*. London: Sage.
- van Dijk, T.A. & W. Kintsch 1983. *Strategies of discourse comprehension*. New York: Academic Press.
- Werlich, E. 1982. *Text grammar of English*. Stuttgart: Quelle & Mayer.

LINGVISTINEN TEKSTINTUTKIMUS

Pirjo Hiidenmaa

Tekstintutkimuksen esittely on tapana aloittaa pohdinnalla, mikä on teksti. Asia on ratkaistu kuvaamalla tekstiä "käytössä olevaksi kieleksi". Seuraava ongelma tuleekin tästä kuvailusta: missä teksti on käytössä, mikä on tämä tekstiä ympäröivä tila, konteksti? Kuka tarkkaan ottaen tekstiä käyttää? Ja mihin? Kolmantena on tekstin merkityksen ongelmointi. Onko merkitystä etsittävä vetoamalla kirjoittajaan ja hänen tarkoituksperiinsä vai onko merkitys tekstissä itsessään, vai pitäisikö sitä etsiä lukijasta ja hänen tulkinnastaan?

Tähän perinteiseen tapaan aion edetä tässä kirjoituksessani. Selvitän alkajaisiksi tekstin olemusta etsimällä tekstin ja tekstintutkimuksen rajapintoja. Seuraavaksi kysyn, millä tavoin esiintymisympäristö tunnistetaan ja kuvataan. Kolmanneksi tarjoilen välineitä tekstien merkitysten kuvaukseen.

Tekstintutkimus näyttää uudelta alalta. Sen vilkkain kehitysvaihe sijoitetaan viime vuosikymmenille, jolloin teksti ja diskurssi ovat olleet monipuolisen tarkastelun kohteena useassa yliopistossa ja useassa kieliaineessa. Historia näyttää lyhyeltä, mutta kyse on vain

oman ajan tuomasta sokeutumisesta. Vaikka tekstintutkimus onkin uudehko ala opetuksessa ja tutkimuksessa, se on saanut syntynsä jo lingvistiikan aamuhämärissä. Kielentutkimuksen keinoin on aikoinaan pyritty selvittämään pyhien kirjoitusten olemusta, mitä niissä oikeasti sanottiin ja mikä rinnakkaisista versioista on oikein, alkuperäisin ja jumalille otollisin. Tämä jos mikä on tekstintutkimusta: käytetyn kielen ja tuotettujen merkitysten analysointia eri näkökulmista. Sittemmin kielentutkimus on eriytynyt filologioiksi ja lingvistiikaksi, kielihistoriaksi ja autonomiseksi kielitieteeksi, joissa kaikissa tekstit ovat kyllä aineksina, mutta eivät varsinaisesti tutkimuksen keskiössä. Kielentutkimus on monin tavoin ristennyt mm. käyttäytymistä tutkivien tieteiden kanssa. Tähän kirjoon tekstintutkimus on tullut omaksi saarekkeekseen.

Vuosisataisen tieteenhistorian aikana teksti on tullut tutkimuksen kohteeksi useaa kautta. Tekstien olemusta on selvitetty, jotta on voitu saada todisteita sisäisestä kieliopista, esimerkkejä hyvästä kielestä, kielenmuutoksesta, näytteitä kulttuurisista konventioista ja yhteisön vuorovaikutuksesta, kielen ja toiminnan suhteesta, kognition rakenteesta tai maailmanjäsenyyksestä, oppihistoriasta. Myös murhaajia tai salaliittoutuneita juonittelijoita tai propagoojia on selvitetty tekstejä tutkimalla. Näistä tekstejä aineistona tai välineinä hyödyntävistä suunnista erillään on varsinainen tekstintutkimus, se ala, joka hakee vastausta kysymykseen, mikä on teksti ja millä tavoin se tuottaa merkityksiä.

Tässä kirjoituksessa en ryhdy tekemään selkoa siitä, miten eri suunnat ovat kehittyneet, mitkä tutkimusalat ovat eristyksissään ja mitkä ovat saaneet ristiin rastiin vaikutteita, miten tutkimusperinne on johtanut monialaiseen yhteistyöhön tai entistä pelkistetympään lingvistiseen ongelmanasetteluun. Aikanaan tällainen tiiliskivi tai tiiliskivien sarja kirjoitettaneen, ja asialla tulevat olemaan niin kielentutkijat, filosofit, psykologit, sosiologit, tiedotustutkijat, poliitikantutkijat, kasvatustieteilijät, jokunen fyysikkokin todennäköisesti.

Luettelo antakoon vihiä tekstintutkimuksen monipuolisuudesta, suorastaan rönsyilevyydestä, ja monialaisuudesta – ja ennen muuta siitä, että tutkimus teorioineen ja ongelmanasetteluineen on aina aikakautensa lapsi, eikä se korjaa ja uudista itseään ympäristöstään riippumatta.

Tekstejä tuntuvat nykyään tutkivan lähes kaikki alat. Tekstit – eivät siis vain kirjat tai teokset – ovat puheena myös päivälehtien kirjallisuuspalstoilla. Tekstin, puheen ja kielen näkyvyys on osoitusta tällä vuosisadalla tapahtuneesta tutkimuskäänteestä, lingvistikäänneestä ja retorikasta käänteestä samoin kuin kielen teknologisoitumisesta (Fairclough 1992). Tekstit ja kieli ovat nousseet esiin, koska useilla aloilla on syntynyt ja voimistunut käsitys siitä, että kieli luo käsitystä todellisuudesta. Klassisen realismin rinnalle tai sijaan on voimistunut käsitys todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta (Berger & Luckmann 1994), mikä on johtanut siihen, että on siirrytty tutkimaan tekstejä, jotka ohjaavat käsitystä todellisuudesta. Lisäksi moderniksi (jälki-, myöhäis- tai post-) kutsutun vaiheen leimallinen piirre on, että merkitykset ja niiden tulkinta nähdään todellisuuskäsitysten kannalta erittäin olennaisiksi. Vattimoa (1994) mukaillen kommunikaatioyhteiskunnan tulo on nostanut kielen ja tekstit uudella tavalla tutkimuksen fokukseen.

Kun teksti on näin näkyvästi kaikkialla monien tieteenalojen tutkittavana, teorioita ja metodeja on laaja kirjo. Tästä osoituksena on terminologian kirjavuus. Vaikka termejä ei olekaan paljon – muutama suosikkisana (esim. diskurssi, genre, kommunikaatio, konteksti, representaatio, ideologia, retoriikka, topiikki, vuorovaikutus) käy moneen paikkaan – niiden käyttötavat ja merkitykset ovat sitäkin runsaammat.

Teorioiden ja niiden esittämien tekstinäkökulmien kokoava analysointi ja tulkinta käy mahdolliseksi. Niinpä tyydynkin esittämään kohtalaisen pelkistetyn näkemyksen siitä, mikä on lingvistisen tekstintutkimuksen olemus ja asema tekstintutkimuksen kentällä.

Olen tavannut erottaa lingvistisen tekstintutkimuksen muista tekstintutkimuksen lajeista sillä perusteella, että lingvistinen tekstintutkimus hakee erilaisilla kysymyksenasetteluilla vastausta siihen, mitä kieli on ja miten kieltä käytetään. "Muut" – niin paljon ja monenlaisia kuin heitä onkin – ovat usein kiinnostuneita teksteistä välineinä, joiden avulla voi selvittää ajattelutapoja, toimintoja, arvoja tai muita ihmiselämän piirteitä.

Jako kielitieteeseen ja muihin aloihin ei anna täyttä kuvaa tekstintutkimuksen luonteesta. Kielitieteellinen tekstintutkimus hyötyy yhteistyöstä tai ainakin työkalujen lainaamisesta muilta tieteenaloilta. Samaan tapaan kielentutkimus lainaa työkalujaan muille aloille. Ilmeisesti kuitenkin yhden välineen lainaamisesta, esimerkiksi metafora- tai puheaktiteorian lainaamisesta, ei tieteenala olennaisesti rikastu, sillä on vaara, että uusi tutkimus keskittyy kaavamaisesti tämän yhden välineen ympärille. Sama koskenee niitä yhteyksiä, joissa kielentutkimusta on lavennettu sosiologiasta tai politiikantutkimuksesta tutuilla käsitteillä kuten valta tai rasismi.

Koska teksti on määritelmän mukaan käytössä olevaa kieltä, ei ole mahdollista eristää tekstiksi jotakin, jolla ei olisi taustaa, käyttöyhteyttä, esiintymispaikkaa ja lukijakuntaa. Saussuren kuuluisaa metaforaa mukailien tekstin rakenne ja funktio ovat saman paperin eri puolet. Toista ei voi leikata toisesta, ja kun leikkaa paperia, niin yhtä aikaa muuttavat hahmoaan sekä rakenne että funktio. Niinpä kielenkäytön tutkimuksessa on hyödyksi tietää, millä tavoin erilaisia toimintaympäristöjä kuvataan. Nykyisin tekstien toimintaympäristöiksi esitetään erilaisia instituutioita, kuten koulua, hallintoa, tiedotusvälineitä, erikseen nimettyjä ihmisryhmiä. On siis odotuksenmukaista, että näitä instituutioita tutkivat tieteenalat ovat osoittautuneet käyttökelpoisiksi tekstien kuvauksessa. Kääntäenkin asian voisi nähdä: tekstin toimintaympäristöjä määritellään muiden tieteenalojen tuomien näkökulmien avulla. Tästä yhteistyön luonteesta jokunen

sana artikkelin loppupuolella. Monitieteisyys ja tieteidenvälisyys¹ ovat tiedepoliittisia taikasanoja, jotka pesiytyvät tiukimmin niin hyvässä kuin pahassakin vilkkaimmin kehittyville uusille aloille. Tekstintutkimus on esimerkki tästä.

*1 TEKSTI: HAHMO, ESINE, MATERIA,
MUOTO VAI MERKITYS?*

Tekstin suora määrittely on hankalaa. Käytännöllistä onkin aloittaa määritelmän rakentaminen yksittäisistä piirteistä, jotka luonnehtivat tekstiä. Ensimmäinen tuntomerkki on tekstin materiaalisuus: tekstillä on hahmo ja olomuoto; se on sidoksissa aikaan, paikkaan, tilanteeseen, henkilöihin. Hahmoltaan teksti voi olla puhetta tai kirjoitusta, vaikka yleensä tekstintutkimus on paneutunut nimenomaan kirjoitetun kielen tutkimukseen. Asiaa voisi lähestyä myös siten, että tekstintutkimusta pidettäisiin pikemminkin eräänlaisena menetelmänä ja näkökulmana. Niinpä voisi korostaa sitä, että tutkitaan tekstin tekstiä, eikä tiettyä määrämuotoista kielenkäyttötapaa. Kyse ei siis ole kohteen rajaamisesta. Keskusteluja, esitelmiä, televisioväittelyä ja muuta puhuttua kieltä voidaan yhtä lailla tutkia tekstintutkimuksen menetelmin ja samoja kysymyksiä kysyen kuin kirjoitettujakin tekstejä.

Liukuma puheesta ääneen ajatteluun ja siitä taas äänettömään ajatteluun on vähäinen; niinpä on mahdollista pitää ajatuksiakin teksteinä – siinä määrin kuin niistä voidaan saada tietoa. Tällä määrittelyllä tekstien ulkopuolelle jäävät kielisysteemit. Tekstit ovat kielisysteemien ilmentymiä, ja tekstintutkimus on sen selittämistä,

¹ Termeistä monitieteisyys (esim. yhteinen tutkimusala tai aihepiiri), tieteidenvälisyys (esim. alat etenemässä kohti yhteistä teorianmuodostusta, ongelmanasettelua, synteesejä tuloksista), poikkitieteellisyys, englanniksi multidisciplinary, interdisciplinary, crossdisciplinary ja transdisciplinary, ks Klein 1988.

miten yksittäinen teksti on yhdistettävissä kielisysteemiin ja miksi teksti merkitsee sitä mitä se merkitsee (tekstin ja kielisysteemin erosta ks. Halliday 1985: 29–30). Teksti on käytössä olevaa kieltä: sillä on funktio, tehtävä, ja tavoite. Kielisysteemiä kuvattaessa näitä ei tarkastella; itse asiassa niitä ei tässä katsannossa ole olemassakaan. Tekstien tutkiminen laajasti ottaen kuuluu kielenkäytön tutkimukseen erotukseksi kielijärjestelmän tutkimuksesta. *Kielisysteemin* ja *kielenkäytön* välinen raja ei ole niin selvä ja pysyvä kuin olemme Saussuren kahtiajaoista – tai Saussuren kahtiajakoja kärjistämällä – oppineet ajattelemaan.

Vaatimus olomuodosta ja hahmosta erottaa tekstin diskursseista ja ideologioista: kulttuurissa olevista järjestyneistä merkityksistä² (Fairclough 1995). Nämä voidaan kyllä muuntaa teksteiksi, kuten esimerkin 1 analyysi osoittaa. Otsikkotekstissä kerrotaan "Moderni patriarkka ja apuri-isä uusia isätyyppejä". Tämä teksti on yhteydessä niihin merkitysjärjestelmiin, joita isyydestä ja perheestä on olemassa ja jotka ovat myös olemassa tällaisten asioiden käsittelyssä ja joiden turvin otsikon muotoilu on ylipäättään mielekäs. Voidaan puhua vaikkapa isädiskurssista tai isyyttä koskevasta diskurssista ja tarvittaessa kielen keinoin selostaa tai kuvailla näitä. Näin tekstin tulkitaan vaikuttava diskurssi saa tekstimäisen hahmon. Se on muunnettavissa tekstiksi, vaikkei se sellaisenaan teksti olekaan (Palonen 1988).

Yksittäisen tekstin ja yksittäisten diskurssien 'yhteys', johon tässä olen viitannut, on monisäikeinen. Tekstin voi katsoa sisältävän diskurssit – muutoinhan tekstiä ei voisi ymmärtää. Tällöin diskurssit ovat osa tekstin merkityksiä. Tekstin, so. kielellisen esityksen, voi myös katsoa sananvalinnoillaan ja esitystavoillaan viittaavan näihin diskursseihin, jolloin kyse on *interdiskursiivisesta* yhteydestä. Oma

² Termit diskurssi ja ideologia ovat monikäyttöisiä, sillä niistä on hyötyä usean tieteenalan teorianmuodostukselle. Diskurssilla voidaan puhuttuun kieleen, puhetaapaan tai merkitysjärjestelmiin.

viisautensa on siinäkin, että tekstin katsotaan käynnistävän erilaisia diskursseja tietyillä sananvalinnoilla. Diskurssien voi katsoa myös muodostavan tekstien *kontekstin*. Tästä tarkemmin kontekstien tarkastelussa.

Esimerkki 1.

Isätutkija Jouko Huttunen miespäivillä: **Moderni patriarkka ja apuriisiä uusia isätyyppejä** (STT)

Isätutkija Jouko Huttunen epäilee, että kristillis-psykoanalyttiset tahot haluavat palauttaa vanhan patriarkaalisen isyyden uudessa, ajanmukaisemmassa muodossa.

Yhdysvalloissa tällainen perinteisiä arvoja korostava isäliike on jo nousussa. Siellä "lupauksenpitäjien" kokouksiin osallistuu satoja tuhansia isiä.

Huttunen on huomannut vastaavia painotuksia Suomessakin psykoanalyttisesti suuntautuneiden lapsipsykiatrien ja kirkkoon sidoksissa olevien perheterapeuttien puheissa.

Heidän mielestään isyys ja äitiys eroavat selvästi ja funktionaalisesti toisistaan: äidillä ja isällä on eri tehtävät ja erilaiset merkitykset lapselle, Huttunen eritteli Tampereella viikonloppuna pidetyillä valtakunnallisilla miespäivillä. (Salon Seudun Sanomat 18.10.1997)

Esimerkkitekstin otsikossa oleva luonnehtiva attribuutti ja pääsana *moderni patriarkka* mahdollistavat tulkinnan, että patriarkkoja on muitakin lajeja. Sana *patriarkka* ylipäättään liittyy tarkasteltavan tekstin muihin yhteyksiin, mm. Raamattuun ja isien vanhuuteen ja arvovaltaan. Nämä merkitykset ovat osa näytetekstiä, mutta samalla ne ovat *kulttuurisia merkitysjärjestelmiä*, jotka saavat olomuotonsa teksteissä. Merkitysjärjestelmät eivät itsessään ole varsinaisia tekstejä, mutta niitä voidaan tutkia teksteistä, samoin kuin kielijärjestelmään ei sellaisenaan ole olemassa, vaan se voidaan nähdä vain silloin kun kieltä käytetään.

Vaikka tekstillä on määritelmän mukaan hahmo ja olomuoto, sitä ei kuitenkaan voi repiä tai polttaa. Teksti ei nimittäin ole kiinni

aineessa, paperissa tai kantoalloissa, vaan se syntyy merkityksiksi lukijan tulkinnoista. Filosofian peruskurssilla tavataan kysyä, kuuluuko metsässä ääni puun kaatumisesta, jos ei ole ketään, joka kuuli sen. Samaan tapaan voimme kysyä, onko sellaisessa paperissa merkityksiä, jota kukaan ei lue. Järkevintä ja käytännöllisintä olisi pitää tekstinä sitä tulkintaa, jonka lukija rakentaa liittäessään näkemänsä tai kuulemansa sanat ja lauseet tilanteisiin merkityksiin. Paperinen esine, olipa siinä kirjoitusmerkkejä kuinka paljon tahansa, ei siis ole esinettä kummempi ennen kuin nuo merkit tavoittavat tulkitsijan ja saavat tulkinnan. Kress (1997: 47) kuvailee tätä merkityksenantoa prosessiksi, jossa lukija tuottaa tekstissä olevista merkeistä uusia merkkejä ja siten määrittää tekstin merkitystä.

Tulkinnan ja merkityksen samastaminen helpottaa tekstintutkimuksen ongelmanasettelua. Se myös asettaa tutkijan selkeän tehtävän eteen: hän selvittää tekstin mahdollisia tulkintoja, tietoisena siitä, että hän tutkijana muotoilee näitä tulkintoja. Ne eivät siis ole olemassa annettuina materiassa. Toisaalta tulkintojen tutkiminen johtaa metodisiin vaikeuksiin. Ovatko tekstin tulkinnat – niitä kaiketi on syytä olettaa olevan useita – todellisten lukijoiden tulkintoja? Jos ovat, pitäisikö tutkijan kääntyä lukijoiden puoleen ja selvittää näiden mielenliikkeiden avulla tekstin tulkintoja ja siten tekstin merkitystä. Vai voiko tulkintaan päästä käsiksi muutenkin?

Kirjallisuudentutkimuksessa samoin kuin lingvistiksessä tekstin tutkimuksessa on merkitystä haettu eri vaiheissa kolmesta paikasta: merkityksen on oletettu olevan puhujan tai kirjoittajan (kirjailijan) hallussa, merkitys on tekstissä tai merkitys on lukijoiden ja kuulijoiden tuottamaa. Jos merkitystä haetaan fyysisestä kirjoittajasta ja puhujasta, joudutaan kuvaamaan merkitysten tuottajaa irrallisena yksilönä. Lisäksi tutkija tulee olettaneeksi hänen intentioistaan ja tarkoituksiperistään yhtä ja toista tekstin ulkopuolista, kirjoittajan tavoitteita, elämänasenteita, pyrkimyksiä, joista ei välttämättä ole tekstissä näyttöä. Jos tällaista elämäkerrallista tietoa kirjoittajasta

tiedetään, millä osoitetaan, että se on relevanttia tekstin tulkinnassa? Toinen asia on katsoa, millä tavoin aikeet ja pyrkimykset kirjoittuvat tekstiin, siis intentio olisikin tekstin ominaisuus, ei kirjoittajan (Heikkinen 1999).

Toinen linja on olettaa, että tulkinta tai tulkinta-avaruus ovat löydettävissä tekstistä, sen kielestä ja merkeistä: kirjailija on kuollut, teksti on syntynyt (Barthes 1993: 111). Kolmantena tarkastelukohteena on pidetty lukijoita. Lukijoiden tutkistelu ei valaise tekstin merkityksiä vaan lukutapoja, ja se on oma tutkimusalueensa. Kun merkityksiä ja tulkintoja tutkitaan tekstin ominaisuutena, käyttökel-poinen iskulause on, että merkitysten tutkimiseen ei tarvita aivoja - ei lukijoiden eikä kirjoittajan. Tekstin merkityksen tulkinta on kielel-lisen esityksen suhteuttamista kielisysteemiin, oikeastaan kielisysteemeihin ja sosiaalisiin systeemeihin.

Koska tekstit ja diskurssit limittyvät toisiinsa, tekstintutkimuk-sen rinnalle liitetään usein diskurssintutkimus. Tämä yhdistelmä johtaa jatkumoon, jonka toisessa päässä on 'puhdas' tekstintutkimus, tutkimus, jossa haetaan vastausta siihen, miten tekstissä ilmaistaan merkityksiä käyttämällä kielen resursseja – sanoja, lauseita, attribuutioita, määrittelyä jne – kielisysteemien mahdollisuuksia hyödyntäen. Tuloksena on kuvaus siitä, miten tietystä ympäristössä ja tilanteessa kontekstissa – käytetään kielenaineiksia, sanoja ja lauseita merkityk-sellisellä tavalla.

Toisessa päässä jatkumoa on diskurssintutkimus, jossa tekstiä käytetään välineenä porautua siihen, miten eri aiheista, esimerkiksi isyydestä, taiteesta, perheestä, Euroopan unionin jäsenyydestä, pu-hutaan. Tuloksena on tällöin kuvaus merkityksistä, joita tuohon aihealueeseen kuuluu. Tästä on hyviä esimerkkejä Jokisen, Juhilan ja Suonisen kirjassa Diskurssianalyysin aakkoset (1993). Välimaas-tossa on kieleen keskittyvä tekstin- ja diskurssintutkimus, jossa kysytään, millaisia merkityksiä tekstissä tuotetaan ja miten niitä tuotetaan.

Nykyisin yhä useammin tekstintutkimuksella tarkoitetaan tekstin merkitysten tulkintaa, ja sanaa *teksti* käytetään yhä tarkoitusha-
kuisemmin ilmaisemaan merkityksiä, joita kielenkäytöllä luodaan. Tämä on selvä lavennus varhempaan tekstintutkimukseen, joka ilman merkityksen ja tilanteisuuden korostamista jää osaksi struktu-
ralistista kuvausta ja autonomista kielitiedettä. Toisaalta termiä teksti on helpompi laventaa sisältämään myös merkitykset kuin rajata monikäyttöistä ja monen tieteenalan suosimaa termiä diskurssi sisäl-
tämään vain tekstuaalisia merkityksiä.

Silloin kun puhutaan varsinaisista kirjoitetuista teksteistä, on aina huomattava kirjoitetun kielen erityispiirre, se että tekstillä on muoto. Nykyinen tekstimaailma korostaa tätä tekstin ominaisuutta huomattavasti käyttelemällä erilaisia tehokeinoja. Tehostamattomasakin tekstissä on mukana kirjoitettuus: teksti on lineaarinen esitys, se on tuotettu jollekin pinnalle, tekstissä on sanoja, sananvälejä, rivejä, rivinvälejä, rivinpituuksia, välimerkkejä, isoja ja pieniä kirjaimia, otsikoita, kappaleita, jaksoja. Näiden lisäksi voi olla alleviivauksia, kursiiiveja, lihavoituksia, kuvia, taulukoita, kuva- ja taulukokotekstejä. Ei ole yhdentekevää tai sattumanvaraista, mitkä sanat lehtijutussa lihavoitetaan tai että otsikko kirjoitetaan isommalla kuin leipäteksti – tai että kirjoitus jakaantuu ylipäättään otsikkoon ja leipätekstiin, kappaleisiin, sitaattit merkitään eri tavoin kuin epäsuora kerronta, erisnimet erotetaan oikeinkirjoituksessa muista sanoista. Tällaiset oikeinkirjoituksen seikat eivät ole kielen seikkoja vaan kulttuurisia valintoja. Kirjoitettu teksti ei ole puheen johdannainen, vaan kirjoitettu teksti on jakamaton kokonaisuus, jossa kirjoitettua ja kirjoituskulttuurilla on oma merkityksensä (Harris 1995: 84–86). Jo ensisilmäyksellä huomaa, että viraston päätös, muistio tai kokouspaperi on erinäköinen kuin tiedote, esite tai opas.

Tämä kaikki osoittaa kahta asiaa. Ensinnäkin kirjoitettu kieli on eri järjestelmä kuin puhuttu kieli. Kyse ei ole puheen jäljentämisestä kirjoitukseksi. Kirjoituksen kuvaukseen on siis etsittävä omaa teo-

riaa, joka sisältää kuvauksen kirjoitetun kielen järjestelmästä. Huolimatta tekstintutkimuksen ja kirjoitetun kielen tutkimuksen pitkästä historiasta, tällaista teoriaa ei ole muotoiltu (tästä laajemmin Harris 1995). *Kirjoitettuus* on otettava monipuolisesti huomioon merkitysten analysoinnissa.

Toiseksi kirjoitukseen ja tekstiin liittyy kulttuurissa konventionaalistuneita esitystapoja, jotka ovat tekstin irrottamattomia osia. Tekstintutkijan on jollakin lailla tartuttava myös näihin ilmiöihin. Tämä johtaa usein semiotiikan ja kielentutkimuksen rajamaastoon. Useat tekstintutkijat ovat rajanneet aineistonsa siten, että varsinaiseen aineistoon ei oteta tarkasteltavaksi tekstin kuvitusta, taulukoita ja kaavioita. Rajaus on käyttökelpoinen, jos tutkimuksella tahdotaan vastata kysymykseen, miten kielen resursseja käytetään merkitysten tuottamiseen. Sen sijaan rajaus on haitallinen, jos tavoitteena on kuvata, millaisia merkityksiä tässä tekstissä kaikkiaan konstruoidaan. Merkitysten konstruktiossa tulee ottaa huomioon tekstin ja sen kotekstin yhteisvaikutus.

Kirjassaan *Reading Images* Kress ja van Leeuwen (1996) soveltavat systeemis-funktionaalisen kieliopin välineistöä kuvien tulkintaan. Tämä synteesi avaa uusia mahdollisuuksia tekstien tulkintaan, koska visuaalisen suunnittelun kielioppi liittyy tekstin tekstimäisyyden, sen esinemäisyyden tulkintaan. Samaan tapaan puheentutkimuksessa on haettu välineitä mallintaa prosodisia ja erilaisia muita retorisia piirteitä varsinaisen verbaalisen kuvauksen ohessa. Nykyisin myös verkkoviestinnän tutkimus tuo esiin uudella tavalla tekstin ja kirjoituksen esinemäisyyden.

2 *TEKSTIN TEKSTIYS*

Teksti on eri asia kuin tapahtuma, jota se käsittelee. Niinpä sitä tulisi voida katsoa tekstinä ja erillään reaali maailman tapahtumista. Teksti

nimeää asiat, väittää niistä jotain, jakaa asiat tuttuihin ja uusiin, ilmaisee asenteita. Maailman tai todellisuuden tavaramassat ja tapahtumavirratt eivät sisällä nimiä asioille ja prosesseille, ne eivät järjesty topiikeiksi ja kommentteiksi, eikä niissä ole itsessään paheksuntaa tai epävarmuutta. Näin kärjistettynä tekstin ja 'maailman' ero tuntuu enemmän kuin selvältä, mutta käytännön analyysissä huomio lipsahtaa kovin helposti ns. sisällön ylikorostamiseen: analysoija alkaa tarkastella sitä, mitä tekstissä sanotaan, mihin viitataan ja millaiselta tapahtumat ja asiat näyttävät. Pahimmillaan analyysi jää tekstin sisällön parafraasoinniksi, jossa sisältö selostetaan uudelleen omin sanoin. Tämä on useiden diskursssianalyysien tyypillinen ominaisuus. Näin analyysi keskittyy siihen, mitä se kertoo tekstin ulkopuolisesta maailmasta. Tällaisessa kuvauksessa analyysin ja selityksen ulkopuolelle jää se, miten teksti esittää sen, mitä se esittää, ja mikä rooli ja sosiaalinen asema tekstillä on. Arkikokemuksesta on tuttua, että oppikirjaa alleviivataan ja päntätään, sanomalehteä ei juuri muistella jälkeen päin, lakitekstejä luetaan ällätikun kanssa, jottei tulisi poikenneeksi, päätöksen velvoittamina pannaan asioita täytäntöön. Tekstintutkimus ei voi ohittaa tätä tekstin *sosiokulttuurista* ulottuvuutta, vaan tämä on kuvattava jollain käsitteistöllä. Tekstin tekstiyyden kuvaus lavenee ja lavetessaan hyödyntää monien muiden tutkimusalojen käsitteistöä.

Tekstintutkimuksen tavoitteena on kuvata tekstejä laajemminkin kuin asiasisällön esittämisen näkökulmasta. Tavoitteena on analysoida kolmea metafunktiota ja niiden kielellistä järjestymistä. Niinpä on syytä tarkastella tekstiä vuorovaikutuksen näkökulmasta (interpersonaalinen³ metafunktio), kielellisen esityksen näkökulmasta (tekstuaalinen metafunktio) ja 'sisällön', representaation (ideationaalinen

³ Termistä on aiemmin ollut käytössä myös muoto interpersoonainen (ks. esim. Karvonen 1995). Tässä julkaisussa on yhtenäisyyden vuoksi käytössä muoto interpersonaalinen. Tämän toivotaan vakiintuvan käytäntöön laajemminkin.

metafunktio) näkökulmasta. Kielentutkijan vastuulla suorastaan on korostaa tekstien kielellistä luonnetta; muilla tieteenaloilla kyllä huolehditaan riittävästi siitä, että tekstin välittämästä todellisuudesta tai 'todellisuudesta' keskustellaan.

Tekstin vuorovaikutusta tarkastelemalla tutkija pääsee käsiksi siihen, miten teksti kytkeytyy sosiaaliseen yhteisöönsä. Tekstillä tehdään jotakin, sillä on tavoite, funktio. Tämän mukana tekstiin rakentuu sisään lukija ja kirjoittaja ja näiden välinen suhde. Oppikirja (Karvonen 1995) rakentaa erilaisen interaktion osapuolten välille kuin yliopistollinen seminaari (Luukka 1996). Interpersoonaisen metafunktion tarkastelu paljastaa tekstiin rakentuvan sosiaalisen todellisuuden, roolit ja identiteetit, osapuolten väliset suhteet. Sosiaalisen todellisuuden rakentumisessa tärkeää on analysoida myös sitä, mikä tarkoite tekstillä ja merkityksillä on.

Suosittuja opiskelijoiden harjoitustöiden aiheita ovat olleet poliittiset tekstit, mainokset ja muut tarkoituksellisen manipuloivat tekstit, joista analysoidaan nimenomaan vuorovaikutuksen keinoja. Vuorovaikutus ei sen sijaan näytä kiinnostavalta silloin, kun vuorovaikutuksen keinot ovat luonnollistuneet⁴ neutraaleiksi, vaikka juuri tällaisissa yhteyksissä lingvistinen *interpersonaalisen metafunktion* analyysi avaisi enemmän kuin ns. tavallisen lukijan lukutapa. Interpersonaalisen eli vuorovaikutusmetafunktion alaan kuuluu se, miten asiaan suhtaudutaan. Myös tekstiin rakentuva kirjoittajan rooli, samoin kuin lukijan rooli kuuluvat tähän analyysiin. Tyypillistä on katsoa modaalisuutta ja eräitä adverbeja osoittamassa suhtautumista. Myös se, että kirjoittaja siteeraa näytetekstissä Huttusen puheita, on huomionarvoinen seikka. Samoin se, että tekstilajina on uutinen: teksti konstruoi itselleen lukijaa, joka seuraa aikaansa, hahmottaa

⁴ Luonnollistuessaan jokin ilmaus tai merkitys tai kielenkäyttötapa muuttuu itsestään selväksi (Fairclough 1992). Tällöin sille on vaikea keksiä vaihtoehtoa; asia näyttää tulevan ilmaistuksi "niin kuin se on", sellaisena kuin se näyttää todellisudessa olevan, eikä tekstin tai kielenkäytön vaikutusta asian tulkintaan havaitse.

maailmaa abstraktien jäsenysten ja määritelmien avulla. Sanomalehden, hallinnon asiakirjan, tieteellisen artikkelin tai muun asiategstin kuvaus saa uudenlaisia ulottuvuuksia, jos sitä katsotaan myös toimintana ja vuorovaikutuksena eikä pakettina, joka siirtää tietoja lähettäjältä toiselle. Vuorovaikutusmetafunktion tarkastelu vie pohjan siltä, että kommunikaatiota pidetään osapuolten välisenä sanomien lähettelynä tai tekstejä maailmassa olevien tietojen kääreinä. Tätä voi pitää systeemis-funktionaalisen kieliopin arvokkaimpana antina, sillä sen ansiosta tekstien tekstimäisyys ja maailmaa konstruoiva luonne on tullut esiin.

‘Sisällön’ analyysi tai *ideationaalisen metafunktion* analyysi sisältävät kuvauksen siitä aihepiiristä, jota teksti käsittelee. Aihepiirin analyysi tuo esiin, millaisia tarkoituksia, toimintoja, toimijoita ja suhteita tekstin maailmassa luodaan. Näytetekstin aihepiirinä on Tampereella pidetty tapahtuma, isyys, tutkija Huttusen esitelmä, Huttusen referoimat käsitykset. Kaikki nämä kertovat tekstin aiheesta, sisällöstä; ne kuvaavat ideationaalista metafunktiota. Kyse ei siis ole siitä, että teksti viittaisi valmiiseen maailman ja sen tarkoituksiin. Teksti voi konstruoida jotakin uutta vaikkapa koko ihmiskunnan näkökulmasta, jos siinä jäsennetään todellisuutta tavalla, jota ei ennen ole nähty. Jos esimerkkitekstimme moderneista patriarkoista on ensimmäinen, jossa isyyttä jäsennetään näin, on helppo nähdä tekstin todellisuutta, jopa fyysistä maailmaa konstruoiva luonne: sananvalinta (*patriarkka, apuri-isä*) ja määritelmien käyttö (*moderni*) tulkitsevat todellisuutta uudella tavalla ja kytkevät isyyden aikaisempiin teksteihin ja niiden merkitysmaailmoihin. Näemme ympäristösämme uusia asioita luettuamme tämän tekstin. Samalla tavalla kielen ja tekstien avulla olemme oppineet tunnistamaan lamat, paniikkihäiriöt, murrosiät, tulosvastuun, betoniporsaat ja mitä kaikkea sitä maailmassa onkaan. Teksti ei siis heijasta valmista maailmaa vaan luo tulkinnan maailmasta.

Tekstin uutta konstruoiva mahti ei rajoitu niihin kertoihin, kun uudenlainen todellisuuden tulkinta näkee ensimmäisen kerran päivänvalon. Jos otamme todesta sen, että tekstin tulkinta syntyy siitä, kun lukija kohtaa tekstin, on jokaisessa kohtaamisessa ja tulkinassa kyse uudesta todellisuuden jäsentämisestä. Konkreettisimmin tätä väitettä voi testata lukemalla samaa tekstiä eri aikoina. Myöhemmät lukukerrat tuottavat jotakin uutta, jota aiemmissa lukukerroissa ei ehkä tullut esiin.⁵ Ideationaalisen metafunktion analyysi paljastaa tekstistä sen, millaiseen maailmanjäsennyksen teksti esittää, millaisen fyysisen todellisuuden se luo, mutta kuten sanottu, tätä on tulkittava tekstin ominaisuutena, ei maailmassa olevien asioiden kuvaamisena.

Tekstuaalisen metafunktion analyysi ohjaa näkemään tekstin kielenä. Tekstiä katsotaan nimenomaan kielellisenä esityksenä. Osa tekstilajeista esiintyy enimmäkseen puhuttuina – selvimmin puhelin-keskustelu ja radio-ohjelmat. Osa on vain kirjallisia kuten laki. Analyyseissä kiinnitetään huomiota mm. sellaisiin seikkoihin kuin sanojen muoto: ovatko sanat yhdyssanoja, yhdistämättömiä perussanoja, johdoksia, lainasanoja, viittaavatko ne abstraktioihin vai konkreettisiin tarkoitteisiin, yksilöihin vai lajeihin, määräisiin vai epämääräisiin tarkoitteisiin. Lauseista katsotaan niiden pituutta, prosessityyppisiä (ks. Halliday 1985/1994) tai yhdistymistä toisiinsa. Teksteistä, esim. haastatteluteksteistä, osia merkitään jonkun sanomaksi puhetta jäljitellen, osaa selostetaan omana tulkintana. Kappaleilla on muoto, pituus, retorinen ulottuvuus jne.

Vaikka tekstuaalista metafunktiota voidaan katsoa hyvin formaaleista lähtökohdista, siis muotoja ja ilmiänsua kuvaamalla, tekstin tutkimuksessa kyse on ennen muuta funktion analysoinnista.

⁵ Kiinnostavan näkökulman aineiston analyysiin antaa tutkijaluennan pohtiminen: millä tavoin lukija lukee tekstinsä, millä tavoin tämä luenta manipuloi tekstiä tai valaisee sitä.

Pyritään selvittämään, missä tehtävässä ja millaisen merkityksen rakentajana ilmaus on. Niinpä ei ole metodisesti järkevää kehittää yksittäisiä muotokriteereitä, joiden analyysiin tekstin kuvaus keskittyy, vaan analyysissä tulee pystyä katsomaan yksittäisen muotopiirteiden tehtävää kokonaisuudessaan, yhdistyneenä muihin piirteisiin, yhdistyneenä juuri tähän tekstifunktioon.

Esimerkiksi luettavuuden tutkimus (esim. Wiio 1973), joka aikoinaan laskeskeli sanojen tavumääriä ja lauseiden sanamääriä, jäi tuloksiltaan kiistanalaiseksi, koska siinä oletettiin, että muotopiirteittäin samanlainen seikka on aina samassa funktiossa ja asemassa tekstissä. Samoin sellainen sovellus suomalaista kriittistä lingvistiikkaa, jossa teksteistä poimitaan tiettyjä muotoja, esimerkiksi nominaalistuksia (verbin teonnimijohdoksia) ja passiivimuotoja, jättää tekstien kuvauksen kovin suppeaksi. Nämä piirteet ovat luonnollisesti olennaiset ja tyypilliset kirjoitetussa nykykielessä, mutta niiden tulkinta on tekstilajeittain erilainen.

Muodon ja merkityksen vastaavuutta ei voi yleistää suoraan. Esimerkiksi passiivin yleinen tulkinta on, että sen takana on joku ehkä hämäräpiirteinen piileskelijä. Tämä tulkinta tulee etsimättä mieleen, jos kuvauksen kohteena on hallinnon tekstiä, lehtitekstiä tai poliittista kirjoittelua, koska lukijalla tai jopa tutkijalla voi olla ennako-odotuksia siitä, mitä hän aikoo tutkimuksessaan löytää. Passiivin monikäyttöisyys käy ilmi, jos katsomme vaikka seuraavia esimerkkejä: *Eipäs nyt kiihdytä. Milloin tässä talossa oikein syödään? Kuten edellisessä jaksossa todettiin . . . Suomessa juodaan paljon kahvia. Tarkastellaanpas seuraavaa esimerkkiä.*

Kielellisten rakenteiden tarkastelussa keskeinen on ajatus valinnasta. Kirjoittajalla ja puhujalla on käytössään suuri määrä kielen ilmaisuvaroja, teksteissä on kuitenkin vain osa niistä käytössä. Miksi ja millä perusteella juuri tämä osa? Millaisia vaihtoehtoja kirjoittajalla olisi tekstinsä rakentamiseen, millaisia merkityksiä kirjoittaja tulisi ilmaisseeksi toisilla valinnoilla? Nämä kysymykset ohjaavat

näkemään, millainen funktio valituilla ilmauksilla on kontekstissaan. Valinnat eivät aina ole fyysisten kirjoittajien tietoisia valintoja, vaan moni valinta on perusteiltaan näkymätön: ilmaus tulee valitukseksi itsestäänselvyyttään, sillä se tuntuu muistuttavan maailmaa sellaisenaan. Valinta on valinta siinäkin tapauksessa, ettei ole näkyvässä vaihtoehtoa ilmaista asiaa toisin.

Vaikka metafunktioita on analyysissä hyvä tarkastella erillään, on syytä pitää mielessä, että kaikilla kielen ilmauksilla on yhtä aikaa tehtävä kaikkien metafunktioiden ilmaisemisessa. Edellä olevat passiiviesimerkit viittaavat tietynlaisiin prosesseihin (*ei kiihdytä, tarkastellaan, juodaan*). Ne viittaavat myös ryhmiin, joiden tarkkarajaisuus, tunnettuus tai epämääräisyys on sidoksissa tekstilajiin. Ilmauksessa *Eipäs nyt kiihdytä* todennäköisesti viitataan ryhmään, joka on paikalla, eikä puhuja sisällytä itseään tähän ryhmään. Esimerkissä *Kuten edellisessä jaksossa todettiin* viitattaneen nimenomaan yhteen ihmiseen, toteajaan. Tämä analyysi koskee ideationaalista metafunktiota. Interpersoonaisen metafunktion näkökulmasta esimerkit osoittavat puhujan ja kuulijan (tekstissä olevien puhujien ja kuulijoiden) rooleja ja keskinäisiä suhteita. Se, joka kieltää muita kiihtymästä, ei kohdista sanottavaansa imperatiivilla (*Älkää kiihtykö*) vaan viittaa joukkoon ja kieltoon sovinnollisemmin. Itseensä viittava puhuja tai kirjoittaja taas häivyttää passiivin avulla oman persoonansa pois tekstistä ja tuo tekstiin me-henkeä, korostuksen, jossa kirjoittaja on lukijan kanssa yhdessä toteamassa erilaisia asioita.

Tekstuaalisen metafunktion analyysissä voidaan tarkastella vielä esimerkkitekstiä moderneista patriarkoista. Näytteen teksti rakentuu kerronnasta ja sitaateista. Mikä on sitaatin asema? Mitä tapahtuisi, jos siteeraamisen sijasta olisikin referoitu puhujan käsitystä? Sitaatin käyttö tuo tekstiin autenttisuuden tunnun, olkoonkin, että tutkijan puhe kuulostaa kovin kirjallistyylliseltä, eikä juuri lainkaan puhemaiselta niin kuin suoran sitaatin olettaisi olevan. Sitaatin muoto on merkityksellinen: on ilmeisen voimakas kulttuurinen kon-

ventio esitellä tutkijoiden ja asiantuntijoiden puhetta yleiskielisesti ja korrekteja lauseita muotoillen. Yhtä lailla on kulttuurinen konventio kuvata katuhaastattelussa ihmisten puhe puhekieliseksi ja fragmentaariseksi. Katuhaastateltaviin myös viitataan toisin, esim. *Heini*, 32; *Kari*; *Ilosen Topi Iisalmesta*; *Eeva Keränen*. Lehtitekstissä tutkijaan viitataan käyttäen koko nimeä ja vieläpä titteliä, vaikka tilapäistäkin. Tämä luo kuvaa asiantuntijuudesta ja asiallisesta tekstistä sekä arvostavasta suhtautumisesta tieteenharjoittajiin ja esitelmänpitäjiin.

Tekstin merkitykseen saa paremmin näkymiä, jos katsoo kielen keinoja siitä näkökulmasta, miten ne luovat merkitystä, eikä niin päin, että tietyissä teksteissä käytetään tiettyjä keinoja. 'Asiatekstisyys' esimerkiksi ei sinänsä ole maailmassa valmiina olemassa, vaan se syntyy kullakin kirjoituskerralla uudelleen. Asiatekstisyys on kulttuurinen *tulkintakategoria*, jonka avulla tekstejä tuotetaan ja luetaan. Se muuttuu ajasta toiseen, ja siinä on erilaisia variantteja. Asiatekstiä tuotetaan, samoin kuin tuotetaan viihdetekstiä, neutraaliutta, tunteenomaisuutta valitsemalla sopivasti sanoja, lauseita, typografisia keinoja. Tässä on yksi systeemis-funktionaalisen tarkastelun ytimistä: systeemit, kielen järjestelmät, joiden avulla kieltä käytetään, eivät ole staattisina ja pysyvinä rakenteina olemassa, vaan ne saavat olomuotonsa kussakin tekstissä ja esiintymässä. Näin kukin tekstiesiintymä ja kielenkäyttökerta luovat kielen järjestelmää, vahvistavat ja muuttavat sitä. Systeemi on jatkuvasti liikkeessä. Systemaattisuus on kuitenkin olemassa, koska vain sen turvin lukija tai kuulija pystyy tulkitsemaan tekstien merkityksiä.

Systeemit ovat toisaalta kielisysteemeitä, kuten taivutus, lauseenmuodostus, sanajärjestys ja sananjohto. Toisaalta ne ovat kielen keinoin ilmeneviä ja muuntuvia kulttuurisia merkityssysteemeitä, kuten diskurssit, tekstilajit ja niiden käyttötavat, yhteisön tavat toimia teksteillä. Systeemis-funktionaalisisessa tekstien analyysissä tarkastellaan kaikkia näitä systeemeitä ja selvitetään, millaisia valin-

toja kussakin systeemissä tehdään ja mikä on kunkin valinnan yhteys merkityksiin.

3 TEKSTI EI ELÄ TYHJÄSSÄ

Tekstintutkimuksessa tarkastellaan elävästä elämästä poimittuja tekstejä. Aineiston autenttisuus ja todellisuus ovat tutkimusalan välttämättömiä edellytyksiä. Tämä ei sulje pois provosoituja ja teetettyjä tekstejä, esimerkiksi haastatteluvastauksia. Vaikka havainnollistamismielessä voidaankin ilmiöitä esitellä keksittyjen ja keinoitekoisten esimerkkien turvin, varsinaisessa tutkimuksessa nojatuoli-lingvistiikalla on aineistokysymyksessä vain vähän käyttöä. Tutkija ei siis tuota aineistoa testatakseen vaikkapa koheesiokeinojen esiintyvyyttä tai ominaisuuksia. Tekstintutkijalle kaikki muut tekstit ovat aitoja ja autenttisia ja siten aineistoksi kelpaavia, kunhan niihin asetetaan sopiva kysymys.

Aidot tekstit esiintyvät jossakin tilanteessa ja yhteydessä, olkoonkin että tuo tilanne ja yhteys voivat olla huomattavankin mutkikkaita tunnistettaviksi: uudelleen julkaistujen vanhojen dokumenttien esiintymisyhteys on toisenlainen kuin ensimmäistä kertaa ilmesytyvien tekstien. Konteksteja on monenlaisia ja monella tavalla määräytyviä. On kirjoittajan konteksti, on lukijan konteksti, on tekstiin kirjoittava konteksti, on tekstin konkreettinen esiintymisyhteys ja varmaan muutama muukin.

Ääripäät kontekstien kuvauksessa ovat selvä jako tekstiin ja kontekstiin ja toisaalta tekstin ja kontekstin sulauma, jossa toista ei ole ilman toista. Ne, jotka katsovat kontekstin olevan tekstistä riippumaton ja erillinen, tulkitsevat konteksteiksi konkreettisia esiintymisympäristöjä. Tässä mallissa teksti on omansa, ja konteksti kuvataan luettelemalla tekstin ulkopuolelta piirteitä, esiintymispaikka, aika, fyysiset olosuhteet, muut tapahtumat, tiedot kirjoittajasta jne.

Sananvalinnoistani lienee jo käynyt selväksi, etten pidä näin kaava-
maista kontekstien kuvausta riittävänä. Se on suorastaan harhaanjohta-
tava, sillä siinä esiintymisympäristöt ominaisuuksineen otetaan
annettuina, ja vähälle pohdinnalle saattaa jäädä se, mikä yhteys
näillä tekstiin. Voitaisiinko näillä peräti spekuloida loputtomiin
vilkaisemattakaan itse tekstiin?

Kontekstina on tarkasteltu konkreettista aikaan ja paikkaan
sidoksissa olevaa esiintymää. Pelkkä naiivi empirismi ei kuitenkaan
auta kuvaamaan ja tulkitsemaan kontekstia. Onko esimerkkitekstim-
me (1) kontekstia muu sanomalehti tai lehden sivu, jossa juttu esiin-
tyy? Onko kontekstia lehden toimitus toimituskäytänteineen? Onko
kontekstia sen päivän uutisanti eri medioissa? Onko kontekstia histo-
riallinen aika ja paikka, jossa lehti tehdään? Vai se jossa sitä lue-
taan? Onko kontekstia tutkimus ja tasa-arvokeskustelu, johon kirjoin-
tus liittyy? Vai kaikki tämä? (Kontekstin kuvauksesta ks. Karvonen
1995: 30–33, ja tästä esitetty arvio, Kalliokoski 1997.)

Konteksteja on useanlaisia. Näiden erotteluun havainnollisimpia
välineitä antavat Lemke (1990) ja Simpson (1993). Lemken mukaan
tekstin konteksti on toinen teksti. Simpson puolestaan pitää tekstin
kontekstina ideologiaa.

Lemke ryhmittelee tekstin kontekstina olevat tekstit kolmeen
ryhmään: tekstit, joiden kanssa teksti käsittelee samaa aihepiiriä,
tekstit, joiden kanssa teksti on samanlainen, ja tekstit, joiden kanssa
teksti esiintyy samassa yhteydessä. Tästä saa kaksi yleistystä. Ensini-
kin konteksti ilmenee intertekstuaalisuutena ja interdiskursiivisuu-
tena, tekstien ja merkitysten välisenä yhteytenä. Toiseksi tekstien
konteksteja on syytä tarkastella metafunktiottain.

Sama aihepiiri yhdistää ideationaaliselta kannalta tekstit toisiinsa.
Esimerkkinä oleva isyyttä käsittelevä teksti liittyy vanhemmuut-
ta, perheitä ja sukupuolirooleja käsitteleviin teksteihin, olivatpa
nämä tieteellisiä, uskonnollisia, kaunokirjallisia, lehtitekstejä, arki-
sia, poleemisia tai mitä tahansa. Yhteys näihin toisiin teksteihin voi

olla näkyvä, kuten näytteessä, jossa puhuja tulkitsee ja referoi toisten tutkijoiden puheita viittaamalla niihin eksplisiittisesti. Tekstin kirjoittaja selostaa ensinnäkin muualta kuulemaansa puhetta, sekä Huttusen puhetta. Lisäksi Huttunen referoi sitaatissan muiden puhetta.

“Yhdysvalloissa tällainen perinteisiä arvoja korostava isäliike on jo nousussa. Siellä "lupauksenpitäjien" kokouksiin osallistuu satoja tuhansia isäiä.

Huttunen on huomannut vastaavia painotuksia Suomessakin psykoanalyttisesti suuntautuneiden lapsipsykiatrien ja kirkkoon sidoksissa olevien perheterapeuttien puheissa.

Heidän mielestään isyys ja äitiys eroavat selvästi ja funktionaalisesti toisistaan: äidillä ja isällä on eri tehtävät ja erilaiset merkitykset lapselle, Huttunen eritteli Tampereella viikonloppuna pidetyillä valtakunnallisilla miespäivillä.”

Yhteys toisiin teksteihin voi olla myös näkymätön, kuten esimerkkitekstissä viittaus "lupauksenpitäjien" koulukuntaan. "Lupauksenpitäjät" esitetään annettuna, ja ilmauksen avulla viitataan entuudestaan tuttuihin tai tutuiksi oletettaviin ilmiöihin. Teksti liittyy sananvalinnan ansiosta aiempiin teksteihin, joissa puhutaan tämän merkitysjärjestelmän (diskurssin) tapaan perheestä, sukupuolesta yms. Lupauksenpitäjät esitellään teemaosassa, jolloin tekstiin konstruoituu oletus siitä, että lupauksenpitäjien yhteisö on lukijalle tuttu. Vaikka näin ei olisikaan, lukija hyväksyy tämän tuttuuden tekstin maailmassa olevaksi. Teksti luo kontekstikseen yhteyksiä muihin teksteihin yhtä lailla kuin nojautuu niihin.

Toiseksi teksti yhdistyy niihin teksteihin, joiden kanssa se jakaa samanlaisen esitystavan. Esimerkkiteksti on samanlainen muiden uutistekstien ja esitelmäselostusten kanssa. Tämä yhteys näkyy tekstin hahmossa, esimerkiksi vakiintuneessa tavassa kirjoittaa otsikoita, kappaleita ja sitaatteja. Esitystavan samanlaisuus yhdistää näytetekstin muihin kirjallistyyliisiin, termivaltaisiin teksteihin. Kontekstiksi eivät tule pakinat tai sarjakuvat vaan vakavamieliset ja

asialliset selostukset, käsittelivätpä ne säteilyä, miehen roolia tai rahamarkkinoita.

Kolmanneksi tekstin kontekstiksi tulevat ne tekstit, joiden kansa teksti esiintyy samassa yhteydessä. Yhteys voi olla konkreettinen, esimerkiksi lehden sivu. Huttusen esitelmän selostus saa merkitystään muista saman sivun jutuista. Sen tulkinta on erilainen sen mukaan, onko se taitettu aukeaman pääjutuksi vai pieneksi kapeaksi, tilkkeen näköiseksi jutuksi, vaikka itse juttu olisi joka sanaa myöten samanlainen. Esiintymisen mukainen yhteys syntyy myös lehtijutun ja sen tulkinnassa läsnä olevien juttujen välille. Lukija tuo omia kokemuksiaan ja tietojaan, niin aihepiiriä koskevia, lehteä tai lehtitaloa koskevia, tutkijoita ja tutkimusta koskevia tietoja. Nämä ovat yhtä lailla kontekstia, tilanteisia intertekstejä, jotka ohjaavat tekstin tulkintaa.

Kontekstissa olevien tekstien ja diskurssien turvin kukin teksti asettuu osaksi laajaa tekstiverkkoa, joka ohjaa sen tulkintaa ja antaa tulkittavalle merkitystä. Simpson (1993: 5–8) laajentaa tämän verkon kirjassaan ideologiaksi, kulttuurisiksi toiminta- ja uskomusjärjestelmiksi ja ajatustavoiksi, jotka ohjaavat merkitysten tuottamista. Kuvaus on hyvä askel eteenpäin, vaikka metodien valinnassa se onkin tutkijalle liian laava ja yleinen.

Edellä esittämäni perusteella voi päätellä, että konteksti löytyy teksteistä analysoimalla näiden yhteyksiä toisiin teksteihin ja asemaa tekstiketjuissa ja -verkoissa (Duranti ja Goodwin 1992). Yhdessä mielessä näin onkin. Kontekstit eivät ole valmiina, ja olisi harhaanjohtavaa olettaa kiinteitä konteksteja, esimerkiksi aikakauden tukipilareita tai historiallisia tapahtumia. Ei myöskään ole ongelmatonta käyttää kiinteinä kontekstipiirteinä sosiologisia muuttujia, sukupuoliä (miehen/naisen kirjoittama juttu), ikää, koulutustaustaa tms. Nämä niin ikään konstruoituvat teksteissä. Jos otamme ne tulkinnan lähtökohdiksi kontekstin piirteinä, tulokset ovat helposti kehämäisiä: miehen kirjoittaman tekstin piirteiden aletaan olettaa johtuvan kir-

joittajan sukupuolesta. Konteksti on samalla lailla analyysin tulos kuin tekstin muukin merkitys.

Kontekstit ovat moniulotteisia myös siksi, etteivät ne pysy samana. Kun lehtiteksti luetaan tuoreeltaan, sen konteksti on erilainen kuin jos se luetaan kahden vuoden kuluttua, jolloin aihepiiristä, tutkijasta, tutkimuksesta on tullut uutta tietoa ja uusia tekstejä. Tällöin tekstien katsotaan rekontekstuaalistuvan, esiintyvän uudessa kontekstissa ja saavan merkityksiä uudesta kontekstistaan. Uudelleen kontekstuaalistuminen on tuttu ilmiö esimerkiksi leikekirjan tekijöille: lehdessä juttu on juttu muiden samanaiheisten joukossa, mutta sen merkitys on uudenlainen, kun se liitetään vaikkapa jostakusta henkilöstä kertovaan leikekirjaan. Missikilpailusta kertova teksti – asiallinenkin – muuttuu ironiseksi, kun vierelle leikataan teksti koiranäyttelystä. Mitä teksteille tapahtuu, kun tutkija tutkimustarkoituksessa leikkaa aineistoksi otoksen tekstejä ja muodostaa itselleen suljetun tutkimuskorpuksen? Entä mitä tapahtuu ylioppilas-kirjoitusten äidinkielen kokeessa, jossa tehtävävihkoon on koottu aitoja tekstejä ja kokelaita pyydetään analysoimaan tekstien merkityksiä? Tekstit ovat kyllä autenttisia, mutta tämä uuskonteksti on saattanut luoda niille uusia merkityksiä.

Kontekstien ja *uuskontekstien* analyysi on olennainen osa tekstien merkitystä ja sitä merkitysjärjestelmää, jonka turvin kielenpuhujat teksteillä toimivat. Jos konteksteina pidetään toisia tekstejä ja kulttuurisia käytänteitä ja merkityksiä, on kontekstien kuvaus menetelmiltään samanlaista kuin tekstin merkitystenkin kuvaus ja tulkinta. Molemmat ovat sidoksissa tekstiin ja tekstissä esiintyvien kielenpiirteiden kuvaukseen, ja molempien kuvauksessa tulkinnot on voitava perustella sillä, mitä tekstissä on näkyvissä.

Koska tekstien konteksteja on useita, ei ole olemassa oikeaa tai alkuperäistä ympäristöä, ei siten myöskään yhtä oikeaa tai tyypillistä tulkintaa. Tulkintojen useus ja erilaisuus ei kuitenkaan johda siihen, että ”kaikki kävisi”. Tutkijan odotetaan merkitysten analyysillä

osoittavan, millaisia tulkintoja kustakin tekstistä on esitettävissä ja miten nuo tulkinnat ovat kytköksissä tekstissä näkyviin kielellisiin ratkaisuihin ja niistä avautuviin interteksteihin ja konteksteihin. Monien tulkintojen etsintä ja analyysi ei luonnollisestikaan oikeuta väittämään tulkintoja kirjoittajan tarkoittamiksi vaan ainoastaan tekstin mahdollistamiksi lukutavoiksi. Tätä taustaa vasten on hyvä pohdiskella arkisia kiistoja siitä, onko joku loukannut tekstillään toista: tekstistä voi loukkaantua, vaikka tämä ei olisi ollut tarkoituksenakaan, jos lukija yhdistää tekstin sopivaan intertekstiin, sopivaan kontekstiin.

Samoin tulkinnat tekstin sävystä ovat kiinnostavia osoituksia kontekstien olemassaolosta. Väittämä “Tekstissä ei ole kieltolauseita” voi tulla tulkituksi arvosteluksi, jos piilotekstiksi oletetaan velvoittava väittämä “Teksteissä on oltava kieltolauseita”. Tällöin tulkitsija pääsee kysymään “miksi pitäisi olla”, siinäkin tapauksessa että alkuperäistä tekstiä ei olisi tarkoitettu arvoväittämäksi vaan deskriptioksi. Jos tulkitsijan kontekstioletus olisikin modaalisuudeltaan toisenlainen väittämä, kuvaus “Teksteissä on yleensä kieltolauseita”, tulkinta olisi toisenlainen. Tämä kontekstien tarkastelu teksteinä, joissa on kaikkia teksteille tyypillisiä piirteitä, mm. vuorovai-
kutusta ja kohteliaisuutta, on tarpeen mahdollisten tulkintojen analyysissä. Olisipa sen kiistattomat hyödyt osoitettavissa kaikessa ihmisviestien käsittelyssä arkista perhe- ja työelämää myöten, ei vain akateemisessa analyysissä.

4 ONGELMANASETTELU, ANALYYSI JA TULKINTA

Tekstintutkimus voi motivoitua kahta kautta. Voidaan kysyä, miten kieli toimii merkitysten tuottamisessa, tai voidaan kysyä, millaisia merkityksiä tietyissä tilanteissa tuotetaan ja miten. Tekstintutkimuksen kysymyksenasettelut voivat olla monipuolisia. Aina tekstintutki-

mus ei ota tarkastellakseen 'koko' tekstiä. Voidaan kysyä yksittäistä kielen piirrettä: miten rinnastusta käytetään tekstissä (patriarkka ja apuri-isä, äiti ja isä, tehtävät ja merkitykset)? Voidaan myös kysyä jotakin tiettyä funktiota: miten referointia käytetään yleensä tai esimerkiksi lehtijutussa? Voidaan myös kysyä yksittäistä merkitystä: miten perhesuhteita nimetään tai miten niiden merkitys syntyy tekstissä? Voidaan myös kysyä, miten yksittäinen lehtijuttu saa merkityksensä: miten miespäivistä raportoidaan, millaisia merkityksiä jutussa on ja millaisin keinoin nämä tuotetaan? Vielä näkökulmaa voidaan laajentaa: miten tietty lehtijuttutyyppi muodostaa merkityksiä, esimerkiksi päiväkohtaiseen raportointiin perustuvat lehtijutut? Voidaan myös kysyä, millaisia merkityksiä isyydestä tuotetaan.

Ongelmanasettelun kannalta aineiston rajaaminen on olennainen. Aineistoksi rajataan usein jonkin luonnolliselta näyttävän kategorian edustajia. Tämä kategorian luonnollisuus on kuitenkin vain esiteoreettinen oletus, eikä ehkä tutkimuksen kannalta validi. Onko oppikirjagenre yhtenäinen genre, niin että sen edustajia voidaan valita aineistoksi ja esittää kysymyksiä oppikirjagenrestä? Tällainen tutkimus väistämättä tuo tuloksia oppikirjagenrestä – totta ihmeessä tuo, kun sitä kerran kysyttiin. Genrekuvauksen pitäisi kuitenkin olla tutkimuksen tulos, eikä sen lähtökohta. Tutkimuksessa on syytä selvittää, millaisiin oletuksiin tutkija on ennalta sitoutunut. Edellä esitelty genreharha voidaan välttää, jos tutkija kuvaa kunkin tekstin erikseen, jolloin tulokset kuvaavat yksittäisiä tekstejä, ja vasta lopuksi yleistyksin lähestytään lajia ja luokkaa. Samoin muutosten kysyminen auttaa näkemään muutoksia. Tutkimus lehtitekstin oleuksesta nyt ja sata vuotta sitten on erilainen tutkimus, jos kysytään, miten lehtiteksti on muuttunut sadassa vuodessa. Jos taas kysytään, millä tavoin lehtiteksti on erottunut muista teksteistä eri aikoina, löydetään erilaisia piirteitä, vaikka aineisto olisi sama. Tätä kysymysten vaikutusta kuvaukseen pohdiskelee Cameron teoksessaan *Kieli ja sukupuoli* (1996).

Tekstien kuvausta ei voida perustaa tekstien ulkopuolisille oletuksille. On totta, että kirjoittajilla on intentionsa, mieltymyksensä, luonteensa ja heikkoutensa, mutta jos nämä otetaan lähtökohdaksi ongelmanasettelussa (esim. "Miten toimittajan kyynisyys näkyy haastattelussa?"), saadaan vastauksia juuri siihen, mitä kysytään, ei ehkä siihen, mitä merkityksiä ja millä keinoin tekstissä tuotetaan. Intentiot ja tavoitteet kirjautuvat tekstiin, ja niitä tulee analysoida tekstin näkökulmasta, muutoin nämä eivät ole olennaisia kontekstipiirteitä tekstile.

Oletetut intentiot voivat olla yksi tekstien uuskonteksteista, lukijan tuomia kontekstipiirteitä, intertekstejä, joiden turvin tekstin merkitystä tulkitaan. Jos tutkija haluaa merkitysten analyysissä ja tulkinnassa vedota kirjoittajan taustaan, hän voi toki sen tehdä rekonkstuuaalistaen tekstin ja tuoden tutkittavan tekstin rinnalle muita tekstejä ja merkitysjärjestelmiä. Tällöin tulkintaratkaisu tulee eksplikoیدا kuitenkin käyttäen hyväksi tekstissä näkyviä kielenaineiksia, muutoinhan tutkimus jää sattumanvaraiseksi. Millä tavoin tällaiset taustatiedot, esimerkiksi toimittajan kyynisyys tai lehden puolueellisuus tai naisvihamielisyyys dokumentoidaan? Olettamalla, että kaikkien tämän tietävät? Vaarana on, että inhimillinen tutkija hakee intuitiollaan legitimaatiota. Tämän tunnistaminen on jo askel parempaan, vaikka tutkija ei pääse intentioistaan niin kuin eivät aineistoja tuottavat kirjoittajatkaan. Jos lehden linjausta pidetään kontekstipiirteinä, pitäisi pystyä kuvaamaan, miten tämä konteksti näkyy tekstissä. Toisaalta onko "lehden linja" tai muu tekstinulkoinen konteksti pysyvänä luomuksena olemassa? Eikö sekin saa olomuotonsa yksittäisten juttujen kautta?

Tekstien kuvaus lähtee yleensä kielellisestä lähiluvusta. Järjestelmällinen analyysi on paikallaan, sillä muutoin tutkija hyppelee mieltymystensä mukaan metaforasta metaforaan tai nominaalistuksesta nominaalistukseen. Ennakko-oletusten ja tekstiä koskevien tulkintojen tunnistaminen on vaikeaa. Tästä syystä aineistoa on

lähestyttävä mahdollisimman armottomasti. Modaalisuutta ei ole vain niissä lauseissa, joissa on sovelias apuverbi (*saattaa, voi, täytyy*) tai adverbi (*ehkä, kenties*), vaan kaikissa lauseissa on modaalisuuden kannalta relevantteja valintoja. Nimeäminen ei ole kiinnostavaa vain silloin, kun käytetään kohosteista ilmausta, vaikkapa asiatekstissä uudissanaa tai toisesta tyylistä lainattua ilmausta. Kaikissa lauseissa nimetään tarkoitteita ja prosesseja, joten jokaisen lauseen kuvaus on tarpeen. Ja niin edelleen.

Kielen keinojen kuvaus kielioppisysteemien kannalta on aina paikallaan. Tämä vaatii koherenttia kieliopin kuvausta ja aparaattia. Useat tekstintutkijat valikoivat menetelmikseen systeemifunktionaalisen kieliopin ja fennistit mm. perinteisen fennistiikan menetelmiä, mikä sinänsä käy päinsä, jos molempia käytetään kattavasti. Mahdollista luonnollisesti on, että menetelmää vaihdetaan aina, kun on tarve saada tietynlainen tulos esiin, eli sinänsä käyttökelpoista ja hyödyllistä eklektistä tutkimusmenetelmää ohjaakin tietynlainen tutkijapositio. Tutkijan olisi mahdollisimman pitkälle pystyttävä valaisemaan valintojensa perusteita, mikä lisäisi analyysien luotettavuutta. Kiinnostava pohdinnan aihe on esimerkiksi se, että fennistisessä tekstintutkimuksessa on usein suuri paino morfologialla ja morfosyntaksilla, mutta ei niinkään virkerajan yli ulottuvilla retorikan keinoilla. Johtuuko painotus siitä, että morfologian ja syntaksin alalla välineitä on saatavissa runsaasti tutkimusperinteen painotuksen vuoksi? Kävisi parodiasta pitää painotusta tekstin ja kielen kannalta luonnollisena ja itsestäänselvänä. Jos malleja ja menetelmiä valikoidaan, on syytä katsoa kukin ilmiö, vaikkapa lausetyypit yhden mallin mukaan, esim. systeemifunktionaalisen kieliopin prosessityyppien mukaan. Jos lauseita haluaa katsoa vielä Setälän kieliopin lauseenjäsenensoppien mukaan, senkin voi tehdä, jos katsoo rinnakkaisen analyysin valaisevan aineistoa ja sen pohjalta muotoiltua kysymystä paremmin.

Kieliopillisen ja leksikaalisen keinoston kuvaus on hyvä lähtökohta tekstien tutkimukselle. Seuraavina laajenevina kehinä ovat tekstisysteemin kuvaus: millaisin retorisin ja arkkitehtonisin keinoin teksti rakentuu, miten osien yhteenkuuluvuus ilmenee jne. Nämä hyödyntävät toki kieliopin keinoja, joten jälleen sanaston, pronomien, viittausten, aikamuotojen ja sidosilmausten analyysi on hyödyksi.

Tekstiä laajempi kehä on sosiaalisten ja kulttuuristen käytänteiden kuvaus: miten teksti asettuu ympäristöönsä, millaisia merkityksiä liittyy siihen, että teksti ylipäättään on olemassa, millainen tehtävä tekstillä on. Tämän kaiken kuvaaminen edellyttää monitieteisiä työkaluja ja kielen funktionaalisuuden erittelyä. Tekstintutkijat ovat astuneet maailmalle monitieteisten ongelmien pariin ja alkaneet analysoida oppimista, arvomaailmaa, tasa-arvoa, politiikkaa, kaupankäyntiä, johtamistaitoa jne. Kaikki tämä edistää luonnollisesti ymmärrystä niin kielestä kuin tekstikäytännöistäänkin. Yhtä lailla se on arvokas lisä näiden kielenulkoisten ilmiöiden tutkimuksessa. Ongelmanasettelut hiovat kuvausmenetelmiä ja kyseenalaistavat teorianmuodostusta. Toivon mukaan niiden pitäisi myös avartaa käsitystä näistä oletetuista reaalimaailman kategorioista ja instituutioista ja osoittaa kielenkäytön merkitystä ihmisten elämässä ja toiminnassa.

5 LOPUKSI

Tässä artikkelissa olen toisaalta intoillut sen puolesta, että tekstintutkimus on oiva väline kuvata maailmaa ja sitä, millaiseksi se kielen keinoin on kulttuurissamme rakentunut. Olen myös korostanut tulkintojen tekstilähtöisyyttä ja sitä, että tuloksia tulee aina soveltaa ennen muuta kieleen ja kielijärjestelmän tuottamiin merkityksiin. Tekstintutkimuksen käyttökelpoisuus laajenee, jos tutkija malttaa

pysyä lestissään ja muistaa, että tuloksia manipuloivin interteksti on tutkija itse.

Koska tekstintutkimus on monialaista ja käyttökelpoista useassa yhteydessä, on odotuksenmukaista, että tekstintutkijoita tai kielentutkijoita laajemminkin tarvitaan avustajiksi useaan hankkeeseen. Tämä on enimmäkseen hyödyksi kaikille osapuolille. Tekstintutkijoiden ei kuitenkaan ole mielekästä asettua vain avustajan rooliin, vaikka tätä helposti tarjoillaankin. Poliitikantutkija jopa väittää muiden tutkijoiden jatkavan siitä, mihin kielentutkijat lopettavat (Palonen 1997). Vaikka tekstit ovat tulleet monin paikoin keinoksi tutkia todellisuutta, eivät käyttäytymis- tai yhteiskuntatieteet ole ottaneet tehtäväkseen tutkia tekstejä ja tekstiä vaan tekstien representoimaa maailmaa, eivätkä aina representaatiota tekstin sisäisenä ilmiönä vaan sitä maailmaa, johon tekstissä viitataan. Tekstintutkijat puolestaan hyötyvät näistä tieteenaloista, sillä niiden turvin keskustelu tekstien konteksteista, tekstien merkityksistä yhteiskunnassa ja laajemmin ihmisten toiminnan välineenä käy vivahteikkaammaksi, eikä yhteiskuntaa, sosiaalista toimintaa, vuorovaikutusta tai valtaa tarvitse käsitellä yhtenä kimpaleena.

Tekstintutkimuksen sovelluksia nykyinen koulutuksen ja tekstintuotannon yhteiskunta tarvitsee yhä enemmän. Tämä johtaa tieteidenväliseen teorianmuodostukseen, mikä ilman muuta rikastuttaa tieteiden työnjakoa. Toivottavasti tämä sovellusten runsaus ei saa unohtamaan sitä, että lingvistiksessä tekstintutkimuksessa tarvitaan myös perustutkimusta, jonka keskeisin tavoite on selvittää, miten kielellä luodaan merkityksiä.

KIRJALLISUUS

Berger, P.L. & T. Luckmann 1994. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Suom. ja toim. Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.

- Cameron, D. 1996. *Kieli ja sukupuoli*. Suom. Riitta Oittinen ja työryhmä. Tampere: Vastapaino.
- Duranti, A. & C. Goodwin 1992. Rethinking context: Introduction. Teoksessa A. Duranti & C. Goodwin (toim.), *Rethinking context*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K. 1985. Dimensions of discourse analysis: Grammar. Teoksessa T. van Dijk (toim.), *Handbook of discourse analysis*, London: Academic Press.
- Harris, Roy 1995. *Signs of writing*. London: Routledge.
- Heikkinen, V. 1999. Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. Helsinki: SKS.
- Jokinen, A., K. Juhila & E. Suoninen 1993. *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Kalliokoski, J. 1997. Tekstistä toimintaan, *Virittäjä* 100, 599–605.
- Karvonen, P. 1995. *Oppikirjateksti toimintana*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Klein, J. Thompson 1990. *Interdisciplinarity: History, theory, and practice*. Detroit: Wayne State University Press.
- Kress, G. 1997. *Before writing: Rethinking the ways to literacy*. London: Routledge.
- Kress, G. & T. van Leeuwen 1996. *Reading images*. London: Routledge.
- Lemke, J. 1990. *Talking science: Language, learning and values*. Norwood, NJ: Ablex.
- Luukka, M.-R. 1996. Seminaari – luokahuoneviestintää vai ryhmäkeskustelua? Teoksessa L. Laurinen, M.-R. Luukka & K. Sajavaara (toim.), *Seminaaridiskurssi – diskursseja seminaarista*, Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto, 39–84.
- Palonen, K. 1988. *Tekstistä politiikkaan*. Tampere: Vastapaino.
- Simpson, P. 1993. *Language, ideology, and point of view*. London: Routledge.
- Vattimo, G. 1994. *Läpinäkyvä yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Wiio, O.A. 1973. *Ymmärretäänkö sanomasi*. Helsinki: Weilin & Göös.
- Aiheesta enemmän**
- Bassnett, S. 1995. *Tekstistä toiseen*. Suom. ja toim. Riitta Oittinen ja työryhmä. Tampere: Vastapaino.
- Lee, D. 1992. *Competing discourses: Perspective and ideology in language*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K. 1978. *Language as social semiotic*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. & J. Martin 1993. *Writing science*. London: Falmer Press.
- Hasan, R. 1996. *Ways of saying, ways of meaning*. Sydney: Cassell.
- Hodge, R. & G. Kress 1993. *Language as ideology*. London: Routledge.
- Kalliokoski, J. (toim.) 1996. *Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä*. Kieli 9. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Mauranen, A. 1993. *Cultural differences in academic writing*. Berlin: Peter Lang.
- Saukkonen, P. 1984. *Mistä tyyli syntyy?* Helsinki: WSOY.
- Vološinov, V. 1990. *Kielen dialogisuus*. Suom. Tapani Laine. Tampere: Vastapaino.

KRIITTINEN DISKURSSINTUTKIMUS

Sari Pietikäinen

Kielen merkitys on kasvanut nyky-yhteiskunnassa. Kieltä käytetään päätöksenteon ja politiikan välineenä, ja yhä useammat elämänalueet tulevat esiin tiedotusvälineiden välittämänä tai vähintäänkin ovat alttiina niiden vaikutuksille. Kielen medioitu luonne tuo mukanaan toisaalta taloudellisia näkökulmia, toisaalta laajempia globalisoinnin prosesseja. Kielestä on tavallaan tullut haluttua pääomaa (Bourdieu 1988), jota pyritään kontrolloimaan, ohjaamaan, manipuloimaan ja saamaan hallintaan. Kielestä on tullut poliittinen areena, tapahtumapaikka, jossa yhteiskunnallisia tapahtumia ja toimijoita tuodaan esiin, merkityksellistetään tai jätetään sivuun. Niinpä termi *lingvistinen käänne* ei tarkoita pelkästään kielen keskeisyyden korostumista eri tieteenalojen teorioissa, vaan se viittaa myös laajempaan yhteiskunnalliseen muutokseen, jossa kielellä on keskeinen asema.

Kielenkäytön tutkimus on laaja ja moniin tieteenaloihin ulottuva tutkimusalue (ks. esim. van Dijk 1997), ja sen käsitteistö muodostaa varsinaisen viidakon. Erityisesti diskurssin ja diskurssianalyysin merkitykset vaihtelevat tieteenalojen sisälläkin. *Kriittinen diskurs-*

sianalyysi on puolestaan yksi viimeaikaisimmista diskurssianalyysin versioista, joka yhdistää viitekehyksessään sekä kielitieteellisen että yhteiskuntatieteellisen diskurssin tutkimuksen näkemyksiä.

Yhteistä kielitieteellisen diskurssin tutkimuksen kanssa kriittisellä diskurssianalyysillä on se, että molempien mielenkiinnon kohteena on kielenkäyttö. Molemmat analysoivat puhuttua ja kirjoitettua kieltä käyttötilanteissaan kielen teorioita ja lingvistisiä analyysiluokkia hyödyntäen. Kielenkäyttöön sen laajassa merkityksessä on viitattu termillä *diskurssi*, kun taas sen lingvistisistä realisoitumista, yhtäläisesti puhutusta kuin kirjoitetusta kielestä, on käytetty termiä *teksti*. Kuten useimmat kielitieteelliset diskurssianalyysin sovellukset, myös kriittinen diskurssianalyysi on kiinnostunut tekstin tuottamisen ja vastaanottamisen prosesseista, tekstin sosiokulttuurisista piirteistä ja yleisemmästä organisoitumisesta. (Kress 1990, Fairclough & Wodak 1997.)

Yhteiskuntatieteiden diskurssin tutkimuksen kanssa kriittinen diskurssianalyysi jakaa näkemyksen diskurssista tapana hahmottaa ja jäsentää maailmaa. Erytisen vaikutusvaltainen on ollut Foucaultin (1981) näkemys diskurssin *konstruktivisesta luonteesta* (ks. esim. Jokinen, Juhila & Suoninen 1993). Yksinkertaistaen tällä tarkoitetaan sitä, että kielenkäytöllä, siis diskurssilla, on sosiaalisia vaikutuksia ympäröivään maailmaan – niihin asioihin ja ilmiöihin, joista puhutaan tai kirjoitetaan. Toisaalta tämä sama maailma vaikuttaa siihen, miten kieltä käytetään jossain tietyssä tilanteessa. Usein samasta asiasta on yhtäaikaaisesti eri näkemyksiä, jotka puolestaan realisoituvat myös erilaisessa kielenkäytössä. Näihin voidaan puolestaan viitata termillä *diskurssit*, monikossa. Esimerkiksi fysiologisia sairauksia voi jäsentää lääketieteellisen diskurssin tai vaikkapa homeopaattisen diskurssin kautta.

Kielentutkimuksen näkökulmasta eron yhteiskuntatieteellisen ja kielitieteellisen diskurssianalyysin välillä voi tiivistää siten, että edellisessä tutkitaan kielen kautta muita ilmiöitä, kun taas jälkim-

mäisessä juuri kielenkäyttö ja sen piirteet ovat tarkastelun kohteena. Yhteiskuntatieteellinen diskurssianalyysi liikkuu sosiaalisista rakenteista, ilmiöistä ja suhteista kieleen päin, kun taas kielitieteellisen diskurssianalyysin suunta on päinvastainen. Käytännössä nämä lähestymistavat usein limittyvät keskenään ja parhaimmillaan täydentävät toisiaan. Kriittisen diskurssianalyysin tavoitteena on soveltaa kumpaakin diskurssin tutkimussuuntausta (Fairclough 1992, Hodge & Kress 1993). Lingvistinen analyysi voi tuoda yksityiskohtaista tietoa sosiaalisten ilmiöiden diskursiivisesta puolesta, ja yhteiskunnalliset teoriat liittävät kielen ilmiöt laajempiin yhteyksiin.

Oman leimansa kriittiselle diskurssianalyysille antaa jo sen nimessä ilmituleva kriittinen lähestymistapa. Tarkastelun kohteena on kielenkäyttö kontekstissaan ja kielen ja sosiaalisten rakenteiden ja tapahtumien välinen suhde, mutta tarkastelu tapahtuu erityisesti kriittisestä näkökulmasta. Tämä tarkoittaa sitä, että painopiste on valtasuhteiden, ideologian ja diskurssin yhteen kietoutuneissa suhteissa. Diskurssia analysoidaan sosiaalisten rakenteiden ja käytänteiden näkökulmasta. Tavoitteena on tuoda mukaan yhteiskunnallisesti ja poliittisesti relevantteja ajatuksia ja aiheita diskurssin tutkimukseen ja vähitellen saada aikaan yhteiskunnassa muutos parempaan. Nämä kriittiset ja poliittiset tavoitteet ovat yhdensuuntaiset kriittisen paradigman kanssa ja erottavat kriittisen diskurssianalyysin muista diskurssianalyyseistä.

Tässä artikkelissa tarkoitukseni on hahmotella yleiskuvaa kriittisestä diskurssianalyysistä, sen ominaispiirteistä ja käytännön soveluksista. Tämän saavuttamiseksi korostan artikkelissa yhteisiä piirteitä moninaisuuden ja yksityiskohtien kustannuksella. Tavoitteeni on pohtia tämän diskurssianalyysiversion antia ja rajoituksia kielenkäytön tutkimuksessa. Artikkelin alussa esittelen kriittisen diskurssianalyysin eri suuntauksia ja teoreettisia lähtökohtia, lähinnä sitä, mitä toisaalta ajatus kielestä sosiaalisena käytänteenä tarkoittaa ja mitä toisaalta termi kriittinen tässä yhteydessä merkitsee. Tämän

jälkeen tarkastelen joitain kriittisen diskurssianalyysin sovelluksia ja analyysiprosessia. Lopuksi pohdin tämän kuvaustavan rajoituksia, antia ja kehityssuuntia.

1 IDEOLOGIAN METSÄSTYKSESTÄ SOSIAALISIIN KÄYTÄNTEISIIN

Varhaisimpia yrityksiä tarkastella kielenkäytön ja sosiaalisen vallan, erityisesti ideologian, välistä suhdetta oli diskurssin tutkimuksen alalla ns. kriittisen lingvistiikan tutkimusryhmän (Fowler, Hodge, Kress & Trew 1979, Kress & Hodge 1979) toiminta East Anglian yliopistossa 1970-luvun lopulla. Ryhmä oli kiinnostunut julkisen kielenkäytön ja ideologian välisestä suhteesta ja pyrki kehittämään analyyttistä mallia Hallidayn (1978) systeemis-funktionaalista kielipioppia pohjalta. Keskeisenä ajatuksena oli, että tekstintuottajan kielelliset valinnat, esimerkiksi passiivin käyttö tai sanavalinnat, voivat pitää sisällään ideologisia merkityksiä. Pyrkimyksenä oli pureutua näihin implisiittisiin ideologisiin merkityksiin, joiden ajateltiin olevan koodattuina ilmituotujen väitteiden takana. Johtavana ajatuksena oli, että merkitykset ovat sosiaalisia ja kulttuurisia eivätkä vain itsestään syntyneitä (ks. Fowler 1996: 3–4, Fairclough 1995a: 25–28).

Kriittistä lingvistiikkaa on arvosteltu diskurssin, yhteiskunnan ja ideologian välisiä suhteita koskevasta yksioikoisesta näkemyksestä, lingvistisen analyysin liiallisesta ideologiahakuisuudesta ja eklektisyydestä (Sharrock & Anderson 1981, Richardson 1987). Myös kriittiset lingvistit itse ovat arvioineet varhaisimpien töidensä puutteita (Fowler 1996, Hodge & Kress 1993). 1970-luvun lopulla kriittisen lingvistiikan merkitys oli se, että se vahvisti kiinnostusta kielen sosiaalista käyttöä ja kielen vaikutuksia kohtaan ja herätti tarvetta näiden ilmiöiden tutkimiseen. Perusajatus kielellisten merkitysten

sosiaalisesta ja poliittisesta motivoituneisuudesta on ollut kestävä, ja se on innoittanut tutkijoita jatkamaan ja kehittämään kriittisen lingvistiikan työtä.

Tästä perusajatuksesta on versonut monia tapoja tutkia kielen ja sosiaalisen vallankäytön välistä suhdetta. Nämä versiot puolestaan muodostavat kriittisen diskurssianalyysin nykyisellään. Kriittinen diskurssianalyysi on siis lähinnä väljä yleisnimi kielenkäytön tutkimuksille, joissa ollaan kiinnostuneita siitä, miten kielen sosiaalinen käyttö ja valtasuhteet ovat kietoutuneet yhteen. Fowler (1991, 1996) on ainoana alkuperäisen tutkimusryhmän jäsenenä pysynyt kriittisen lingvistiikan kehittäjänä, kun taas Hodge ja Kress (1988, 1993) ovat laajentaneet työtään *sosiosemiotiikan* ja visuaalisen viestinnän suuntaan ja ovat kiinnostuneet kielenkäytön semioottisesta puolesta (ks. myös Kress & van Leeuwen 1996) sekä yleisemmin kielen sosiaalisen teorian kehittämistä (Kress 1993, 1996).

Tekstin tuottamisen ja vastaanottamisen prosessit ovat olleet monen kriittisen diskurssianalyytikon kiinnostuksen kohteena. Erityisesti van Dijk (1984, 1987, 1988, 1991) on omassa *sosiokognitiivisessa* versiossaan tarkastellut sosiaalisten kognitioiden merkitystä tekstin tuottamisessa ja vastaanottamisessa. Van Dijkin erityisen mielenkiinnon kohteena on ollut tekstirakenteiden rooli näissä prosesseissa. Myös Wodak (1996a) on yhdistänyt sosiaalipsykologiaa, kognitiotieteitä ja sosiolingvistiikkaa *diskurssisosiolingvistiikaksi* nimeämässään lähestymistavassa ja tarkastellut niin ikään tekstin vastaanottamista ja tekstintulkinnan eroja selittäviä tekijöitä.

Fairclough puolestaan (1992, 1995a, 1995b) on kiinnostunut *sosiokulttuurisesta muutoksesta* nyky-yhteiskunnassa ja keskittynyt diskurssin rooliin tässä muutoksessa. Fairclough tarkastelee tätä muutosta erityisesti *intertekstuaalisuuden* käsitteen avulla. Yksinkertaistaen tällä tarkoitetaan sitä, kuinka yksittäinen teksti lainaa ja yhdistelee elementtejä aikaisemmista teksteistä tai tyylilajeista. Niinpä poliittinen puhe voi sisältää elementtejä vaikka viihteellisestä

jutustelusta, tai ajankohtainen haastatteluohjelma saakin väliinsä keventävän kilpailun tai lauluesityksen. Diskurssin potentiaalisen moninaisuuden ja tilanteen, instituution ja yhteiskunnan rakenteiden paineissa muodostuu tekstiyhdistelmiä, jotka Faircloughin mukaan liittyvät laajempiin institutionaalisiin ja sosiaalisiin muutoksiin. Lisäksi Fairclough on paneutunut myös kielen sosiaalisen teorian kehittämiseen.

Edellä esitetyt kriittisen diskurssianalyysin suuntaukset ovat ehkä vakiintuneimpia siinä mielessä, että ne ovat alan nimekkäimpien edustajien käyttämiä. Ne eivät kuitenkaan ole ainoita kriittisen diskurssianalyysin versioita, kuten vilkaisu alan keskeisimpään lehteen *Discourse and Society* kertoo. Kriittisen diskurssianalyysin muotoja näyttää olevan yhtä monta kuin sen harjoittajakin, mutta näitä suuntauksia yhdistää halu tehdä sosiaalisesti relevanttia kielen-tutkimusta. Kriittinen diskurssianalyysi on siis pikemminkin jaettu näkökulma tutkimukseen kuin homogeeninen teoria tai metodipaketti.

Vaikka on mahdotonta esittää yhtenäistä kuvaa kriittisen diskurssianalyysin teoriasta ja metodeista, voidaan kuitenkin hahmotella niitä piirteitä, jotka antavat identiteetin kriittisen diskurssianalyysin nimekkeen alla harjoitettavalle tutkimukselle. Keskeistä kriittiselle diskurssianalyysille on tarkastella diskurssia sosiaalisena ja yhteiskunnallisena käytänteenä kriittisestä näkökulmasta. Nämä kaksi peruslähtökohtaa, kielenkäyttö sosiaalisena käytänteenä ja kriittinen näkökulma, nivoutuvat yhteen jokaisessa kriittisen diskurssianalyysin käytännön sovelluksessa.

2 DISKURSSI MAAILMAN MUOKKAAJANA

Yksi kriittisen diskurssianalyysin peruslähtökohdista on ajatus kielenkäytöstä osana sosiaalisia käytänteitä. Tällä tarkoitetaan sitä, että

kielenkäyttömme on osaltaan ympäröivän yhteiskunnan ja kulttuurin rajoittamaa, mutta samanaikaisesti sillä on vaikutuksia ympäröivään maailmaan. Sosiaaliset rakenteet, kulttuuriset normit ja tilannetekijät muokkaavat ja rajoittavat kielenkäyttöä. Kolikon toinen puoli on taas se, että kielenkäyttö on sosiaalisesti konstruktivistista – se muokkaa tiedon ja uskomusten järjestelmiä, yhteisöllisiä identiteettejä ja sosiaalisia suhteita. Taustalla on näkemys *dialektisesta suhteesta* kielenkäytön ja kielen käyttäjien, viestintätapahtumien, tapahtumaan liittyvien instituutioiden ja yhteiskunnan rakenteiden välillä. Vaikka kieli luo ja muokkaa koko ketjua, se itse on myös osa ketjua ja siten samaisten rakenteiden määrittelemä. Kielenkäyttö on sosiaalisesti ja yhteisöllisesti muovautunutta, mutta se on myös sosiaalisesti muokkaavaa. (Fairclough 1992, 1995a, Hodge & Kress, 1993.) Tiivistäen kieli muokkaa maailmaa ja maailma kieltä.

Kriittinen diskurssianalyysi on kiinnostunut juuri tästä kielenkäytön ja yhteiskunnan dialektisesta suhteesta. Kiinnostus kohdistuu ensiksikin kielenkäytön sosiaalisiin ja yhteiskunnallisiin vaikutuksiin. Kielenkäytön ajatellaan konstruoivan kolmea laajaa sosiaalisen elämän aluetta: sen ajatellaan osallistuvan 1) tiedon ja uskomusten, 2) ryhmien välisten suhteiden ja 3) sosiaalisten identiteettien tuottamiseen ja muokkaamiseen. (Fairclough 1992: 64.) Ajatellaan vaikka lausetta *X valtasivat lentokentän*. Jos X korvataan vaihtoehtoisesti sanoilla *sissit, sotilaat, terroristit, vapaustaistelijat, palkkasoturit, aseelliset miehet*, jokaisen vaihtoehdon kohdalla muodostuu erilainen kuva tapahtumasta. Samalla sanavalinta tarjoaa meille lukijoille näkemyksen meidän ja tämän ryhmän välisistä suhteista, johon voimme yhtyä tai olla eri mieltä. Tämä puolestaan voi vaikuttaa siihen, mitä ajattelemme tämän lauseen kirjoittajasta ja puhujasta. Lisäksi sanavalinta omalta pieneltä osaltaan vaikuttaa myös kyseisen ryhmän sosiaaliseen identiteettiin. Tämäntyyppinen yksittäinen sanavalinta ei vielä sosiaalisilta vaikutuksiltaan ole kovin järjestyttävä,

sillä kielenkäytön vaikutukset liittyvät yhden kielellisen vaihtoehdon systemaattiseen ja usein julkiseen käyttöön.

Näkemyksissään kielen konstruktivisista vaikutusalueista kriittinen diskurssianalyysi hyödyntää foucaultilaisen diskurssi-käsityksen lisäksi Hallidayn (1985, 1994) systeemis-funktionaalista kieliopia. Keskeistä tälle kieliopille on näkemys kielestä sosiaalisena toimintana ja teksteistä monifunktioisina, sillä jokainen teksti toimii 1) ideationaalisesti kuvatessaan maailmaa ja kokemuksia, 2) vuorovaikutuksellisesti ylläpitäessään sosiaalisia suhteita ja 3) tekstuaalisesti rakentaessaan itse tekstiä järkeväksi kokonaisuudeksi (ks. tark. esim. Kieli ja sen kieliopit 1994: 50–51, Luukka 1995: 22–26, Thompson 1996: 30–34).

Kriittisessä diskurssianalyysissä kielenkäytön ajatellaan olevan sosiaalinen areena, jossa ilmenee yhtäaikaaisesti kaksi perustavanlaatuaista sosiaalista prosessia: maailman hahmottaminen ja vuorovaikutus. Jokainen lyhytkin teksti omalta pieneltä osaltaan osallistuu ympäröivän maailman ja sen rakenteiden rakentumiseen. Juuri tämän vallan vuoksi diskurssi on kamppailun arvoinen (Fairclough & Wodak 1997). Diskurssilla ei kuitenkaan ajatella yksioikaisesti olevan suoraa vaikutusta kaikkeen ympärillämme, vaan kielenkäyttö yhdessä muiden käytänteiden, kuten journalististen, poliittisten, hallinnollisten, kanssa voi omalta osaltaan olla vahvistamassa tai heikentämässä tiettyjä näkemyksiä.

Toinen puoli kielen ja yhteiskunnan dialektisen suhteen tarkastelussa on tutkia kielenkäyttöä rajoittavia tekijöitä ja rakenteita. Tällöin ollaan kiinnostuneita niistä ilmiöistä tai rakenteista, jotka rajoittavat, estävät tai määrittävät kielenkäyttöä. Yhtenä ääripäänä on hyvin homogeeninen, yhdenmukainen teksti. Tällöin esimerkiksi puhuttaessa metsähakuista käsitellään vain taloudellisia näkökohtia. Toisessa päässä on heterogeeninen teksti, joka on sekoitus eri näkemyksiä. Tällöin metsähakuista puhuttaessa taloudellisten näkemysten lisäksi diskurssissa on mukana luonnonsuojelullisia, kansallisia

ja vaikka paikallisia näkökulmia. Tekstin homogeenisyyden ja heterogeenisuuden eli intertekstuaalisuuden ajatellaan liittyvän niihin valtarakenteisiin, jotka ovat kiinnittyneinä puheena olevaan ilmiöön ja instituutioon.

Yhteiskunnan rakenteet eivät mekaanisesti tai yhtenäisesti muokkaa kielenkäyttöä, mutta kriittisessä diskurssianalyysissä nähdään yhteys näiden rakenteiden ja tekstin potentiaalisen heterogeenisyyden puuttumisen välillä. Tulkintoja yhteiskunnallisista rakenteista tehdään siis mm. julkisten tekstien intertekstuaalisuuden asteen perusteella. Esimerkiksi sensuroitua tiedonvälitystä kuvaa erilaisia ja vastakkaisia näkemyksiä esittelevien diskurssien puute, ja tämän voidaan tulkita liittyvän ko. yhteiskunnalliseen tilanteeseen, siinä vallalla olevaan ideologiaan ja valtasuhteisiin.

Käynnissä oleva yhteiskunnallinen keskustelu voidaan nähdä areenana, jossa erilaiset diskurssit kilpailevat keskenään tilasta tulla kuulluksi. Välillä jokin diskurssista muodostuu vallitsevaksi tullakseen kohta syrjäytetyksi jonkin toisen diskurssin toimesta. Valtasuhteet ja yhteiskunnalliset rakenteet liittyvät tähän prosessiin. Näin diskurssi sekä osallistuu sillä hetkellä käynnissä oleviin muutosprosesseihin ja valtasuhteisiin että kuvaa niitä. Tämä puolestaan osoittaa sen, että kielenkäyttö on aina historiallista, omaan ympäristöönsä sijoittunutta toimintaa. Tällainen dialektinen näkemys kielenkäytön ja yhteiskunnan välisestä suhteesta auttaa välttämään deterministiset oletukset, sen, että diskurssin nähtäisiin vaihtoehdottomasti määräytyvän sosiaalisesti ilman yksilön toiminnanvapautta, sekä sen, että kaiken sosiaalisen nähtäisiin muodostuvan ainoastaan kielenkäytössä.

Ajatus kielenkäytöstä osana sosiaalisia käytänteitä korostaa näkemystä kielestä osana yhteiskuntaa. On siis edetty kauas perinteisestä formalistisesta kielikäsitteestä, jonka mukaan kieli on sosiaalisen maailman ulkopuolella oleva irrallinen systeemi (ks. kielikäsitteiden eroista tarkemmin Luukka 1995: 20–30, Luukka tässä teok-

nessa). Kielenkäytön ja sosiaalisten ilmiöiden yhteenkietoutuneisuus nostaa tarkastelun kohteeksi nimenomaan yhteiskunnan rakenteet, jotka vaikuttavat kielenkäyttöön tai joihin vaikutetaan kielenkäytöllä. Taustalle puolestaan jäävät yksilön toimintatavat tai intentiot. Näkökulma ei siis ole kielenkäyttäjien vaan kielenkäytön, diskurssin näkökulma.

3 DISKURSSI JA YHTEISKUNNALLINEN MUUTOS

Jännite, joka muodostuu kielenkäyttöä rajoittavista rakenteista ja kielenkäytön mahdollisista sosiaalisista vaikutuksista, on kriittisen diskurssianalyysin mielenkiinnon kohteena. Kiinnostus on vielä rajatumpi, sillä näitä rakenteita ja vaikutuksia ja niiden välisiä suhteita tarkastellaan erityisestä kriittisestä näkökulmasta eli valtasuhteiden, erilaisten kilpailevien ideologioiden ja hegemonisen kamppailun perspektiivistä.

Kriittinen teoria on yleistermi teorioille, jotka ovat kiinnostuneita ideologiakriittisestä ja vallasta, erityisesti dominanssista ja vallan väärinkäytöstä (ks. esim Ray 1993). Nimekkäimpinä, joskaan ei missään mielessä ainoina, edustajina pidetään ns. Frankfurtin koulukuntaa ja sen jatkajaa Habermasia (1984). Kriittiseen teoriaan kuuluvia monia koulukuntia ja lähestymistapoja yhdistävät niiden kiinnostus yhteiskunnan epäkohtiin ja tavoite saada aikaan yhteiskunnallinen muutos parempaan. Keskeinen keino tämän saavuttamiseksi on tuoda esiin aiemmin näkymättömiä tai neutralisoituneita valtasuhteita ja rakenteita sekä laajentaa tietoisuutta niistä. Ajatuksena on, että pohtimalla rakenteita ja ehtoja, jotka usein ovat arkiasuihinsa pukeutuneena neutralisoituneita jopa näkymättömyyteen saakka, voidaan vapautua näiden rakenteiden tai tekijöiden hallinnasta. Kriittinen lähestymistapa pitää sisällään siis *poliittisen ja emansipatorisen*

intressin: yhteiskunnallinen muutos saadaan aikaan kriittisen ymmärryksen ja tietoisuuden kautta (ks. esim. Morrow 1994).

Kriittinen diskurssianalyysi jakaa nämä kriittisen teorian yleisperiaatteet, mutta keskittyy yhteiskunnallisten ongelmien, ideologian ja vallan käytänteiden ja rakenteiden diskursiiviseen puoleen – siihen, mikä on kielenkäytön rooli ja vaikutus näissä käytänteissä. Tämä ei tarkoita sitä, että kaikkia yhteiskunnallisia epäkohtia pidettäisiin diskursiivisina, vaan kuvastaa ainoastaan kriittisen diskurssianalyysin painopistettä. Kielenkäytön ajatellaan olevan kietoutuneena syihin ja seurauksiin, joista emme aina ole tietoisia. Tietyt diskursiiviset käytänteet voivat neutralisoida ja tulla itsestään selvyyksiksi, mikä puolestaan tarjoaa tehokkaan kehyksen vallan käytölle (Fairclough 1995a: 54). Kriittinen diskurssianalyysi pyrkii tutkimaan, kuinka ideologiat ja valtasuhteet muotoilevat ja rajoittavat diskurssia ja millaisia ideologioita vaikutuksia diskurssilla on tiedon ja uskomusten järjestelmiin, sosiaalisiin suhteisiin ja identiteetteihin (Fairclough 1992: 12). Tässä näkemykset kielen ja yhteiskunnan dialektisesta suhteesta yhdistyvät kriittiseen näkökulmaan. Kriittisen diskurssianalyysin tavoitteena on siis tehdä näkyväksi neutralisoituneet kausaalisuhteet tekstin, diskursiivisten käytänteiden ja laajempien yhteiskunnallisten käytänteiden välillä. Tarkastelun kohteena on siis sekä vallan ilmeneminen diskurssissa että diskurssin valta.

Kriittinen diskurssianalyysi keskittyy erityisesti valtasuhteiden epäsymmetrisyyteen, jolle on kuitenkin tyypillistä monisuuntaisuus ja muutokset. Valtasuhteet eivät ole pysyviä, vaan ne ovat koko ajan liikkeessä ja muutoksessa. Selittääkseen tätä valtasuhteiden liikehdintää ja muutoksia kriittinen diskurssianalyysi hyödyntää alunperin Gramscilta (1971) peräisin olevaa teoriaa hegemoniasta ja erilaisia ideologiateorioita.

Teoriaa *hegemoniasta* voidaan pitää yhtenä vallan teoriana, joka korostaa valta-aseman saavuttamista myöntymisen, integroimi-

sen ja kulttuuristen käytänteiden kautta. Kriittiselle diskurssianalyysille se tarjoaa käsitteellisen keinon tarkastella, miksi erilaiset diskursiiviset käytänteet jäsenyvät tietyllä tavalla ja miksi toiset jäävät marginaaliseen asemaan tai ne hiljennetään kokonaan. Kriittinen diskurssianalyysi on kiinnostunut tästä vallan teoriasta myös siksi, että siinä annetaan kielenkäytölle keskeinen asema. Hegemonisen valta-aseman ajatellaan riippuvan osin kyvystä esittää moninaiset diskursiiviset käytänteet tavalla, joka auttaa haluttujen valtasuhteiden ylläpitämisessä. Hegemoninen valta-asema saavutetaan aina vain osaksi ja väliaikaisesti, ja siksi se on ainaisen kamppailun kohde. (Fairclough 1992: 91–96, 1995b: 67–68.) Hegemonista kamppailua ajatellaan tapahtuvan koko ajan ja kaikkialla.

Hegemonian käsitteeseen liittyy kiinteästi ideologian käsite, joka tässä yhteydessä voidaan mieltää hegemonian kulttuurisena ulottuvuutena. *Ideologia* on käsitteenä laaja ja kiistanalainen, ja sitä käytetään eri merkityksissä. Thompson (1984) tiivistää eri ideologiakäsitteet kolmeen päätyyppiin. Neutraali ideologiakäsitys viittaa ajatusten ja uskomusten systeemiin ja näkemykseen maailmasta. Negatiiviseen ideologiakäsitykseen liittyy ajatus ideologiasta vääristyneenä tietoisuutena, joka häiritsee ja estää todellisuuden ymmärtämistä. Kriittinen näkemys ideologiasta liittyy sen valtasuhteiden välittämiseen. Tällöin ideologia käsitetään tiettyinä tapana esittää ja konstruoida yhteiskuntaa – tapana, joka osallistuu valtasuhteiden uusintamiseen ja muuttamiseen. Ideologikritiikki on tällöin valtasuhteiden kritiikkiä, ja kriittisen diskurssianalyysin kritiikki kohdistuu ideologian diskursiiviseen puoleen. (Fairclough 1992: 86–91, 1995b: 12–14, Fairclough & Wodak 1997, Hodge & Kress 1993: 210, ks. myös Fowler 1991, van Dijk 1995.)

Kriittisen diskurssianalyysin näkökulmasta ideologia voidaan yksinkertaistaen mieltää diskursiiviseksi prosessiksi, jossa kielenkäytön avulla esitetään tietty näkemys ilmiöistä tai tapahtumasta ja tämä näkemys liitetään tiettyyn ihmisryhmään tai sosiaaliseen identi-

teettiin. Näin kielenkäyttö osallistuu valtasuhteiden ylläpitämiseen tai muuttamiseen (Fairclough & Wodak 1997). Diskurssi voi siis osaltaan auttaa tuottamaan tai muuttamaan epäsymmetrisiä valtasuhteita ryhmien välillä. Diskurssin valta konstruoida ympäröivää maailmaa kietoo sen yhteen valtasuhteiden kanssa, ja se, kuinka diskurssiiviset käytänteet osallistuvat valtasuhteiden muodostumiseen ja muutoksiin, on osa laajempia ideologisia käytänteitä. Diskursiivisten käytänteiden ideologinen toiminta viittaa siis lähinnä kielenkäytön sosiaalisiin vaikutuksiin.

Diskurssin sosiaalisten vaikutusten – sen ideologisen työn – määrittämiseksi ei pelkkä lingvistinen analyysi riitä, vaan tarvitaan myös diskurssin tuottamisen ja vastaanottamisen tarkastelua sekä yhteiskunnallisten käytänteiden analyysiä. Diskurssin ideologisen merkityksen analysoiminen ei tarkoita sitä, että analyysin tavoitteena olisi paljastaa totuus tai että analyytikolla itsellään olisi tieto asioiden oikeasta laidasta. Analyysin tavoitteena on sen sijaan tuoda esiin diskurssin mahdolliset sosiaaliset vaikutukset ja sen kietoutuneisuus laajempiin yhteiskunnallisiin ilmiöihin ja käytänteisiin.

Kriittisen lähestymistavan myötä kriittisen diskurssianalyysiin kuuluu myös *reflektioiva ajattelu*. Tähän ajattelutapaan kuuluu, että tutkimustyön taustalla olevat kiinnostukset ja intressit tuodaan julki. Tarkoituksena on kääntyä pohtimaan tutkijan omia taustaoletuksia ja tavoitteita sekä niitä käsitteitä, joilla tutkimus jäsentää ja kuvaa tutkimuskohdetta. Reflektioivan ajattelun tehtävänä on tarkastella kriittisesti erilaisia itsestään selvinä pidettyjä teoreettisia normeja ja käsitteitä sekä päästä parempaan teoreettiseen itseymmärrykseen. Kriittinen diskurssianalyysi on erinomaisen selvästi ilmaissut omat tutkimukselliset, poliittiset ja emansipatoriset intressinsä, jotka ovat kaukana neutraaleista tutkimusihanteista. Nämä kriittisen diskurssianalyysin intressit ovat herättäneet kysymyksiä tieteellisen työn sitoutuneisuuden asteesta ja sen mahdollisesta vaikutuksesta tutkimustuloksiin. Kriittisen diskurssianalyysin vasta-argumentti on,

kriittistä teoriaa mukailleen, että arvovapaata tai neutraalia tiedettä ei ole (Kress 1990: 85). Sen sijaan kriittisen diskurssianalyysin piirissä on vähemmän pohdittu sen omia kriittiseen paradigmaan liittyviä taustaoletuksia sekä käytettyjen käsitteiden ja teorioiden mukanaan tuomaa normatiivisuutta ja rajoituksia. Usko muutokseen ja sen mukanaan tuomaan parannukseen on itsessään ideologia, jossa on valistuksen ajan kaikuja. Vähälle on jäänyt myös yhteyksien pohtiminen muihin kriittisen teorian tai sosiaalisen konstruktivismin alalla tehtyihin tutkimuksiin.

4 KRIITTINEN DISKURSSIANALYYSI TOIMINNASSA

Kriittisessä diskurssianalyysissä kielen sosiaalista käyttöä tarkastellaan siis suhteessa valtasuhteisiin. Tiivistäen kiinnostuksen kohteena ovat diskurssien ideologisten käytänteiden hegemonitoitumistavoitteet ja näiden vaikutukset tiedon ja uskomusten järjestelmiin, ryhmien välisiin suhteisiin ja identiteetteihin. Kielen sosiaalinen teoria yhdistettynä kriittiseen näkökulmaan tuo mukanaan tutkimusintressit: sosiaalisten ja yhteiskunnallisten epäkohtien ja epätasa-arvon diskursiivisten puolien tarkastelu, diskurssin rooli tiedon ja identiteetin rakentumisessa sekä laajemmin kielenkäytön rooli yhteiskunnallisissa muutoksissa. Käytännössä tämä on tarkoittanut esimerkiksi rasismien ja sukupuolistavien käytänteiden diskursiivisen puolen tutkimista (esim. Gough & Talbot 1996, van Dijk 1991) ja kansallisten, etnisten ja seksuaalisten identiteettien rakentumisen tarkastelua (Meyers 1994, Wodak 1996b). Lisäksi on tarkasteltu valtasuhteiden muodostumista institutionaalisissa ympäristöissä, kuten koulussa (Clark 1992) tai lääkäri-potilas -diskurssissa (Wodak 1996a) sekä kielen sosiaalisen käytön muutoksia ja niiden laajempia vaikutuksia (Hodge and Kress 1993, Fairclough 1992).

Tutkimusten yleisenä tavoitteena on kiinnittää huomioita kielenkäytön yhteiskunnallisiin vaikutuksiin, erityisesti tiedon ja identiteettien rakentumisen ja vallan, ideologian ja yhteiskunnallisten rakenteiden diskursiivisiin yhteyksiin. Tutkimusten motiivina on paitsi lisätä tietoa kielen sosiaalisesta luonteesta ja sen vaikutuksista myös saada aikaan muutosta yhteiskunnassa suuntaan, joka olisi vähemmän vahingollinen erityisesti vallasta kärsiville ja ehkäpä hyödyllisempi kaikille yhteiskunnan jäsenille (Kress 1996: 15). Kriittinen diskurssianalyysi toivoo aikaansaavansa muutoksia diskursiivisten käytänteiden lisäksi myös yhteiskunnassa laajemmin.

5 RASISMIA, UUTISIA JA DISKURSSIA

Tapoja, joilla kriittistä diskurssianalyysia on sovellettu käytännössä, voi hahmottaa tarkastelemalla samasta aihepiiristä tehtyjä kriittisiä diskurssianalyttisiä tutkimuksia. Rasismi on yksi tutkituimmista aiheista kriittisen diskurssianalyysin piirissä, sillä aihepiirin tutkimuksessa yhdistyvät kiinnostus ryhmäperusteiseen epätasa-arvoon ja vallankäyttöön, halu tutkia julkista diskurssia ja yhteiskunnallinen muutostarve. Eri painotuksin tehdyt tutkimukset rasismista ja uutisdiskurssista havainnollistavat kriittisen diskurssianalyysin moninaisuutta, sen piirissä käytettyjä erilaisia teoreettisia taustoja ja metodologisia ratkaisuja.

Yhden perustyyppin muodostavat tutkimukset, joissa pyritään yleistettävän ja laajan kuvan muodostamiseen tiedotusvälineiden toiminnan, rasismin ja etnisten vähemmistöjen välisistä suhteista. Tutkimuksen kohteena on ollut esimerkiksi etnisistä vähemmistöistä uutisdiskurssissa muodostuva julkisuuskuva (van Dijk 1991, Wodak 1996b) ja näiden raporttien tekstuaaliset piirteet (van Dijk 1991, Wodak & Matouschek 1993). Myös uutistekstin tuottamiseen ja vastaanottamiseen liittyviä käytänteitä on tutkittu. Tarkastelun koh-

teena ovat olleet esimerkiksi journalistiset käytänteet etnisessä raportoinnissa (van Dijk 1988, Bell 1991), etnisyyttä ja rasismia käsittelevien uutistekstien rakenteellisten piirteiden ja vastaanoton väliset suhteet (van Dijk 1991), etnisen uutisoinnin vastaanoton vaihtelu (Wodak 1996a) ja se, kuinka uutiset etnisistä vähemmistöistä muuntuvat arkipäivän keskustelun polttoaineeksi (van Dijk 1984, 1987).

Tämäntyyppiset tutkimukset ovat usein monitieteisiä ja hyödynnevät eri menetelmiä ja teorioita: tiedotustutkimusta (Bell 1991, van Dijk 1991), sosiaalipsykologiaa ja kognitiotieteitä (van Dijk 1988, Wodak 1996a), sosiolingvistiikkaa (Wodak 1996a) sekä tietysti kielitieteen ja sosiologian teorioita. Aineisto on yleensä laaja, useita tuhansia uutisartikkeleita käsittävä, ja kerätty jonkin erityisen tapahtuman ympäriltä, kuten uusien pakolaisten maahan saapumisesta (van Dijk 1988) tai vaaleista (Wodak 1996b). Uutisaineistojen rinnalla voidaan käyttää myös poliitikkojen tai päätoimittajien (Wodak 1996b) tai uutistekstien lukijoiden haastatteluja (van Dijk 1984, Wodak 1996a).

Laajan aineiston haltuunotossa hyödynnetään yleensä tietokoneavusteisia sisällönanalyysejä ja ryhmittelyjä (van Dijk 1991), joita sitten täydennetään avaintekstien yksityiskohtaisilla tekstianalyyseillä. Tekstianalyysin tyypillisiä, joskaan eivät ainoita, painopisteitä ovat sanastoanalyysi, toimijoiden ja prosessien analyysi, argumentaatiostrategioiden ja tyylin analyysi, implisiittisten merkitysten analysointi ja tekstirakenteen analysointi (ks. esim. van Dijk 1991, Wodak 1996b).

Tällaisten laajojen tutkimusten vahvuutena on monitasoisen ja yleistettävissä olevan kuvan tarjoaminen tutkittavasta ilmiöstä ja mahdollisten systemaattisten piirteiden ja vinoumien havaitseminen. Laaja aineisto ja monitasoinen analyysi antavat usein kaivattua edustavuutta tuloksille (Stubbs 1994) ja vakuuttavaa taustaa avaintekstien tarkastelulle. Ongelmallista on, että uutisteksti mielletään usein verrattain homogeeniseksi yhden asian uutiseksi. Myös monet

journalistiset käytänteet otetaan annettuina tai niistä tehdään liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä (ks. esim. Bell 1991, Pietikäinen & Luostarinen 1996). Myös tutkittava ilmiö, esimerkiksi rasismi, otetaan usein annettuna, ja olettamuksena on, että ilmiöllä on selvät, tunnistettavat piirteet. Kriittisen diskurssianalyysin näkökulmasta ongelmana onkin, että näissä tutkimuksissa painotetaan kielen toimintaa maailman ja tapahtumien kuvaajana, jolloin kielen ja yhteiskunnan dialektinen suhde jää vähälle huomiolle.

Toisen tutkimuksen perustyyppin kriittisessä diskurssianalyysissä muodostavat tutkimukset, jotka tarkastelevat sosiaalisen ilmiön rakentumista diskurssissa ja tutkivat kielen piirteiden vaikutuksia ja roolia tässä prosessissa. Tutkimustehtävä on siis rajatumpi kuin edellä, ja aineistona käytetään tyypillisesti muutamaa avaintekstiä. Perusteet avaintekstien valinnalle ovat usein tutkimukselliset: ne ovat joko tyypillisiä esimerkkejä laajemmasta aineistosta tai tyylilajista tai tutkittavaa ilmiötä konstruoidaan ko. teksteissä erityisen mielenkiintoisesti, tyypillisesti tai erikoisesti. Myöskin päätös siitä, mihin kielen piirteisiin analyysissä keskitytään, riippuu tutkimustehtävästä, aineistosta ja käytettävästä kielenteoriasta.

Esimerkkinä tämäntyyppisestä kriittisen diskurssianalyysin soveltamisesta rasismiin ja uutisdiskurssin tutkimukseen on van Leeuwenin (1995, 1996) yksityiskohtainen analyysi yhdestä uutisesta, joka kertoo Australian hallituksen siirtolaispolitiikasta. Van Leeuwenin kiinnostus kohdistuu sosiaalisten toimijoiden esittämiseen rasistisessa diskurssissa ja tällaisessa esityksessä käytettyihin kielellisiin keinoihin. Hänen perimmäisenä tavoitteenaan on kehittää viitekehystä, jonka avulla voisi tutkia sosiaalisesti relevanttien toiminnan kategorioiden ja toimijoiden kieliopillisten realisoitumien yhteyksiä diskurssissa.

Hallidayn (1994) teoriaa kehitellen van Leeuwen (1993, 1995, 1996) kuvailee viittätoista toiminnan tyyppiä ja niiden tyypillisiä kieliopillisiä realisoitumia. Viitekehystään käyttäen van Leeuwen

kuvailee, miten eri toimintatyypit esitetään uutistekstissä, esimerkiksi millainen toiminta esitetään nominalisoinnin avulla staattisena kokonaisuutena tai millainen toiminta symbolisoidaan kielikuvien avulla. Tarkasteltaessa sitä, mitkä toimijat liitetään uutistekstissä kuhunkin toiminnan esittämistapaan, syntyy yhteys rasismien ilmiöön: kuinka tässä uutisartikkelissa konstruoidaan rasismia Australiassa.

Tällaisten tutkimusten vahvuutena on yksityiskohtainen lingvistinen analyysi, joka voi tuoda uutta tietoa sosiaalisten ilmiöiden kielellisistä piirteistä ja niiden vaikutuksesta. Tämänäyttöiset tutkimukset auttavat usein myös teoreettisten ja analyttisten viitekehysten kehittämisessä. Rajoitteena on puolestaan tutkimusten suppeus. Vaikka tutkimukset voivat tuoda runsaasti tietoa kielen piirteistä ja niiden roolista, eivät ne useinkaan yllä valaisemaan paljonkaan itse tutkittavaa sosiaalista ilmiötä tai sen yhteyksiä laajempiin sosiaalisiin käytänteisiin.

6 ANALYYTTINEN PROSESSI

Kriittisen diskurssianalyysin nimikkeen alla käytetyt aineistot ja menetelmät ovat moninaisia, kuten edellä olevat esimerkit kertovat. Yhteistä kuitenkin kaikille kriittisille diskurssin tutkimukselle on monitasoinen analyysi, joka jostain nurkastaan ankkuroituu yksityiskohtaiseen lingvistiseen analyysiin. Analyyttisenä tavoitteena on siis systemaattisesti 1) tutkia kausaalisuhteita tekstin, diskurssikäytänteiden ja sosiaalisten ilmiöiden välillä, 2) tarkastella kuinka tekstit, diskursiiviset käytänteet ja ilmiöt ovat valtasuhteiden muovaamia ja 3) analysoida kuinka ne osallistuvat valtasuhteiden muuttamiseen, ts. toimivat ideologisesti. Analyysi pyrkii siis liikkumaan sosiaalisen ilmiön, diskurssin tuottamiseen ja vastaanottamiseen liittyvien käytänteiden ja näiden lingvististen realistumien tasoilla ja linkittämään nämä tasot toisiinsa.

Analyysiin kuuluu siis tekstin lingvistinen kuvaus, diskurssin tuottamiseen ja vastaanottamiseen liittyvien käytänteiden analysointi ja lopulta yhteiskunnallisten yhteyksien tarkastelu. Tutkittava teksti analysoidaan siis lingvistisenä realisoitumana, osana diskursiivisia käytänteitä ja osana sosiaalisia käytänteitä. Analyysi voi alkaa miltä tasolta tahansa, ja varsinaisessa analyysivaiheessa onkin välttämättöntä käyttää eri tasojen analysointien tuomaa tietoa tutkimuksen fokusoimisessa. Tasolta toiselle liikkuminen ei ole ongelmatonta, sillä sekä analyttinen näkökulma että analyttiset työkalut muuttuvat siirryttäessä tasolta toiselle. Varsinkin tekstin mikrotason ja sosiaalisen makrotason yhdistäminen tuntuu usein epäsuhtaiselta. Kuinka esimerkiksi toimijoiden häivyttäminen passiivin avulla otsonikatoa käsittelevässä tekstissä vaikuttaa ympäristötuhoista rakentuvaan julkisuuskuvaan? Käytännössä analyysiprosessin aikana tutkija rakentaa analyysituloksiin ja taustateorioihin nojautuen oman tulkintansa siitä, kuinka eri tasot liittyvät toisiinsa ja tutkittavaan ilmiöön. Tämä tulkinta, joka on siis synteesi eri analyysituloksista ja taustateorioista, on yksi analyysin päätuloksista.

Kullakin kolmella tasolla on valtavasti eri vaihtoehtoja, joita voi korostaa ja joihin voi keskittyä. Kaiken mahdollisen, edes kiinnostavan, analysoiminen ei yksinkertaisesti ole mahdollista. Kriteeristö muodostuu osin tutkimustehtävän ja -kiinnostuksen mukaan, osin aineiston mukaan, ja yleensä se tarkentuu kvalitatiivisen tutkimusotteen mukaisesti analyysiprosessin edetessä.

Tekstin lingvistisessä analyysissä identifioidaan ja kuvaillaan tekstin piirteitä valitun tutkimustehtävän ja aineistosta nousevien ominaisuuksien mukaisesti. Yleensä tässä analyysivaiheessa on nojaututtu Hallidayn (1994) systeemis-funktionaaliseen kielioppiin. Tyypillisesti on tarkasteltu sanavalintoja, metaforia, prosesseja ja osallistujia. Myös vuorovaikutuksen kontrollointi, argumentaatiostrategiat ja tekstin rakenne ovat keskeisiä analyysin kohteita. Pyrkimyksenä on ollut myös kehittää kuvien ja muiden visuaalisten ele-

menttien analysointikeinoja (Hodge & Kress 1988, Kress & van Leeuwen 1996). Tyypillisesti tekstin lingvistiset analyysit ovat keskittyneet siihen, kuinka tekstit kuvaavat maailmaa eli kielenkäytön ideationaaliseen funktioon. Myös tekstien osallistumista sosiaalisten suhteiden ja identiteettien rakentumiseen ja muuttamiseen on tarkasteltu - kiinnostuksen kohteena on ollut siis kielenkäytön vuorovaikutuksellinen funktio.

Taustalla oleva perusajatus on, että merkitys on sosiaalisesti motivoitunut. Toisin sanoen on olemassa sosiaalisia ja poliittisia syitä yhdistää tietyt merkit tiettyjen merkitysten kanssa. Tämä voi olla vaikkapa sanastoon liittyvä asia. Esimerkiksi sanat *terroristi* ja *vapaustaistelija* ovat vastakkaisia merkityksiltään, ja ero niiden välillä on sosiaalisesti motivoitunut (Fairclough 1992: 75).

Usein tämä analyysivaihe mielletään ongelmattomaksi siinä mielessä, että taustalla olevan lingvistisen teorian ajatellaan kertovan, mitkä tekstin piirteet ovat keskeisiä tutkimustehtävän ja analysoinnin kannalta. Tämä kuvausvaihe on kuitenkin lopulta yhtä riippuvainen analysoijasta kuin muutkin analyysin vaiheet, ja tekstin piirteiden kuvailuun liittyy aina myös tulkintaa: mitä kukin näkee tekstissä kuvailemisen arvoisena ja millä työkaluilla niitä kammataan esiin tekstistä.

Diskurssikäytännöillä tarkoitetaan tekstin tuottamisen ja vastaanottamisen käytänteitä. Näiden käytänteiden ajatellaan olevan sosiaalisia ja kiinnittyneitä niihin taloudellisiin, poliittisiin ja institutionaalisiin puitteisiin, joissa ne tapahtuvat. Huomio on tällöin pikemminkin näiden institutionaalisten rakenteiden ja diskurssin tuottamisen ja vastaanottamisen käytänteiden välisessä jännitteessä, ei niinkään varsinaisesti yksilön tavassa tuottaa tai vastaanottaa tekstiä.

Diskurssikäytänteiden ajatellaan olevan välittävä taso yhteiskunnan ja kielenkäytön välillä. Se pyrkii kattamaan laajoja alueita, ja niinpä sen sisällä onkin monia eri painopisteitä. Analysoinnin kohteita ovat olleet tekstin prosessointi ja vastaanottaminen (van Dijk

1984, Wodak 1996a) ja tekstiin, erityisesti uutistekstiin, liittyvät taloudelliset ja journalistiset käytänteet (Bell 1991). On myös tarkastelu tekstin intertekstuaalisuutta ja heterogeenisyyttä, sitä, miten teksti aina reagoi aikaisempiin teksteihin ja on itse asiassa yhdistelmä monesta erityyppisestä tekstistä. Erityisen kiinnostavaa kriittisestä näkökulmasta on kysymys siitä, mikä muokkaa vallitsevaa tekstien yhdistelmää ja millaisia tekstejä ylipäätään on tarjolla. (Fairclough 1995b.)

Diskursiivisten käytänteiden analyysin ongelma on laajuus: huomionarvoisia ja tärkeitä näkökulmia on monia, eikä kaikkea voi tutkia. Apuun tulee tutkimustehtävän selkeä määrittäminen, joka tarkentaa analyysin fokusta. Kääntäen tämä tarkoittaa kuitenkin tutkimustulosten rajallisuutta – siihen, mitä ei ole tutkinut, ei ole myöskään tarjota tutkimukseen perustuvaa vastausta. Kriittisen diskurssianalyysin piirissä tehdyt tutkimukset ovat tähän asti keskittyneet erityisesti tekstin tuottamiseen vaikuttaviin diskursiivisiin käytänteisiin, ja tekstin vastaanottamisen käytänteiden tutkiminen on jäänyt vähäisemmäksi.

Tutkittava teksti nähdään myös osana *sosiaalisia käytänteitä*. Tämä taso nostaa tarkastelun kohteeksi kielen sosiaaliset vaikutukset ja sosiaalisten rakenteiden vaikutukset kieleen – siis kielen ja sosiaalisen maailman dialektisen suhteen. Keskiössä ovat ne kulttuuriset, sosiaaliset ja poliittiset rakenteet, jotka muokkaavat kieltä ja toisaalta kielen sosiaaliset vaikutukset niihin. Kielen sosiaalinen teoria korostaa kielen konstruktivistista luonnetta erityisesti suhteessa tiedon ja uskomusten järjestelmiin, sosiaalisiin suhteisiin ja identiteetteihin. Kriittinen näkökulma puolestaan tuo mukanaan ryhmäperusteisen epätasa-arvoisuuden tarkastelun. Tässä analyysiprosessin vaiheessa nämä yhdistyvät niin, että tarkastelun kohteeksi nousee kysymys siitä, miten tutkitussa aineistossa, tutkimusintressistä riippuen, tutkittavana olleet ryhmät, yhteiskunta, ilmiöt, ryhmien väliset suhteet tai kollektiiviset identiteetit konstruoidaan. Tarkastellaan sitä, mitkä

näkemykset ovat neutralisoituneita tai vallalla olevia, mitkä marginaalisia tai mitkä kenties puuttuvat kokonaan, ja mitä tämä kaikki mahdollisesti kertoo tutkimuskohteesta, tutkittavasta yhteisöstä ja yhteiskunnasta.

Se, mihin huomio kiinnittyy sosiaalisia käytänteitä analysoitaessa, ei siis ole ennalta määrättyä, vaan nousee aineistosta. Keskeiseksi tekijäksi nousee analyytikon asema ja hänen tarjoamansa tulkinta ilmiöistä ja niiden välisistä yhteyksistä. Vastaus kysymykseen tulosten laajemmasta merkityksestä on kvalitatiivisen tutkimusperinteen mukainen: tulosten anti ja mielenkiinto on juuri niissä yhteyksissä ja jäsenyksissä, joita analysoija on pystynyt kampaamaan esiin aineistostaan nojautumalla tarjolla oleviin teoreettisiin, analyyttisiin ja kulttuurisiin resursseihin. Analyysiprosessin eksplikoiminen tarjoaa kiinnostuneille mahdollisuuden seurata tutkimusprosessin etenemistä ja tuloksiin pääytymistä. Ajatukset tulosten yleistämisestä eivät ole mielekkäitä kvalitatiivisessa tutkimuksessa, jonka anti on parhaimmillaan ilmiöiden ja niiden yhteyksien ymmärtämisessä.

7 LOPUKSI

Kriittinen diskurssianalyysi on kiinnostava, haastava ja moniulotteinen näkökulma tutkia kielen sosiaalisen käytön kietoutuneisuutta muihin sosiaalisiin ilmiöihin. Se on tuonut mukanaan ajankohtaista relevanttisuutta ja uusia näkökulmia kielenkäytön tutkimukseen ja tarjonnut kielenkäytöstä kiinnostuneille muiden alojen tieteilijöille kielen keskeisyyttä painottavan viitekehyksen. Kriittinen diskurssianalyysi on monin tavoin toiminut välittäjänä eri tieteenalojen, metodien ja näkemysten välillä.

Tutkimusalueen monialaisuus on kaikesta tärkeydestään ja kiinnostavuudestaan huolimatta myös kompastuskivi. Kriittinen diskurssianalyysi on kaikkine eri suuntauksineen ja painotuksineen

vaikeasti hahmottuva. Vaikka tämä osaltaan onkin selitettävissä kielen ja yhteiskunnan monimutkaisella suhteella, heijastaa se myös kriittisen diskurssianalyysin nykyistä kehitysvaihetta. Vaikka moninaisuus onkin odotettavissa alan monitieteisyyden ja suhteellisen nuoren iän vuoksi, on sen ajateltu olevan oire vakavammasta ongelmasta: organisoivan periaatteen, käsitteellisen selkeyden ja analyytisten viitekehysten puutteesta¹.

Merkkejä kehityksestä toki on. Monissa kriittistä diskurssianalyysiä käsittelevissä artikkeleissa kuulutetaan teoreettisen ja analyyttisen yhtenäisyyden perään ja esitellään kehitysehdotuksia. Erityisesti on korostettu kielen sosiaalisen teorian kehittämisen tarvetta. Lisäksi kielenkäytön ideologisten seuraamusten analysoinnin rinnalle kaivataan näkökulmia ja analyysejä, jotka korostavat kielenkäyttöä sosiaalisten ja yhteiskunnallisten kamppailujen resursina. Kriittistä diskurssianalyysiä on arvostelu myös siitä, että se asettaa kirjoitetun kielenkäytön puhutun edelle. Nähtäväksi jää, mihin suuntaan kriittinen diskurssianalyysi lähtee kehittymään, sillä ainakin tällä hetkellä se kärsii juuri tällaisen kehityssuunnitelman puutteesta. Nyt tarjolla on kiinnostava mutta monisäikeinen ja koko ajan elävä tutkimusnäkökulma.

Ehkäpä organisoivan periaatteen puuttuminen kuvaa melko osuvasti kriittisen diskurssianalyysin tämänhetkistä identiteettiä: jos yhteinen piirre yli kaiken muun on kriittinen kiinnostus sosiaalisten epäoikeudenmukaisuuksien diskursiivisiin puoliin ja metodit ja teorit valitaan niiden sopivuuden mukaan tätä tavoitetta palvelemaan, on valinnanvara toki suuri. Onko siis pääteltävissä, että mikä tahansa poliittisesti hyvää tarkoittava valtasuhteiden diskursiivinen analyysi on kriittistä diskurssianalyysiä? Entäpä tutkimukset, joissa

¹ Ks. esim. Widdowsonin (1995, 1996) ja Faircloughin (1996) välinen keskustelu kriittisen diskurssianalyysin puutteista ja vahvuuksista, Toolanin (1997) arviointi viitekehyksestä sekä *Discourse and Society* -lehdessä vuonna 1995 käyty keskustelu kriittisen diskurssianalyysin luonteesta (*Discourse and Society* 6, 5–6 ja 555–572).

ollaan kiinnostuneita kielenkäytön ja sosiaalisen ilmiöiden välisestä suhteesta, mutta ilman emansipatorista intressiä?

Toinen kriittisen diskurssianalyysin identiteettiä horjuttava tekijä on keskustelu kriittisen teorian ja tutkimuksen luonteesta. Vaikka akateeminen keskustelu kriittisen tutkimuksen poliittisen sitoutuneisuuden oikeutuksesta tai tieteen arvolatauksista jätetään sivuun, jäävät jäljelle peruskysymys kriittisen tutkimuksen arvosta. Kuinka pitkälle valtasuhteiden ja rakenteiden kritisointi vie yhteiskunnallisen muutoksen aikaansaamisessa, kun muutoksen suunnasta tai itse muutoksen tarpeesta on mahdotonta päästä yksimielisyyteen moniarvoisissa ja heterogeenisissä yhteiskunnissa?

Kielen keskeisyys nyky-yhteiskunnassa ja sitä myötä monien eri tieteenalojen kasvava kiinnostus kielenkäytön tutkimiseen haastavat kielentutkimuksen ja kriittisen diskurssianalyysin sen mukana kehittämään sellaisia kielen teorioita, jotka nykyistä kattavammin tarjoaisivat työkaluja kielen sosiaalisen luonteen tutkimiseen. Kriittinen diskurssianalyysi on yksi askel tähän suuntaan. Suomalaisesta näkökulmasta työsarkaa riittää: systemis-funktionaalinen kielioppi on tehty kuvaamaan englannin kielen funktioita, ja valtaosa kriittisen diskurssianalyysin sovelluksista on englanninkielisiä. Suomalaista tutkimusta suomen kielen sosiaalisesta käytöstä tarvitaan.

KIRJALLISUUS

- Bell, A. 1991. *The Language of media*. Oxford: Blackwell.
- Bourdieu, P. 1988. *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- *Caldas-Coulthard, C.R. & M. Coulthard (toim.) 1996. *Texts and practices: Readings in critical discourse analysis*. London: Routledge.
- Clark, R. 1992. Principles and practice of CLA in the classroom. Teoksessa N. Fairclough (toim.) 1992, *Critical language awareness*, London: Longman, 117–140.
- *Fairclough, N. 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. 1995a. *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Longman.

- Fairclough, N. 1995b. *Media discourse*. London: Arnold.
- Fairclough, N. 1996. A reply to Widdowson's "Discourse analysis: a critical view", *Language and Literature* 5, 49–55.
- *Fairclough, N. & R. Wodak 1997. Critical discourse analysis: an overview. Teoksessa T.A. van Dijk (toim.) 1997, *Discourse analysis: A multidisciplinary introduction*, London: Sage, 258–284.
- Foucault, M. 1981. *History of sexuality* 1. Harmondsworth: Penguin Books.
- Fowler, R. 1991. *Language in the news: Discourse and ideology in the press*. London: Routledge.
- Fowler, R. 1996. On critical linguistics. Teoksessa Caldas-Coulthard & Coulthard (toim.) 1996, 3–14.
- Fowler, R., R. Hodge, G. Kress & T. Trew 1979. *Language and control*. London: Routledge.
- Gough, V. & M. Talbot 1996. Guilt over games boys play: Coherence as a focus for examining the constitution of heterosexual subjectivity on a problem page. Teoksessa Caldas-Coulthard & Coulthard (toim.) 1996, 214–230.
- Gramsci, A. 1971. *Selections from the prison notebooks*. Toim. ja käänt. Quintin Hoare & Geoffrey Nowell Smith. New York: International Publishers.
- Habermas, J. 1984. *The theory of communicative action 1: Reason and the rationalization of society*. Boston: Bacon.
- Halliday, M.A.K. 1978. *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: Arnold.
- Halliday, M.A.K. 1985. *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K. 1994. *An introduction to functional Grammar*. 2. laitos. London: Edward Arnold.
- Hodge, R. & G. Kress 1988. *Social semiotics*. Cambridge: Polity Press.
- *Hodge, R. & G. Kress 1993. *Language as ideology*. 2. laitos. London: Routledge.
- Jokinen, A., K. Juhila & E. Suoninen 1993. *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja* 1994. Helsinki: Painatuskeskus.
- Kress, G. 1990. Critical discourse analysis. Teoksessa W. Grabe (toim.), *Annual Review of Applied Linguistics* 2, Cambridge: Cambridge University Press, 84–100.
- Kress, G. 1993. Against arbitrariness: The social production of the sign as a foundational issues in Critical Discourse Analysis, *Discourse and Society* 4, 161–191.
- Kress, G. 1996. Representation resources and the production of subjectivity: Questions for the theoretical developments of Critical Discourse Analysis in a multicultural society. Teoksessa Caldas-Coulthard & Coulthard (toim.) 1996, London: Routledge, 15–31.
- Kress, G. & R. Hodge 1979. *Language as ideology*. London: Routledge.
- Kress, G. & T. van Leeuwen 1996. *Reading images: The grammar of visual design*. London: Routledge.
- Luukka, M.-R. 1995. *Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä. Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin*. Jyväskylä Studies in Communication 4. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Meyers, M. 1994. Defining homosexuality: News coverage of the 'repeal the ban' controversy, *Discourse and Society* 5, 321–344.
- Morrow, R.A. 1994. *Critical theory and methodology*. London: Sage.
- Pietikäinen, S. ja H. Luostarinen 1996. Vähemmistöt suomalaisessa julkisuudessa. Teoksessa T. Dahlgren, J. Kortteinen, K.J. Lång, M. Pentikäinen & M. Scheinin (toim.) 1996, *Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa*, Helsinki: Yliopistopaino, 171–198.
- Ray, L.J. 1993. *Rethinking critical theory*. London: Sage.
- Renkema, J. 1993. *Discourse studies: An introductory textbook*. Amsterdam: Benjamins.
- Richardson, K. 1987. Critical linguistics and textual diagnosis, *Text* 7, 145–163.
- Sharrock, W.W & D.C. Anderson 1981. Language, thought and reality, again, *Sociology* 15, 287–293.
- Stubbs, M. 1994. Grammar, text, and ideology: Computer-assisted methods in the linguistics of representation, *Applied Linguistics* 15, 201–223.
- Thompson, G. 1996. *Introducing functional grammar*. London: Arnold.
- Thompson, J.B. 1984. *Studies in the theory of ideology*. Cambridge: Polity Press.
- *Toolan, M. 1997. What is critical discourse analysis and why are people saying such terrible things about it? *Language and Literature* 6, 83–103.
- van Dijk, T.A. 1984. *Prejudice in discourse*. Amsterdam: Benjamins.
- van Dijk, T.A. 1987. *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*. Newbury Park: Sage.
- van Dijk, T.A. 1988. *News as discourse*. Hillsdale: Erlbaum.
- van Dijk, T.A. 1991. *Racism and the press*. London: Routledge.
- *van Dijk, T.A. 1993. Principles of critical discourse analysis, *Discourse and Society* 4, 249–283.
- van Dijk, T.A. 1995. Discourse semantics and ideology, *Discourse and Society* 6, 243–289.
- van Dijk, T.A. (toim.) 1997. *Discourse analysis: A multidisciplinary introduction*. London: Sage.
- van Leeuwen, T. 1993. Genre and field in critical discourse analysis, *Discourse and Society* 4, 193–223.
- van Leeuwen, T. 1995. Representing social action, *Discourse and Society* 6, 81–106.
- van Leeuwen, T. 1996. The representation of social actors. Teoksessa Caldas-Coulthard & Coulthard (toim.) 1996, 32–70.
- Widdowson, H.G. 1995. Discourse analysis: A critical view, *Language and Literature* 4, 157–172.
- Widdowson, H.G. 1996. Discourse and interpretation: Conjectures and refutations, *Language and Literature* 5, 57–69.
- *Wodak, R. 1996a. *Disorders of discourse*. London: Longman.
- Wodak, R. 1996b. The genesis of racist discourse in Austria since 1989. Teoksessa Caldas-Coulthard & Coulthard (toim.) 1996, 107–128.
- Wodak, R. & B. Matouschek 1993. We are dealing with people whose origins one can clearly tell just by looking: Critical discourse analysis and the study of neo-racism in contemporary Austria, *Discourse and Society* 4, 225–248.

Aiheesta enemmän

- Hall, S.oim.) 1997. *Representation: Cultural representations and signifying practices*. London: Sage.
- Heikkinen, V. 1999. *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kantola, A., I. Moring & E. Väliverronen (toim.) 1998. *Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan*. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Lehtonen, M. 1996. *Merkitysten maailma*. Tampere: Vastapaino.
- Lemke, J.L. 1995. *Textual politics: Discourse and social dynamics*. London: Taylor & Francis.
- Mills, S. 1997. *Discourse*. London: Routledge.
- van Dijk, T.A. (toim.) 1998. *Ideology: A multidisciplinary approach*. London: Sage.

KIRJALLISEN TYYLIN TUTKIMUS

Sirpa Leppänen

Tämän artikkelin lähtökohtana on ajatus, että kirjalliset tekstit tarjoavat kirjallisuuden tutkijoiden lisäksi myös kielentutkijoille kiinnostavan tutkimuskohteen, joka voi avata uusia näkymiä kieleen, sen tuottamiseen, käyttöön ja ymmärtämiseen. Artikkeleissa, joissa on tämänkaltaisen motiivi, on melkein perinteenä siteerata Roman Jakobsonin kuuluisia loppusanoja *Style in language* -konferenssissa Indianassa vuonna 1958. Näitä sittemmin lähes kanonisoituja sanoja pidetään kimmokkeena, joka virallisesti toi kirjallisen kielen länsimaisen kielentutkimuksen piiriin (venäläinen ja prahalainen formalismi, jossa Jakobsonin omat juuret olivat, oli sen sijaan jo pitkään ollut kiinnostunut kirjallisesta kielestä). Jakobsonin (1960: 377) mukaan jokaisen itseään kunnioittavan kielentutkijan velvollisuus oli nyt tunnustaa, että kirjallisuuden kielen poeettinen funktio ei suinkaan ollut vähämerkityksisempi tutkimuskohteena kuin muut kielen funktiot. Jakobsonin sanoin:

Jos vielä on olemassa skeptikkoja, jotka epäilevät kielitieteen kykyä tarkastella poetiikan kysymyksiä, kyseessä on pikemminkin se, että joidenkin kiihkomielisten kielitieteilijöiden omaa poeettista kyvyttö-

myyttä on pidetty kielitieteen kyvyttömyytenä. Kaikki täällä läsnäolevat kuitenkin tietävät, että sellainen kielitieteilijä, joka on kuuro kielen poeettiselle funktiolle, kuin myös sellainen kirjallisuuden tutkija, jota kielen ongelmat eivät kiinnosta ja joka ei ole tietoinen kielitieteen analyysemetodeista, ovat yhtä lailla aikansa eläneitä ilmiöitä.

(Käännös SL)

Esittelen artikkelissani tutkimusperinnettä, jolle Jakobsonin lopusanat antoivat alkusysäyksen. Käsittelen myös sitä, mihin suuntiin se alkoi kehittyä, millaisia sen keskeiset kysymykset ja ongelmat ovat tällä hetkellä ja millainen sen tulevaisuus oman näkemykseni mukaan tulee olemaan. Lopuksi pohdiskelen lyhyesti sitä, millainen tämän tutkimuskentän suhde on soveltavaan kielentutkimukseen. Tässä yhteydessä on syytä korostaa, että tämä esittely on väistämättä valikoiva ja subjektiivinen: se heijastelee omia näkemyksiäni ja tulkintojani kirjallisen kielen ja tekstien tutkimuksesta. Tilanpuutteen takia en tässä kirjoituksessa voi kovin laajasti esitellä tämän tutkimuskentän historiaa (siitä lisätietoja haluava voi kääntyä esimerkiksi Enkvistin (1974) puoleen). Myös se, että itse olen englannin kielen tutkija, rajaa väistämättä artikkeliani ja jättää huomiotta paljon merkittävää englantilaisen kielialueen ulkopuolella tehtyä tutkimusta (esimerkkeinä tästä ks. Genette 1972; Enkvist 1973; Saukkonen 1984, 1992; ja *Lingua e Stile, Stylistica, Poetics, Stylistyka* -lehdet). Angloamerikkalaista painotustani voi kuitenkin puolustella sillä, että alan tutkimusta on tehty varsin runsaasti juuri englanninkielisistä teksteistä ja englannin kielellä.

Samalla on kuitenkin muistettava, että viime aikoina angloamerikkalainen tutkimus on alkanut saada vaikutteita myös muualla tehdystä tutkimuksesta. Esimerkkeinä tästä voisi mainita vaikkapa Bahtinin suuren vaikutuksen länsimaiseen kirjalliseen tyylin tutkimukseen (ks. Wales 1988: 176) tai ranskalaisten teoreetikkojen, esimerkiksi Derridan, Foucaultin, Kristevan, Lyotardin ja Lacanin tekstien analyysiä ja kritiikkiä koskevan uudelleenarvioinnin.

I KIRJALLISEN TYYLIN TUTKIMUKSEN ALUE

Kirjallisen kielen, tekstien ja diskurssien tutkimusta voi lähestyä monista näkökulmista. Toisaalta tutkimusta on tehty viitekehyksissä, jotka sijoittavat sen joko kielen tai kirjallisuudentutkimuksen alaisuuteen. Kun tutkimus on orientoitunut kielitieteeseen, se on pyrkinyt soveltamaan kielentutkimuksen teorioita, käsitteitä ja menetelmiä kirjallisten, mutta myös muiden kirjoitettujen tekstien tyylin analyysiin. Kun tutkimuksen orientaatio on taas ollut kirjallisuustieteellinen, se on hakenut teoreettiset ja menetelmälliset ratkaisunsa sen mukaisesti ja tutkimuskohteeksi ovat rajautuneet kirjalliset tekstit. Toisaalta kirjalliseen kieleen, teksteihin ja diskursseihin kohdistuvaa tutkimusta ovat jotkut pitäneet myös omana tieteenalanaan, jolla on omat kiinnostuksen kohteensa, ongelmakenttänsä ja omat tyypilliset lähestymistapansa ja menetelmänsä.

Kaikki nämä määrittely-yritykset ovat omalla tavallaan ongelmallisia. Jos tyyliintutkimus nähdään jonkin muun tieteenalan osaluueksi, sen kenttä rajautuu usein turhan kapeaksi, varsinkin kun muistaa sen tutkimuskohteen, kirjoitettujen tekstien, monimuotoisuuden ja kompleksisuuden. Tieteenala-asemalla puolestaan on tietenkin omat institutionaaliset etunsa. Samalla voi kysyä, kuinka perusteltua on pitää kirjallisen kielen, tekstien ja diskurssien tutkimusta omana tieteenalanaan, varsinkin kun se ei ole kovin paljon tuottanut itsenäistä ja erityisesti sille ominaista teoriaa ja metodologiaa. Alan tieteellisen pohjan kirjavuus näkyy hyvin myös tutkimuksesta käytetyistä nimikkeistä. Näitä ovat esimerkiksi *tyyliintutkimus* monine eri alalajeineen (ks. yleisesittelyinä esimerkiksi Carter ja Simpson 1989 ja Weber 1996), *kirjallinen semantiikka* (Eaton 1978), *kirjoittamisen kielitiede* (Fabb ym. 1987), *kirjallinen pragmatiikka* (Sell 1991), *kirjallinen semiotiikka* (esimerkiksi Elam 1980) ja *kirjallinen retoriikka* (esimerkiksi Nash 1980). Rajanveto näiden suuntausten välillä

on monesti vaikeaa, ja monet niistä voisi luokitella useamman koulukunnan alaisiksi.

Itse käytän tässä artikkelissa termejä *kirjallisen tyylin tutkimus* tai *kirjallinen stilistiikka*, ja tarkoitan niillä sitä monitahoista ja eri teoreettisissa viitekehyksissä tehtävää tutkimusta, joka kohdistuu (lähinnä) kirjallisuuden kieleen, teksteihin ja diskurssiin. Määrittelen siten tyylintutkimuksen sen tutkimuskohteen kautta. Tämän ratkaisun etuna on, että se antaa mahdollisuudet nähdä tyylintutkimus monen tieteenalan risteyskohtaan sijoittuvana tutkimuspositiona, jossa tutkijat valikoivat useammalta kuin yhdeltä taholta tutkimuskohteen erityispiirteiden selvittämiseen parhaiten soveltuvia teoreettisia, käsitteellisiä ja menetelmällisiä ratkaisuja.

Niin kuin myöhemmin käy selväksi, tämäkään ratkaisu ei ole kuitenkaan täysin ongelmaton: tyylintutkimusta voidaan nimittäin tehdä muistakin kuin kirjallisista teksteistä ja tutkimuksen fokus ei aina välttämättä ole pelkästään teksteissä vaan myös niiden tuottamisessa, lukemisessa ja niiden suhteissa laajempiin sosiaalisiin, institutionaalisiin, kulttuurisiin ja historiallisiin konteksteihin.

2 YHTENÄISYYDESTÄ MONINAISUUTEEN: KIRJALLISEN TYYLIN TUTKIMUKSEN KEHITYSSUUNTIA

2.1 Jakobsonilainen formalistinen poetiikka

Jakobsonin (1960: 10) ja hänen seuraajiensa kirjallisen tyylin tutkimus tai *poetiikka*, niin kuin Jakobson sitä kutsui, pyrki selvittämään, mikä tekee verbaalisesta viestistä taideteoksen tunnistamalla sen olennaiset rakenteelliset erityispiirteet suhteessa toisaalta toisiin taidemuotoihin ja toisaalta muuhun kielelliseen toimintaan. Heidän

tutkimuksiaan motivoi vankkumaton, positivistinen usko siihen, että objektiivisen, eksplisiittisen ja yksityiskohtaisen analyysin avulla oli mahdollista tunnistaa sanataiteen tunnusmerkit. On sanottu (Attridge 1987: 16), että pyrkimyksessään luoda eksplisiittisiä analyysi menetelmiä Jakobsonin manifesti tarjosi kirjallisuuden analyysistä kiinnostuneille ‘demokraattisemman’ vaihtoehdon kuin aiempi kirjallisuudentutkimus, johon vain vähälukuisella oppineella eliitillä oli ollut avaimet. Ongelmalliseksi tämän näkemyksen teki kuitenkin se, että keskittyessään muodollisten piirteiden neutraaliin erittelyyn, se kokonaan ohitti lukijan ja hänen kokemuksensa, tietonsa, arvonsa, ideologiset käsityksensä ja päämääränsä, jotka omalta osaltaan myös ohjaavat lukemis- ja tulkintaprosessia.

Kirjallisen tyylin tutkimus oli 1960-luvulla luonteeltaan pääasiassa *formalistista*. Tutkijoita kiinnostivat kirjallisten tekstien, erityisesti runouden, syntaksin ja fonologian erittely ja tyyli kognitiivisena ja psykologisena ilmiönä (ks. esimerkiksi Jakobson & Lévi-Strauss 1962; Jakobson & Jones 1970). Myös 1970-luvulla formalistinen perinne vaikutti vielä voimakkaasti tyylin tutkimukseen: tutkijat etsivät Venäjän ja Prahan formalisteilta välineitä, joiden avulla voitiin selvittää, mitä kirjallinen tyyli viime kädessä on ja missä mielessä se on olennaisesti erilaista kuin ei-kirjalliset tyyli. Samoihin aikoihin tyylin tutkimuksessa alkoi näkyä myös *strukturealistisen* kielitieteen, erityisesti Chomskyn transformaatiokieliopin ja Chomskyn innoittaman generatiivisen fonologian vaikutus. Sen seurauksena kirjallinen tyyli alettiin nähdä periaatteessa kirjailijan tekemänä transformaatioina, joita analyytikko pyrki tunnistamaan ja erittelemään oman intuitionsa pohjalta (ks. esimerkiksi Ohmann 1964; Fowler 1972; Leech 1969). Edelleenkin ei oltu juuri kiinnostuneita siitä, mikä merkitys tai funktio tutkijoiden taitavasti erittelemillä muodollisilla piirteillä on: tekstin kuvauksen ja tulkinnan välille ei tämä viitekehys tarjonnut mitään välittävää siltaa.

2.2 Funktionaalinen tyylintutkimus

Tätä ongelmaa pyrki ratkaisemaan 1970-luvulla, pitkälti kielitieteen antaman mallin mukaisesti, nykyäänkin vaikutusvaltainen *funktio-naalinen tyylintutkimus*. Funktionalistit pyrkivät täyttämään tekstin kuvauksen ja tulkinnan välistä kuilua esittämällä, että tekstin muodolliset piirteet ovat tyylillisesti merkittäviä vain, jos niillä on tietty funktio, merkitys, vaikutus tai arvo.

Myönteisenä seurauksena funktionalismista oli, että kirjallisen tyylin tutkimus ei enää rajoittunut pelkästään tekstin sisäisten rakenteiden analyysiin, vaan siihen sisältyi myös pyrkimys tulkintaan, selittämiseen ja arviointiin. Ongelmaksi jäi kuitenkin vielä se, että monet funktionalistit näkivät muodon ja funktion välillä vallitsevan yksi-yhteen -suhteen eivätkä ottaneet huomioon sitä, että kielellisten ilmausten merkitykset ja funktiot voivat eri konteksteissa olla hyvin moninaisia (ks. esimerkiksi Taylorin ja Toolanin (1984:60) funktionaalisen tyylintutkimuksen kritiikki). Hyvä esimerkki pitkälti funktionaalisesti suuntautuneesta tyylintutkimuksesta on Leechin ja Shortin teos *Style in Fiction* (1981), joka joidenkin epävirallisten arvioiden mukaan on kirjallisen tyylin tutkijoiden nykyäänkin useimmin siteeraama teos. Leechin ja Shortin teos havainnollistaa hyvin myös sitä, että jo 1970-luvulla tyylintutkimus oli luonteeltaan hyvin valikoivaa: siinä näkyy funktionaalisen kielitieteen lisäksi vaikutteita esimerkiksi pragmatiikasta, generatiivisesta syntaksista, diskurssianalysistä ja ranskalaisesta semiotiikasta (ks. Taylor & Toolan 1984: 60). Toinen selvästi funktionaalinen ja varmasti yhtä vaikutusvaltainen esimerkki tämän vuosikymmenen tyylintutkimuksesta on Hallidayn (1971) analyysi William Goldingin *The Inheritors* -romaanista, jossa tarkasteltiin sitä, miten kirjailija luo järjestelmällisten kielivalintojen avulla kuvan romaanin henkilöhahmojen – alkukantaisten Neanderthal-ihmisten – ajattelusta, kielestä ja kulttuurista.

2.3 Affektiivinen tyylintutkimus

Formalistiset, strukturalistiset ja funktionaaliset suuntaukset saivat myös vastareaktionsa: tunnetuin ja kärkevin niistä lienee Fishin markkinoima *affektiivinen tyylintutkimus* (1973, 1980). Toisin kuin formalistit ja strukturalistit Fish oli sitä mieltä, että kirjallisten tekstien tyyliä ja merkitystä ei ole koodattu niiden sisälle, josta ne voidaan huolellisen muodollisen ja rakenteellisen analyysin avulla tunnistaa. Toisin kuin funktionalistit hän ei myöskään olettanut, että muodon ja merkityksen välillä on itsestään selvä yhteys. Sen sijaan tyylilliset efektit ovat hänen mukaansa tuloksia lukijoiden tai tarkemmin sanoen lukijayhteisöiden dynaamisesta merkityksenantoprosessista. Lukijoiden yhteisölliset tulkintakonventiot viime kädessä määrittelevät sen, miten teksti tulee tulkita: teksti sinänsä on vain virike, joka käynnistää tulkintaprosessin (Fish 1980: 336). Fishin kaavailemassa tyylin tutkimuksessa keskeiseksi kiinnostuksen kohteeksi nousivatkin siten lukijoiden käsitykset, arvot sekä tulkintakäytänteet ja tulkintaprosessit, mikä kirjallisen tyylin tutkimuksen kentässä oli sinänsä varsin radikaali ja merkittävä käänne. Niin kuin samoihin aikoihin kehittyneessä lukemisen vastaanoton tutkimuksessakin (ks. esimerkiksi Holland 1975, Iser 1978), Fishin affektiivisessä stilistiikassa tutkimuksen painopiste laajeni siten, että tekstin lisäksi siihen sisältyi myös lukija. Fishin ohella tässä yhteydessä on syytä mainita myös *empiirinen kirjallisuudentutkimus* (ks. esimerkiksi Andringa 1990, Dollerup ym. 1990, van Peer 1986, 1987) yhtenä esimerkkinä lukijoiden responsseihin kohdistuvasta tutkimuksesta. Tämä tutkimussuunta tukeutuu erityisesti psykologiaan, ja sen yhtenä keskeisenä tavoitteena on selvittää empiirisiin menetelmiin, missä suhteissa kirjallisuuden lukeminen kognitiivisena prosessina eroaa muusta lukemisesta (ks. esimerkiksi Steen 1992).

Vaikka Fish kykeni jossain määrin ratkaisemaan aiempaa tutkimusta vaivanneen kuvauksen ja tulkinnan välisen kuilun ongelman

tuomalla mukaan tulkintayhteisön normina, joka määrittelee tekstien tyylin ja merkityksen, samalla hänen ratkaisunsa toi kuitenkin mukanaan uuden ongelman, *tulkintayhteisön* käsitteen. Ongelmalliseksi käsitteen tekee se, että tulkintayhteisöä ei ole helppo määritellä: sen rajat voivat olla varsin elastiset ja haipuvat, se voi muuttua, ja lukija voi siirtyä yhdestä yhteisöstä toiseen tai kuulua useampaankin yhteisöön. Toisaalta, niin kuin esimerkiksi Scholes (1985: 153) ja Freund (1987: 111) ovat osoittaneet, lukijayhteisön käsite on omalla tavallaan myös varsin autoritaarinen ja jopa totalitaarinen korostaessaan yhteisön valtaa tulkinnassa yksilön ja subjektiivisen kokemuksen kustannuksella. Pyrkinessään toisin sanoen irtautumaan formalistis-strukturalistisesta tekstin ylivallasta ja funktionaalisesta muodon ja merkityksen epäproblemaattisesta yhteydestä Fish tarjosi vaihtoehdoksi yhtäläillä sitovan normin, yhteisöllisten tulkintakonventioiden kontrollin, joka vie sekä tekstiltä (sen kieleltä ja tekstuaalisilta rakenteilta) että yksilöltä mahdollisuuden vaikuttaa tulkintaprosessiin.

2.4 *Pedagoginen tyylintutkimus*

Fishin affektiivinen stilistiikka huojutti kirjallisen kielen tutkimuksen perustaa radikaalilla tavalla. 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa alkoi kuitenkin kehittyä myös *pedagogisia tyylintutkimuksen* suuntauksia, jotka eivät niinkään olleet kiinnostuneita kirjallisista teksteistä stilistisen tutkimuksen kohteina, vaan korostivat tyylintutkimuksen merkitystä ensimmäisen ja toisen/vieraan kielen opetuksessa. Esimerkiksi Widdowson (1975, 1992), Carter (1986), Carter ja Nash (1990) ja Kramsch (1993) ovat argumentoineet voimakkaasti sen puolesta, että kielen opetuksessa kieli ja kirjallisuus olisi integroitava monipuolisemmin ja systemaattisemmin kuin on perinteisesti ollut tapana. Kirjallisten tekstien tyylillisen analyysin nähdään luovan vankan perustan niiden tulkinnalle ja niiden erityispiirteiden ymmärtämisel-

le. Lisäksi kirjallisuuden analyysin kautta oppijat voivat kehittää tietoisuuttaan tekstien kielestä ja rakenteista. Erityisen tärkeää on myös se, että kirjallisten tekstien pohjalta voi rakentaa mielekkäitä ja merkityksellisiä oppijakeskeisiä tehtäviä ja harjoituksia, jotka vahvistavat oppijan identiteettiä autonomisempänä ja sensitiivisempänä kielenkäyttäjänä (Carter 1986, Widdowson 1992: xii).

Kramschin mukaan (1993: 131) kirjallisten tekstien käyttö erityisesti toisen ja vieraan kielen opetuksessa on motivoitua myös siksi, että kirjallisuus tarjoaa oppijalle mahdollisuuden 'kuulla' kirjoittajan yksittäisen äänen hänen yhteisönsä monien äänien joukosta. Siten se voi puhutella oppijaa yksilönä. Kramsch esittääkin, että kielenopetusta pitkään hallinneen funktionaalisen paradigman sijaan on heräämässä uudenlainen kiinnostus yksittäiseen ääneen ja luovaan ilmaukseen (ks. myös Widdowson 1992). Koska kirjalliset tekstit voivat tarjota kielenoppijalle yksittäisyyden ja omaäänisyyden malleja ja tilaisuuden neuvotella merkityksistä dialogisesti, ne myös antavat hänelle mahdollisuuden määritellä oman yksittäisen äänensä vieraassa kielessä ja kulttuurissa. Korostaessaan kirjallisuuden merkitystä kielenopetuksessa Kramsch ei kuitenkaan tarkoita sitä tapaa, jolla kirjallisia tekstejä tavallisesti käytetään kielenopetuksessa, siis sana- ja rakennekoosteina. Sen sijaan hänen mielestään ne tarjoavat tilaisuuden analyyttiseen ja syvälliseen minän ja tekstin dialogiin, jossa oppijan on mahdollista myös rakentaa omaa kielenkäyttäjän identiteettiään. Pedagogisen tyylintutkimuksen yhtenä tärkeänä motiivina on siten ollut *valtauttaminen* eli sen varmistaminen, että kielenoppijat saavat tarvittavat valmiudet, tietoisuuden ja taidot ymmärtää ja käyttää vierasta kieltä. Tuore ja kiinnostava esimerkki tästä on myös Popen teos *Textual Intervention* (1995), joka perustuu ajatukselle, että kriittisten ja luovien, vuorovaikutukseen ja intervention perustuvien harjoitusten (esimerkiksi uudelleenkirjoittamisen, vaihtoehtoisten tai rinnakkaistekstien kirjoittamisen) avulla oppijat

voivat tulla tietoisemmiksi ja kykeniviksi myös itse käyttämään keinoja, joilla tekstejä rakennetaan.

Jotkut pedagogisen tyylintutkimuksen edustajat, erityisesti Widdowson (1992) ja Cook (1994), ovat ottaneet voimakkaasti kantaa myös sen puolesta, että kirjallisilla teksteillä on poikkeuksellinen valta lukijoihinsa verrattuna ei-kirjallisiin teksteihin: heidän mukaansa niillä on kyky vuorovaikutuksessa lukijoiden jo olemassa olevien mentaalisten representaatioiden kanssa uudistaa ja muuttaa niitä (Cook 1994: 4). Tässä näkemyksessä, että kirjallisuus voi jopa muuttaa meitä yksilöinä, voi ehkä nähdä uudenlaisen version alunperin formalistien esittämästä ajatuksesta, että kirjallisuuden kieli on jollakin tavalla olennaisesti erilaista kuin ei-kirjallinen kieli. Tällä kertaa se, mikä tekee kirjallisuuden kielestä erilaisen, ei ole kuitenkaan sen formaalit piirteet, vaan sen erityinen vuorovaikutus lukijan mielen kanssa.

Myös pedagogista tyylintutkimusta on kritisoitu samoista syistä kuin aiempia formalistisia, strukturalistisia ja funktionaalisia lähestymistapoja. Sen ei esimerkiksi katsota ottavan tarpeeksi huomioon sitä, että kirjallisuuden tuottaminen ja lukeminen ovat komplekseja kontekstuaalisia prosesseja (ks. Fabb & Durant 1987: 228–229). Tämän näkemyksen mukaan tyylintutkimuksen keskipisteenä ei siten voi olla pelkästään tekstien tyylipiirteiden tunnistaminen, erittely ja/tai niiden vaikutuksen tai merkityksen eksplikoiminen, vaan tarvitaan menettelyjä, joiden avulla voidaan tarkastella sitä, miten tyyli valikoituu ja tulkitaan kontekstuaalisesti (ks. myös lukua viimeaikaisten suuntausten kontekstuaalisuudesta).

2.5 Pragmaattinen ja diskurssianalyttinen tyylintutkimus

Useissa viimeaikaisissa kirjallisen tyylintutkimuksen suuntauksissa korostetaan eri tavoin kirjallisuuden tuottamis- ja lukemisprosessien kontekstuaalisuutta. Yksi esimerkki tästä ovat 1970-luvun lopulla

alkunsa saaneet *pragmaattiset* ja *diskurssianalyttiset suuntaukset*. Näiden varhaisia edustajia olivat tutkimukset kirjallisten tekstien puheaktipiirteistä (Pratt 1977) tai draamadialogin diskurssirakenteesta (Burton 1980, Korpimies 1983). Tyypillistä tämän vaiheen tutkimukselle oli, että kielentutkimuksen malleja (esimerkiksi Sinclairin ja Coulthardin (1975) alunperin luokkadiskurssin analyysiin kehittämää mallia) sovellettiin varsin suoraviivaisesti kirjallisten tekstien analyysiin, ja tavoitteena oli nimenomaan kokeilla mallien toimivuutta ja kehittää niitä edelleen. Yksittäisten kirjallisten tekstien erityispiirteet eivät sen sijaan juuri kiinnostaneet tutkijoita. Myöhemmin sekä Pratt (1986) että Burton (1982) ovat itse arvostelleet tällaista tutkimusta muun muassa siitä, että se omilla tieteelliseen validiuteen ja toistettavuuteen pyrkivillä menetelmillään itse asiassa konstruoi tutkimuskohdettaan tavalla, joka sekä vääristää sen ominaispiirteitä että kieltää oman tarkoitusshakuisuutensa.

Sittemmin pragmaattinen tyylintutkimus (esimerkiksi Short 1981) tai kirjallinen pragmatiikka (ks. esimerkiksi Sell 1991 ja Watts 1981) on ollut erityisen kiinnostunut kirjallisuuden tulkinnan prosesseista. Esimerkiksi Short on tarkastellut kirjallisuuden lukemista ja tulkintaa päättelyprosessina. Sell on puolestaan käsitellyt lukemista selvittämällä, millaisia kohteliaisuusstrategioita kirjalliset tekstit hyödyntävät suhteessa niiden implisiittiseen lukijakuntaan. Myös diskurssianalyttinen stilistiikka alkoi 1980-luvulla monipuolistua ja saada erilaisia painotuksia. Hyvä esimerkki tästä on Carterin ja Simpsonin toimittama kokoomateos *Language, discourse and literature* (1989), jonka artikkeleista näkyy selvästi alan tutkimuksen eklektisyys. Teoksen artikkeleissa sovelletaan kaunokirjallisten tekstien analyysiin erityyppisiä diskurssintutkimuksen ja pragmatiikan malleja, kuten esimerkiksi keskustelunanalyysiä, kohteliaisuus-teoriaa, retoriikkaa ja systeemilingvistiikkaa. Näissä tutkimuksissa tulee myös esiin se, että diskurssin käsite ei monelle julkaisun kirjoittajista enää ole merkitykseltään pelkästään lingvistinen, vaan se

pitää sisällään myös ajatuksen kirjallisuudesta yhtenä sosiaalisena diskurssina (ks. Fowler 1981: 21).

Kirjallisuuden tarkastelu *sosiaalisena diskurssina* tarkoittaa sitä, että kirjoittajien kielenkäyttöä tarkastellaan sosiolingvistisessä viitekehyksessä ottamalla huomioon, miten se toisaalta heijastaa yhteiskunnallisia suhteita, toisaalta vaikuttaa niihin. Samalla kirjallisuus nähdään itsessään diskurssina, jota muovaavat ne sosiaaliset institutiot, joissa sitä luetaan ja siitä puhutaan. Siten kirjallisuutta sinänsä ei ole olemassa, vaan vain käsityksiä kirjallisuudesta, tietyissä sosiohistoriallisissa ja institutionaalisissa konteksteissa kehittyneitä kirjallisuuden konstruktioita. Tämän näkemyksen voimistumiseen viimeaikaisessa tyyliintutkimuksessa on osaltaan vaikuttanut *kriittisen lingvistiikan* (Kress ja Hodge 1979; Hodge ja Kress 1988) ja *kriittisen diskurssinanalyysin* (Fairclough 1989, 1992, van Dijk 1987; ks. myös Pietikäinen tässä teoksessa) nousu. Samoin Bahtinin (ks. Bakhtin 1973, 1981) työ on merkittävällä tavalla vaikuttanut tällä alueella tehtyyn tutkimukseen: esimerkiksi Bahtinin *ääni-*, *dialogismi-* ja *heteroglossiakäsitteet* ovat tarjonneet tutkijoille välineitä, jotka osaltaan ovat mahdollistaneet erityisesti romaanitekstien äänten, sosiolektien, murteiden, idiolektien, rekisterien ja tyylien moninaisuuden teoreettisesti perustellun tarkastelun (ks. esimerkiksi Wales 1988, Geyer-Ryan 1988, Fowler 1989).

2.6 Kriittinen tyyliintutkimus

Tuoreimpia kriittiseksi itsensä määritteleviä kirjallisen tyylin tutkimuksen suuntia ovat esimerkiksi *kriittinen diskurssistilistiikka* (ks. esimerkiksi Weber 1989, 1992, 1995, Birch 1989) ja *feministinen tyyliintutkimus* (Burton 1982, Wales 1994, Mills 1995). Kriittisen tyyliintutkimuksen tavoitteena on yksityiskohtaisen kielellisen ja tekstuaalisen analyysin avulla osoittaa, kuinka kirjallisuuden kieli ei heijasta todellisuutta yksioikoisen neutraalisti, vaan se on aina luon-

teeltaan ideologista ja omalla tavallaan asemoi, kontrolloi ja manipuloi lukijoitaan. Tyylintutkijan tehtävänä on siten paljastaa ja tehdä ymmärrettäviksi niitä keinoja, joilla kieli ja tekstit vaikuttavat lukijoihin, ja siten antaa lukijoille valtaa arvioida tekstejä kriittisesti ja jopa kyseenalaistaa ja vastustaa niitä. Hyvä esimerkki tämänkaltaisesta suuntauksesta on Roger Fowlerin artikkeli Dickensin *Hard Times* -romaanista (1989), jossa hän analysoi romaanin moninaisten henkilöryhmien puhetapoja sosiolingvivistisesti.

Fowler osoittaa, kuinka romaanin erilaisten henkilöryhmien – yhteiskunnan ulkopuolella elävän sirkusväen ja järjestyneen porvarillisen yhteiskunnan – väliset sosiaaliset suhteet, valta-asetelmat ja ideologiset jännitteet ja konfliktit ilmenevät henkilöiden puhetapojen ja äänien erilaisuuden kautta. Kuten kriittinen diskurssistilistiikka myös feministinen tyylintutkimus pyrkii systemaattisen lingvistis-tekstuaalisen analyysin avulla ohjaamaan huomiota niihin kirjallisten (ja ei-kirjallisten, erityisesti median) tekstien keinoihin, joilla rakennetaan sukupuolen representaatioita ja jotka tarjoavat lukijoille aineksia rakentaa omaa sukupuolista lukijarooliaan. Tärkeänä tavoitteena on myös kiinnittää huomiota ja muuttaa sellaisia sukupuoleen kohdistuvia representaation muotoja, jotka jollain tavalla esittävät naiseuden tai mieheyden negatiivisessa, vääristävässä tai alistavassa valossa (ks. esimerkiksi Mills 1995).

Kriittiset ja feministiset tutkimukset ovat kiinnostavasti osoittaneet, miten kirjalliset tekstit ja niiden lukeminen ovat myös ideologisia prosesseja. Tämä on merkinnyt myös sitä, että niille tyylintutkimuksen ensisijainen tehtävä ei ole tekstien sisäisten tyylipiirteiden tai niiden funktioiden tunnistaminen ja erittely tai niiden merkityksen ‘paljastaminen’, vaan tekstien tarkastelu suhteessa tekstinulkoiseen yhteiskunnalliseen todellisuuteen, valtaan, ideologiaan, luokkaan, rotuun, kansallisuuteen, sukupuoleen, sukupolveen ja muihin teksteihin (intertekstuaalisuuteen). Kriittisen kielentutkimuksen eri suuntauksien tavoin myös niitä on kuitenkin arvosteltu tekstien

pelkistämisestä ideologioiden ja hegemonisten diskurssien äänitorviksi ja analyysitapojen poliittisesta tarkoitushakuisuudesta (ks. esimerkiksi Richardson 1987).

Kriittisten suuntausten voimistuminen ja niistä esitetty kritiikki voidaan nähdä myös merkinä siitä, että kirjallisen tyylin tutkimus ei itsessään ole poliittisesti ja ideologisesti neutraalia. Viime aikoina onkin ollut nähtävissä myös jonkinasteista kirjallisen tyylin tutkimuksen jakautumista kahteen poliittiseen leiriin, joita voisi kutsua vaikkapa liberaalis-humanistiseksi ja kriittis-marxilaiseksi leiriksi, jotka ovat julkisuudessaakin käyneet ajoittain varsin kiivasta väittelyä kriittisen tutkimuksen ideologisista lähtökohdista (ks. esimerkiksi Widdowsonin ja Faircloughn vuoropuhelua *Language and Literature* -lehdessä (Widdowson 1995, Fairclough 1996, Widdowson 1996; ks. myös Pietikäinen tässä teoksessa).

Erytynen kiistan aihe näiden näkemysten välillä on kysymys kirjallisuuden ja sen analyysin luonteesta. Liberaalisen humanismin edustajat, joista tunnetuimpia ovat ehkä Widdowson ja Cook, korostavat esimerkiksi sitä, että kirjallisuudella ja sen lukemisella voi olla moraalisesti, älyllisesti tai esteettisesti kohottava tai parantava vaikutus. Tämä pätee myös silloin, kun luetaan kirjallisuutta, joka ei nouse lukijoiden oman yhteiskunnan tai sosiaalisen ryhmän kirjallisesta perinteestä. Lukijat voivat tunnistaa yhteisiä kokemuksia, jotka ylittävät kansakuntien, kulttuurien ja historian rajoja. Samoin liberaalis-humanistinen näkemys korostaa sitä, että huolimatta kirjallisuuden 'hyödyttömyydestä' sitä kuitenkin arvostetaan hyvinkin erilaisissa sosiaalisissa konteksteissa ja se onnistuu puhuttelemaan lukijoita yksilöinä. Niin kuin yllä jo kävi ilmi, kriittis-marxilaiset näkemykset puolestaan korostavat sitä, että kirjallisuus on sosiaalinen ja historiallinen konstrukti, joka useimmiten heijastelee yhteiskunnassa valtaa pitävien intressejä ja jonka lukijat ovat ensisijaisesti sosiaalisia subjekteja, joiden suhdetta kirjallisiin teksteihin ja luke-

miseen säätelevät ja rajoittavat kirjallisuutta koskevat sosiaaliset ja kulttuuriset diskurssit.

2.7 Kognitiivinen tyylintutkimus

Kriittisten tarkastelutapojen lisäksi viime aikoina on noussut esiin myös suuntauksia, joita voisi kutsua yläkäsitteellä *kognitiivinen tyylintutkimus*. Esimerkiksi Pilkington (1992) on soveltanut Sperberin ja Wilsonin (1986; 1995) relevanssiteoriaa analysoidessaan kirjallisten tekstien tulkintaprosessin erityisluonnetta. Niin kuin edellä mainitut kontekstuaaliset tyylintutkimuksen suuntauksat, relevanssiteoreettinen tyylintutkimuskaan ei ole kiinnostunut vain tekstien muodollisista ja rakenteellisista erityispiirteistä tai niiden funktioista, vaan korostaa, että niiden kirjallinen erityisluonne selittyy ensisijaisesti mentaalisisina representaatioina ja mentaalisisina prosesseina (Pilkington 1992; ks. myös Cookin 1994 skeemateoriaan perustuva tyylintutkimus). Toisin kuin esimerkiksi Fishin affektiivinen tyylintutkimus tai kriittinen tyylintutkimus, relevanssiteoreettinen tyylintutkimus ei kuitenkaan kohdistu yleisempiin sosiaalisiin ja kulttuurisiin kirjallisuuden lukemisen diskursseihin. Sen huomion kohteena on yksilö ja tämän erityinen vuorovaikutus tekstin kanssa.

Pilkingtonin mukaan (1996: 157) kirjallisuuden lukeminen ei edellytä mitään erityisiä kirjallisia lukustrategioita, konventioita tai maksiimeja siitä, miten poeettiset vaikutukset (s.o. päätelmät, huomiot, assosiaatiot) välittyvät lukijoille, vaan kuten muussakin kielen prosessoinnissa, relevanssin periaate säätelee tulkintojen etsintää. Tämän periaateen mukaisesti jokaiseen ilmaukseen liittyy oletus, että sen tulkinta tuottaa riittävän ja tyydyttävän määrän kontekstuaalisia vaikutuksia vähimmällä mahdollisella kognitiivisella prosessoinnilla. Ainoa ero, joka kirjallisten tekstien tulkittamisessa on muuhun kielen prosessointiin, on se, että niille usein tyypillisen kompleksisuuden ja monimerkityksisyyden takia tulkintaan tarvitaan

enemmän ponnistuksia. Toisaalta nämä ponnistelut voivat olla hyvin palkitsevia, koska ne voivat tuottaa rikkaita ja monipuolisia kontekstuaalisia vaikutuksia.

Relevanssiteorian tavoin myös kognitiivinen lingvistiikka (esimerkiksi Johnson 1987, Lakoff ja Johnson 1980, Lakoff 1987) on tarjonnut kirjallisen tyylin tutkijoille tarkastelutavan, joka näkee lukemisen ja tulkinnan ensisijaisesti kognitiivisena ja ei-sosiaalisena. Erityisesti kognitiivinen metaforateoria on tuottanut analyysejä, joissa osoitetaan, kuinka tekstien kuvakielisiä ilmauksia voidaan eritellä perusluonteisten, inhimillisen ruumillisuuden kokemuksen perustalta rakentuvien kognitiivisten kuvakieliskeemojen avulla (esimerkiksi Lakoff ja Turner 1989, Freeman 1993). Samoin kuin relevanssiteoria, myös kognitiivinen tyylintutkimus korostaa erityisesti sitä, miten kognitio ja teksti kohtaavat ja miten kognitio työskentelee, jotta tekstien merkitysulottuvuudet tulisivat ymmärretyiksi ja tulkituiksi. Kognitiivinen lingvistiikka ja metaforateoria ovat tarjonneet myös viimeaikaiselle kriittiselle tyylintutkimukselle välineen, jonka avulla on kiinnostavalla tavalla analysoitu sitä, miten kirjallisissa teksteissä voidaan rakentaa ideologisesti värittyneitä kuvauksia henkilöahmoista, tapahtumista ja toiminnan puitteista (esimerkiksi Simon-Vandenberg 1993, Weber 1995, Lee 1992).

Relevanssiteoreettinen ja kognitiivinen tyylintutkimus eivät ole kuitenkaan säästyneet kritiikiltä. Relevanssiteoreettisesta tutkimuksesta on sanottu esimerkiksi (Culpeper 1994), että yrittäessään selittää viestintää yhden ainoan periaatteen avulla se tuottaa siitä liian yleisen ja antiseptisen näkemyksen, jossa ei kyeta kunnolla ottamaan huomioon kirjallisen tyylin monimuotoisuutta ja jossa se jää kokonaan huomiotta sosiaalisesti varioivana ilmiönä. Kognitiivis-lingvistikista tyylintutkimuksesta on puolestaan huomautettu, että se tuottaa liian suljettuja ja yksiäänisiä tulkintoja kirjallisista teksteistä eikä anna teoreettisia mahdollisuuksia ottaa huomioon sitä, että tekstit

voivat olla myös avoimia, arvoituksellisia ja monitulkintaisia (Downes 1993).

Niin kuin tässä luvussa esitetystä lyhyestä katsauksesta ilmenee, kirjallisen tyylin tutkimus ei ole alaltaan yksi ja yhtenäinen. Se pitää sisällään useita erilaisista teoreettisista lähtökohdista rakentuvia tutkimussuuntia. Kokonaisuutena se muodostaakin moniulotteisen tutkimuskentän, jossa erilaisten näkökulmien ristiinvalotuksessa myös tutkimuskohteesta syntyy rikas ja kiinnostava kuva. Kuten yllä on useaan otteeseen myös käynyt ilmi, huolimatta kentän moninaisuudesta kirjallisen tyylin tutkimuksen eri suuntauksilla on kuitenkin myös jotain yhteistä. Kaikki kirjallisen tyylin tutkimuksen suuntaukset ovat esimerkiksi eriasteisesti *monitieteisiä*. Kukin niistä myös pyrkii omasta näkökulmastaan antamaan oman vastauksensa kirjallisen tyylin tutkimuksen keskeisiin kysymyksiin. Näitä ovat erityisesti kysymykset siitä, millaisia kirjalliset tekstit ja tyylit ovat suhteessa ei-kirjallisiin teksteihin ja tyyliin ja millaisia kirjallisuuden lukeminen ja tulkitseminen ovat luonteeltaan suhteessa ei-kirjallisen kielen ja tekstien tulkintaan ja mikä on yksilön, kirjallisen tekstin ja yhteiskunnan välinen suhde. Suuri osa viimeaikaisista suuntauksista korostaa kirjallisten tekstien ja niiden analyysin *kontekstuaalisuutta* ja tyyliä *sosiaalisena ja kulttuurisena konstruktina*. Kaikille suuntauksille myös *tutkimusmetodologiset kysymykset* ovat keskeisiä. Seuraavassa luvussa käsittelemme lähemmin näitä tyylin tutkimuksen eri suuntauksia yhdistäviä piirteitä ja myös ongelmia, joita niihin liittyy.

3 NYKYSUUNTAUSTEN TUNNUSPIIRTEITÄ JA ONGELMIA

3.1 Monitieteisyys

Kirjallisen tyylin tutkimuksen koulukunnat tekee monitieteisiksi se, että ne sijoittuvat usean tieteenalan väliseen tilaan. Ne ovat kukin omista lähtökohdistaan etsineet aktiivisesti ja eklektisesti vaikutteita, käsitteitä ja työvälaineitä monelta taholta: kielitieteen ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksista, psykologiasta, sosiologiasta ja kulttuurintutkimuksesta. Monitieteisyys on kuitenkin eri koulukunnissa eriasteista. Jotkut tutkijat sitoutuvat varsin voimakkaasti kielentutkimukseen (esimerkiksi Burton 1980, Simpson 1993, Herman 1995), jopa niin, että heidän tutkimuksiaan voisi pitää pelkästään kielitieteellisinä. Toisille tutkijoille monitieteisyys merkitsee puolestaan usean kuvausmallin tai monien käsitteistöjen yhdistelemistä tutkimuskohteen ja tutkimustehtävän vaikutuksesta. Yksi merkittävä esimerkki tämänkaltaisesta painotuksesta on Enkvistin (esimerkiksi 1971, 1973, 1974, 1985, 1991) lingvistinen tyylintutkimus. Enkvist korostaa, että tyylintutkimus kohdistuu siihen kielen vaihteluun, joka korreloi tekstityypin ja kielenkäyttötilanteen kanssa. Toisin sanoen kielenkäyttäjät omaa 'normiston' eli käsityksen siitä, minkälainen sanonta liittyy tiettyyn tilanteeseen. Tästä seuraa, että tyylintutkimus tieteenalana on Enkvistille hyvin lähellä niin teksti- ja diskurssilingvistiikkaa kuin retoriikkaa ja sosiolingvistiikkaakin. Toinen viimeaikainen esimerkki moneen suuntaan avautuvasta tyylintutkimuksesta on Fabbin ja Durantin (1987) kirjoittamisen kielitiede, jossa on voimakkaasti argumentoitu sen puolesta, että kirjallisen tyylin tutkimuksen voiman ja vitalisuuden paras tae on sen sitoutumattomuus yhteen kapeaan tieteenalaan: tutkimusmenetelmät ja teoreettiset viitekehykset rakentuvat kriittisesti ja valikoiden monitieteiseltä pohjalta.

Erityisesti kielentutkimuksen viimeaikainen kehitys (esimerkiksi pragmatiikka, diskurssianalyysi ja kognitiivinen kielitiede) ja myös humanistisen tutkimuksen 1960- ja 1970-luvulla mullistanut poststrukturalistinen 'teoriavallankumous' ovat Fabbin ja Durantin mukaan haaste kirjallisen tyylin tutkimuksellekin (Fabb ja Durant 1987: 14 ja seur.).

Jotkut tutkijat ovat enenevässä määrin ottaneet vaikutteita myös kulttuurintutkimuksesta. Kulttuurintutkimuksen vaikutus näkyy erityisesti siinä, miten tutkijat ovat nykyään kiinnostuneita myös muista kuin kanonisista kirjallisista teksteistä, kuten esimerkiksi populaarikirjallisuudesta, sarjakuvista, tieteiskirjallisuudesta ja virtuaaliteksteistä sekä myös kirjallisuutta sivuavista tai 'kirjallisia' keinoja käyttävistä teksteistä (esimerkiksi elämänkerroista, mediateksteistä ja elokuvasta) ja kirjallisuuden lukemisen kulttuurisista ja sosiaalisista ehdoista ja merkityksistä (esimerkiksi Easthope 1991). Kulttuurintutkimus on myös perustavalla tavalla saanut vaikutteita kirjallisen tyylin tutkimuksesta. Yhden näkemyksen mukaan brittiläinen kulttuurintutkimus on lähtenyt liikkeelle siitä, että kirjallisten tekstien tutkimuksesta ja sen analyysimeteodeista siirryttiin radikaalin hyppäyksen kautta kulttuuristen ilmiöiden, 'todellisen elämän ja ruumillisten tekstien' analyysiin. Esimerkiksi merkittävä brittiläinen kulttuurintutkija Paul Willis (1996) on kuvannut sitä oivalluksen hetkeä, kun kirjallisten tekstien analyysiin koulutuksen saaneet tutkijat havaitsivat, että vaikkapa moottoripyörää voi analysoida samoin lähiluvun menetelmin kuin runoutta. Hänen mukaansa moottoripyörää voi lukea kuin tekstiä ja tarkastella sen tyyliä, rakenteita, elementtien kombinaatioita, funktioita ja merkityksiä sekä niiden välittämiä sosiaalisia ja kulttuurisia diskursseja.

Kirjallisen tyylin tutkimuksen monitieteisyys ja eklektisyys tekevät siitä elävää, kehittyvää ja dynaamista. Sen erilaisissa suuntauksissa on varsin ennakkoluulottomasti sovellettu ja kehitetty eri lähteistä omaksuttuja käsitteitä ja menetelmiä edelleen. Samalla

monitieteisyydestä seuraa kuitenkin myös yhteisten viitekehysten, terminologioiden ja metodien puute, mikä tekee usein vaikeaksi, ellei jopa mahdottomaksi, koulukuntien välisen todellisen, kaikkia osapuolia hyödyttävän vuoropuhelun. Usein erilaisista lähestymistavoista on myös ollut seurauksena, että edes tutkimuskohteesta ei voida olla samaa mieltä. Mainittakoon vaikkapa vieläkin elinvoimaisena jatkuva kiista siitä, missä määrin kirjallinen kieli eroaa olennaisesti ei-kirjallisesta kielestä (ks. myös tämän artikkelin seuraava luku, joka käsittelee kirjallista tyyliä sosiaalisena ja kulttuurisena konstruktina).

Kirjallisen tyylin tutkimuksen sijoittuminen monitieteiseen tilaan ja tapa valikoida työvälineitään usealta taholta on ehkä myös vähentänyt sen uskottavuutta joidenkin tiukemmin tiettyyn viitekehukseen sitoutuvien tutkijoiden silmissä. Sitä ei esimerkiksi ole useinkaan mielletty vakavasti otettavaksi kielentutkimukseksi, ja sen tutkijat on nähty miltei kurioositeetteina, jotka puuhastelevat kaudenloisesta kirjallisuuden kielen kiemuroiden kanssa, mutta joilla ei ole mitään annettavaa 'kovemman' kielentutkimuksen tekijöille tai todellisen maailman ongelmille. Näinhän asia ei tietenkään ole. Kirjallisen tyylin tutkimus on merkittäväällä tavalla edistänyt yleisempää kielentutkimusta esimerkiksi testaamalla ja kehittämällä kielentutkimuksen malleja edelleen, osoittanut kirjallisten tekstien merkityksen myös kielenopetuksessa ja näyttänyt, että kirjallisuuden ja sen lukemiseen liittyvien diskurssien tutkimus voi avata mielenkiintoisia näkökulmia kulttuurin ja yhteiskunnan käsityksiin, arvoihin ja ideologioihin. On kyllä myös myönnettävä, että kirjallisen tyylin tutkijat ovat itse myös jossakin määrin eristäytyneet muista kielentutkijoista. Esimerkiksi soveltavan kielitieteen maailmankongresseissa kirjallisen kielentutkimuksen edustajat yleensä loistavat poissaolollaan. Kirjallisuuden tutkimuksen näkökulmasta taas kirjallisen tyylin tutkijat on usein nähty vain marginaalisesti kiinnostavina. Heidät on ehkä mielletty enemmän kielen kuin kirjallisuuden

tutkijoiksi. Voi hyvinkin olla, että vaikka teoriassa humanistisessa tutkimuksessa monitieteisyys nähdään positiivisena asiana, käytännössä se usein kuitenkin yhdistetään epämääräisyyteen ja epäilyttävyteenkin.

3.2 Tyylintutkimuksen kontekstuaalisuus

Kuten edellä jo kävi ilmi, kirjallisen tyylin tutkimuksen viimeaikaisen suuntausten kontekstuaalisuus puolestaan ilmenee siinä, miten ne erityisesti diskurssianalyysin ja pragmaatiikan kehitystä seurailleen ovat 1980-luvulta lähtien yhä enenevässä määrin tunnustaneet, että analyysi ei voi rajoittua vain tekstien sisäisten piirteiden, muotojen ja rakenteiden erittelyyn eikä toisaalta pelkästään lukijan responsien tarkasteluun. Esimerkiksi Weber (1996: 4) näkee tyylintutkimuksen kontekstuaalisuuden ikään kuin laajenevien, samankeskisten kehien avautumisena. Hänen mukaansa ensimmäistä kehää edustaa puheaktianalyysiin keskittyvä tyylintutkimus. Toista kehää edustavat tutkimukset, jotka liittyvät sellaisiin pragmaattisiin kysymyksiin kuin presuppositiot ja inferenssi. Kolmas kontekstuaalisuuden kehä puolestaan pitää sisällään viimeaikaisen kognitiivisen ja kriittisen pragmaattisen tyylintutkimuksen. Tämän kehityksen myötä tyylintutkimuksen kohde on nykyään laajentunut niin, että siihen kuuluvat tekstin lisäksi laajasti ottaen myös sen tuottamisen ja ymmärtämisen kontekstit.

Tarkemmin sanoen nykyinen tyylintutkimus määrittelee teoreettisesti tutkimuskohteensa tekstin ja lukijan väliseksi vuorovaikutukseksi tietyissä historiallisissa kontekstissa. Osaltaan analyysi kohdistuu tietenkin tekstiin: siihen valittu kieli ja sen tekstuaalinen rakenne eittämättä ohjaavat lukijan toimintaa. Teksti tuo mukanaan kuitenkin aina enemmän kuin itsensä: lukijan havaitsemat yhteydet sen ja muiden tekstien välillä, intertekstuaalisuus, ovat myös yksi mahdollinen analyysin ulottuvuus. Esimerkiksi Aleksis Kiven seitsemän

veljeksien koettelemuksia voi tulkita aivan eri tavalla, kun lukee niitä vaikkapa Shakespearen draamojen sankarihahmoja ja heidän elämänkoulujaan vasten (Kivihän oli Shakespearensa lukenut). Myös lukijan mahdollisesti varsin yksilöllisetkin kognitiiviset prosessit ja tiedot, aiemmat kokemukset ja suhtautuminen kirjallisuuteen kiinnostavat tyylintutkijoita. Edelleen lukutilanteen ja sen sosiaalisten ja institutionaalisten puitteiden vaikutus lukemiseen on tyylintutkimuksen tärkeä tutkimuskohde. Lukija ja teksti eivät koskaan kohtaa tyhjiössä, ja sen selvittäminen, mikä ero on esimerkiksi kirjallisuuden lukemisella vaikkapa kotona vapaa-aikana ja lukemisella äidinkielen tunnilla, on myös relevanttia nykynäkemyksen mukaan. Myös yleisempien kulttuuristen ja ideologisten kirjallisuutta ja sen lukemista koskevien käsitysten selvittämistä pidetään tärkeänä. Yleisemmät diskurssit vaikuttavat siihen, miten ja millä tavalla tärkeänä, merkityksellisenä, miellyttävänä jne. kirjallisuutta ja sen lukemista pidetään. Lukemisen kontekstin nähdään siten tarjoavan lukijalle mahdollisia lukijaidentiteettejä niihin liittyvine tietoineen, arvoineen, strategioineen ja rajoituksineen, jotka puolestaan ohjaavat hänen vuorovaikutustaan tekstin kanssa.

Nykytyylintutkimuksen tehtävä on siis varsin monitahoinen. Huolimatta siitä, että useimmat tyylintutkijat periaatteessa sitoutuvat teoreettisesti tähän näkemykseen, he ovat harvoin kuitenkaan niin kunnianhimoisia, että yrittäisivät omissa analyyseissään antaa kattavan kuvauksen kaikista kirjallisten tekstien ja niiden lukemiseen vaikuttavista tekijöistä. Jo käytännön syistä tutkimus yleensä edelleenkin rajoittuu jonkin tietyn yksittäisen aspektin tarkasteluun.

Samoin tiettyä tekstikeskeisyyttä on tutkimuksissa yhä yllättävänkin paljon. Tutkijoiden lienee ollut vaikea irroittautua niin jakobsonilaisesta ja strukturalistisesta kuin perinteisen kirjallisuudentutkimuksen, erityisesti uskriteikin (ks. esimerkiksi Wimsatt ja Beardsley 1954; Wellek ja Warren 1956), lähestymistavoista, jotka rajasivat sekä kirjoittajan intention että tekstin vastaanoton ja niiden mu-

kana kirjallisen tekstin synty- ja vastaanottokontekstin tutkimusnäkökulmansa ulkopuolelle. Niissä teksti oli tutkijan huomion keskipisteenä ja sen esteettisten rakenteiden ja tasojen selittäminen yksityiskohtaisen tieteellisen lähiluvun avulla tutkijan ylimmäinen tehtävä. Toisaalta myös länsimaiselle kulttuurille tyypilliset käsitykset teksteistä, ymmärtämisestä ja lukemisesta ovat osaltaan varmasti vahvistaneet tekstikeskeistä lähestymistapaa. Selvimmin nämä käsitykset näkyvät konventionaalisina metaforina teksteistä merkityssäiliöinä ja ymmärtämisestä ja tulkinnasta yksisuuntaisena merkitysten siirtona ja imeytymisenä (ks. Reddy 1979). Koska tällaiset metaforat ovat kielenkäyttäjille usein aivan itsestään selviä keinoja, joiden avulla voi kuvata tekstejä, lukemista ja tulkintaa, sellainenkin analyttikko, joka periaatteessa näkee tyylin sosiaalisena ja kulttuurisena konstruktiona voi kuitenkin ajautua kuvaamaan omaa tulkintaprosessiaan hyvin perinteisin käsittein. Lopputuloksena saattaa olla, että merkitys ja tyyli kuvataankin yksinkertaisesti jonakin, jonka voi 'nähdä' tai 'löytää' tekstien sisältä (ks. Leppänen 1993, 1994, tulossa).

3.3 Kirjallinen tyyli sosiaalisena ja kulttuurisena konstruktina

Formalistisille ja strukturalistisille tutkijoille analyysin tavoitteena oli ensisijaisesti sen kysymyksen selvittäminen, mikä tekee kirjallisesta tekstistä taideteoksen. He pyrkivät löytämään selkeitä määritelmiä kirjallisten tekstien tyylin erityispiirteille. Samalla he kuitenkin korostivat, että kirjallinen tyyli ei ole mitenkään absoluuttisesti muusta kielenkäytöstä poikkeavaa, koska kielen poeettinen funktio ei ole vain kirjallisten tekstien yksityisomaisuutta, vaan se reaalistuu myös muuntyyppisissä teksteissä. Tosin ainoastaan kirjallisissa teksteissä – erityisesti runoudessa – poeettinen funktio on dominoiva. Käytännössä formalistiset ja strukturalistiset tutkijat omassa

analyyseissään osoittivat, kuinka erityisesti runouden kieli rakenteellisen koherenssinsa ja monitasoisuutensa ansiosta nostaa esiin oman kirjallisen luonteensa, sen että se on tietoisesti valikoitua ja muokattua.

Kirjallista ja ei-kirjallista ei siis välttämättä nähty toisilleen vastakkaisina, vaan tiettyinä positioina tekstityyppien ja tyylien jatkumolla. Edelleenkin tällä kannalla on esimerkiksi Tannen (1987a, 1987b, 1989), jonka mukaan kaikki kielenkäyttö on aina luonteeltaan enemmän tai vähemmän poettista. Hän on muun muassa osoittanut yksityiskohtaisesti, kuinka kirjallinen diskurssi ja arki keskustelu voivat käyttää hyvinkin samankaltaisia kielellisiä keinoja, esimerkiksi toistoa, ellipsiä, epäsuoruutta, kielikuvia ja yksityiskoh-
tia.

Se näkemys, että kirjallisuudesta on erotettavissa selvä orientatio poettiseen funktioon ja että sen erityispiirteet ovat tekstianalyysin avulla tunnistettavissa, on kuitenkin nykyään asetettu kyseenalaiseksi. Periaatteessa viimeaikaiset kirjallisen tyylin tutkimuksen suuntaukset ovatkin määritelleet suhteensa kirjalliseen tyyliin konstruktionistisesta näkökulmasta. Tyyli nähdään ensisijaisesti sosiaalisen ja kulttuurisen konstruktina – jonakin, jonka luonteesta, tehtävästä ja merkityksestä on oltava jonkinasteinen yhteisymmärrys tulkintayhteisön sisällä.

Paljolti poststrukturalismin, diskurssianalyysin ja marxilaisen kritiikin esimerkin mukaisesti on esitetty, että viime kädessä kielen poettisuuden määrittelevät lukijat (ks. esimerkiksi Fish 1980; Att-
ridge 1987). Kulttuuri, yhteiskunta tai yhteisö toisin sanoen määrittelevät sen, mikä on poettista kieltä (tai yleisemmin kirjallisuutta). Tämän näkemyksen mukaan poettisuus ei ole siten mikään universaali erityispiirre, vaan ajallisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti varia-
oiva ja ulkoapäin annettu luonnehdinta: eri aikojen, kulttuurien ja lukijayhteisöiden käsitykset siitä, mikä on kirjallisuutta tai kirjallista tyyliä voivat poiketa paljonkin toisistaan. Tämän näkemyksen hy-

väksymisestä seuraa myös se, että kirjallisuuden ja erityisesti sitä välittävien ja selittävien institutionaalisten diskurssien, kuten kirjallisuuden opetuksen ja kirjallisuuskritiikin, tarkastelu avaa mielenkiintoisia näkökulmia myös kulttuuriin ja yhteiskuntaan, niiden arvoihin ja ideologioihin. Kirjallisuuden analyysi, samoin kuin muut kirjallisuutta käsittelevät diskurssit, tarjoavat siksi mahdollisuuden tarkastella kiinnostavalla tavalla (Birchiä 1989: 167 mukaillen) ei niinkään sitä, *mitä* kirjallinen teksti tarkoittaa, vaan *miksi* ja *miten* se tarkoittaa jotakin. Seuraava esimerkki havainnollistaa tätä hyvin. Näin ilmaisee vuosisadan alun Oxfordin yliopiston professori George Gordon oman näkemyksensä siitä, millaista kirjallisuus on ja mikä sen tehtävän pitäisi olla (teoksessa Eagleton 1983: 25):

Englanti on sairas ja . . . englantilaisen kirjallisuuden tehtävä on pelastaa se. Koska kirkot ovat tässä epäonnistuneet ja sosiaaliset uudistukset ovat hitaita, kirjallisuudella on kolminkertainen tehtävä: sen on yhä uskoakseni ilahdutettava ja opetettava meitä, mutta ennen kaikkea sen on pelastettava sielumme ja parannettava valtiomme. (käännös SL)

3.4 Tyylintutkimuksen metodologia

Kirjallisen tyylin tutkimuksen edustajilla on myös ollut ongelmana, miten erottautua metodologisesti perinteisestä kirjallisuudentutkimuksesta ja erityisesti kirjallisuuskritiikistä, joissa tekstejä on tarkasteltu ja arvioitu intuitiivisesti ja subjektiivisesti. Ongelmalliseksi tämä metodologia on koettu siksi, että tällaisen tutkimuksen tai kritiikin lukijat ovat täysin analyysin tekijän esittämien huomioiden ja tulkintojen armoilla: jos analyysi ja tulkinta ovat tutkijan oma sisäinen prosessi, jonka lopputulos vain rekisteröidään näkyviin, lukijoiden mahdollisuudet tarkistaa, miten tiettyyn näkemykseen on päädytty, ovat varsin vähäiset. Osittain tästä syystä – samoin kuin myös kielitieteellisen tutkimuksen antaman mallin mukaisesti – monet tutkijat korostavatkin, että kirjallisen tyylin tutkimuksen tulisi

olla luonteeltaan riittävän yksityiskohtaista, eksplisiittistä ja toistettavaa, jotta lukijat, jotka tarkastelevat samoja tekstejä, voivat jäljittää ja arvioida tutkijan tekemiä analyyttisiä ratkaisuja ja menettelytapoja (ks. esimerkiksi Enkvist 1991). Vaikka tekstien muut lukijat eivät välttämättä olisikaan samaa mieltä tutkijan esittämistä tekstiä koskevista intuitioista, analyysin systemaattisuus ja johdonmukaisuus antaa heille silti mahdollisuuden seurata niitä askelia, joita tutkija on analyysissään ottanut. Siten lukijoille tarjoutuu myös mahdollisuus haastaa ja kyseenalaistaa tehty analyysi. Esimerkiksi Carterin ja Simpsonin (1989: 14) mukaan tämänkaltaisella tutkimuksella on myös selviä pedagogisia etuja. Se antaa myös oppijoille eksplisiittisiä välineitä sekä arvioida tutkimusta että itse myös tehdä sitä.

Samalla kun tutkijat ovat vaatineet kirjalliselta tyylin tutkimukselta tieteellistä uskottavuutta ja toistettavuutta, esiin on noussut myös näkemyksiä, joiden mukaan kirjallisen tyylin tutkimus ei saisi olla pelkästään neutraaliuteen ja objektiivisuuteen pyrkivää. Kirjalliset tekstit, varsinkin monitasoiset, kompleksit ja epäkonventionaaliset modernistiset tai postmodernit tekstit, eivät ole suljettuja, tulkittavissa vain yhdellä ainoalla mahdollisella tavalla. Niin kuin poststrukturalistit ja erityisesti dekonstruktivistit (erityisesti Derrida 1967, 1973) ovat esittäneet, teksteillä ei ole yhtä ydinmerkitystä tai keskustaa, eivätkä ne sisällä tekstinsisäisen ja muuttumattoman merkityksen omaavia rakenteita, jotka voitaisiin analyysin avulla tunnistaa (Raval 1986: 119). Sen sijaan niillä voi olla monta keskustaa riippuen siitä, mistä teoreettisesta ja ideologisesta asemasta niitä tarkastellaan. Tämänkaltaisen näkemys on peruslähtökohta esimerkiksi kriittisessä ja feministisessä stilistiikassa: näiden suuntausten mukaan analyysiin kuuluu olennaisena osana myös sen ennakkoehtojen, mukaan lukien tutkijan oman position, selvittäminen. Siten tämäntyyppisessä tutkimuksessa analyysi ja tulokset eivät yritäkään tuottaa objektiivista totuutta teksteistä, vaan vain tulkinnan, joka sitoutuu intiimisti tekstiin, sen kieleen ja rakenteisiin sekä suhteutuu tutkijan omaan positi-

oon. Kirjallisten tekstien tarkoituksellinenkin monimielisyys ja avoimuus haastaa tutkijoita myös pohtimaan, miten oikeutettua on käyttää niiden analyysissä perinteisiä, järjestelmällisen rationaalisia ja merkitystasoja porrastavia menetelmiä. Kysyä voisikin, olisiko perustellumpaa käyttää analyysitapoja, jotka antavat mahdollisuuden kuvata ja tulkita tekstejä enemmän niiden omilla ehdoilla, moniulotteisemmin ja liikkuvammin.

Kirjallisen tyylin tutkimuksen tieteellisyyden ja sitoutuneisuuden vaatimukset voivat ensisilmäyksellä vaikuttaa keskenään ristiriitaisilta. Kuinka tutkimus voi olla tieteellistä, jos sillä on esimerkiksi selvä poliittinen tavoite? Useimmille nykytutkijoille ristiriita on kuitenkin vain näennäinen. Heidän mukaansa meidän käsityksemme todellisuudesta ovat aina yhteisöllisiä sopimuksia. Myös tieteellisyys ja sen kriteerit ovat tämän näkemyksen mukaan tiedeyhteisön tai tieteenalan keskeinen sopimus. Viimeaikaiselle konstruktionistiselle tyyliintutkimukselle tämä sopimus pitää sisällään sen, että se näkee velvollisuudekseen tuoda esiin myös omat ideologiset, teoreettiset ja metodologiset lähtökohtansa, jotka motivoivat sen analyyttisiä ratkaisuja ja joita vasten sen huomioita ja tuloksia tulee tarkastella.

4 TULEVAISUUDENNÄKYMÄ

On enemmän kuin todennäköistä, että kirjallisen tyylin tutkimuksen kenttä säilyy heterogeenisena. Monesta selkeämpään ja kapeampaan tieteenalaan tottuneesta tämä varmasti voi vaikuttaa sekavalta ja turhauttavaltaakin. Humanistisen ja yhteiskunnallisen tutkimuksen nykyisessä postmodernissa moniäänisyydessä kirjallisen tyylin tutkimuksen polyfoniolla on kuitenkin oma oikeutuksensa.

Itse ennustaisin, että alan heterogeenisuus tulee vielä entisestäänkin lisääntymään. Selvää mielestäni on esimerkiksi, että Jakobsonin jyrähdys kielen tutkijoiden ja kirjallisuudentutkijoiden yhtei-

sestä alueesta on nyt liian yksioikoinen. Yksi syy tähän on yllä mainittu kirjallisille teksteille usein tyypillinen monitahoisuus ja monimerkityksisyys, jotka edellyttävät analyysiltäkin monipuolisia lähestymistapoja. Toinen selitys voisi olla, että kielentutkimuksella tai kirjallisuudentutkimuksella, joihin kirjallisen tyylin tutkimuksella on kiinteimmät siteet, ei ole nykyään tarjota yhtä ja ylivoimaista teoriaa ja metodologiaa. Molemmat ovat sisäisesti heterogeenisiä. Kolmas syy kasvavalle rikkonaisuudelle voi olla alan poikkitieteellisyys ja erityisesti se, että muiden tieteenalojen tutkijat ovat viime aikoina kiinnostuneet kielentutkimuksen ja kirjallisen tyylin tutkimuksen metodeista, mikä on omiaan entisestäänkin monimuotoistamaan tyyliintutkimuksen kenttää (esimerkkinä tästä mainittakoon on jo yllä mainittu kulttuurintutkimus, mutta myös sosiologia ja erityisesti sosiologinen narratiivintutkimus, ks. esimerkiksi Denzin 1986, 1989).

Myös tyyliintutkimuksen kohde tulee monimuotoistumaan. Enää ei ole kovin helppoa ja ongelmatonta vetää selkeitä rajoja sen välille, mikä on kirjallista ja mikä ei-kirjallista tyyliä. Seurauksena tästä on myös se, että kirjallisen tyylin tutkijoiden ja ei-kirjallisten tekstien tutkijoiden yhteiset kiinnostuksen kohteet alkavat nousta esiin entistä selvemmin. Tämä näkyy jo esimerkiksi siinä, miten *Language and Literature* -lehdessä, kirjallisen tyylin tutkimuksen yhdessä keskeisessä julkaisussa, on julkaistu artikkeleita, joissa on analysoitu stilistisin välinein ei-kirjallisia tekstejä (ks. esimerkiksi Slembrouck 1992, Currie 1993; Taavitsainen 1994). Myös kirjallisten tekstien ja kirjallisuutta koskevien muiden diskurssien tutkimus lisääntynee (ks. esimerkiksi Leppänen, tulossa).

Tulevaisuudessa tutkijoilla on käytettävissään yksittäisten tekstien lisäksi entistä enemmän myös laajoja tekstikorpuksia ja konkordansseja, jotka mahdollistavat sen, että tyylipiirteitä voidaan tarkastella käyttämällä erityyppisiä tietojenkäsittelyohjelmia (esim. Wordcruncher, Nudist) todella suuressa aineistossa. Tämä puolestaan avaa

uusia kiinnostavia mahdollisuuksia tunnistaa ja vertailla tyylipiirteiden esiintymistä ja käyttöä esimerkiksi yhden kirjoittajan koko tuotannossa, yhden genren sisällä tai eri kirjoittajien ja genrejen välillä (ks. esimerkiksi *Journal of Literary and Linguistic Computing* -lehti).

Ala monimuotoistuu edelleen myös teoreettisella tasolla. Yksi osoitin tästä on keskustelu, jota on käyty kirjallisen tyylin tutkimuksesta tieteenalana. Muutaman vuoden takainen kiivassanainen kiista *The European English Messenger* -lehden sivuilla on tästä hyvä esimerkki. Sen aloitti Lecercle (1993), jonka pääargumenttina oli toisaalta se, että perinteinen, suhteellisen kiinteästi lingvistiikkaan nojaava angloamerikkalainen tyyliintutkimus on auttamattoman vanhanaikainen tieteenalana; toisaalta hänen mukaansa tyyliintutkimus on yleisempänä tutkimusorientaationa edelleen dynaaminen ja kehittyvä. Lecercle perustelee näkemystään kiinnostavalla viimeaikaisella tutkimuksella, jota tehdään kirjallisesta tyylistä, teksteistä ja diskursseista, mutta jota ei voi kovin hyvin sijoittaa perinteisen angloamerikkalaisen tyyliintutkimuksen nimikkeen alle. Esimerkkeinä voidaan mainita retorinen, pragmaattinen ja poststrukturalistinen semantiikka (Jenny 1990, Prandi 1992, Collott 1989), enunsiatio- ja näkökulmalingvistiikka (Ehrlich 1990, Fleischman 1990, Banfield 1982) ja kaunokirjallisuuden filosofia (Pavel 1986, Riffaterre 1986, Currie 1990). Olennaista näissä suunnissa on, että toisin kuin angloamerikkalainen tyyliintutkimus ne eivät pyri tunnistamaan ja erittelemään kirjoittajien tyyliä teksteissä ja siten tekemään yksilöllisen kielen filosofiaa. Sen sijaan tutkijat ovat kiinnostuneita teksteistä geneerisinä konstruktina, joissa tyyli nähdään sinä paikkana ja välineenä, jonka kautta kirjoittaja asettuu kieleen.

Lecerclen argumentoinnissa näkyy selvää pyrkimystä haastaa ja murtaa tyyliintutkimuksen perinnettä ja avata sitä enemmän viimeaikaisen postmodernin keskustelun ja poststrukturalismin suuntaan. Hänen puheenvuoronsa sai nopeasti myös vastineensa: Wales (1993:

30–31) ryhtyi puolustamaan angloamerikkalaisen tyylintutkimuksen elinvoimaisuutta ja olemassaolonoikeutta. Hänen mukaansa tämänkaltaisen tyylintutkimuksen oikeutuksena on erityisesti sen puitteissa tehty niin kirjallisten kuin ei-kirjallistenkin tekstien yksityiskohtainen lingvistinen ja tekstuaalinen analyysi ja ymmärtäminen sekä sen erityisen suuri merkitys konteksteissa, joissa englantia opetetaan toisena ja vieraana kielenä. Walesin ja Lecerclen näkökulma tyylintutkimukseen on siis erilainen. Siinä missä Wales näkee tyylintutkimuksen ensisijaisesti lukijoita voimaannuttavana empiirisenä, metodisena ja pedagogisena menetelmänä, Lecerclen pyrkii moniarvoistamaan tyylintutkimuksen teoreettista ja filosofista pohjaa.

Molemmilla näkemyksillä on varmasti oma oikeutuksensa. Pedagogisesti orientoitunut stilistiikka on eittämättä keino, jonka avulla oppijoita voidaan herkistää kieleen ja jonka kautta, niin kuin Kramsch (1993) on esittänyt, oppijat voivat määritellä omaa identiteettiään suhteessa kirjallisten tekstien erilaisiin ääniin. Teoreettisemmasta näkökulmasta voi kuitenkin olla todennäköistä, että niin kuin Lecerclen (1993: 18) esittää, kirjallisen tyylin tutkimuksen painopiste tulee kuitenkin entistä enemmän siirtymään tekstien epäpuhtauden, intertekstuaalisuuden, moniäänisyyden, dialogisuuden ja hybridisyyden tarkasteluun. Tällaisessa tutkimuksessa kiinnostuksen kohteena eivät ole tekstit sinänsä, vaan se, miten me määrittelemme paikkamme kielessä, tekstuaalisuudessa ja intertekstuaalisuudessa.

Kiistan voi tulkita merkiksi myös alan lisääntyvästä lokaalistumisesta. Lecerclen esittämä kritiikki osoittaa, miten kirjallisen tyylin tutkimuksen angloamerikkalaisella 'keskuksella' on vastavoimansa. Myös muualla kuin Lecerclen edustamalla ranskalaisella kielialueella tehdään tyylintutkimusta, joka nousee vahvasti omasta taustastaan. Erityisen hyvä esimerkki tästä on postkolonialistisen kirjallisuuden tutkimus. Tässä tutkimuksessa keskeisessä osassa ovat niiden kielellisten ja tekstuaalisten keinojen hahmottaminen, joilla postkolonialistiset kirjoittajat muokkaavat ja monimuotoistavat entisten kolonialis-

tisten valtakulttuurien kieltä, genrejä ja kirjallista perinnettä ja joiden kautta he määrittelevät omaa identiteettiään ja suhdettaan niihin (esimerkiksi Ashcroft ym. 1989, Bhabha 1994, Spivak 1987).

5 LOPUKSI

Lopuksi on syytä pohtia lyhyesti myös sitä, mikä kirjallisen tyylin tutkimuksen yhteys on soveltavaan kielentutkimukseen. Yksinkertainen vastaus tähän on se, että kirjallisen tyylin tutkimuksella ja soveltavalla kielentutkimuksella on selvästi paljon yhteistä. Kuten soveltavassa kielentutkimuksessa, myös kirjallisen tyylin tutkimuksessa sovelletaan (muiden muassa) kielentutkimuksen teorioita, käsitteitä ja menetelmiä kielen ja tekstien analyysiin. Kuten soveltavassa kielentutkimuksessa myös kirjallisen tyylin tutkimuksessa ollaan keskeisesti kiinnostuneita todellisen maailman ongelmista ja ilmiöistä – kielen käyttämisestä, ymmärtämisestä, oppimisesta ja opettamisesta, kielen ja tekstien suhteesta sosiaaliseen todellisuuteen, kulttuuriin ja yhteiskuntaan. Tässä mielessä vuorovaikutus soveltavan kielentutkimuksen ja tyylin tutkimuksen välillä varmasti hyödyttää molempia osapuolia.

Vaikka tämä vastaus on osaltaan totta, se on samalla kuitenkin liian yksinkertainen. Kehittyvänä, monitieteisenä, teoreettisesti, metodologisesti, ideologisesti, poliittisesti ja filosofisesti heterogeenisenä tutkimuskenttänä kirjallisen tyylin tutkimus ei ole helposti rajattavissa yksiselitteisen selkeäksi tutkimussuunnaksi. Huolimatta monista yhteisistä kiinnostuksen kohteistaan soveltavan kielentutkimuksen kanssa, kirjallista tyylin tutkimusta ei voi siten nähdä vain yhtenä sen osa-alueena. Kirjallisen tyylin tutkimuksen moninaisuus on mielestäni myös sen vahvuutta ja tästä näkökulmasta sillä voisi olla paljonkin annettavaa myös soveltavalle kielentutkimukselle. Tämä siksi, että sen avoimuus ottaa vaikutteita monelta suunnalta,

sen hybridiys ja moniarvoisuus antavat sille monipuolisia ja sensitiivisiä valmiuksia vastata muuttuvan ja yhä komplisoituvan postmodernin maailman haasteisiin, maailman, jossa kieli, tekstit ja kielenkäyttö eivät ole itsestään selviä, läpinäkyviä ja yksioikoisia.

KIRJALLISUUS

- Andringa, E. 1990. Verbal data on literary understanding: A proposal for protocol analysis on two levels, *Poetics* 19, 231–257.
- Ashcroft, B., G. Griffiths & G. Tiffin 1989. *The empire writes back: Theory and practice in post-colonial literatures*. London: Routledge.
- Attridge, D. 1987. Closing statement: Linguistics and poetics in retrospect. Teoksessa Fabb ym.(toim.) 1987, 15–32.
- Bakhtin, M. 1973. *Problems of Dostoyevski's poetics*. Ann Arbor: Ardis.
- Bakhtin, M. 1981. *The dialogic imagination: Four essays*. Austin: Texas.
- Banfield, A. 1982. *Unspeakable sentences: Narration and representation in the language of fiction*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bhabha, H. 1994. *The location of culture*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Burton, D. 1980. *Dialogue and discourse*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Burton, D. 1982. Through glass darkly: Through dark glasses. Teoksessa R. Carter (toim.) *Language and literature: An introductory reader in stylistics*, London: Allen & Unwin, pp. 195–214.
- Carter, R. 1986. Study strategies in the teaching of literature to foreign students, teoksessa C.J. Brumfit & R. Carter (toim.), *Literature and language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Carter, R. & P. Simpson. 1989. Introduction. Teoksessa Carter & Simpson (toim.) 1989, 1–22.
- *Carter, R. & P. Simpson (toim.) 1989. *Language, discourse and literature: An introductory reader in discourse stylistics*. London: Unwin Hyman.
- Chatman, S. (toim.) 1971. *Approaches to poetics*. New York: Columbia University Press
- Collot, M. 1989. *La poésie moderne et la structure d'horizon*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Cook, G. 1994. *Discourse and literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Culpeper, J. 1994. Why relevance theory does not explain 'The relevance of reformulations', *Language and Literature* 3, 43–48.
- Currie, G. 1990. *The nature of fiction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Currie, M. 1993. The voice of Paul de Man, *Language and Literature* 2, 183–196.
- Denzin, N.K. 1986. Postmodern social theory, *Sociological Theory* 4, 194–204.
- Denzin, N.K. 1989a. *Interpretive interactionism*. Newbury Park, Ca.: Sage.
- Derrida, J. 1978 (1967). *Writing and difference*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Derrida, J. 1973. *Speech and phenomena, and other essays on Husserl's' theory of signs*. Evanston: Northwestern University Press.
- Dollerup, C., I. Reventlow & C. Rosenberg Hansen. 1990. The Copehagen studies in reader response, *SPIEL* 9, 413–436.
- Downes, W. 1993. Reading the language itself: Some methodological problems in D.C. Freeman's 'According to my bond': *King Lear* and re-cognition, *Language and Literature* 2, 121–128.
- Eagleton, T. 1983. *Literary theory: An introduction*. Oxford: Basil Blackwell.
- Easthope, A. 1991. *Literary into cultural studies*. London: Routledge.
- Eaton, T. 1978. Literary semantics: Modality and 'style', *Journal of Literary Semantics* 7, 5–28.
- Ehrlich, S. 1990. *Point of view*. London: Routledge.
- Elam, K. 1980. *The semiotics of theatre and drama*. London: Methuen.
- Enkvist, N. E. 1971. On the place of style in some linguistic theories. Teoksessa Chatman (toim.) 1971, 47–61
- Enkvist, N. E. 1991. The epistemic gap in linguistic stylistics. Teoksessa W. Winter (toim.), *On languages and language*, Berlin: Mouton, 109–126.
- Enkvist, N. E. 1974. *Stilforskning och stilteori*. Lund: Gleerups.
- Enkvist, N. E. 1985. Text and discourse linguistics, rhetoric and stylistics. Teoksessa T. van Dijk (toim.), *Discourse and literature*, Amsterdam: John Benjamins, 11–38.
- Fabb, N. & A. Durant. 1987. Introduction: The linguistics of writing: retrospect and prospect after twenty-five years. Teoksessa Fabb ym. (toim.) 1987, 1–14.
- *Fabb, N., D. Attridge, A. Durant & C. MacCabe (toim.) 1987. *The linguistics of writing: Arguments between language and literature*. Manchester: Manchester University Press,
- Fairclough, N. 1989. *Language and power*. London: Longman.
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. 1996. A reply to Henry Widdowson's 'Discourse analysis: A critical view', *Language and Literature* 5, 49–56.
- Fish, S. 1971. What is stylistics and why are they saying such terrible things about it? Teoksessa Chatman (toim.) 1971.
- Fish, S. 1980. *Is there a text in this class? The authority of interpretative communities*. Cambridge, Mass.:Harvard University Press.
- Fleischman, S. 1990. *Tense and narrativity: From medieval performance to modern fiction*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Fowler, R. 1972. Style and the concept of deep structure, *Journal of Literary Semantics* 1, 5–24.
- Fowler, R. 1981. *Literature as social discourse: The practice of linguistic criticism*. London: Batsford.
- Fowler, R. 1989. Polyphony in *Hard Times*. Teoksessa Carter & Simpson (toim.) 1989, 77–94.
- Freeman, D. 1993. 'According to my bond': *King Lear* and re-cognition, *Language and Literature* 2, 1–19.
- Freund, E. 1987. *The return of the reader: Reader-response criticism*. London: Methuen.

- Genette, G. 1972. *Figures III*. Paris: Seuil.
- Geyer-Ryan, H. 1988. Heteroglossia in the poetry of Bertolt Brecht and Tony Harrison. Teoksessa W. van Peer (toim.), *The taming of the text: Explorations in language, literature and culture*, London: Routledge, 193–222.
- Halliday, M.A.K. 1971. Linguistic function and style: an inquiry into the language of William Golding's *The Inheritors*. Teoksessa Chatman (toim.) 1971, 330–368.
- Herman, V. 1995. *Dramatic discourse*. London: Routledge.
- Holland, N. 1975. *5 readers reading*. New Haven: Yale University Press.
- Hodge, B. & G. Kress. 1988. *Social semiotics*. Oxford: Blackwell.
- Iser, W. 1978. *The act of reading: A theory of aesthetic response*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Jakobson, R. 1960. Closing statement: Linguistics and poetics. Teoksessa T. Sebeok (toim.), *Style in Language*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 350–377.
- Jakobson, R. & L. Jones. 1970. *Shakespeare's verbal art in 'Th'expense of spirit'*. The Hague: Mouton.
- Jakobson, R. & C. Lévi-Strauss. 1962. 'Les Chats' de Charles Baudelaire, *L'Homme* 2, 5–21.
- Jauss, H.R. 1982. *Towards an aesthetics of reception*. Brighton: Harvester Press.
- Jenny, L. 1990. *La parole singulière*. Pariisi: Belin.
- Johnson, M. 1987. *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination and reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Korpimies, L. 1983. *A linguistic approach to the analysis of a dramatic text: A study in discourse analysis and cohesion with special reference to The Birthday Party by Harold Pinter*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Kramsch, C. 1993. *Context and culture in language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Kress, G. & B. Hodge. 1979. *Language as ideology*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Lakoff, G. 1987. *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & M. Johnson. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & M. Turner. 1989. *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago: Chicago University Press.
- Lecerle, J.-J. 1993. The current state of stylistics, *The European English Messenger* 2, 14–18.
- Lee, D. 1992. *Competing discourses: Perspective and ideology in language*. London: Longman.
- Leech, G.N. 1969. *A linguistic guide to English poetry*. Harlow: Longman.
- Leppänen, S. 1993. *The mediation of interpretive criteria in literary criticism*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Leppänen, S. 1994. Tekstimetaforat: yksi ikkuna tulkintakäsitteisiin. Teoksessa L. Laurinen & M.-R. Luukka (toim.), *Puhekulttuurit ja kielten oppiminen*, Jyväskylä: AFinLa, 53–74.
- Leppänen, S. (tulossa). Literary criticism and assumptions about interpretation, *Language and Style*.

- Nash, W. 1980. *Designs in prose*. London: Longman.
- Ohmann, R. 1964. Generative grammars and the concept of literary style, *Word* 20, 423–439.
- Pavel, T. 1986. *Fictional words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Pilkington, A. 1992. Poetic effects, *Lingua* 87, 29–51.
- Pilkington, A. 1996. Introduction: Relevance theory and literary style, *Language and Literature* 5, 157–162.
- Prandi, M. 1992. *Grammaire philosophique des tropes*. Pariisi: Éditions de Minuit.
- Pratt, M.-L. 1977. *Toward a speech act theory of literary discourse*. Bloomington: Indiana University Press.
- Pratt, M.-L. 1986. Ideology and speech-act theory, *Poetics Today* 7, 59–72.
- Raval, S. 1986. Philosophy and the crisis of contemporary literary theory, *The Monist* 69, 119–31.
- Reddy, M. 1979. The conduit metaphor – a case frame conflict in our language about language. Teoksessa A. Ortony (toim.), *Metaphor and thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 284–324.
- Richardson, K. 1987. Critical linguistics and textual diagnosis, *Text* 7, 145–163.
- Riffaterre, M. 1990. *Fictional truth*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Saukkonen, P. 1992. *Text and style*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Scholes, R. 1985. *Textual power: Literary theory and the teaching of English*. New Haven: Yale University Press.
- Sell, R. (toim.) 1991. *Literary pragmatics*. London: Routledge.
- Simpson, P. 1993. *Language, ideology and point of view*. London: Routledge.
- Sinclair, J. & R. M. Coulthard. 1975. *Towards an analysis of discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- Simon-Vandenberg, A.-M. 1993. Speech, music and dehumanisation in George Orwell's *Nineteen eighty-four*: A linguistic study of metaphors, *Language and Literature* 2, 157–182.
- Short, M. 1981. Discourse and the analysis of drama, *Applied Linguistics* 2, 180–202.
- Slembrouck, S. 1992. The parliamentary Hansard 'verbatim' report: The written construction of spoken discourse, *Language and Literature* 1, 101–120.
- Sperber, D. & D. Wilson. 1986. *Relevance: Communication and cognition*. Oxford: Blackwell.
- Sperber, D. & D. Wilson. 1995. *Relevance: Communication and cognition*. 2nd edition. Oxford: Blackwell.
- Spivak, G. C. 1987. *In other worlds*. London: Routledge.
- Steen, G.J. 1992. The empirical study of literary reading: Methods of data collection, *Poetics* 20, 559–575.
- Taavitsainen, I. 1994. Subjectivity as text-type marker in historical stylistics, *Language and Literature* 3, 197–212.
- Tannen, D. 1987a. Repetition in conversation as spontaneous formulaicity. *Text* 7, 215–243.
- Tannen, D. 1987b. Repetition in conversation: Toward a poetics of talk. *Language* 63, 574–605.
- Tannen, D. 1989. *Talking voices: Repetition, dialogue and imagery in conversational discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Taylor, T.J. & M. Toolan. 1984. Recent trends in stylistics, *Journal of Literary Stylistics* 13, 57–79.
- van Dijk, T. 1987. *Communicating racism*. Newbury Park: Sage.
- van Peer, W. 1986. *Stylistics and psychology: Investigations in foregrounding*. London: Croom Helm.
- van Peer, W. 1987. Empirical studies and their relationship to the theory of literature, *SPIEL* 6, 146–162.
- Wales, K. 1988. Back to the future: Bakhtin, stylistics and discourse. Teoksessa W. van Peer (toim.), *The taming of the text: Explorations in language, literature and culture*, London: Routledge, 176–192.
- Wales, K. 1993. On the stylistics of Jean-Jacques Lecercle, *The European English Messenger* 2 (2), 30-31.
- Wales, K. (toim.) 1994. *Feminist linguistics in literary criticism*. Woodbridge: Boydell & Brewer.
- Watts, R. J. 1981. *The pragmatolinguistic analysis of narrative texts: Narrative co-operation in Charles Dickens's Hard Times*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Weber, J.-J. 1989. Dickens's social semiotic: The modal analysis of ideological structure. Teoksessa Carter & Simpson (toim.) 1989, 95–112.
- Weber, J.-J. 1992. *Critical analysis of fiction: Essays in discourse stylistics*. Amsterdam: Rodopi.
- Weber, J.-J. 1995. How metaphor leads Susan Rawlings into suicide: A cognitive-linguistic analysis of Doris Lessing's 'To Room Nineteen'. Teoksessa P. Verdonk & J.-J. Weber (toim.), *Twentieth-century fiction: From text to context*, London: Routledge, 32–44.
- Wellek, R. & A. Warren 1956. *Theory of literature*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Widdowson, H. 1975. *Stylistics and the teaching of literature*. London. Longman.
- Widdowson, H.G. 1992. *Practical stylistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Widdowson, H.G. 1995. Discourse analysis: A critical view, *Language and Literature* 4, 157–172.
- Widdowson, H.G. 1996. Reply to Fairclough. Discourse and interpretation: conjectures and refutations, *Language and Literature* 6, 57–70.
- Willis, Paul. 1996. Esielmä Crossroads in Cultural Studies -konferenssissa. Heinäkuu 1996. Tampereen yliopisto.
- Wimsatt, W.K. & M.C. Beardsley. 1954. *The verbal icon*. University of Kentucky: University of Kentucky Press.

Aiheesta enemmän

- Birch, D. 1989. *Language, literature and critical practice: Ways of analysing text*. London : Routledge.
- Carter, R. & D. Burton (toim.) 1982. *Literary text and language study*. London: Edward Arnold.
- Carter, R. & M. Long. 1991. *Teaching literature*. London: Longman.
- Carter, R. & W. Nash. 1990. *Seeing through language: A guide to styles of English writing*. Oxford: Basil Blackwell.
- Enkvist, N.-E. 1973. *Linguistic stylistics*. The Hague: Mouton.

- Fowler, R. 1986. *Linguistic criticism*. Oxford: Oxford University Press.
- Leech, G.N. & M.H. Short. 1981. *Style in fiction: An introduction to English fictional prose*. London: Longman.
- Mills, S. 1995. *Feminist stylistics*. London: Routledge.
- Pope, R. 1995. *Textual intervention: Critical and creative strategies for literary studies*. London: Routledge.
- Saukkonen, P. 1984. *Mistä tyyli syntyy*. Porvoo: WSOY.
- Toolan, M. 1990. *The stylistics of fiction: A literary-linguistic approach*. London: Routledge.
- Weber, J.-J. 1996. Towards contextualized stylistics: An overview. Teoksessa J.-J. Weber, (toim.), *The stylistics reader*, London: Arnold, 1–9.

Aikakauskirjoja:

Journal of Literary and Linguistic Computing, Language and Literature, Language and Style, Lingua e Stile, Poetics, Stylistica.

*SOSIAALINEN SUKUPUOLI JA SUULLINEN
VUOROVAIKUTUS:
FEMINISTISET TEORiat JA
SOSIOLINGVISTINEN TUTKIMUS¹*

Katherine Wyly Mille & Paul McIlvenny

Sosiolingvistiikan ja naistutkimuksen leikkauspisteessä, kielen ja sukupuolen tutkimuksessa näkyy mielenkiintoisesti uuden tutkimusparadigman synty ja tutkimuksen painopisteen muuttuminen, johon ovat Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa vaikuttaneet toisen aallon naisliike ja muut vapausliikkeet. Sukupuolta ja kieltä koskevat keskustelut viimeisten kahdenkymmenen vuoden ajalta heijastavat sekä sosiolingvistisen tutkimuksen 'normaalille' lingvistiikalle asettamia

¹ Suomenkielinen termi 'sukupuoli' ei erottele sosiaalista ja biologista sukupuolta samalla tavalla kuin englanninkieliset termit 'gender' ja 'sex'. Artikkelin kirjoittajat käyttävät otsikossa termiä 'gender', joka angloamerikkalaisessa feministisessä teoriassa on vakiintunut sosiaalisesta sukupuolesta puhuttaessa. Termillä 'sex' taas viitataan biologiseen sukupuoleen. Näiden käsitteiden avulla feministiset yhteiskuntatieteilijät ovat muotoilleet käsitteen 'sex-gender-system', jolla selitetään jäykkää, rakenteellista kahden biologisen sukupuolen vastakkainasettelua. Artikkelin kirjoittajat tuovat kuitenkin esiin myös sex-gender-asetelman feministisen kritiikin, joten terminä otsikon suomenkielinen 'sosiaalinen sukupuoli' viittaa sekä tähän biologinen-sosiaalinen -jaotteluun että sen kyseenalaistamiseen. (Suomentajan huomautus.)

haasteita (Figueroa 1994) että niitä haasteita, joita naistutkimus on asettanut konventionaalisille naisista (ja miehistä) tietämisen tavoille. Abstraktioita ja universaaleja yleistyksiä tärkeämpänä pidetään nyt kontekstin ja tilannesidonnaisuuden huomioon ottamista sekä moniulotteista ja dynaamista analyysia. Kummallakin alalla painotetaan tutkijan ja tutkittavan välisen etäisyyden häivyttämistä ja pidetään tärkeänä sitä, että tieteellisessä tulkinnessa otetaan huomioon eri osapuolten käsitys heitä ympäröivistä tapahtumista. Feministit ja sosiolingvistit patistavat kaikkia tutkijoita paljastamaan myös omat arvonsa ja pohtimaan näiden arvojen mahdollista vaikutusta työhönsä, silloinkin kun tavoitteena on objektiivisen tutkimuksen tekeminen. Niin sosiolingvistiikka kuin naistutkimuskin kyseenalaistavat kritiikittömät käsitykset siitä, mikä on 'normaalia' ja 'standardia'. Sen sijaan sekä naistutkijat että soveltavat kielentutkijat tarkastelevat eri tilanteiden tarjoamia vaihtoehtoja toivottujen päämäärien saavuttamiseksi.

Kysymykset, joita kielen ja sukupuolen tutkimuksissa nykyisin esitetään, osoittavat, miten pitkälle tutkijat ovat päässeet lingvististen, sukupuolta rakentavien mekanismien ymmärtämisessä. Ne osoittavat myös, että tieto feminiinisyyksien ja maskuliinisuuksien välisistä suhteista monimutkaisessa etnisyyden, rodun, iän, seksuaalisen suuntautuneisuuden, ammatin ja luokan muodostamassa verkossa on lisääntynyt.² Löydökset kertovat yksilöiden oman toiminn-

² Sekä feminiinisyys että maskuliinisyys, vaihtelevine määritelmineen, muodostavat stereotyyppin. Nämä stereotyyppit asettuvat usein saman akselin vastakkaisiin ääripäihin. Esimerkiksi tietyn etnisen, työväenluokkaisen ryhmän sisällä feminiinisyys voidaan käsittää käytökseksi, johon kuuluu kärsivällisyys, luotettavuus ja joustavuus, kun taas maskuliinisyys voidaan käsittää riskien ottamisena ja epävakaina käytöksenä. Jossakin toisessa etnisessä tai toiseen sosiaaliseen luokkaan lukeutuvassa ryhmässä feminiinisyudeksi voidaan käsittää viattomuus, heikkous ja riippuvaisuus ja maskuliinisuudeksi voidaan laskea kokeneisuus, vastuullisuus ja autoritäärisuus. Koska feminiinisuuden ja maskuliinisuuden määritelmät ovat sosiaalisesti rakentuneita, nämä määritelmät vaihtelevat ryhmittäin ja voivat systemaattisesti suosia toisia ja syrjiä toisia.

nan merkityksestä heitä ympäröivän maailman sukupuolittumisessa kielenkäytön kautta, ja ne tarjoavat mahdollisuuksia kyseenalaistaa sosiaalisia pakotteita, jotka kerta toisensa jälkeen uusintavat maailmaa jäsentäviä tarinoita.

Tässä luvussa tarkastelemme sellaisia sosiolingvistisiä tutkimuksia, jotka ovat avanneet tietä kielen ja sukupuolen tutkimuksille. Rajoitumme kuitenkin puhutun kielen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimusten kartoittamiseen. Jäljitämme myös mahdollisia yhteyksiä erilaisten feminististen teorioiden ja anglo-amerikkalaisten kieltä ja sukupuolta selvittävien tutkimusten välillä. Tarkoituksemme on selvittää erilaisten feminististen teorioiden ja feministisen kielen tutkimuksen peruseräitä, metodeja ja väitteitä ja kuvailla niitä esimerkkien avulla, jotta soveltavat kielitieteilijät voisivat hyödyntää niitä ja muotoilla täsmällisemmin omia feministisvaikutteisia kielen tutkimuksen mallejaan.³

1 LIBERAALIFEMINISMI; PUUTE JA KOMPENSAATIO

Liberaalifeminismiä⁴ voi luonnehtia ensimmäiseksi askeleeksi kohti tietoisuutta aiemmasta diskriminoinnista. Se puki sanoiksi naisten halun saada koulutusta ja äänioikeus, sekä halun oikeuteen omistaa ja osallistua talouteen ja politiikkaan. Naiset halusivat tavoittaa nämä perinteisesti vain eliitille, omistavan luokan miehille avautuneet asiat ilman, että huomio kiinnittyisi heidän 'naiseuteensa'. Liberaalifeminismi perustuu ajatukseen platonisesta rationaalisuudesta, ja näin

³ Viimeaikaisia yrityksiä tarkastella sosiolingvistisiä sukupuolittutkimuksia edustavat Cameron (1995), Freed (1995) ja McElhinny (1993).

⁴ 1970-luvulla vaikuttaneet feminismin teoreettiset ja ideologiset valtavirrat voidaan karkeasti jakaa liberaalifeminismiin, radikaalifeminismiin ja marxilaiseen feminismiin. (Suomentajan huomautus.)

ollen se nojaa myös näkemykseen yksilön autonomisuudesta, jota kilpailullisuus tukee ja pitää keinotekoisesti yllä hierarkkisen yhteiskuntarakenteen sisällä (Tong 1989: 13–38).⁵ Liberaalifeministit kiinnittävät huomiota tapoihin, joilla naiset on sosiaalistettu naisia väheksyviin ja heidän asemaansa heikentäviin eroihin. He korostavat sukupuolineutraalien käytäntöjen ja naisten julkisen toiminnan piiriin siirtymisen merkitystä. Liberaalifeministien mukaan dualistiseksi väitetty maailma on perinteisesti evännyt naisilta pääsyn julkiselle alueelle ja osoittanut naiset yksityisen ja kodin piiriin.

Osa varhaisesta kieltä ja sukupuolta käsittelevästä tutkimuksesta tehtiin mukailemalla liberaalifeminististä yhteiskuntarakenteen kuvausmallia. Tutkimuksen kohteena olivat ne lingvistiset tekijät, joiden oletettiin estävän naisten täysipainoisen osallistumisen julkiseen toimintaan. Miller ja Swift (1980) tarkastelivat kieliopillisissa kuvauksissa ja kielenkäytössä esiintyvää epätasa-arvoisuutta. He kiinnittivät huomiota esimerkiksi geneeriseen maskuliiniseen pronominiin, sukupuoliviittausten yhdenmukaisuuden puutteeseen ja yleiseen kielenkäyttöön, joka väheksyy ja alentaa naisia. He neuvovat, miten voidaan välttää ja korjata näitä epäkohtia käyttämällä sukupuolineutraaleja viittauksia. Esimerkiksi englannin kielessä *she* ja *he* -pronominit voidaan korvata *they* tai *s/he* -pronominilla, eli voidaan käyttää rinnakkaisilmauksia ja välttää naista halventavia ja vähätteleviä ilmauksia.⁶ Teoreetikot kuvailivat myös tapoja, joilla hallitsevat ryhmät vaientavat alistetut ryhmät siten, etteivät osoita minkäänlaista kiinnostusta toisten puhetta kohtaan. Tältä pohjalta syntyi teoria vaiennetusta ryhmästä (Ardener 1975, Kramarae 1981).

⁵ Ks. myös Friedan 1974, 1981, Mill 1970, [Taylor] Mill 1970, Wollstonecraft 1975.

⁶ Suomen kielessä ei esiinny *he/she* -tyyppistä erottelua, mutta kieliopillinen suku on suomen kielessä piilokategoriana ja näin ollen voidaan puhua näennäis-geneerisistä viittauksista (ks. Hakulinen & Lautamatti 1988: 163–167). (Suomentajan huomautus.)

Tällä alueella tehdyt tutkimukset pyrkivät paljastamaan myös yleiseen kielenkäyttöön sisältyvää seksismää.

Monissa varhaisissa tutkimuksissa huomion kohteena olivat kuitenkin naisten puheen muodot ja näiden muotojen käyttöön liittyvät haitat. Lakoffin essee *Language and Woman's Place* (1975) on naisten puheeseen kohdistuvan mielenkiinnon ja tutkimuksen maa-merkki. Hän nosti esiin runsaasti kielen piirteitä, jotka hänen mukaansa olivat tyypillisiä 'naisten kielelle'. Tällaisia ovat puheen lievennyksen strategiat ja liitekysymykset, siis epävarmuutta osoittavat kielen piirteet. Vaikka Lakoff tutki naisten alisteista asemaa ja sen yhteyttä naisten kieleen sekä esitti kysymyksiä, jotka avasivat tietä hedelmällisille tutkimuksille, hän ei esittänyt systemaattista empiiristä todistusaineistoa havaintojensa tueksi (Dubois & Crouch 1976). Yksittäisiä foneettisia muuttujia tutkiessaan sosiolingvistikit alkoivat kuitenkin löytää yhteyksiä sukupuolen ja kielenkäytön välillä (Thorne ym. 1983). Naisilla on enemmän kuin miehillä taipumusta käyttää sosiaalisesti arvostettua normia lähempänä olevia foneettisia muotoja eli sosiaalisesti hyväksyttyä prestiisikieltä. Muis- sa tutkimuksissa on selvitetty naisten puheessa esiintyvää suurempaa painotusten, sävelkorkeuden ja intonaation vaihtelua (Coleman 1971, Sachs 1975, McConnel-Ginnet 1978), ja toisinaan on korostettu miesten ja naisten dominoivuuden ja vallankäytön tunnusmerkkillisiä piirteitä. Tämän ensimmäisen tietoisuuden nostattamisen seurauksena jotkut uskoivat, että mikäli naisia ei sekaryhmissä oteta todesta, naiset voisivat paikata viestintänsä tehottomuutta parantamalla yksilöllistä tyyliään ja harjoittelemalla vakuuttavuutta (vrt. Crawford 1995).

Selitysmallit, joissa naiseus tai feminiiniset piirteet nähdään puutteena, ovat ongelmallisia (Cameron 1985, Coates 1986, Henley & Kramarae 1991), koska ne vaativat naisilta korvaavia toimintoja ja asettavat sekä ongelman että sen ratkaisun naisten harteille (Henley & Kramarae 1991: 22). Tällaisissa selitysmalleissa naisten edel-

lytetään mukautuvan miehiseen normiin ilman mitään takuita siitä, että toivottu lopputulos saavutettaisiin. Tutkijat eivät juuri onnistuneet kyseenalaistamaan miesten määrittämien retoristen käytäntöjen normatiivista valtaa tai tapaa, jolla miehet arvioivat naisten kielenkäyttöä. Osittain tämä ehkä johtuu siitä, että nämä retoriset käytännöt ovat pääasiassa miesten kehittämiä, sillä pitkään vain miehillä oli mahdollisuus toimia niillä julkisilla alueilla, joilla nämä käytännöt muotoutuivat. Puutemallien arvostelijat⁷ korostavat, että monet erilliset muuttujat, joita on luonnehdittu 'naisten kielen' piirteiksi ilmentävät itse asiassa sukupuolistereotyyppioitua puhetta ja heijastavat puheen liittämistä sukupuolittuneeseen käyttäytymiseen ja toimintoihin. Thorne ym. (1983: 11) päättelevät, että "kaikkein hedelmällisin kielen ja sukupuolen tutkimus on käsitt(eellist)änyt kielen sen varsinaisen käyttökontekstin mukaan, ei niinkään erillisten muuttujien tai abstraktin, universaalien koodien pohjalta".

Varhaisemman tutkimuksen ongelmista huolimatta liberaalifeminismin synnyttämä tutkimus ja tietoisuuden kasvu ovat johtaneet siihen, että jotkut naiset ovat sallineet itselleen laajemman vaihtoehtojen valikoiman kuin feminiinisyyden normi sallii. Tällainen ura-uurtava tutkimus on myös tehokkaasti kyseenalaistanut kieliopilliset maskuliiniset geneeriset viittaukset (engl. pronomini *he* = ihminen, ihmiset), aikansa eläneet ja seksistiset nimeämisen käytännöt ja eksklusiivisen kielenkäytön ongelmat, jopa siinä määrin, että monet ammatilliset organisaatiot Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa⁸ ovat hitaasti, mutta varmasti muuttuneet seksististä puhetta karsasta-

⁷ Muun muassa Bodine (1975), Brown & Fraser (1979), Smith (1979), Nichols (1983), Thorne ym. (1983) ja West & Zimmerman (1985).

⁸ Yhdysvalloissa näitä organisaatioita ovat esimerkiksi Modern Language Association, National Council of Teachers of English, Linguistic Society of America, Associated Press ja American Psychological Association ja Isossa-Britanniassa esimerkiksi British Psychological Society, Cambridge University, General Synod of the Church of England.

viksi. Koska naiset ovat yhä enenevässä määrin siirtyneet perinteisesti miehisen julkisen sektorin tarjoamiin töihin, tämä kasvava tutkimusala on tukenut suopeamman ilmapiirin kehittymistä.

2 RADIKAALIFEMINISMI: DOMINANSSI/KONFLIKTIMALLIT

Radikaalifeminismi kieltää kaiken sellaisen tiedon konstruoinnin, jossa naiset eivät ole keskeisiä. Radikaalifeministien mukaan naisten alistaminen on seurausta siitä, että miehet kontrolloivat naisten seksuaalisuutta ja lisääntymiskykyä. Useimmiten radikaalifeministit ovat yhtä mieltä joko kaikista tai joistakin seuraavista väittämistä (Tong 1989: 71): Naiset olivat ensimmäinen alistettu ryhmä, heidän alistamisensa on kaikkein laajamittaisinta, heidän sortamisensa on syvintä ja kaikkein vaikeimmin poistettavissa, ja naiset kärsivät eniten alistamisesta. Monien radikaalifeministien mukaan naisten alistamisen järjestelmällisyyden ja rakenteellisuuden kuvaaminen tarjoaa käsitteellisen mallin muiden alistamisen muotojen ymmärtämiseksi, sillä erilaiset ryhmät ja jopa luonto⁹ femininisoidaan, jotta näitä ryhmiä voitaisiin kontrolloida.

Muihin tarkastelutapoihin verrattuna radikaalifeministeillä on erilainen näkemys tiedon rakentumisesta. Näennäisen objektiivisten, empiiristen ja tieteellisten metodien asemesta suositaan esimerkiksi ei-hierarkkisten ryhmien käyttämistä naisten persoonallisten kokemusten tutkimiseksi ja naisten tietoisuuden kasvattamiseksi sekä

⁹ Englannin kielessä luonto on vertauskuvallisesti esitetty nai(selli)sena, puhutaan Äiti Luonnosta, joka on toisinaan huolehtiva, toisinaan kuriton, arvaamaton ja tuhoava. Francis Bacon, joka auttoi Royal Society of Londonin perustamisessa tieteellisen vallankumouksen alkaessa, ilmaisi asian näin: Luonto on morsian, joka täytyy saattaa polvilleen siveään ja lailliseen avioliittoon tieteen kanssa, joka on "maskuliinista filosofiaa" (Keller 1985).

naisista esitettyjen väitteiden testaamiseksi (MacKinnon 1987). Loppujen lopuksihan juuri näennäisen objektiivinen tiede on menneisyydessä esittänyt käsittämättömiä väitteitä naisista, esimerkiksi että hysteria on naisille tyypillinen ongelma, joka johtuu tehtävästään eksyneestä kohdusta, että naisten aivot pystyvät vain vähemmän älykkääseen toimintaan tai että korkeamman matematiikan ja (luonnon)tieteiden opiskelu johtaa naisilla hulluuteen. Radikaalifeministit suhtautuvat epäilevästi kaikkiin näennäisen 'neutraaleihin' naisia koskeviin väittämiin ja ottavat ne omien analyysiensä ja tulkintojensa kohteiksi.

Radikaalifeministiseen kielen tarkasteluun sisältyy merkitysten uudelleenarviointi. Radikaalifeministien mukaan se, mikä on hyväksi patriarkaatile, on pahaksi naisille ja se, mikä on pahaksi patriarkaatile, on hyväksi naisille (Kramarae, Treichler & Russo 1985). Radikaalifeministit pyrkivät kielen haltuunottoon ja uudelleenmäärittelyyn. Esimerkiksi Dalyn (1987) *Wickedary* alkaa perinteisesti negatiivisesti määrittäneillä naista kuvaavilla sanoilla (vanha akka, noita, nalkuttaja, kirkuja, kana) ja kehrää niistä myönteisiä merkityksiä ja uusia sovelluksia ja ottaa näin haltuun naisia käsittelevän kielen. Radikaalifeministit myös korostavat itsensä naiseksi nimeämistä siitä huolimatta, että käsitteen 'nainen' konnotaatiot ovat aivan viime vuosikymmeniin asti olleet naista halventavia. Radikaalifeministit kyseenalaistavat sellaiset naisellisuuden normit, jotka miehet ovat määrittäneet ja joihin liittyvä käytös palkitaan sosiaalisin eduin, kuten korkeasäätisellä avioliitolla. Tällaisiin päämääriin tähtäävän naisellisen käytöksen asemesta radikaalifeministit määrittelevät naisellisuutensa ja naiseutensa täysin omilla ehdoillaan sosiaalisista riskeistä huolimatta. Naiskeskeistä lähestymistapaa noudattaen radikaalifeministit esimerkiksi käsitteellistävät uudelleen kieltä, jolla on kuvattu heteroseksuaalista yhdyntää. Sanotaan naisen nelaidevan miehen sen asemesta että sanottaisiin miehen tunkeutuvan

naiseen (Thorne & Henley 1975, Thorne, Kramarae & Henley 1983).¹⁰

Radikaalifeminismillä on merkitystä myös naisten välistä kommunikaatiota kuvaavien käsitteiden uudelleenarvioinnille. Esimerkiksi juoruilu määritellään uudestaan siten, että se erotetaan naisten kommunikointia halventavista kuvauksista. Kielteisen näkemyksen asemesta korostetaan naisten juoruilua positiivisena keinona suhteiden rakentamiseksi ja kiistojen ratkaisemiseksi. Radikaalifeministiseksi lingvistiksi voidaan ehkä nimetä Dale Spender (1980: 2), jonka mielestä kieli sellaisena kuin me sen tunnetta on itseasiassa miehistä ('man-made'), sillä aivan viime aikoihin asti miehet ovat kontrolloineet julkista diskurssia ja kirjoittamista (ks. Coates 1986). Penelope (1990) kuvaa sitä, miten tukeudumme kulttuurisidonnaisiin todellisuuskäsityksiin päättäessämme, kuinka toimia ja mitä sanoa tietyissä tilanteissa. Hänen mukaansa kieli on meidän kulttuurissamme kiteytynyt sellaiseksi, jollaisena se tuotiin esiin patriarkalisessa diskurssiuniversumissa (Patriarchal Universe of Discourse, PUD). Tässä maailmankuvamallissa miehisuus nostettiin kaiken muun kokemuksen yläpuolelle. Mie(hi)stä ihannoiva käsitteellinen viitekehys, PUD taas määrittää rationaalisuuden ja irrationaalisuuden rajan.

Radikaalifeministisen lähestymistavan nimeämiä ja dokumentoituja ongelmia ovat miesvalta ja naisten hyväksikäyttö. Esimerkiksi Zimmermanin ja Westin (1975) tutkimustulokset osoittavat, että keskeytykset jakautuivat osallistujien kesken tasapuolisesti samaa sukupuolta olevien välisissä keskusteluissa, kun taas eri sukupuolten välisissä keskusteluissa miesten osuus kaikista havaituista keskeytyksistä oli 96 %. Miehet siis torpedoivat tehokkaasti sekä naisten puheenvuorot että ne puheenaiheet, joita naiset yrittivät viedä eteen-

¹⁰ Radikaalifeminismin sisällä on kuitenkin myös vahva lesboseparatistinen suuntaus, jonka edustajat vastustavat heteroseksismin alistavaa luonnetta (ks. myöhempi jakso pervo-feminismistä), eivätkä he välttämättä hyväksy tätä esimerkkiä sellaisenaan.

päin. Tutkiessaan lääkärin ja potilaan välistä vuorovaikutusta West (1990) havaitsi, että lääkärit keskeyttivät sekä nais- että miespotilaansa kaksi kertaa useammin kuin potilaat lääkärinsä, paitsi silloin kun lääkäri oli nainen. Tällöin tilanne kääntyi toisin päin.

Tutkiessaan noin 52 tunnin litteroitua, sukupuolten välistä keskusteluaineistoa Fishman (1977, 1978) huomasi, että naiset esittivät kysymyksistä yli 70 % (*D'ya know what?* oli yksi yleisimmin esitetyistä kysymyksistä). Fishman analysoi keskustelun aloitus- ja ylläpitoyrityksiä ja sai selville, että 29:stä miesten puheenaiheen aloituksesta 28 johti keskusteluun, kun taas 47:stä naisten yrityksestä miehet huomioivat vain 17. Erityisen mielenkiintoiseksi asian tekee se, että näiden miesten tiedettiin suhtautuvan periaatteessa myönteisesti naisliikkeeseen. Fishman arveli, että naisten runsas kysymysten käyttö toimii keskustelun avauksena. Kuten aikuisten kanssa kommunikoivilla lapsilla, myös naisilla oli vuorovaikutustilanteissa varsin vähän mahdollisuuksia saada tilaa miehiltä, jotka tietoisesti tai tiedostamattaan kontrolloivat keskustelua. Toisaalta James & Clark (Tannen 1993) esittävät, että tutkimukset sukupuolieron merkityksestä puheen keskeyttämisissä eivät tue päätelmää, jonka mukaan keskeyttämisen säännöllisyydessä olisi eroja sukupuolten välillä. Tämä taas johtuu siitä, että keskeyttämistä, päällepuhumista ja muita kielellisiä keinoja voidaan käyttää sekä hallinnan että yhteistyön välineinä. He kritisoivat sitä, että aikaisemmissa tutkimuksissa ei juuri ole kiinnitetty huomiota puhetilanteisiin, kielen semantiikkaan ja tutkimusmenetelmiin.

Riippumatta siitä miten laajaa puhetyylien valikoimaa tytöt ja pojat käyttävät, aikuisikään mennessä näitä tyylejä siedetään tietyissä ryhmissä eri tavoin eri sukupuolen edustajilta (Goodwin 1990). Psykoanalyttinen teoria esittää yhden näkemyksen siitä, miten nuoret ja aikuiset miehet pyrkivät saavuttamaan asemansa tietyn järjestelmän rajoissa ennen kaikkea ei-naisina ja miten he kilpailevat etuoikeuksista, auktoriteetista ja vallasta, joka lankeaa miessuku-

puolta edustaville aikuisille patriarkaalisessa kulttuurissa. Tällaista valtaa ilmentävä dominoiva asenne ja käytös, jota radikaalifeministit kritisoiivat, pitäisi siis voida osoittaa diskurssista. Viime aikoina onkin tutkittu naisten valituksia siitä, että miehet käyttäytyvät aggressiivisesti ja dominoivasti jopa internetissä (Bucholtz ym. 1996, Hall & Bucholtz 1995). Vastavetona tällaiselle käyttäytymiselle naiset ovat muodostaneet vain naisille tarkoitettuja sähköpostilistoja, joilla korostetusti pyritään yhteistyöhön ja yhteistyön vaatimaan käytökseen eikä siedetä räikeyksiä, kuten verbaalisia hyökkäyksiä internetissä.

Radikaali kriittinen teoria on väittämiensä osalta jännitteisessä suhteessa siihen ideologiaan, jota vastaan se on syntynyt. Tuottaessaan merkityksiä radikaalifeministinen teoriakin on siis riippuvainen patriarkaatista. Alistajaan kohdistuva tutkimus mahdollistaa perusteellisen naisten kommunikaation uudelleenarvioinnin, mutta arviointi tapahtuu sen dualistisen opposition sisällä, jonka patriarkaalinen tietoisuus synnyttää ja jota se ylläpitää. Patriarkaalisten naiskäsitysten vastineissaan radikaalifeministit ovat teoretisoineet erilaisen naisen. Näin tehdessään he kuitenkin usein jättävät huomiotta monet naisten väliset erot ja tilaisuuden määrittellä heteroseksuaalisuus uudelleen positiivisesti ilman patriarkaalista riistoa.

Näistä ongelmista huolimatta radikaalifeminismi on tehnyt monet tutkijat tietoisiksi patriarkaatin tuhoisasta vallasta ja osaltaan tuottanut aineistoa hallinnan mekanismeista ja tavoista, joilla naista ja feminiinisyyttä väheksytään kielen välityksellä. Tutkimuksissa on mitattu ja arvioitu sekä puhetta että hiljaisuutta, puheenvuoroja, keskeyttämisä, käskyjä ja yhteistyötä, puheenaiheen hallintaa ja kontrollointia (Zimmerman & West 1975, West & Zimmerman 1983, 1985). Radikaalifeminististen kirjoittajien luova kielenkäyttö on myös tuonut esiin mahdollisuudet, joita syntyy, kun sanat alkavat voimakkaasti kuvata naisten elämää ja naisia juhliitaan kaiken sen edustajina, minkä patriarkaatti heiltä evää.

3 KAKSOISKULTTUURI VAIHTOEHTONA RADIKAALIFEMINISMILLE: ERON POLITIIKKA

Radikaalifeminismiä huomattavasti suositumpi feministinen näkökulma ja tapa lähestyä kieltä on teoria, joka pyrkii selittämään naisten ja miesten keskustelutyylin eroja sillä, että tytöt ja pojat varttuvat kahdessa erillisessä alakulttuurissa, joissa he muodostavat ja oppivat kanssakäymisen säännöt. Tämän suuntauksen edustajat torjuvat usein avoimesti patriarkaaliset arvot, jotka väheksyvät naisten elämänpiiriä ja siihen liittyviä asioita. Keskittyessään havaittavissa oleviin käyttäytymisen eroihin nämä tutkijat usein tarkastelevat naisten käyttäytymisen muotoja ihannoiden. Naisten välisiä suhteita, joissa korostuu yhteisöllisyys, huolenpito ja vastuunkantaminen, verrataan miesten käyttäytymiseen, joka korostaa yksilöiden välistä kilpailua oikeidenmukaisuuden ja oikeuksien saavuttamisessa. Esimerkiksi Gilliganin (1982), Chodorowin (1974) ja Dinnersteinin (1977) tutkimukset tarjoavat psykoanalyttisen viitekehyksen, jonka avulla selitetään naisten 'erilainen ääni' ja siitä johtuvat kaksi erilaista kulttuuria, joiden edustajien täytyy ponnistella ymmärtääkseen toisiaan. Gilliganin työ on psykologinen tutkimus naisten moraalisesta päätöksenteosta. Chodorow ja Dinnerstein taas ovat tutkineet hoitajan sukupuolen merkitystä yksilön psykoseksuaaliselle kehitykselle, lapsia kun yleensä hoitavat naiset.

Toisistaan eroavat kilpailulliset ja yhteisölliset käytänteet ja käyttäytymismallit, joiden juuret saattavat olla lapsuudessa, voidaan havaita aikuisten puheessa. Miesryhmiin kohdistuneessa tutkimuksessaan Aries (1976) havaitsi, että jotkut miehet hallitsivat puhetilannetta. Yksittäinen puhuja saattoi puhutella koko ryhmää jopa yhden kolmasosan ajasta verrattuna aikaan, jonka hän käytti yksilöiden väliseen viestintään. Tämä ilmiö oli viisi kertaa yleisempää miesten keskuudessa kuin ryhmissä, joissa naiset kommunikoivat keskenään. Aries ja muutkin asiaa tutkineet ovat havainneet, että naisryhmille

tyypillinen piirre on johtajien matala profiili ja toisten puhumaan rohkaiseminen. Joidenkin tutkimusten mukaan naisista koostuvissa tehtäväryhmissä sekä ryhmän johtajat että muut jäsenet käyttivät sattumanvaraisesti erilaisia vuorovaikutuksen muotoja, sekä dominoivia että passiivisia. Keskeyttämisiä, pehmennyksiä, vakuuttamista, tilan antamista ja aiheen esiin nostamista mitattaessa oli havaittavissa, että naiset osasivat käyttää näitä keinoja. On kuitenkin tärkeää kiinnittää huomiota siihen, että naiset kierrättivät näitä erilaisia keinoja, ja vallankäyttö jakautui siten koko ryhmän kesken.

Eron politiikkaan keskittyvää kielentutkimusta edustavat esimerkiksi Maltz ja Borker (1982) ja Deborah Tannen (1990). Ensin mainittujen teos *A Cultural Approach to Male-Female Miscommunication* vertaa sukupuolten välistä kommunikointia kulttuurien väliseen viestintään. Maltz ja Borker eivät tutki yksittäisiä puheen muuttujia, vaan tarkastelevat pikemminkin puhejärjestelmiä eli tutkivat kokonaisista keskusteluja tietyissä tilanteissa ja keskustelujen erityisiä tilannesidonnaisia rakenteita ja lopputuloksia. Kirjoittajien mukaan naisten ja miesten sosiolingvistiset alakulttuurit ovat erilaisia: niissä on erilaiset ystävällisen keskustelun säännöt. Miesten ja naisten välisen kommunikoinnin väärinkäsitykset johtuvat siis siitä, etteivät puhujat ymmärrä toisen alakulttuurin sääntöjä. Kirjoittajien mielestä sukupuolten väliset viestintäongelmat ovat verrattavissa eri etnisten ryhmien välisessä viestinnässä esiintyviin väärinkäsityksiin, joiden selitetään johtuvan väärin tulkituista vihjeistä, ei pahan-suopuudesta. Miesten ja naisten varsin erilaiset alakulttuurit kehittyvät kirjoittajien mukaan samaa sukupuolta olevien vertaisryhmissä keskilapsuuden aikana. Tällöin tytöt panostavat ystävyysuhteisiin, joita heidän täytyy oppia tulkitsemaan hyvin herkästi, kun taas pojat järjestäytyvät hierarkkisesti ryhmiin ja kilpailevat vallasta ja vakuuttavuudesta. Kirjoittajat luettelevat kohtia, joissa väärinymmärtämistä esiintyy näiden kahden erilaisen keskustelukulttuurin välillä. Tällaisia kohtia ovat minimaalisten vastausten käyttö ja tulkinta, kysymyk-

set, puhunnosten liittäminen edeltäviin puhunnoksiin, verbaalinen aggressiivisuus, aiheen kehitleminen ja vaihto sekä ongelmien jakaminen ja neuvojen antaminen.

Tannen (1990) tukee ja vahvistaa näkemystä kaksoiskulttuurista ja keskittyy tutkimuksessaan joihinkin niistä strategioista, joita samat muuttajat voivat ilmaista, ja siihen turhautumiseen, jota tämä aiheuttaa heteroseksuaalisissa parisuhteissa. Tannen (1993) väittää kuitenkin, että kaksoiskulttuuritutkimusta ei pitäisi nähdä vallan paljastamiseen pyrkivän tutkimuksen vastakohtana. Hänen mukaansa kaksoiskulttuuritutkimus täydentää valtatutkimusta, sillä vain harvat, jos ketkään, kaksoiskulttuuria lähtökohtanaan pitävät tutkijat kieltävät vuorovaikutussuhteissa ilmenevän vallankäytön negatiiviset seuraukset. Ilmeisesti Tannen näin kirjoittaessaan vastaa voimakkaaseen feministiseen kritiikkiin (Cameron 1995), joka oli kohdistunut hänen suosittuun kirjaansa *You just don't understand*.

Goodwinin (1980, 1990) Philadelphiassa tekemä tutkimus mus-tien työväenluokkaisten tyttöjen ja poikien keskinäisestä käskyjen käytöstä on yksi uraauurtavista erilaisia alakulttuureja valottavista töistä. Siinä paljastuvat sosiaalisen järjestäytymisen sukupuolittuneet erot, jotka riippuvat kulloisestakin toiminnasta. Pojille tyypillistä on tehtävään liittyvien toimintojen koordinointi hierarkkista sosiaalista järjestystä noudattaen (Goodwin 1990: 109). Ritsoja tekevät pojat kilpailivat verbaalisesti saavuttaakseen tapahtuman ja tilanteen hallinnan. Verbaalinen kilpailu oli jatkuvaa neuvottelua siitä, kuka tekee mitä, missä ja miten. Osa pojista vakiinnutti asemansa suhteessa ryhmän toisiin poikiin antamalla selkeitä käskyjä provosoivassa muodossa. Sormuksia pullonkorkeista tekevät tytöt taas järjestäytyivät vihjaamalla tai ehdottelemalla yhteistyötä. Tähän kuului varsin vähän statukseen liittyvää neuvottelua. Tasa-arvoisen sosiaalisen järjestyksen luomiseksi tytöt usein käyttivät muun muassa lauserakennetta "*Let's...*", joka ei osoita erityistä kunnioitusta puhuteltua kohtaan kuten pyyntö eikä aseta toista osapuolta tiettyyn asemaan tai

vaadi erityisiä velvollisuuksia kuten käsky (Goodwin 1980: 166). Siinä missä johtajina toimivat pojat torjuivat muiden poikien yritykset antaa käskyjä, tyttöjen ryhmissä useat osallistujat saattoivat tehdä ehdotuksia ja tytöt yleensä suostuivat toistensa ehdotuksiin. Leikin aikana tytöt työstivät eroa itsensä ja toisten välillä ilmaisemalla henkilökohtaisia mielityksiään, jotka erosivat toisten mielityksistä. Niinpä Goodwin (1980: 173) päätteli että:

Tyttöjen ja poikien erilaiset tavat puhua samankaltaisessa tilanteessa eivät ole vain tyypillisesti erilaisten sosiaalisten järjestäytymismuotojen indikaattoreita, vaan myös ratkaisevasti vaikuttavat näiden järjestäytymismuotojen syntyyn.

Tutkimuksessaan Goodwin pyrki osoittamaan, että tyttöjen leikeille ominainen yhteisöllisyys ja yhteistyöhakuisuus ei suinkaan johtunut tyttöjen erilaisista kyvyistä. Tytöt kykenivät varsin hyvin pompottamaan ja määrittelemään nuorempia sisaruksiaan ja väittelemään perin taitavasti poikien kanssa käyttämällä selkeitä käskyjä. Leikkiessään kotia tytöt loivat aivan samanlaisia hierarkkioita kuin pojatkin.

Kirjassaan *He-Said-She-Said* Goodwin (1990) huomauttaa, että seurattuaan lasten toimintoja eri tilanteissa puolitoista vuotta kestäneen tutkimuksensa aikana hän voi kyseenalaistaa Gilliganin ajatuksen siitä, että naiset puhuvat 'erilaisella äänellä', joka yleensä ymmärretään alisteisuutta ilmentäväksi. Goodwinin aineisto osoittaa, että toisinaan oikeudenmukaisuus ja oikeudet ovat tytöille tärkeämpiä kuin huolenpito ja vastuu (Gilligan 1982). Yhteistyö ja kilpailu eivät ole toisiaan poissulkevia tapoja käsitellä asioita, ja usein molemmat ilmenevät samassa puhetilanteessa (Goodwin 1990: 284).

Kaksoiskulttuurilähtökohdan puolestapuhujat todistavat yleensä huolellisesti vääräksi oletukset erojen essentialistisista (biologisista) syistä ja varovat selittämästä tuloksia tällaisilla syillä. Silti heidän töidensä saama julkisuus ja myönteinen vastaanotto johtuvat usein siitä, että ne ovat taipuvaisia ruokkimaan maallikkojen essentialisti-

sia käsityksiä sukupuolieroista. Monien feministitutkijoiden mielestä sellaiset tutkimukset ovatkin riittämättömiä, joissa korostetaan sukupuolten välisessä kanssakäymisessä ilmeneviä tyylieroja, mutta ei kiinnitetä tarpeeksi huomiota valtaeroihin. Tällaisten tutkimusten tulos on yleensä se, että naisten yhä edelleen odotetaan sopeutuvan miesten kielellisiin tyyleihin ja antavan anteeksi miesten vastaanottavaisuuden puutteen ja aggressiivisen käytöksen. Lisäksi tutkimukset edelleen kohdistuvat heteroseksuaalisiin parisuhteisiin. Henley ja Kramarae (1991) toteavatkin, että sukupuolten välisiä viestintäongelmia korostava näkemys voi muodostua pakottamisen välineeksi, jopa tarpeelliseksi elementiksi, jolla pidetään yllä miehistä ylivaltaa. Arvostelijat myös huomauttavat, että sukupuolten välinen kommunikointi ei ole verrattavissa kulttuurienväliseen viestintään eivätkä tyylierot ole kategorisia (Uchida 1992, Cameron 1995). Goodwin, jonka töihin yleensä viitataan esimerkkinä kaksoiskulttuuritutkimuksista, korostaa, että hänen löydönsensä syvällisempi analyysi murentaa käsitystä kahdesta erillisestä tyylistä, sillä tutkimukseen osallistuneet tytöt osoittivat kykyä käyttää monia tyyliä, jopa poikien yleensä käyttämää ja suosimaa. Goodwinin tutkimukset pikemminkin viittaavat siihen, että kyse on “oman itsensä paikannetusta esittämisestä, joka on sensitiivistä niille tilanteille, joissa se tapahtuu” (Tannen 1993: 129), ja tavoista, joilla tarinoiden tarjoama osallistumisen viitekehys sallii lasten konstruoida ja uudelleen konstruoida sosiaalista järjestäytymistään jatkuvana prosessina. Hän kohdistaa tutkimuksensa siihen, miten lapset rakentavat ja uudelleen rakentavat sosiaalisia identiteettejä kohtaamistilanteissa.

Kaksoiskulttuuritutkimuksen löydökset ovat synnyttäneet varsinaisen itseavun ja terapian oppaiden teollisuuden. Yleensä näitä kirjoja ostavat ja käyttävät naiset, jotka haluavat parantaa sukupuolten välistä vuorovaikutusta. Tutkimustulokset ovat tehneet ihmiset tietoisemmiksi puhetyyleistä ja puheen lajeista, ja ne ovat tuottaneet myönteisempää tietoa tyyleistä, jotka yleensä liitetään naisten puhee-

seen. Tutkimustulokset ovat myös osoittaneet, että kielessä esiintyviä muotoja ei pitäisi sekoittaa kielen funktioihin, jotka voivat vaihdella huomattavasti tilanteesta ja strategiasta riippuen.

4 MARXILAINEN JA SOSIALISTINEN FEMINISMI: TYÖN SOPIMUKSELLISUUS

Vaikka marxismi onnistui kokonaan sivuuttamaan naiset luokkana, marxilainen feminismi on osoittanut naisten epäedullisen aseman kapitalistisen luokkarakenteen luomukseksi. Marxilais-feministisen näkemyksen mukaan kapitalistinen luokkarakenne ja patriarkaatti yhdessä sortavat naisia systemaattisesti. Toisin kuin liberaalifeminismi, marxilainen feminismi torjuu individualismin ja korostaa sitä, että tieto konstruoituu sosiaalisesti ihmisen toimiessa osana tuotantoa. Marxilaisen feminismin mukaan tuotannon jakautuminen kahden alueeseen johtaa siihen, että naiset ovat palkattomassa tai huonosti palkatussa toisia palvelevassa työssä ja myyvät itsensä nälkäpalkalla henkensä pitimiksi. Hyvinvoinnin epätasaisen jakautumisen vuoksi jopa naisten seksuaalisuudesta tulee hyödyke: he tekevät kirjaimellisesti työtä toisten hyväksi. Marxilainen metodologia kiehottaa feministejä, sillä se perustuu dialektiseen materialismiin ja hylkää ajatuksen essentialistisesta luonnosta. Tämä johtaa väitteeseen, jonka mukaan naiset ovat mitä ovat, koska heidät osoitetaan tietynlaisiin työtehtäviin. Marxilais-feministinen työn, tuotannon, arvon ja luokan analyysi auttaa meitä näkemään selkeämmin, miten naisten palkkatyötä systemaattisesti aliarvostetaan ja naisten palkattoman kotityön merkitys sivuutetaan.

Sosialistinen feminismi lähtee samoilta linjoilta kuin marxilainen feminismi, mutta lisää marxilaisen feminismin tarkastelutapaan näkemyksen, jonka mukaan kapitalismi, tuotannon materiaallinen rakenne, on sidoksissa patriarkaattiin, uusintamisen materiaaliseen

rakenteeseen (Tong 1989). Jotkut sosialistifeministit argumentoivat kahden systeemin yhteiskuntateorian (patriarkaatti ja kapitalismi) puolesta. He viittaavat niihin konkreettisiin muotoihin, joissa miesten naiseen instituutioiden välityksellä kohdistama kontrolli ilmenee. Tällaisia instituutioita ovat yksiavioinen heteroseksuaalinen liitto, naiset lasten kasvattajina, naisten palkaton kotityö ja taloudellinen riippuvuus miehistä ja valtiosta sekä miesten väliset verkostot. Materiaalinen perusta, johon nämä feministit viittaavat, on miesten harjoittama naistyövoiman kontrolli, joka rajoittaa naisten pääsyä osalliseksi tärkeistä taloudellisista resursseista ja supistaa naisten määräämisvaltaa omaan seksuaalisuuteensa ja suvunjatkamiseen (Hartmann, 1976, 1981a, 1981b, Tong 1989).

Osa sosialistifeministeistä argumentoi yhden suuren yhteiskuntateorian puolesta, jonka mukaan patriarkaatti ja kapitalismi ovat osa yhtenäistä systeemiä. Young esimerkiksi väittää, että patriarkaatti ja kapitalismi yhdistyvät käsitteessä *työn seksuaalinen jako* (Tong 1989). Tarvitsee vain määritellä, kuka antaa käskyjä ja kuka ottaa niitä vastaan sekä kuka tekee haastavaa työtä ja kuka yksitoikkoista, jotta nähdään, että naiset muodostavat kapitalismille/patriarkaatile elintärkeän marginaalisen ja sekundäärin työvoiman. Jaggar (1983) puolestaan väittää, että patriarkaattia ja kapitalismia yhdistää *vieraantumisen* käsite (Tong 1989: 186–189). Hänen mukaansa miehet esineellistävät naisten seksuaalisuuden, minkä vuoksi naiset vieraantuvat omasta ruumiistaan. Lääketieteellisen intervention, lasten kasvatuksen asiantuntijoiden ja naisten reproduktion kontrollin vuoksi naiset ovat vieraantuneet äitiydestään. Naisten kieltä ja ideoita torjumalla naiset saadaan tuntemaan itsensä rasitteiksi, ja näin heidät vieraannutetaan omasta älykkyydestään.

Dialektinen materialistinen näkökulma, jota sekä marxilainen feminismi että sosialistinen feminismi edustavat, tarjoaa työvälineen sellaisen sukupuolten välisen vuorovaikutuksen analysointiin, johon liittyy työn sukupuolittunut jako. Tutkimustensa perusteella Fishman

(1977, 1978) väittää, että vuorovaikutus ei vain vaadi työtä onnistuakseen, vaan se on työtä jo itsessään. Fishmanin mies-naisparien välistä keskustelua kartoittava työ antaa vihjeitä siitä, että naiset tekevät miespartnereitaan enemmän työtä ylläpitääkseen keskustelun jatkuvuutta. Ehkä varmistaakseen, että miehet vastaavat heidän esiin nostamiinsa aiheisiin, naiset käyttävät miehiä enemmän huomionkiinnittäjiä ja kysymyksiä lauseen alussa (*D'ya know what?*), miltei tuloksetta. Fishman havaitsi, että pääosa miesten vastauksista koostui yksittäisistä vuoroista ja viivästyneistä minimaalisista vastauksista (*uhuh*) hetkeä ennen kuin he vaihtoivat puheenaihetta. Naiset sitä vastoin tekivät paljon aktiivista tukityötä ylläpitääkseen miesten puheenaiheita. Ajoittamalla tarkoin kommenttinsa (*Yeah?*) ja arvostusta ilmaisevat lausahduksensa (*You're kidding!*) naiset kannattivat miesten puheenaiheita siten, että niistä muodostui huomattavasti pidempiä diskurssijaksoja. Fishman päätteli naisten kehitelleen strategiansa olettaen, että miesten huomion kiinnittäminen on epätodennäköistä. Miehet sen sijaan avasivat puheenaiheet väitteillä, koska oli todennäköisempää, että heitä kuunneltaisiin joka tapauksessa. Niinpä Fishman (1978: 405) päätyikin toteamaan:

Näkemyks vuorovaikutustyöstä näyttää liittyvän käsitykseen siitä, mikä konstituoii naisen, ja käsitykseen siitä, mitä nainen on. Tämän vuoksi käsitys vuorovaikutuksesta työnä hämärtyy. Työtä pidetään osana naista, sitä ei nähdä naisten tekemänä.

Marxilais-feministisestä näkökulmasta Fishmanin tutkimus tavoittaa palkkatyön ongelman: Työntekijä (nainen) joutuu ottamaan vastaan mitä tahansa työtä (vuoropuhelu), jonka sattuu saamaan, kun taas kapitalisti (itsensä lumoissa oleva mies) nauttii taloudellisesta (vuorovaikutuksellisesta) vapaudesta. Miehen puhetyyli saa tukea vuoropuhelun toisen osapuolen työstä, joka jää vaille huomiota ja tukea. Naisen työ tapahtuu suurimmaksi osaksi miehen hyväksi. Marxilaisista viitekehystä tarkastellessaan MacKinnon (1983) pitääkin kontrol-

lia marxismin keskeisenä kysymyksenä. Valta keskeyttää, esittää puheenaiteita ja hallita puhetilannetta varmistaa miehille puheentuottamisen kontrollin. Valta nimetä ja järjestää maailma omien katsomustensa mukaiseksi on subjektin, luojan, Jumalan valtaa. Miehille tämä valta mahdollistuu kielen kautta. Tällaisen kielen ylläpitämisen mieskeskeisyyden vallitessa naisten vuorovaikutuksessa tekemä työ on näkymätöntä. Naisten täytyy jatkuvasti taistella, jotta he eivät vieraantuisi omista ideoistaan ja omasta identiteetistään, jotka olisivat heidän puheen avulla tekemänsä työn lopputulos, mikäli miehet eivät anastaisi niitä.

Teoksellaan *Think Practically and look locally: language and gender as community-based practice* Eckert ja McConnel-Ginet (1992: 462) siirtävät dialektis-materialistisen viitekehyksen painopisteen pois eron ja vallan vastakkainasettelusta (erityisesti miesten dominoivuudesta sukupuolten välisissä suhteissa). He esittävät, että ero ja hallitsevuus eivät ole sukupuoleen liitettäviä ominaisuuksia, vaan eroa ja hallitsevuutta tuottavat todelliset ihmiset yhdessä, eivät mitkään sellaiset abstraktiot kuin yhteiskunta.

Juuri yksilöiden molemminpuolinen osallistuminen laajaan toimintojen kirjoon luo, ylläpitää, haastaa ja joskus muuttaa yhteiskuntaa ja sen instituutioita, myös sukupuolta ja kieltä (Eckert & McConnel-Ginet 1992: 462).

Sukupuolittuneet käytänteet rakentavat yhteisön jäseniä naisina tai miehinä, ja sukupuolten väliset suhteet perustuvat näihin käytänteisiin. Toimintayhteisöt, esimerkiksi perheet, joukkueet, ja työpaikat, muodostavat erilaisia tiloja erilaisille tavoille harjoittaa sukupuoli-, etnisyyss- ja luokkakäytänteitä samanaikaisesti. Jatkuva dialektinen jännite luo erityisiä sukupuolisuhteita ja kieltä niiden ilmaisuun. Eckert ja McConnel-Ginet (1992: 469) viittaavat Nicholisiin (1983), jonka tutkimuksen mukaan naisten kielellinen käyttäytyminen eriytyy sen mukaan, onko heillä mahdollisuuksia päästä työmarkkinoille.

Esimerkiksi opetustyö vaatii erilaista kielinormistoa kuin rakennustyö.

Vaikka marxilais-sosialistinen viitekehys käsittelee oivaltavasti taloudellisten kysymysten nivoutumista kielen ja sukupuolen konstruoimiseen, se sulauttaa yhteen luokkasorron ja muut sorron muodot, mikä saattaa naamioida niiden erilaiset ongelmat (McElhinny 1993). Se ei myöskään selitä eron ja vallan välistä jännitettä ja siitä johtuvia patriarkaalisia sukupuolten välisiä suhteita, jotka ovat olleet samalla tavoin läsnä ei-kapitalistisissa yhteiskunnissa.

Soveltavien kielitieteilijöiden olisi kuitenkin hyvä ottaa huomioon kielellisten käytänteiden dynamiikka myös taloudellisten rajoitusten ja tilaisuuksien valossa, erityisesti koska sukupuolittunut työnjako vaikuttaa niihin. McElhinny (1993:36) ehdottaa tutkittavaksi äiti-lapsi- ja hoitaja-lapsisuhteiden suullista vuorovaikutusta taloudellisten tekijöiden näkökulmasta. Hän kehottaa pohtimaan, miten kunnioitusta ja neutraaliutta ilmaisevat merkitsimet, standardikielen käyttö ja positiiviset tai negatiiviset tunneilmaukset muotoutuvat miehille ja naisille tarjolla olevan tai heiltä vaaditun palkallisen ja palkattoman työn seurauksena. Hän ehdottaa, että tutkittaisiin mahdollisia lingvistisiä muutoksia teollistuneilla aloilla, joilla naiset muodostavat pääosan halvasta työvoimasta. Samalla voitaisiin kyseenalaistaa automaattinen maskuliinisen ja feminiinisen diskurssin yhdistäminen kapitalistiseen julkisen ja yksityisen väliseen jakoon ja keskittyä siihen taloudelliseen rooliin, joka tällaisella jaolla on.

5 'STANDPOINT' JA MONIKULTTUURINEN FEMINISMI: ESIMERKKI AFRO-AMERIKKALAISESTA FEMINISMISTÄ

'Standpoint' ja monikulttuuriset feministiset teorit ovat osaltaan vaikuttaneet hallitsevan kulttuurin ulkopuolella syntyneiden ainoalaatuisten näkökulmien kehittymiseen. Niiden myötä rotu- ja luokkarakenteiden merkitys vallan toimintamekanismeissa on jouduttu tunnistamaan ja tunnustamaan tavalla, joka voi johtaa jopa feministisen teoretisoinnin uudelleenarviointiin. Monikulttuurisen feminismin lähtökohdiana on kriittinen teoria, joka nousee marginaaleista. Näitä reuna-alueita edustavat latinalais-amerikkalaiset, aasialais-amerikkalaiset ja afroamerikkalaiset feministit, Amerikan alkuperäiskansojen feministit, mustat brittifeministit ja muut valtavirran ulkopuolelle sijoittuvat ryhmät, kuten lesbot, ei-akateemiset ja vammaiset. Monikulttuurinen feminismi kertoo viime kädessä jotain siitä, miten valkoinen, heteroseksuaalinen kulttuuri muodostuu kaikkia edustavaksi "Kulttuuriksi". Tällaiset kriittiset teorit perustuvat materiaalisen elämän epistemologiaan ja korostavat sitä monimutkaisuutta, joka on läsnä kahden tai useamman epäedullisen sosiaalisen kategorian leikatessa toisensa.

Esimerkiksi afro-amerikkalainen feminismi, jota Patricia Hill Collins (1991) on luonnehtinut mustaksi feministiseksi ajatteluksi, tarttuu selkeään sarron ja aktivismin dialektiikkaan mustien naisten elämässä. Musta feminismi muotoilee kysymyksiä, jotka luovat haasteita perinteiselle lingvistiikalle (Figuroa 1994), ja se sivuaa myös niitä haasteita, joita feministit asettavat tieteellisen epistemologian piilo-oletuksille (Keller 1985). Mustien naisten taloudellinen, poliittinen ja ideologinen sorto on luonut tehokkaan kontrollijärjestelmän. Jopa feministinen teoria on tukahduttanut mustien naisten ideoita, samalla tavoin kuin mustien miesten johtamat järjestöt ovat

työntäneet naisjohtajat taka-alalle. Kuitenkin juuri rotu-, luokka- ja sukupuolisorron leikkauspisteistä saatu tieto voi toimia virikkeenä mustien naisten kulttuurisen vastarinnan hahmottamisessa, siihen liittyvän tukahdutetun tiedon kuvailemisessa ja edelleenvälittämisessä. Yhdysvalloissa rotuerottelu on tarkoittanut ennen kaikkea erillistä tilaa, jossa afrosentrinen maailmankatsomus on voitu artikuloida. Mustat naiset ovat muotoilleet itsenäisen näkökulman: ulkopuolinen sisällä. Kotitaloustyö on antanut mustille naisille mahdollisuuden nähdä valkoinen eliitti yksityisellä alueellaan, mikä on johtanut valkoisen vallan demystifointiin. Mustat naiset ovat kokeneet rasismia, ja samanaikaisesti työ, jota he ovat tehneet oman rotunsa ja perheensä hyväksi, on mitätöity, jotta mustat miehet nostettaisiin jalustalle. Mustat naiset tuntevat hallitsevan ideologian ristiriidat (Collins 1991).

bell hooks (1984) onkin tuonut mukaan keskusteluun kysymyksen keskiluokkaisten valkoisten feministien omasta tutkimattomasta rasismista ja luokka-asenteesta. Monet afro-amerikkalaiset naiset eivät niinkään koe, että kysymyksessä on miesten harjoittama sorto, vaan ryhmän harjoittama sorto. Feministinen miesten etuja kritisoiva ajattelu kumisee tyhjyyttään mustien naisten korvissa, sillä he tietävät, että mustat miehet ja köyhät miehet, jotka alistavat naisia eivät itsekään nauti amerikkalaisen yhteiskunnan etuoikeuksista. Samoin mustat naiset tietävät, ettei sortoa vastustavien naisten keskuudessa ole solidaarisuutta, sillä joidenkin valkoisten feministien painopiste on tasa-arvoisen aseman saavuttamisessa suhteessa etuihin, joita valkoisilla hyvin koulutetuilla miehillä on, jolloin he asettavat luokkaedut etusijalle mustien naisten kohtalon kustannuksella.

Teoksessaan *Home girls: a black feminist anthology* Smith (1982) korostaa, että musta feminismi opitaan kotona muilta naisilta – äideiltä, isoäideiltä, tädeiltä, naapureilta – eloonjäämisen käytännöissä. Kuten moni muukin, myös Smith on huomauttanut, että koettelemusten lisäksi tulisi myös tunnistaa ja kertoa muille onnistu-

misista, vastarinnasta, vahvojen naisten selviytymisestä ja tarjolla olevien mahdollisuuksien hyväksikäyttämisestä. Siinä missä jotkut valkoiset feministit ovat nähneet äitiyden ja kodinhoidon alistavana, hooks (1984: 133) väittää, että historiallisesti mustat naiset ovat kokeneet kotona tapahtuvan työn inhimillistävänä tekijänä. Kotityö on varmistanut heidän identiteettinsä naisina ja ihmisinä, kykenevinä osoittamaan rakkautta ja huolenpitoa. Rakkaus ja huolenpito edustavat heille niitä inhimillisyyden eleitä, jotka valkoinen ylemmyyden-tuntoinen ideologia on heiltä evännyt sillä perusteella, etteivät mustat kykene ilmaisemaan tällaisia asioita. Kodin rakastavassa ilmapiirissä tehdyn työn vastapainona kodin ulkopuolinen työ on mielletty useimmiten stressaavaksi, alentavaksi ja epäinhimilliseksi (ks. Walker 1984).

Mustat feministit ovat työskennelleet purkaakseen ja muotoilakseen uudelleen intellektuaalin käsitteen. Musta feminismi pyrkii selventämään mustien naisten näkökulmaa tarjoamalla tulkintoja mustien naisten kokemuksista ja ideoista tapahtumiin osallistuneiden näkökulmista sekä asettamalla kyseenalaiseksi tieteellisyyden ja aktivismin välisen vastakkainasettelun. Collinsin mukaan tästä syntyy metodi, joka vastustaa eurosentristä, maskulinistista tiedon arvottamisen ja arvioinnin prosessia, joka korostaa positivismia, objektiivisia yleistyksiä, kontekstista irrotettua aineistoa, tunteen välttämistä ja yksisuuntaista asentoa. Musta feminismi selkeästi laajentaa tiedon hankinnan kriteerejä. Se vaatii sekä-että -lähtökohtia joko-tai -ole-tusten asemesta, konkreettista kokemusta merkityksen kriteerinä, dialogin käyttöä tietoväitteiden määrittämiseksi (kahden subjektin ollessa kyseessä), välittämisen etiikkaa ja henkilökohtaisen vastuun etiikkaa. Se puhuu paikannetun tietämisen, alistetussa asemassa olevien tietämisen ja osittaisten näkökulmien legitimoinnin puolesta. Jotta voisimme luoda dialogia hallitsevuudesta täytyy meidän muuttaa lähtökohta päinvastaiseksi. Vallan dynamiikka on joustavaa: jokaisella on ääni, mutta jokaisen täytyy kuunnella ja vastata toisiin

ääniin mustassa 'call and response' perinteessä. Aina on olemassa valinnan mahdollisuus ja valta toimia. Toistuva teema mustien naisten elämässä on mahdottoman tekeminen mahdolliseksi.

Miten afroamerikkalainen feminismi lisää tuntemustamme kielen toimintatavoista? Se tuo esiin kyseenalaistamattomat vinnoumat, jotka ovat olleet taustalla, kun moninkertaisesti alistettuja yksilöitä ja ryhmiä on tutkittu. Tällaisia ovat esimerkiksi näkemykset, joiden mukaan ei-standardinmukaista kieltä puhuvilla ei ole kielellisiä vaihtoehtoja tai joiden mukaan sellaisilla puhujilla on yhteinen halu puhua hallitsevan kulttuurin kieltä. Laajimmillaan tämä tarkoittaa heidän puheensa sisällön kumoamista, sillä samoin kuin naisten puhetta tutkittaessa huomio kohdistuu muotoon. Jotkut tutkijat ovat kuvailleet vähemmistöjen tai naisten kieltä binaarioppositiossa, osana vastakkainasettelua, jossa oppositioparin toisessa päässä on naisten tai vähemmistöjen kieli ja toisessa valkoisten tai miesten kieli. Kun tutkijat vielä implisiittisesti olettavat tämän binaarioppositiion yksisuuntaiseksi, he sivuuttavat päällekkäisten puhepiirteiden merkittävyyden ja puhujien eri tilanteissa tekemät valinnat. Nämä valinnat taas perustuvat erilaisiin strategioihin, joita tarvitaan kulloistenkin päämäärien saavuttamiseksi. Yksi tällainen strategia voisi olla identiteetin vahvistaminen tietyn ryhmän sisällä eikä suinkaan suhteessa hallitseviin yksilöihin. Tämä palauttaa mieleen Nicholsin (1983) tutkimukset gullahin puhujista. Gullah on afrikkalaisenglantilainen kreolikieli, jota puhuvat afrikkalaisten orjien jälkeläiset South Carolinan ja Georgian saaristossa sekä mantereella. Ryhmä tutkimuksessa mukana olleita nuoria naisia käytti puhuesaan enemmän standardienglannin piirteitä kuin kreolikielen piirteitä, mikä asemoi heidät lähemmäs prestiisinormin mukaisia puhujia. Toisaalta omassa yhteisössään naiset käyttivät eniten kreolimuotoja. Jotkut ajankohdan sosiolingvistiset tutkimukset olettivat että "naiset käyttäytyvät pikemminkin jonkinlaisena universaalina puheryhmänä kuin erityisten puheyhteisöjen jäseninä, jotka tekevät valintoja yh-

teisössä vallitsevien lingvististen vaihtoehtojen pohjalta” (Nichols 1983: 64). Nichols kuitenkin löysi todisteita, jotka asettivat kyseenalaiseksi aiemmat väitteet siitä, että naiset pyrkivät puhuessaan kohti prestiisinormin mukaista kieltä. Hänen aineistossaan gullah-naiset käyttivät sekä prestiisinormia lähinnä että kauimpana olevia variantteja puheessaan, riippuen naisten ammatista ja työpaikoilla ja yhteisössä muodostuvista verkostoista sekä naisten asemasta niiden sisällä. Hänen tutkimuksensa myös todisti vääräksi toistuvasti esitetyn oletuksen, että naiset automaattisesti edustaisivat samaa yhteiskuntaluokkaa kuin miehensä. Pikemminkin gullah-naiset tekevät aktiivisia valintoja niiden mahdollisuuksien rajoissa, joita heidän päivittäiset verkostonsa tarjoavat. He eivät aina ole suorassa suhteessa dominoivaan ryhmään, eikä heillä ole jatkuvasti vain yhtä identiteettiä, jonka heille olisivat määrittäneet valkoiset tai miehet.

Nämä tekijät osoittautuivat tärkeäksi tulosten selittäjäksi, kun Mille (1990) tutki gullah-kreolikieltä ja muutoksia sen aikamuoto-
tapaluokka-aspektisysteemissä viimeisten 130 vuoden aikana. Kreolitutkimuksissa on usein edelleen vallalla sellainen käsitys kielenmuutoksesta, joka ohjaa tutkijat olettamaan yksisuuntaista muutosta aikajatkumolla. Millen havainnot kuitenkin osoittavat, että gullahin kielen vaihtelu on ajan kuluessa ollut suhteellisen vakaata. Mille ehdottaakin uutta selitysmallia, joka kuvaisi osittain päällekkäisiä kielisysteemejä, jolloin voitaisiin kuvailla niitä kielenpiirteitä, jotka ovat aina olleet yhteisiä sekä gullahin että englannin kielen puhujille. Tässä mallissa puhujan oletetaan valitsevan jommankumman kieli-variantin piirteitä aina tilanteen asettamien vaatimusten mukaan. Puhujien oletetaan pystyvän liikkumaan vaivattomasti yhdestä kieli-variantista toiseen aivan kuten kaksikieliset puhujat pystyvät vaivatta vaihtamaan kielestä toiseen tilanteen ja tavoitteidensa mukaan. Myös Goodwinin (1980, 1990) tutkimus mustien tyttöjen ja poikien puheesta osoitti, että tyttöjen kommunikointilajin valinta riippui toiminnan funktiosta ja sen toivotusta tuloksesta. Tytöt pystyivät halutes-

saan väittelemään ja puolustamaan itseään sukupuolten välisessä vuorovaikutuksessa aivan yhtä hyvin kuin pojat.

Monikulttuuristen erojen, näkökulmien ja toimijuuden kysymykset ovat tulleet keskeisiksi feministisissä sosiolingvistisissä keskusteluissa. Näitä tutkimuksia on sovellettu monissa tapauksissa, joissa kielipolitiikasta päätetään. Niitä on jopa otettu avuksi oikeustapauksissa, joissa käsitellään kieli-murre- ja luokka-rotuongelmia. Esimerkkejä tällaisista tapauksista ovat Smitherman 1984, Morgan 1994 ja vuoden 1977 oikeustapaus Ann Arborissa, Michiganissa, jossa käsiteltiin koulun velvollisuuksia taloudellisesti heikommassa asemassa olevia, oletetusta standardista poikkeavaa mustaa englantia puhuvia opiskelijoita kohtaan. Musta englantia oli samaistettu älykkyyteen, ja jos lapset eivät oppineet lukemaan, heidät määrättiin erityisopetukseen. Näkökulmaa, identiteettiä ja käytäntöyhteisöjä koskeva ymmärrys on tarpeen, kun soveltavat kielitieteilijät arvioivat omia tutkimusmetodejaan ja oletuksiaan, ja siitä on erityistä hyötyä, kun suunnitellaan kielipolitiikkaa ja kielipedagogiikkaa.

6 POSTMODERNI/POSTSTRUKTURALISTINEN FEMINISMI: ERON DEKONSTRUOINTI

1980-luvulla nousi esiin vahva, valistuksen aikakauden perinteiden vääristymiä kritisoiva ajattelu, ja yhteiskuntatieteissä ja humanistisissa tieteissä tapahtui lingvistinen käänne. Feministit alkoivat käydä keskustelua miesteoreetikkojen ja ajattelijoiden kanssa. Tavoitteena oli saattaa miesvaltainen poststrukturalistinen ja postmoderni ajattelu dialogiin feminististen periaatteiden kanssa, ja tätä monimutkaista ja vaikeaa keskustelua käydään edelleen (Flax 1990, Weedon 1987, Butler & Scott 1992).

Tiiviisti ranskalaisen poststrukturalistisen feminismin kannoilla (Kristeva, Irigaray), seuranneet angloamerikkalaiset postmodernit feministiteoreetikot ovat jatkaneet 'naiset'-kategorian tutkimista, mutta he ovat suhtautuneet terveeseen skeptisesti niihin feminismin totalisoiviin fiktioihin, jotka sulkevat ulkopuolelleen ja marginalisoivat erilaiset naiset. Esimerkiksi autenttisen naisten kielen etsiminen ei ota huomioon sukupuoli- ja häilyvyyttä ja monia naisten välisiä eroja. Postmodernistit painottavat kategorioiden sisäistä moninaisuutta, jonka sosiaalisen ja kulttuurisen identiteetin dualistiset normit hämärtävät.¹¹ Feministisessä teoretisoinnissa on myös tapahtunut merkittävä performatiivinen käänne, johon on osaltaan vaikuttanut Judith Butler (1990, 1993). Puheaktiteoriaan ja Michel Foucaultin (1978) genealogiseen lähestymistapaan nojaten Butler esittää, ettei sukupuolta pitäisi ajatella alkuperäisenä identiteettinä tai kysymyksenä siitä, mitä me olemme, tai luonteenpiirteinä, joita meillä on, vaan vaikutuksena, jonka tuotamme teoillamme. Tästä seuraa, että sukupuolistumme tekemällä ja puhumalla sukupuolta. Sukupuoli täytyy jatkuvasti uudelleen varmistaa ja osoittaa puhutussa vuorovaikutuksessa, ja tämän sattumanvaraisen toiston avulla sukupuoliero ja sukupuolittunut puhe muuttuu luonnolliseksi ja silti luonnostaan epävakaaksi.

Foucaultia mukaillen Cameron (1995: 43) väittää, että myös feministilingvistit ovat tuottaneet totuusjärjestelmän, normatiivisen diskurssin tai vallitsevan version siitä, mitä merkitsee olla sukupuolittunut puhuja. Cameronin mukaan tämä feministinen totuusjärjestelmä luo vaikutelman, jonka mukaan naisten sulkeminen pois tärkeistä kommunikatiivisista käytänteistä on luonnollista. Cameron ehdottaa, että toisin kuin sosiolingvistiset eron teoreetikot ja puuteja valtateoreetikot keskittyisimme sosiaalisen sukupuolikategorian tarkastelun asemesta siihen, miten puhujat tuottavat itse itsensä

¹¹ Ks. Elam (1994) feminismistä ja dekonstruktiosta.

sukupuolittuneina subjekteina. Voidakseen tuottaa itsensä subjekteina puhujat jatkuvasti neuvottelevat normeista, käyttäytymisestä ja diskursseista, jotka määrittelevät maskuliinisuutta ja feminiinisyttä tietyssä yhteisössä. Näin ollen essentialistiset käsitteet kuten 'miehen tyyli' tai 'naisten kieli' tulisi muotoilla uudelleen. Niiden tulisi mahdollistaa se, että miehet käyttävät naisten kieltä tietyissä tilanteissa ja että tietyt naiset ja miehet päätyvät käytänteissään feministisen lingvistiikan asettamien sukupuolinormien ulkopuolelle.

Avoimen postmodernit tai poststrukuralistiset näkökulmat sukupuoleen ja puhuttuun vuorovaikutukseen eivät kuitenkaan ole vielä kovin yleisiä tai selkeästi artikuloituja. Pikemminkin voidaan sanoa, että sukupuolikategorioihin ja perustavanlaatuisiin alistaviin polariteetteihin kohdistuva kritiikki hämmentää aiempaa tutkimusta. McElhinny (1993) on sitä mieltä, että Goodwinin (1990) työn kaltainen etnometodologisesti painottunut keskusteluntutkimus saattaa antaa meille keinoja osoittaa, miten sukupuoli-identiteettien ja identifikaatioiden joustavuutta hallitaan vuorovaikutustilanteissa.¹² Tällaiset tutkimukset ovat todella tarpeen, jotta voitaisiin asettaa vaikeita kysymyksiä postmoderneille kieliteorioille, jotka usein peittävät tai unohtavat sosiaalisen käytännön monimutkaisuudet ja sellaiset vaikeasti määriteltävät kohdat, joissa kielen rakenteita esitetään ja muokataan vuorovaikutuksessa.

7 FEMINISTINEN DISKURSIIVINEN SOSIAALIPSYKOLOGIA

Myös brittiläinen feministinen näkökulma sosiaalipsykologiaan nojaa vahvasti Foucaultin diskurssin käsitteeseen, samalla kun se ottaa huomioon feministiset pyrkimykset, jotka tähtäävät intellektu-

¹² Ks. Woodward 1997, jossa on laaja selvitys identiteetin ja eron luonteesta.

aaliseen, sosiaaliseen ja poliittiseen muutokseen. Kieli järjestyy diskurssiksi, ja yksilön sijoittuminen diskurssiin asettaa rajat hänen yksilölliselle kokemukselleen itsestä ja subjektiudesta, sillä tunteet, uskomukset ja mielipiteet eivät ole yksityisiä, yksilön sisällä piileviä asioita, vaan niitä tuotetaan kielessä, jota käytetään niiden kuvaamiseen ja niistä kertomiseen. Kieli on vuorovaikutuksellista toimintaa, joka välittää sosiokulttuurista tietoa, ja kieli on se tila, jossa identiteeteistä ja subjektiudesta taistellaan. Feministisestä näkökulmasta sosiaalisessa merkityksen muodostamisessa, johon meidät alistetaan, on usein kyse siitä, että työstämme itsemme läpi ideologisen taisteluketän, jolla kohtaavat legitimoidun, naturalisoidun patriarkaatin diskurssit ja marginalisoidut feministiset diskurssit. Kieli siis on feministisen vastarinnan avainkysymys, ja tällaisen lähestymistavan avulla voidaan osoittaa erilaisten muuttuvien ja kiistanalaisten feminiinisyyden- ja maskuliinisuusdiskurssien paikallinen toimivuus tietyissä puhetilanteiden toteutumisissa. Tulokset osoittavat, että tietyntyyppiset tavat puhua ja sukupuolittua joko tukahdutetaan tai suljetaan pois. Kuitenkaan kaikki feministiset sosiaalipsykologit eivät ole samaa mieltä poststrukturalistisen diskurssianalyttisen tarkastelutavan hyödyistä feminismille. Joidenkin mukaan se on relativistista ja arvovapaata eikä tämän vuoksi sovi feminismiin, joka vaatii laajoja yleistyksiä ja poliittista sitoutumista (Gill 1995).

Tutkimuksen kohteena ovat olleet nuorten puheet menstruaatiosta, aikuisten naisten ja miesten erot seksuaalisesta häirinnästä puhuttaessa (Wilkinson & Kitzinger 1995) ja miesten puheessa ilmenevä alistava seksuaalisuuden diskurssi (Hollway 1984). Nämä tutkimukset osoittavat, että miesten ja naisten välillä on eroja, jopa suoranaisia ristiriitoja, erilaisten diskursiivisten keinojen käytössä ja valinnoissa, joita he tekevät puhuessaan mielipiteistään ja kokemuksistaan vuorovaikutustilanteissa. Henkilökohtaiseen kokemukseen ja kollektiiviseen identifiointiin kohdistuva feministinen tutkimus on tärkeää, sillä se auttaa ymmärtämään, miten naisten tieto ja aktivismi

tai miesten seksistiset uskomukset ja mielipiteet syntyvät ja muotoutuvat. Tällaisen antipositivistisen tarkastelutavan itserefleksiivisyydestä, metodeista ja löydöksistä hyötyisivät ne soveltavat kielitieteilijät, joiden mielenkiinto kohdistuu diskurssikäytänteinä eri tilanteissa toteutuviin haastatteluihin, terapiaan ja neuvontaan (Jokinen ym. 1993).

8 MASKULIINISUUDEN KRIITTINEN TUTKIMUS: MIESTEN PROBLEMATISOINTI

Useissa yhteyksissä on todettu, että perinteistä lingvististä tutkimusta ovat useimmiten tehneet miehet miehistä miehille, ja miesten kielenkäyttö on ollut se näkymätön normi, jota on käytetty mittana. Feministinen lingvistinen tutkimus on korjannut tämän vinouman, mutta mitä uudet sukupuolen näkyväksi tekevät tutkimukset miehistä voisivat lisätä feministien korvaamattoman tärkeään sukupuolisortoa kartoittavaan tutkimukseen? Vaikka orastava miestutkimus on usein anti-feminististä tai se on vain laimeasti etsinyt 'uutta miestä', jouskossa on myös tutkimuksia, jotka feminististä ajattelua myötäillen kohdistavat katseensa maskuliinisuuteen. Näin ne jatkavat ja vievät eteenpäin nykyisen feministisen kielentutkimuksen asettamia kysymyksiä.

Feministiset teoriat kielestä ovat usein säilyttäneet kriittisen kantansa miesten kielenkäyttöön, mutta vain harvoin tutkimuksissa on eksplisiittisesti kyseenalaistettu puute- ja eromallien normatiivisuus. Nämä selitysmallit nimittäin antavat ymmärtää, että naisten tulisi muuttaa puheikäyttäytymistään eikä suinkaan miesten. Lisäksi tutkimukset miesten kielenkäytön monimuotoisuudesta ovat perin harvinaisia. Feminististen lingvistien keskittyminen naisten puheen tutkimiseen on ymmärrettävää, mutta jos sukupuolten väliset suhteet halutaan ottaa huomioon, on ymmärrettävä kielen hegemonista

maskuliinisuutta paremmin kuin abstraktin 'miehisen alistajan' käsitteen avulla (tai takaiskuja analysoivan miestutkimuksen 'miesuhrin' käsitteen kautta). Jotkut teoreetikot (esim. Connell 1995) väittävät, että maskuliinisuus on fragmentoitunut. Itse asiassa naisten ja miesten välillä vaikuttavien valtasuhteiden lisäksi on olemassa monimutkaisia valtasuhteita miesten välillä. Tarvitaan kipeästi tietoa siitä, miten miehet säilyttävät ja lujittavat valtaansa naisiin ja toisiin miehiin puhutun diskurssin avulla, miten he vastustavat muutosta ja miten sukupuolijärjestys tällaisessa kontekstissa rakentuu. Näin voidaan paljastaa ja kyseenalaistaa valtaa käyttävien miesten kielenkäyttöä.

Hiljattain julkaistu kokoelma (Johnson & Meinhof 1997) käsittelee juuri näitä kysymyksiä. Myös Cameron (1997), Johnson ja Finlay (1997) ja Coates (1997) analysoivat kirjoituksissaan miesten arkipuhetta. Heidän mukaansa miehillä ja naisilla on samanlaisia lingvistisiä ja vuorovaikutuksellisia keinoja käytössään, esimerkiksi puheenvuorojen organisointi ja juoruilu. Naiset ja miehet käyttävät kuitenkin näitä resursseja eri tavoin. Tämän vuoksi juoru puheen genrenä voidaan nähdä feminiinisestä erillisenä, ja samalla voidaan saada tietoa siitä, miten miehet käyttävät juorua erityisesti hegeemonisen vallan rakentamiseen. Tällaiset tutkimukset ovat tärkeitä, mutta soveltavan kielitieteen näkökulmasta on syytä kiinnittää huomiota myös niiden ongelmakohtiin. Vaarana voi nimittäin olla, että miesten näkemyksiä heidän omasta kielenkäytöstään pidetään jotenkin parempana tai vahvistetaan niiden asemaa normina ja että feministislingvistisen tutkimuksen rahoitus vähenee.

9 PERVOFEMINISMI¹³

Kieli- ja sukupuolikäsitysten tuoreimman feministisen haasteen tuo esiin pervofeminismi. Judith Butlerin *Gender trouble* (1990) on toiminut tärkeänä siltana monien tutkijoiden kritisoidessa dekonstruktiiivisesti sukupuolisysteemiä, joka jakaa sukupuolen sosiaaliin ja biologiseen. Myös monet muut amerikkalaiset tutkijat, esimerkiksi Teresa de Lauretis (1991), ovat muotoilleet teoreettisen position, joka nyt tunnetaan pervoteorian, uutena antiessentialistisena, antiassimilaationistisena gay- ja lesbotutkimuksen paradigmana (Jagose 1996, Kulick 1996 ja Seidman 1996). Butler (1994) on myös toimittanut *differences* -lehden numeron, jossa käsitellään feminismiä ja pervoteorian kohtaamisen seurauksia, erityisesti väitettä, että pervoteoria edellyttää omaa, erityistä seksuaalisuuden tutkimusta ja tekee siten eron itsensä ja feministisen analyysin välille.

Kohtaako pervoteoria kuitenkin lingvistiikan, erityisesti puhutun vuorovaikutuksen tutkimuksen? Aina 1970-luvulta asti lesbofeminismi on kartoittanut joitakin näistä kysymyksistä. Lesboseparatismi, yksi radikaalifeminismin muodoista, kyseenalaistaa perinteisen ajattelun ja väittää pakollisen heteroseksuaalisuuden säilyttävän asemansa vain niin kauan kuin naiset eivät voi vapaasti valita. Mikäli naisia ei aivopestäisi tai pakotettaisi valitsemaan toisin, naiset olisivat mieluummin naisten kanssa eivätkä tarvitsisi miehiä laisinkaan. Patriarkaalisia feminiinisyyskäsitteitä vahvistetaan ja ylläpidetään sen takaamiseksi, että miehillä on hallitsevasta asemasta käsin oikeus naiseen silloin kun he niin haluavat. Lesbous on monen radikaalifeministin mielestä näkyvä poliittinen merkki henkilökohtaisesta patriarkaalisen seksuaalisuuden torjumisesta (Tong 1989:

¹³ Pervofeminismi on vakiintunut 'queer feminism' -termin suomenkieliseksi vastineeksi, vaikka osa suomalaisista naistutkijoista on sitä mieltä, että 'pervo' ei sisällä kaikkia merkityksiä, joita termi 'queer' pitää sisällään (Kaskisaari 1997). (Suomentajan huomautus.)

123) ja siitä, että kieltäydytään osallistumasta naisia alistavaan järjestelmään. Tällaisella separatistisella menettelyllä on myös vaikutusta kieleen. Kysymys ei ole vain siitä, että mieskeskeistä maailmanjärjestystä ylläpitävät sanat muutetaan toisiksi, vaan siitä, että jopa alistajista muistuttavat sanat korvataan englannin kielessä sellaisilla ilmaisuilla kuin *wimmin* (*women*-sanana juurenahan on *men*, joka muistuttaa alistajista). Ironista kyllä, *wimmin*-sanana käytön on nyt legitimoinut jopa *Oxford English Dictionary* (Penelope 1990: 27).

Rich (1980) viittaa moniin vallitseviin rakenteisiin, jotka vahvistavat heteroseksuaalisuutta, ja väittää, että kaikki patriarkaatin vastustaminen asettaa naisen jollekin paikalle lesbouden jatkumolla. Kielentutkimukseen sovellettuina Richin ajatuksia voi hyödyntää painostamisen ja pakottamisen voiman ymmärtämisessä. Naisten pakollinen hiljaisuus on ollut vallitsevana vuosisatoja, ja naisten puhe – samalla tavalla kuin lesbot – on tehty naurunalaiseksi siinä määrin, että sekä naiset että miehet uskovat naisten puhuneen liikaa silloinkin, kun naiset itse asiassa ovat hallinneet vain yhtä kolmasosaa puhetilanteesta (Spender 1989). Patriarkaatissa tosi naisen ja hyvän naisen oletetaan olevan heteroseksuaalinen ja hyväksyvän julkisen hiljaisuuden hyveen. Heteroseksuaalisuuden torjuminen tai julkisen äänen tabun rikkominen johtaa väistämättä siihen, että joutuu pilkan kohteeksi.

Leap (1995: vii) väittää, että sen tutkiminen, miten gay- ja lesbosukupuolet rakentuvat jokapäiväisessä kielenkäytössä, tietyissä kulttuureissa ja sosiaalisilla alueilla, on uusi merkittävä kielentutkimuksen aluevaltaus. Esimerkiksi tutkimuksessaan afroamerikkalaisten dragkuningattarien puhutusta vuorovaikutuksesta ja tyylivalinnoista Barrett (1996) kiistää yleisen oletuksen, että kielivalinta on ehdoitta halutun sukupuolisen tai etnisen identiteetin merkki. Afroamerikkalaisten miesgaydragkuningattarien kielellinen käyttäytyminen, joka hakee vaikutteensa 'valkoisten naisten' kielenkäytöstä, ei

suinkaan ole misogyynistä parodiaa naisista, kuten radikaalifeministit saattaisivat sanoa, eikä se osoita halua olla valkoinen, vaan pikemminkin kyse on homofobisen yhteiskunnan kritiikistä. Kysymykset autenttisuudesta, läpäisemisestä ja erotisoiduista kielileikeistä samoin kuin hiljaisuuden ilmenemisestä, nonverbaalista käytöksestä ja katseesta ovat luonteenomaisia kehittyvälle pervo- ja laventelingvistiikalle. Sukupuolen ja kielentutkimuksen painotusta tulisikin muuttaa siten, että se sisältäisi myös seksuaalisuuden, sillä tiettyjen seksuaalisten vähemmistöjen kielenkäytön tutkimukset (esim. transseksuaalit, 'sukupuolilainsuojattomat') saattavat hyvinkin asettaa kyseenalaisiksi käsitykset perinteisistä sukupuolirooleista. Meidän tulisikin uudelleen määritellä puhumisen, sukupuolen ja seksuaalisuuden suhteet.

Siitä, että perinteinen kielentutkimus on tullut kammetuksi sijoiltaan tieteellisesti, mutta silti kumouksellisesti, seuraa, että käynnissä olevassa keskustelussa tapahtuu muutoksia ja uusia marginaaliin sukupuoliin ja kielen käyttöön liittyviä kysymyksiä nousee esiin (Livia & Hall 1997). Soveltavaa kielentutkimusta rikastaisivat tutkimukset, jotka kohdistuvat maskuliinisen heteroseksuaalisen neuvotteluun kielenkäytössä ja sen kyseenalaistamiseen – toimintoihin, jotka esimerkiksi lesbonaisille ja gaymiehille ovat erilaisia. Soveltavien kielitieteilijöiden työ on keskeisessä asemassa myös silloin, kun tarkastellaan vähemmistöidentiteettien rakentumista ja ylläpitämistä. Tämä tapahtuu oppimalla havainnoimaan kielenkäyttölanteita, joissa salassapito ja ei-heteroseksuaalisuus sekä samaa sukupuolta olevien kulttuurinen yhteisyys ovat määrääviä piirteitä.

10 LOPUKSI

On mahdollista, että edellä esitettyjen feminististen teorioiden ja kielen tutkimuksen välillä on enemmänkin kytkentöjä. Edellä käsitellyt näkökulmat korostavat patriarkaatin vahingollisia vaikutuksia ja kyseenalaistavat lingvistien kyvyn toimia kielen neutraaleina tarkkailijoina samoin kuin soveltavan kielitieteen edustajien kyvyn toimia kielen neutraaleina käyttäjinä ja käytön muokkaajina. Feministiset tutkimusmenetelmät antavat kielentutkijoille mahdollisuuden dokumentoida kokemuksen ja käytännön avulla kielen merkitystä sen vallan ylläpitämisessä, jolla naisia ja muita ryhmiä hallitaan. Ne myös suuntaavat huomionsa yksilön toimijuuteen ja siihen kielivaihtoehtojen strategiseen käyttöön, jolla pyritään toivottuun tulokseen tilanteen asettamissa rajoissa, joko sosiaalisen kanssakäymisen rohkaisemiseksi tai henkilökohtaisen identiteetin tai ryhmän jäsenyyden osoittamiseksi.

Feministiset tarkastelutavat pitävät myös sisällään varoituksen sanan: Soveltavan kielentutkimuksen harjoittajan tulee työssään saattaa yhteen sosiaalisen kontekstin tunnistaminen ja huolellinen empiirinen tutkimus. Moni perinteisistä puhutun kielen käyttöä sukupuolten, rotujen ja eri luokkaan kuuluvien ihmisten välillä tarkastelevista tutkimuksista on osoittautunut ajankohdan vallitsevien ideologioiden ja diskurssien läpi suodattuneeksi. Useimmat nykyiset feministiset metodologiat pyrkivät ottamaan huomioon sekä empiiriset seikat että sosiaalisen kontekstin ja kiinnittämään huomionsa rotuun, luokkaan ja sukupuolivinoumaan tutkiessaan puhuttua kieltä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Kuten Nichols (1984) toteaa, kielen roolin tutkiminen sosiaalisten kategorioiden luojana ja ylläpitäjänä auttaa meitä ymmärtämään sekä kielen voimaa kulttuurin välittäjänä ja muovaajana että niitä valintoja, joita sen avulla voidaan tehdä. Valtasuhteiden sopimuksenvaraisuuden tunnistaminen auttaa pidättäytymään kielellisistä käytänteistä, jotka mitätöivät meitä ja

muuta. Voimme pyrkiä osallistumaan vuorovaikutukseen tasa-arvoisemmin ja toisiamme kunnioittaen. Soveltavien kielentutkijoiden, feministitutkijoiden ja sosiolingvistien yhteinen tärkeä tehtävä onkin niiden vuorovaikutusmekanismien tutkiminen ja dokumentointi, joiden avulla tällainen muutos voi tapahtua ja tapahtuu.

KIRJALLISUUS

- Ardener, E. 1975. The "problem" revisited. Teoksessa S. Ardener (toim.), *Perceiving women*. London: Malaby Press.
- Aries, E. 1976. Interaction patterns and themes of male, female, and mixed groups, *Small Group Behavior* 7, 7–18.
- Barrett, R. 1996. 'She is not white woman': The appropriation of white women's language by African American drag queens. Teoksessa Bucholtz ym. (toim.) 1996, 1–14.
- Bodine, A. 1975. Sex differentiation in language. Teoksessa Thorne & Henley (toim.) 1975, 130–151.
- Brown, P. & C. Fraser. 1979. Speech as a marker of situation. Teoksessa Scherer & Giles (toim.) 1979, 33–61.
- Bucholtz, M. ym. (toim.) 1996. *Cultural performatives: Proceedings of the third Berkeley women and language conference*. Berkeley, CA: Berkeley Women and Language Group.
- Butler, J. 1990. *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. London: Routledge.
- Butler, J. 1993. *Bodies that matter*. London: Routledge.
- Butler, J. 1994. Against proper objects, *differences* 6 (2-3), 1–26.
- Butler, J. & J. Scott (toim.) 1992. *Feminists theorise the political*. London: Routledge.
- Cameron, D. 1985. *Feminism and linguistic theory*. New York: St Martin's Press.
- Cameron, D. 1995. Rethinking language and gender studies: Some issues for the 1990s. Teoksessa S. Mills (toim.), *Language and gender: Interdisciplinary perspectives*. London: Longman.
- Cameron, D. 1996. Performing gender identity: Young men's talk and construction of heterosexual masculinity. Teoksessa S. Johnson & U. Meinhoff (toim.) 1996.
- Chodorow, N. 1974. Family structure and feminine personality. Teoksessa M. Z. Rosaldo & L. Lamphere (toim.), *Women, culture and society*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Coates, J. 1986. *Women, men and language*. London: Longman.
- Coates, J. 1996. One-at-a-time: The organization of men's talk. Teoksessa Johnson & Meinhoff (toim.) 1996.

- Coleman, R.O. 1971. Male and female voice quality and its relationship to vowel formant frequencies. *Journal of Speech and Hearing Research* 14, 565–77.
- Collins, P. H. 1991. *Black feminist thought*. New York: Routledge.
- Connell, R.W 1995. *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Crawford, M. 1995. *Talking difference*. London: Sage.
- Daly, M. 1987. *Websters' first new intergalactic wickedary of the English language*. Boston: Beacon Press.
- Dinnerstein, D. 1977. *The mermaid and the minotaur: Sexual arrangements and human malaise*. New York: Harper Colophon Books.
- Dubois, B. L. & I. Crouch. 1976. The question of tag questions in women's speech: They don't really use more of them, do they? *Language in Society* 4, 289–294.
- Eckert, P. & S. McConnell-Ginet 1992. Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice, *Annual Review of Anthropology* 21, 461–490.
- Elam, D. 1994. *Feminism and deconstruction: Ms. en abyme*. London: Routledge.
- Figueroa, E. 1994. *Sociolinguistic metatheory*. New York: Pergamon.
- Fishman, P. 1978. Interaction: The work women do, *Social Problems* 25, 397–406.
- Fishman, P. 1977. Interactional shitwork, *Heresies* 1, 99–101.
- Flax, J. 1990. *Thinking in fragments: Psychoanalysis, feminism and postmodernism in the contemporary West*. Berkeley: University of California Press.
- Foucault, M. 1978. *History of sexuality 1: An introduction*. Translated by Robert Hurley. New York: Random House.
- Freed, A. 1995. Language and gender, *Annual Review of Applied Linguistics* 15, 3–22.
- Friedan, B. 1974. *The feminine mystique*. New York: Dell.
- Friedan, B. 1981. *The second stage*. New York: Summit Books.
- Gill, R. 1995. Relativism, reflexivity and politics: Interrogating discourse analysis from a feminist perspective. Teoksessa Wilkinson & Kitzinger (toim.) 1995.
- Gilligan, C. 1982. *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Goodwin, M. H. 1980. Directive-response speech sequences in girls' and boys' task activities. Teoksessa S. McConnell-Ginet, R. Borker & N. Furman (toim.), *Women and language in literature and society*, New York: Praeger, 157–73.
- Goodwin, M.H. 1990. *He-said-she-said: Talk as social organisation among black children*. Bloomington, IN.: Indiana University Press.
- Hakulinen, A. & L. Lautamatti 1988. Naisnäkökulma kielientutkimukseen. Teoksessa P. Setälä ja H. Kurki H. (toim), *Akanvirtaan. Johdatus naistutkimukseen*, Helsinki: Yliopistopaino, 158–183.
- Hall, K. & M. Bucholtz, M. (toim.) 1995. *Gender articulated: Language and the socially constructed self*. New York: Routledge.
- Hall, K., M. Bucholtz & B. Moonwoman (toim.) 1992. *Locating power: Proceedings of the second Berkeley women and language conference*. Berkeley, CA: Berkeley Women and Language Group.
- Hartmann, H. 1976. Capitalism, patriarchy, and job segregation by sex, *Signs: Journal of Women in Society and Culture* 1 (3), 773–776.

- Hartmann, H. 1981a. The family as the locus of gender, class, and political struggle: The example of housework, *Signs: Journal of Women in Society and Culture* 6 (3), 336–394.
- Hartmann, H. 1981b. The unhappy marriage of marxism and feminism: Towards a more progressive union. Teoksessa L. Sargent (toim.), *Women and revolution: A discussion of the unhappy marriage of marxism and feminism*, Boston: South End Press, 1–41.
- Hollway, W. 1984. Women's power in heterosexual sex, *Women's Studies International Forum* 7, 63–8.
- hooks, b. 1984. *Feminist theory: From margin to center*. Boston: South End Press.
- Jaggar, A. M. 1983. *Feminist politics and human nature*. Totowa, NJ: Rowman & Allanheld.
- Jagose, A. 1996. *Queer theory: An introduction*. New York: New York University Press.
- Jokinen, A., K. Juhila, K. & E. Suoninen (toim.) 1993. *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Johnson, S. & F. Finlay 1996. Do men gossip? An analysis of football talk on television. Teoksessa Johnson & Meinhoff (toim.) 1996.
- Johnson, S. & U. Meinhoff (toim.) 1996. *Language and masculinity*. Oxford: Blackwell.
- Kaskisaari, M. 1997. Queer-forskning - mötesplats för det epistemologiska och det performativa, Kontur 1997.
- Keller, E. F. 1985. *Reflections on gender and science*. New Haven: Yale University Press.
- Kramarae, C. 1981. *Women and men speaking*. Rowley, MA.: Newbury House.
- Kramarae, C., M. Schulz & W. O'Barr (toim.) 1984. *Language and power*. Beverly Hills: Sage.
- Kramarae, C., P. Treichler & A. Russo 1985. *A feminist dictionary*. London: Pandora.
- Kulick, D. 1996. Queer theory, *Lambda Nordica* 3–4, 5–22.
- Lakoff, R. 1975. *Language and woman's place*. New York: Harper Row.
- Lauretis, T. de 1991. Queer theory: Lesbian and gay sexualities – an introduction, *differences* 4 (2), iii–xviii.
- Livia, A. & K. Hall (toim.) 1997. *Queerly phrased: Language, gender and sexuality*. New York: Oxford University Press.
- Leap, W. (toim.) 1995. *Beyond the lavender lexicon: Authenticity, imagination, and appropriation in lesbian and gay languages*. Amsterdam: Gordon & Breach.
- MacKinnon, C. A. 1983. Feminism, marxism, method and the state: An agenda for theory, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Summer, 635–58.
- MacKinnon, C. A. 1987. *Feminism unmodified: Discourses on life and law*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Maltz, D. & R. Borker 1982. A cultural approach to male female miscommunication. Teoksessa J. Gumperz (toim.), *Language and social identity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- McConnell-Ginet, S. 1978. Intonation in a man's world, *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 5, 482–93.

- McElhinny, B. 1993. *We all wear the blue! Language, gender and police work*. Unpublished Dissertation. Stanford University.
- Mill, H. T. 1970 [republished]. Enfranchisement of women. Teoksessa J. S. Mill & H. T. Mill, *Essays on sex equality* (toim. A. S. Rossi), Chicago: University of Chicago Press, 89–122.
- Mill, J. S. 1970 [republished]. The subjection of women. Teoksessa J. S. Mill & H. T. Mill, *Essays on sex equality* (toim. Alice S. Rossi), Chicago: University of Chicago Press, 123–242.
- Mille, K. W. 1990. *A historical analysis of tense-mood-aspect in Gullah Creole: A case of stable variation*. University of South Carolina dissertation.
- Miller, C. & K. Swift 1980 [1994 3rd US ed./1995 3rd UK ed.]. *The handbook of non-sexist writing*. New York: Lippincott & Crowell.
- Morgan, M. 1994. The African-American speech community: reality and sociolinguists. Teoksessa M. Morgan (toim.), *Language and the social construction of identity in creole situations*, Los Angeles, CA: Center for Afro-American Publications.
- Nichols, P. C. 1983. Linguistic options and choices for black women in the rural south. Teoksessa B. Thorne, C. Kramerae & N. Henley (toim.), *Language, gender and society*, Rowley, MA: Newbury House.
- Nichols, P. 1984. Networks and hierarchies: Language and social stratification. Teoksessa Kramerae ym. (toim.) 1984, 23–42.
- Penelope, J. 1990. *Speaking freely: Unlearning the lies of the fathers' tongues*. New York: Pergamon Press.
- Rich, A. 1980. Compulsory heterosexuality and lesbian existence, *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 5 (4), 631–90.
- Sachs, J. 1975. Clues to the identification of sex in children's speech. Teoksessa Thorne & Henley (toim.) 1975, 152–71.
- Scherer, K.R. & H. Giles (toim.) 1979. *Social markers in speech*. London: Cambridge University Press.
- Seidman, S. (toim.) 1996. *Queer theory/sociology*. Oxford: Blackwell.
- Smith, B. 1982. *Home girls: A black feminist anthology*. New York: Women of Color Press.
- Smith, P. M. 1979. Sex markers in speech. Teoksessa Scherer & Giles (toim.) 1979, 109–146.
- Smitherman, G. 1984. Black language as power. Teoksessa Kramerae ym. (toim.) 1984.
- Spender, D. 1980. *Man made language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Spender, D. 1989. *The writing or the sex?* New York: Pergamon Press.
- Tannen, D. 1990. *You just don't understand: Women and men in conversation*. New York: Ballantine Books.
- Tannen, D. (toim.) 1993. *Gender and conversational interaction*. Oxford: Oxford University Press..
- Thorne, B. & N. Henley (toim.) 1975. *Language and sex: Difference and dominance*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Thorne, B., C. Kramerae & N. Henley (toim.) 1983. *Language, gender and society*. Rowley, Mass.: Newbury Press.

- Tong, R. 1989. *Feminist thought: A comprehensive introduction*. Boulder: Westview Press.
- Uchida, A. 1992. When "difference" is "dominance": A critique of the "anti-power--based" cultural approach to sex differences, *Language in Society* 21, 547-68.
- Walker, A. 1984. *In search of our mothers' gardens*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Weedon, C. 1987. *Feminist practice and poststructuralist theory*. Oxford: Blackwell.
- West, C. 1990. Not just 'doctors' orders': Directive-response sequences in patients' visits to women and men physicians, *Discourse & Society* 1, 85-112.
- West, C. & D. Zimmerman 1983. Small insults: A study of interruptions in cross-sex conversations between unacquainted persons. Teoksessa Thorne ym. (toim.) 1983.
- West, C. & D. Zimmerman 1985. Gender, language and discourse. Teoksessa T. A. van Dijk (toim.), *Handbook of discourse analysis 4: Discourse analysis in society*, London: Academic Press, 103-24.
- West, C. & D. Zimmerman 1987. Doing gender, *Gender & Society* 1, 125-51.
- Wilkinson, S. & C. Kitzinger (toim.) 1995. *Feminism and discourse: Psychological perspectives*. London: Sage.
- Wollstonecraft, M. 1795 [republished]. *A vindication of the rights of woman*. (Toim. C. H. Poston.) New York: W.W. Norton.
- Woodward, K. (toim.) 1997. *Identity and difference*. London: Sage.
- Zimmerman, D. & C. West 1975. Sex Roles, Interruptions and Silences in Conversations. Teoksessa Thorne & Henley (toim.) 1975, 105-29.

Aiheesta enemmän

- Bergvall, V. L. & K.A. Remlinger 1996. Reproduction, resistance and gender in educational discourse: The role of critical discourse analysis, *Discourse & Society* 7, 453-79.
- Bergvall, V., J. Bing & A.F. Freed (toim.) 1996. *Rethinking language and gender research: Theory and method*. London: Longman.
- Cameron, D. (toim.) 1990. *The feminist critique of language*. Oxford: Routledge.
- Coates, J. & D. Cameron (toim.) 1989. *Women in their speech communities*. London: Longman.
- Gal, S. 1978. Peasant men can't get wives: Language change and sex roles in a bilingual community, *Language in Society* 7, 1-16.
- Graddol, D. & J. Swann 1989. *Gender voices*. Oxford: Blackwell.
- Koivunen, A. & M. Liljeström (toim.) 1996. *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, L. & L. Rojola (toim.) 1998. *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Helsinki : Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leap, W. 1996. *Word's out: Gay men's English*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Roman, C., S. Juhasz & C. Miller (toim.) 1994. *The women and language debate: A sourcebook*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Showalter, E. (toim.) 1989. *Speaking of gender*. London: Routledge.

KONTRASTIIVINEN RETORIikka

Anna Mauranen

Foreign students have some extra difficulty in writing essays, but it's really Germans only who stand out. They seem to want to say everything, to include all the information, and they seem very reluctant to develop a coherent argument through it. It's much more a solid report on every aspect. Finns are not like that, at least not in the English department. But they do occasionally display unusual connections in argumentation. (Brittiläisen yliopistonlehtorin haastattelu, Mauranen 1994.)

Teksti on kulttuurin tuote. Kun lukija kohtaa vieraan kulttuurin tekstejä, häntä odottaa sama kulttuurishokki kuin hänen kohdattaessaan vieraan kulttuurin ihmisiä. Shokki voi olla kovempi tai lievempi, mutta toiseus on tekstissä läsnä. Nykyaikaisen kontrastiivisen retoriikan lähtökohtana on ollut havainto, että vierasmaalaisten kirjoittamat tekstit tuntuvat monista lukijoista jollain tavoin oudoilta silloinkin, kun niissä ei ole mitään selvästi havaittavaa 'virheellisyyttä', joka olisi paikannettavissa esimerkiksi poikkeavaan sanavalintaan tai ilmeiseen kielitaidon puutteeseen.

Kontrastiivista retoriikkaa voi hyvin pitää nykyaikaisena, etupäässä angloamerikkalaisena tutkimussuuntana, joka on syntynyt vieraan kielen opetuksen käytännöstä ja kehittynyt parissakymme-

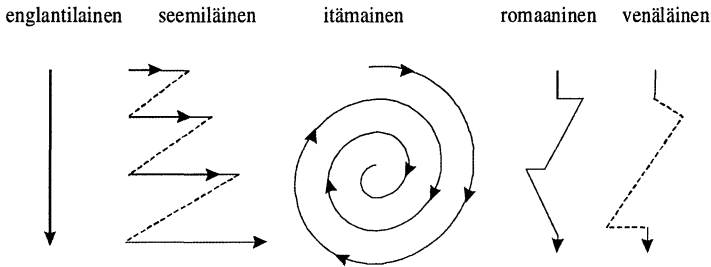
nessä vuodessa vakavaksi tutkimusalueeksi. Laajempikin historiallinen perspektiivi on mahdollinen. Jos halutaan etsiä historiallisia juuria kauempaa, voi kontrastiivisen retoriikan tutkimuksen katsoa olevan ikivanhaa. Siihen voi lukea monia erilaisia retoristen tapojen ja tyylien vertailuja, joita on tehty tiettävästi ainakin antiikin ajoista lähtien. Eri kulttuurit ovat kautta aikojen kehittäneet ja suosineet omia tyylejään perinteisesti 'retoriikaksi' miellettyssä verbaalisen taidon lajissa eli kaunopuheisuudessa. Tällainen vertaileva retoriikka ei kuitenkaan suoraan ole johtanut nykypäivän tutkimukseen. Retoriisella analyysillä tarkoitetaan nykyään useammin kirjallisten tekstien kuin puheen tarkastelua, ja vaikuttamisen keinojen deskriptiivinen analyysi on tavallisempaa kuin tehokeinojen paremmuuden vertailu.

Kontrastiivinen retoriikka sellaisena, kuin se nykyisin tunnetaan, alkoi itää 1960-luvulla Yhdysvalloissa englannin kielen opetuksen piirissä. Pontevasta kielenopetuksesta ja ilmeisestä oppimisesta huolimatta ulkomailta muuttaneiden korkeakouluopiskelijoiden ja koululaisten teksteissä oli jotakin, joka poikkesi amerikkalaisten opiskelijoiden kirjoitustavoista. Kysymyksessä eivät olleet tutut kielioppi- tai sananvalintavirheet, vaan kokonaisvaltaisempi tekstin hahmotustapa. Asiasta kirjoitti ensimmäisenä Robert Kaplan (1966), joka myös antoi nimen tälle tutkimussuunnalle alan klassikoksi muodostuneessa artikkelissaan 'Cultural thought patterns in intercultural education'.

Kaplan tarkasteli yhtäläisyyksiä, joita esiintyi samasta kulttuurista lähtöisin olevien opiskelijoiden kirjoitelmissa. Analyysi keskityi tekstin kappaletason jäsentelyyn, jota hän piti kulttuurierojen kannalta olennaisena. Kaplan tyypitteli löytämänsä jäsentelymallit ja havainnollisti niitä piirroskuvioilla (kuvio 1), jotka ovat sittemmin tulleet tunnetuiksi nimellä 'Kaplan's doodles' eli Kaplanin kiemurat. Ajatuksena on, että eri kulttuureissa vallitsee erilainen tekstin jäsentelytapa, joka myös ilmentää kullekin kulttuurille ominaisia ajattelun

rakenteita: logiikka ja retoriikka ovat toisistaan riippuvaisia ja samalla kulttuurispesifejä.

Kaplanin näkemys on varsin whorfilainen, mutta se oli omana aikanaan urauurtava: irtautuminen lauseen rajoista kielen analyysissa ja kielen ja ajattelun yhteyksien pohdinnassa poikkesi radikaalisti aikansa valtavirroista. Kaplanin analyysit eivät olleet kuitenkaan tekstilingvistisiä siinä mielessä, että ne olisivat käyttäneet sellaisia systemaattisesti lingvistisiä tekstipiirteiden analyysimenetelmiä kuin mm. teema, metateksti tai erilaiset koheesiokeinot, joita 1970-luvulta lähtien voimakkaasti kehittynyt tekstilingvistiikka on tehnyt tunnetuksi. Kaplan nojautui lähinnä tekstin sisällölliseen analyysiin, jossa tekstijaksot jaoteltiin pääajatuksiin ja niihin liittyviin vähemmän keskeisiin ajatuksiin. Näitä sitten jäsenneltiin keskinäissuhteidensa mukaan erilaisiksi hierarkkiseksi tai rinnasteisiksi rakenteiksi.



KUVIO 1. Robert Kaplanin 'kiemurat', jotka kuvaavat eri kulttuurien tapoja jäsentää tekstin kappale.

Kaplania voi helposti kritisoida yksinkertaistamisesta ja samalla etnosentrisyydestä: angloamerikkalaiseksi kuvattu lineaarinen kappaleen rakenne näyttäytyy lukijalle yksinkertaisena, selkeänä ja johdonmukaisena muihin variantteihin verrattuna. Vaikka tämä voi hyvinkin vastata angloamerikkalaisen lukijan mielikuvaa, muiden kulttuurien jäsenet eivät ehkä koe heille ominaista rakennetta yhtä

kiemuraisena tai polveilevana kuin Kaplan. Sitä paitsi kaikki kulttuurit on tässä analyysissä nähty angloamerikkalaisen suotimen läpi, sillä rakennekuvioiden pohjana oli vain englanniksi kirjoitettuja tekstejä. Kaplan on myöhemmin itsekin arvioinut varhaisten kuvioidensa olleen yksinkertaistettuja ja luonnosmaisia. Niiden vaikutus on kuitenkin ollut suuri: kontrastiivinen tekstintutkimus alkoi saada huomiota 1970-luvulla ja tuotti jo runsaasti tutkimusta 1980-luvulla. Kaplania voi syystä pitää kontrastiivisen retoriikan nimellä tunnetun soveltavan kielitieteen tutkimussuunnan alkuunpanijana.

1 KONTRASTIIVISEN RETORIIKAN TUTKIMUSKOHDE

Kontrastiivisen retoriikan tutkimus kohdistuu kulttuurien välisten erojen selvittämiseen teksteissä ja kirjoittamistavoissa. Se on yhtä aikaa diskurssintutkimusta, kontrastiivista kielentutkimusta ja vertailevaa kulttuurintutkimusta. Tärkeimmät menetelmät ovat erilaisia tekstin- ja diskurssintutkimuksen menetelmiä – periaatteessa myös puhutun diskurssin analyysimenetelmät soveltuvat kontrastiiviseen retoriikkaan, mutta käytännössä jokseenkin kaikki tähänastinen tutkimus on kohdistunut kirjoitettuun kieleen. Tutkimusasetelmissa ja niiden ongelmissa nousevat esiin monet samat kysymykset kuin yleensäkin kontrastiivisessa kielentutkimuksessa ja kulttuurien vertailussa.

Kontrastiivisessa retoriikassa on tarpeen yhdistää kvalitatiivisia ja kvantitatiivisia menetelmiä. *Kvalitatiivinen analyysi* on välttämätön tutkimuskohteen ja tutkimusyksiköiden kuvaamiseksi ja rajaamiseksi. Todellisissa kielenkäyttötilanteissa syntyneiden diskurssien analysoiminen siten, että yksiköistä muodostuisi selvärajaisia luokkia, on hankalaa ellei suorastaan mahdotonta. Tästä huolimatta tutkittavia ilmiöitä on tyypiteltävä ja kategorisoitava jollain tavoin, ja käytetyt luokitustavat tehtävä mahdollisimman eksplisiittisiksi.

Hyvä kvalitatiivinen analyysi tutkittavista diskurssipiirteistä, niiden tyypillisistä ilmenemismuodoista vertailun kohteina olevissa kulttuurissa, rajatapauksista ja vaihtelurajoista on välttämätön pohja kaikelle kvantitatiiviselle vertailulle. Mitä eksplisiittisempi kuvaus tutkimusyksiköiden valinnasta ja luokituksesta on käytävissä, sitä helpompi on myös löytää mahdollisia syitä sille, että samoja kulttuurien välisiä eroja koskevat tutkimukset saattavat tuottaa kvantitatiivisesti erilaisia tuloksia.

Koska kontrastiivinen retoriikka käsittelee kulttuurisia yksiköitä ja tavoitteena on tehdä päätelmiä teksteistä kulttuuriensa osana ja kulttuurinsa yhtenä ilmenemismuotona, on tutkimuskohteen rajaamisessa otettava huomioon myös *kulttuurin* käsite. Kontrastiivisella retoriikalla ei ole tähän toistaiseksi ollut juuri omintakeista annettavaa, vaan käsite on pikemminkin omaksuttu kulttuurin tutkimuksen piiristä (esim. Hall 1966, Geertz 1973). Kulttuurien välisiä valta- ja alistussuhteita kriittisesti analysoiva klassikko on Said (1978). Voimatta tässä yhteydessä mennä kysymykseen syvemmälle haluan korostaa, että kulttuuri on järkevää nähdä monikerroksisena, heterogeenisena ja muuttavana ilmiönä. Kansallisen yhtenäiskulttuurin käsite on pitkälti eurooppalaisen kansallisvaltioideologian tuote, mutta käytännössä yhtenäiskulttuuri-ihanne ei ole milloinkaan täysin toteutunut. Kulttuurien sisällä toimii erilaisia ja erilaisin kriteerein rajattavia alakulttuureita, jotka limittyvät monin tavoin keskenään, syntyvät ja häviävät ja ovat vuorovaikutuksessa kansallisten rajojen yli. Kiihtyvään tahtiin kansainvälistyvässä maailmassa on muistettava, että yhä useammat kulttuurin osa-alueet ja niiden diskurssit ovat osallisina kansainvälisessä vuorovaikutuksessa. Paikalliset ja kansainväliset piirteet vaikuttavat toisiinsa ja kulttuurit muotoutuvat tässä prosessissa. Paikallisen ja globaalin keskinäissuhteita ovat viime aikoina sosiologian piirissä pohtineet mm Robertson (1995) ja Nederveen Pieterse (1995). Palaan kysymykseen vielä jäljempänä luvussa 'Ongelmia'.

Kvantitatiivinen tutkimusote on yleensä mukana, kun vertaillaan kahta ilmiötä, jotka ovat joissain suhteissa samanlaisia ja toisissa erilaisia. Vertailevassa tutkimuksessa tulee tyypillisesti tarve todeta, että esimerkiksi tekstit kahdessa kulttuurisessa kontekstissa eroavat siten, että toisessa kulttuurissa jokin piirre on suhteellisesti yleisempi kuin toisessa. Koska funktioiltaan vertailukelpoisilla diskursseilla (ks. jäljempänä kohtaa ‘Tekstien analyysimalleja’) on yleensä yhteisiä ja päällekkäisiä ominaisuuksia, on tavallinen tilanne, että jokin tekstipiirre esiintyy molemmissa kulttuureissa mutta on toisessa yleisempi. Harvemmin löytyy sellaisia retorisia ilmiöitä, joita esiintyy yhdessä kulttuurissa, mutta jotka puuttuvat toisesta tyystin. Koska enemmän/vähemmän -vertailut siis edellyttävät kvantitatiivista näyttöä, on kvalitatiivisella kuvailulla päästävä niin selkeisiin yksiköihin, että niiden perusteella voi luokitella ja laskea ilmiön esiintymiä.

Koska diskurssi-ilmiöiden selvärajainen luokittelu on vaikeaa, kuten jo todettiin, luokitteluun sisältyy yleensä jo alun pitäen epätarkkuutta. Lisäksi retorinen analyysi kohdistuu tavallisesti teksteihin, jotka ovat jo pituutensa vuoksi usein työläitä analysoida, eikä niitä siksi voi ottaa kovin suuria määriä mukaan yhteen tutkimukseen. Näistä seikoista seuraa, että vertailujen tulokset eivät helposti sovi kovin sofistikoituneilla tilastollisilla menetelmillä käsiteltäviksi, koska niissä operoidaan useimmiten pienillä lukumäärillä. Esimerkiksi globaalisia rakenteita analysoidessa tutkimusyksikkönä on useimmiten kokonainen teksti, ja laskelmia tehdään tapausjoukoista, jotka harvoin yltyvät moniin kymmeneen. Muita diskurssiipiirteitä analysoitaessa saadaan suurempiakin lukuja, mutta useimmiten nekin ovat sellaisia, joita esiintyy keskimäärin enintään yksi virkettä kohti. Pienten lukumäärien ongelmasta huolimatta vertailut on tehtävä yhteismitallisiksi ja havainnollisiksi. Siksi on hyvä käyttää jonkinlaisia suhteellisia osuuksia kuvaavia tunnuslukuja pikemmin kuin absoluuttisia frekvenssejä, milloin vain voi. Esimerkiksi yksinkertai-

nen prosenttien laskeminen selventää useimpia vertailuja, varsinkin jos tapauksia on ainakin muutamia kymmeniä tai vertailtavat otokset eivät ole täsmälleen yhtä suuret. Erojen merkitsevyydestänsä on myös rajoitettava pienillä lukumäärillä toimiviin testeihin.

Joka tapauksessa retorisissa tutkimuksissa käy usein niin, että kvantitatiiviset vertailut jäävät melko epätarkoiksi ja ehkä vain suuntaa-antaviksi. Tätä voi kuitenkin kompensoida esimerkiksi niin, että ottaa tarkasteluun useampia diskurssi- ja teksti-kohteita. Retoriikan tutkimukseen tällainen ote sopii muutenkin hyvin, sillä tekstin retoriikka rakentuu monitasoisista kielellisistä valinnoista ja kuva jollekin kulttuuriselle kontekstille ominaisesta retoriikasta paranee monipuolisella kuvausotteella ehkä enemmän kuin syvällä, mutta kapealla kohdentamisella.

Tähänastinen kontrastiivisen retoriikan tutkimus on voimakkaasti painottunut kirjoitettuun kieleen, ja lisäksi valtaosa tämän alueen piiriin luettavista tutkimuksista koskee laajassa mielessä akateemista kielenkäyttöä: koululaisten, opiskelijoiden ja tutkijoiden tekstit ovat olleet eniten tutkittuja kohteita. Toinen melko suosittu ala on viime aikoina ollut liike-elämän kielenkäyttö. Kontrastiiviselle retoriikalle on myös ollut ominaista, että toinen vertailtavista kielistä on englanti. Angloamerikkalainen tai vielä suppeammin joko amerikkalainen tai brittiläinen kirjoitustyyli on useimmissa tehdyissä tutkimuksissa muodostanut vertailukohdan jollekin toiselle kulttuuriselle kirjoitustavalle.

Kuten jo todettiin, whorfilainen näkemys kulttuurin ja ajattelumallien läheisestä yhteydestä on ollut yhtenä keskeisenä lähtöoletuksena kontrastiiviselle retoriikalle. Tärkeimmät teoreettiset taustavaikeudet ovat kuitenkin koskeneet tekstin pintaa ja tekstin jäsentämistä, sillä kulttuuri on useimmissa tutkimuksissa otettu melko lailla annettuna ja tavallisesti samastettu kansallisvaltioiden ylläpitämiin konventionaalisiiin näkemyksiin kansallisista kulttuureista (ks. jäljempänä kohtaa 'Ongelmia').

2 RETORIikka

Retoriikan uusi tuleminen humanistisiin ja yhteiskuntatieteisiin 1980-luvulla merkitsi vanhojen kielteisten asenteiden karisemista termin ympäriltä – ainakin suurimmaksi osaksi. Retoriikka ei enää ollut niinkään ‘pelkkää retoriikkaa’ eli kauniita sanakäänteitä tyhjän sisällön peittämiseksi, vaan se yhdistettiin pikemmin asialliseen vakuutteluun ja argumentointiin, taitavaan viestintään ja sanallisen vaikuttamisen pitkään perinteeseen. Argumentaation keinojen tutkiminen retoriikan käsitteen alla on ns. *uuden retoriikan* keskeinen sisältö. Uuden retoriikan klassisia kehittäjiä ovat Perelman (Perelman & Obrechts-Tyteca 1969) ja Toulmin (1958). Tieteen retoriikka ja tiede retoriikkana nousivat myös 1980-luvun lopulla tutkimuksen kohteiksi, tunnetuimpina kehittäjinään mm. taloustieteilijä McCloskey (1986) sekä sosiaalipsykologian tutkijat ja diskurssianalyitikot Potter ja Wetherell (1987) sekä Billig (1987). Humanististen tieteiden retoriikkaa on tarkastellut mm. Simons (1989). Kenties laajimmalle retoriikan käsitteen on ulottanut Billig, jolle retoriikka ei rajoitu vaikuttamisen keinoihin tai tieteen puhetapoihin, vaan muodostaa keskeisen periaatteen ihmisen koko ajattelussa ja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.

Kontrastiivisen kielentutkimuksen alalla retoriikan käsitettä on dominoinut tekstirakenteen analyysi ja *retorisen rakenteen* käsite. Tästä huolimatta on ‘retoriikka’ tulkittu kontrastiivisen retoriikan piirissä myös muilla tavoilla. Väljimmät määrittelyt (esim. Purves 1988) sitovat retoriikan diskurssin tuottajan pyrkimykseen aiheuttaa jokin efekti vastaanottajassa; tällaiset käsitykset sulattavat itseensä yleensä kaikenlaiset lingvistiset ja tekstirakenteelliset valinnat, joita tekstin tuottajan voi katsoa tehneen viestinsä vaikuttavuuden edistämiseksi. Väljät retoriikan määrittelyt antavat tutkijalle enemmän liikkumavaraa ja säilyttävät tutkimuskentän avoimempana kuin rajoittuminen vain yhdenlaisiin tekstipiirteisiin. Vaikka käytännön

utkimuksessa tarkasteltavat lingvistiset piirteet on rajattava sellaiseen lukumäärään, jonka tutkimuksen laajuus ja käytettävissä olevat resurssit suovat, ei ole tarpeen eikä järkevää pyrkiä määrittelemään erityistä 'retorista' kielen tasoa. Kielelliset elementit ovat diskurssissa tyypillisesti monifunktioisia. Vähemmän kahlitseva lähtökohta on olettaa, että periaatteessa mikä tahansa kielellinen valinta voi vaikuttaa tekstin retoriseen tehoon tai toteuttaa kirjoittajan/puhujan intentioita, ja valita tutkijaa kiinnostavat diskurssipiirteet muilla perusteilla kuin sillä, että jotkin olisivat luonnostaan retorisia. Itse asiassa hedelmällisimmältä ajatukselta vaikuttaa se, että nimenomaan erilaisen ja eri tasoisten lingvististen elementtien yhteispeli on tärkeää retorisen viestinnän kannalta.

Edellä mainitun kaltaisella väljällä retoriikan määrittelyllä on siis etunsa kielellisen analyysin pohjana. Retoriikan käsitteen kannalta siinä saattaa kuitenkin olla muita ongelmia. Yksi on äärimmillen viety käsitteen laajuus: jos omaksutaan sellainen näkemys, että kaikki sosiaalinen vuorovaikutus on retorista, koska ihmisillä on aina pyrkimys taivutella toisia omalle näkökannalleen, saada toiset hyväksymään itsensä jne, mikä on suurin piirtein Billigin yllä mainittu ajatus, retoriikasta tulee liian laaja käsite ollakseen enää käyttökelpoinen tai merkityksellinen.

Toinen ongelma Purvesin määritelmän kaltaisilla lähestymistavoilla syntyy helposti silloin, kun retoriikka kytketään liian huolettomasti puhujan tai kirjoittajan pyrkimykseen aikaansaada jokin vaikutus vastaanottajissa. Tällaista määrittelyä voi helposti kritisoida siitä, ettei puhujan tai kirjoittajan *intentionista* ole juuri koskaan saatavilla luotettavaa tietoa. Yksi ratkaisu on siirtää intention tietämisen ongelma yksilöstä yhteisölliselle tasolle (Mauranen 1993) ja perustaa se sille tiedolle, että tietyillä yhteisössä tunnetuilla diskursseilla on tunnettuja ja tunnistettavia retorisia funktioita. Vaikka esimerkiksi mainoslauseen todellinen keksijä saattaa ensisijaisesti pyrkiä suorittamaan annetun tehtävän saadakseen palkkansa eikä ole niinkään

kiinnostunut siitä, tehoaako lause muihin kuin mainoksen tilaajiin, on mainoksen yhteisöllisesti tunnettu tehtävä retorinen, ja voimme mainosten retoriikkaa tutkiessamme lähteä tästä oletuksesta ilman, että on ensin välttämättä haastateltava mainostekstien laatijoita.

Kolmas retoriikan tutkimukseen liittyvä ongelma on tekstin teho. Retoriikan määritelmässä paljon käytetty ‘ajateltu efekti’ on yhtä epämääräinen kuin viestijän intentiot muutenkin. Lisäksi on olemassa selvä ero sen välillä, minkä voi perustellusti uskoa olevan tekstin retorinen tavoite sen sosiaalisen funktion nojalla, ja sen, mikä on sen ‘todellinen teho’ eli miten vastaanottajat sen kokevat. Jälkimmäistä on tutkittu varsin vähän, ja useimmiten kontrastiivisen retoriikan tutkijat käyttävät kriteerinä omia reaktioitaan. Tämä on ongelmallista jo siitäkin syystä, että tutkija ei välttämättä kuulu tekstin primaariin kohdeyleisöön. Vastaanottajien reaktioihin kohdistuvaa tutkimusta olisi hyvä tehdä enemmän tekstien retoriikan sosiaalisten merkitysten selvittämiseksi. Kielellisen aineksen vaikutusta on tosin vaikea eristää muista tekijöistä ainakaan manipuloimatta tekstiä, ja silloin taas tekstin ja tilanteen autenttisuus kärsii. On myös tekstejä, joiden ensisijaisia vastaanottajia on vaikea määrittää tai tavoittaa. Ilman vastaanottajien tutkimistakin on siis voitava tulla toimeen retoriikan tutkimuksessa. Se edellyttää tutkijalta selkeätä ja tarkkaa perustelua sille, miksi hän tulkitsee tietyt valinnat tietyllä tavalla tehoaviksi. Perusteiden onnistuneisuutta arvioivat silloin toiset tutkijat ja tiedeyhteisö.

Kontrastiivisen retoriikan tutkimuksessa ei retoriikan käsitettä ole aina eritelty tai pohdiskeltu kovin tarkoin, mutta silloin kun on, käsitys retoriikasta on ollut lähinnä uuden retoriikan perillinen. Myös klassiseen retoriikkaan nojaavalla perinteellä on ollut sijansa kontrastiivisessa retoriikassa, lähinnä Yhdysvalloissa. Sitä on hyödynnetty siellä sekä pedagogisesti että tutkimuksessa. Yhdysvalloissa retoriikan perinnettä on pidetty yllä koulujen ja yliopistojen äidinkielen opetuksessa verbaalisen esitystaidon tehostamiseksi sekä

klassisten että keskiaikaisten ja uuden retoriikan mallien mukaan. Kaikkia näitä malleja on myös hyödynnetty analyysivälineenä tekstien rakennetta eriteltäessä. Esimerkiksi Connor ja Lauer (1988) ovat käyttäneet hyväkseen sekä retoriikan että argumentaatioteorian malleja arvioidessaan kolmesta englantia puhuvasta maasta peräisin olevien opiskelijoiden esseitä.

3 TEKSTIEN ANALYYSIMALLEJA

Kontrastiivisessa retoriikan tutkimuksessa on etenkin Kaplanin jälkeen ollut voimakas tekstilingvistinen leima: tutkimus on tyypillisimmin kohdistunut tekstipiirteisiin, keskeisimmin juuri tekstirakenteisiin, jotka muodostavat kokonaisten tekstien, niiden osien (esim. johdannon) tai kappaleiden jäsenyyksen. Näin on selvitelty sitä, millaisia tapoja eri kulttuureissa on esimerkiksi sijoittaa tekstin pääasiat – sanotaanko tärkeimmät asiat aluksi vai lopuksi, edetäänkö niitä kohti hitaasti samoja asioita käsitellen ja ikään kuin kierros kierrokselta syventäen, toistetaanko pääasioita jne. Esimerkiksi suomalaisessa ja saksalaisessa asiaproosassa näyttää pääsanoman sijoittaminen tekstin loppuun olevan tyypillisempää kuin angloamerikkalaisessa, jossa alkupainotteisuus on suositumpaa (Tirkkonen-Condit ja Liefänder-Koistinen 1989). Myös argumentaation rakenteita on tutkittu tekstirakenteiden perusteella ja havaittu, että esimerkiksi induktiivisen ja deduktiivisen perusmallin suosio vaihtelee kulttuureittain. Kannanoton eksplisiittinen tiivistäminen ('thesis summary') argumentoivassa tekstissä on myös todettu kulttuurisesti vaihtelevaksi (Tirkkonen-Condit 1996).

Muitakin tekstipiirteitä on käytetty vertailun perustana. Tyypillisiä informaation kuljetustapoja on selvitetty teeman käytön tutkimuksella, jossa useimmiten on käytetty jotain sovellusta Prahan koulukunnan (esim. Daneš 1974) ja Hallidayn (esim. 1994) kehittä-

mistä teeman malleista. Koheesiokeinojen käyttöä on myös vertailtu, mm. konnektorien ja muun metatekstin käyttöä yhtenä tekstin implisiittisyyden ja eksplisiittisyyden ilmaisimena (esim. Mauranen 1993), samoin referenssien käyttöä ja nominaalistamista (esim. Ventola 1996). Varsin usein kuitenkin 'retoriikka' on ymmärretty nimenomaan tekstin rakenteiksi.

Monet tutkijat ovat omaksuneet tulkinnan, jonka mukaan tekstin retoriikka muodostuu nimenomaan makrorakenteista, ja kiinnostuneet tekstin retorista rakenteista. *Retoristen rakenteiden* käsitettä ovat systematisoineet kenties pisimmälle William Mann ja Sandra Thompson (1987), joiden 'retoristen rakenteiden teoria' (Rhetorical Structure Theory, RST) mallintaa tekstien rakenteita sekä kokonaisen tekstien (globaaliset rakenteet) että niiden pienempien osien (lokaaliset rakenteet) tasolla. Analyysin perustana ovat tekstin kannalta tärkeämmät ja vähemmän tärkeitä väittämät – keskeisimpiä, rakenteen 'ytimiä' ovat propositiot tai laajemmat tekstikokonaisuudet, joita ilman teksti ei enää olisi ymmärrettävä, vähemmän tärkeitä 'satelliitteja' taas ne, jotka voidaan poistaa niin, että teksti silti säilyy mielekkäänä. Se, mikä osa tekstiä kuuluu ytimeen, on teksti- ja tilannekohtaista ja viime kädessä analyttikon ratkaistava. Ytimillä ja satelliiteilla on monia, ehkä loputtomasti, mahdollisia yhdistelmiä, sekä hierarkkisia että rinnasteisia.

RST:n kanssa melko samankaltaisia rakenneanalyysijä ovat kehittäneet myös Eugene Winter ja Michael Hoey (ks. Hoey 1983). Winterin ja Hoeyn malli perustuu ns. *lauserelaation* käsitteelle, joka vallitsee tekstin elementtien välillä, mikäli lukija sen siihen tulkitsee. Relatioita oletetaan olevan rajallinen määrä. Winter ja Hoey ovat kehittäneet erityisesti niitä tunnistimia, joilla lukija (ja tutkija) suunnistaa tekstissä ja joiden avulla rakenteet ilmaistaan ja tulevat havaituksi. Mallissa hyödynnetään tavalliseen tapaan konnektoreita ja muita vastaavia koheesiokeinoja, mutta niiden ohella siinä on omina-ominaisena panoksena 'sanasto 3', joka muodostuu leksikaalisista

avoimen luokan sanoista. Sanasto 3:een luetaan sellaiset leksikaaliset sanat, joilla tunnistettavasti on tekstissä samanlaisia funktioita kuin konnektoreilla, vaikka ne eivät muodostakaan suljettua luokkaa.

Mann ja Thompson tai Winter ja Hoey eivät itse ole ulottaneet tekstitutkimuksiaan englannin kieltä pidemmälle. Heidän mallejaan ovat muut käyttäneet kontrastiivisessa tutkimuksessa. Winterin ja Hoeyn lauserelaatiota on hyödynnetty erityisesti Birminghamin yliopistossa.

Tekstilingvistiikan ja retoristen mallien ohella kontrastiivisen retoriikan tutkimuksessa on ollut vaikutusta *genreteorialla* siinä muodossa kuin John Swales (1990) on sitä kehittänyt. Swalesin omat tutkimukset koskevat yleensä vain englanninkielisiä tekstejä, ja niistäkin pääasiassa tieteellisiä, mutta erityisesti tieteellisten tekstien analyyseissa on hyödynnetty hänen ajatustaan siitä, että tekstin voi nähdä rakentuvan 'siirroista' siinä kuin puhutunkin diskurssin. *Siirrolla* tarkoitetaan kirjoitetun tekstin yhteydessä jokseenkin yhtenäistä funktionaalista yksikköä, jolla on sisäistä koherenssia ja tunnistettava funktio tekstin kokonaisuudessa. Swales ei itse määrittele käsitettään kovin tarkoin, mutta katsoo siirtojen olevan perustana tieteellisen artikkelin genrelle tai ainakin kuuluvan artikkelin prototyyppiin rakenteeseen. Siirto olisi siis jonkinlainen genren rakenteellinen yksikkö. Toinen tulkinta siirrosta on nähdä se retoriseksi yksiköksi, mikä onkin luontevampaa, koska silloin vapaudumme pohtimasta, missä määrin tietyt siirrot ovat genrelle välttämättömiä. Voiko esimerkiksi tieteellinen artikkeli poiketa radikaalisti kanonisesta siirto-rakenteesta ja olla silti tieteellinen artikkeli (tarkemmin esim. Mauranen 1993: 197–198, 200–201)?

Muut tutkijat ovat tulkinneet siirron käsitettä vaihtelevasti, mutta useimmiten sitä on pidetty pikemmin analyysivälineenä kuin teoreettisen pohdinnan kohteena, jolloin sitä on väljästi ymmärrettyinä sovellettu käytännössä melko samanlaisin tavoin. Useimmissa

utkimuksissa siirrot tulkitaan peräkkäisiksi pikemmin kuin sisäkkäisiksi yksiköiksi, eikä niiden välille postuloida muita hierarkioita kuin pakollisuuden ja valinnaisuuden ero. Pakollisuudella tarkoitetaan yleensä genren normaaliuden tai 'luonnollisuuden' kannalta keskeisimpiä siirtoja. Jotkin siirrot tuntuvat toisia välttämättömämmiltä: esimerkiksi tieteellisen artikkelin pohdintaosassa tulosten tiivistäminen ja evaluointi ovat tavallisempia ja tyypillisempiä kuin tutkimuksen taustojen referointi, vaikka sellaisiakin siirtoja voi teksteistä löytää (Dudley-Evans 1986).

Swalesin tunnetuinta mallia tieteellisen artikkelin johdannon siirtorakenteesta on käytetty monissa myöhemmissä tutkimuksissa, mm. verrattaessa suomalaisten lääketieteellisiä tekstejä angloamerikkalaiseen malliin. Viime aikoina siirtoanalyysiä on alettu ulottaa myös muihin kuin tieteellisiin genreihin, ja aineistoja on kerätty eri kulttuureista (esim. Bhatia 1993, Connor ja Mauranen 1999).

4 TEKSTIEN TYYPITTELY

Tekstuaalinen vertailu perustuu normaalisti oletukseen, että vertailtavat tekstiotokset ovat samaa tekstilajia tai samaa genreä. Vaikka eri tutkijat ovat nojanneet erilaisiin typologioihin ja samuuskriteereihin, tavallisimmin kuitenkin vertailtavien tekstien otaksutaan olevan jossain olennaisessa mielessä funktioiltaan samanlaisia, ja useimmat tekstitypologiat nojaavat tavalla tai toisella 'funktion' käsitteeseen. *Funktio* on kuitenkin monin eri tavoin käytetty ja tulkittu termi. Joissakin tekstitypologioissa (esim. Werlich 1976) eri funktioilla ajatellaan sellaisia kielenkäytön lajeja kuin esimerkiksi kertominen, kuvailu, argumentointi ja informointi, ja tekstityypit muodostuvat vastaavasti narratiivisista, deskriptiivisistä, argumentoivista, ekspositorisista ja instruktiivisista luokista ja edelleen näiden mahdollisista alakategorioista. Tällaiset tekstilajiluokitukset, jotka perustuvat

kielellisen toiminnan tyyppiin, ovat vakiinnuttaneet asemansa tekstilingvistiikassa.

Uudempi genreteoria, jolle on ominaista sosiokognitiivinen näkökulma (esim. Berkenkotter & Huckin 1995), hahmottaa tavallisesti tekstin funktiot toisesta lähtökohdasta: siinä ajatellaan tekstin funktion muodostuvan ennen kaikkea tehtävästä, joka tekstillä on ihmisten välisessä kanssakäymisessä. Teksti esimerkiksi toimii kouluaineena, tutkimustuloksia raportoivana artikkelina, liikekirjeenä, työpaikkahakemuksena tms. Tällä tavoin nähtyinä genret ovat yhteisössä tunnistettavia retorisia muotoja, jotka omaksuvat tyypillisiä ja vakiintuneita piirteitä toistuessaan samankaltaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Uudet yhteisön jäsenet oppivat yhteisön genret osana sosiaalistumisprosessiaan: yhteisön odotukset sekä eri konteksteihin sopivista muodoista että sopivista sisällöistä omaksutaan samalla kun sosiaalistutaan yhteisön jäsenyyteen. Sosiokognitiivinen genreteoria poikkeaa perinteisemmistä kielelliseen toimintatyyppiin perustuvista tekstiluokituksista ainakin kahdella olennaisella tavalla: Ensinnäkin se korostaa voimakkaasti genrejen yhteyttä sosiaaliseen kontekstiin; molemmat vaikuttavat toisiinsa ja kehittyvät keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Näin jonkin genren kuvaaminen edellyttää sen sosiaalisen merkityksen ja yhteisöllisen funktion tarkastelua. Toinen seikka, jota genreteoretikot painottavat, on genrejen muutosalttius, niiden dynaamisuus. Koska genrejen muuttuvuutta pidetään tärkeänä, korostuu myös genrejen vertailussa aikaperspektiivi sosiaalisen kontekstin ohella.

Genreteoriassa saatetaan myös muodostaa tasojen hierarkioita eli erotella kattavampia supergenrejä, joihin sisältyy useampi genre, ja toisaalta alagenrejä, joita ei pidetä aivan itsenäisen genren veroisina. Edellisestä esimerkiksi käyvät Bhatian (1993) 'markkinointigenret', joihin kuuluvat sekä myynninedistämiskirjeet että työpaikkahakemukset, jälkimmäisestä tieteellisen artikkelin alalajit, kuten katsausartikkeli, teoreettinen artikkeli ja empiirinen raportti. Hierarkioi-

den laatiminen ilmentää pyrkimystä tavoittaa toisaalta genrejen välisiä yhtäläisyyksiä ja toisaalta niiden sisäistä heterogeenisuutta ja niihin sisältyvää muutosta.

Periaatteessa minkä tahansa tekstitypologian voi valita tekstien kulttuurisen vertailun lähtökohdaksi. Eri typologioilla on omat etunsa ja haittansa, ja eri näkökulmia voi myös tekstitypologiassa yhdistellä. Esimerkiksi kouluaineen voi luontevasti määritellä genreksi sen aseman perusteella, joka sillä koululaitoksessa ja kouludiskurssien joukossa on. Samalla sitä voi tyyppitellä sille ominaisen kielellisen toiminnan kannalta, vaikkeivät yksilön toiminnalle asettuvat vaatimukset ole yhtenäisiä tai muuttumattomia: nuorempien koululaisten aineille ominainen narratiivisuus väistyy usein ekspositoristen ja argumentatiivisten piirteiden tieltä koulunkäynnin edetessä.

Mikä tekstitypologia sitten valitaankin lähtökohdaksi määritettäessä tutkimuskohdetta ja vertailtavuutta, kulttuurisessa vertailussa on aina otettava huomioon tekstilajien yhteisöllinen rooli. Tekstityypit täytyy voida ankkuroida joihinkin sosiokulttuurisiin kiintopisteisiin, jotka voidaan osoittaa funktioiltaan vastaaviksi vertailun kohteena olevissa kulttuureissa. Pelkästään tekstin piirteitä tarkastelemalla ei voi tehdä kulttuurisesti relevantteja päätelmiä. Kulttuuriset kontekstit eivät tietenkään voi olla identtisiä, mutta kontekstien vastakkainasettelu on yksi muoto kontrastiivisen retoriikan tutkimusta, vaikka se onkin toistaiseksi jäänyt ehkä tarpeettoman vähälle huomiolle.

5 TEKSTIT KULTTUURIN OSANA

Vaikka usein puhutaan esimerkiksi suomalaisten, japanilaisten tai saksalaisten tavasta kirjoittaa, harvoin yhdessä tutkimuksessa kuitenkaan käsitellään kokonaisia kansallisia kulttuureita ja niiden tekstintuotantoa kaikessa laajuudessaan. Useimmat tutkimukset käsittelevät

jotakin alakulttuuria ja tyypillisesti vielä siinäkin vain yhtä genreä. Siitä huolimatta taitavalla tutkimusasetelman rajauksella voi päästä käsiksi juuri niihin ilmiöihin, jotka nimenomaan erottavat kahden kulttuurin ominaispiirteitä, jos tutkimuskohteena olevat diskurssit voidaan osoittaa funktioiltaan toisiaan vastaaviksi jossakin keskeisessä mielessä. *Vastaavuus* ei merkitse vaatimusta niiden identtisydestä, koska olisi mahdotonta ajatella, että mitkään diskurssityypit olisivat täysin identtisiä kahdessa eri kulttuurissa. Diskurssit ovat aina osa monimutkaista ja monitasoista kulttuuriympäristöä, eivätkä niiden sosiokulttuuriset kontekstit käy täysin yksin muiden kanssa. Diskurssien tai genrejen funktionaalista vastaavuutta arvioidessa on järkevää tarkastella sosiokulttuurisia konteksteja eri kerroksina tai tasoina. Tekstilaji voidaan sijoittaa esimerkiksi institutionaaliseen kontekstiinsa, genresysteemin osaksi tai kansallisen kulttuurin kokonaisuuteen, mahdollisesti näihin kaikkiin.

Institutionaalinen konteksti (esim. koulu, yritys, lehdistö tai kulutustavarain markkinointi) on keskeinen tekstin funktion määrittelyssä, koska se muodostaa välittömän tilannekontekstin, johon reaktiona tekstit tuotetaan. Institutionaalisisessa kontekstissa toimii myös tekstejä arvioiva yhteisö, joka sosiaalistaa uudet jäsenensä diskurssisiin ja diskurssien kautta. Institutionaalinen konteksti määrittää myös tekstin välittömiä tuotantoehtoja, joten sen tarkastelu mahdollistaa tekstin tuottamis- ja vastaanotto-prosessien analyysin. Esimerkiksi kouluaine on osa koululaitoksen alakulttuuria, yksi kirjallinen luokkadiskurssi, jonka oppilaat tuottavat ja opettaja lukee ja arvioi. Instituutiot ovat edelleen osa laajempaa kulttuurista kontekstia. Myös kouluainegenren muutoksiin ja arviointiperusteisiin vaikuttavat laajemmat kulttuuriset arvot, myös se arvostus, jota itse instituutio nauttii.

Tekstejä ja genrejä voi tarkastella myös suhteessa muiden tekstien ja genrejen kokonaisuuksiin, joissa ne ovat osana. Monin tavoin samanlaiset genret saattavat olla hyvinkin eri asemassa eri kulttuu-

reissa. Esimerkiksi valtakunnallisilla sanomalehdillä on erilainen arvo ja merkitys sellaisissa poliittisissa järjestelmissä, joissa niitä on useita ja ne ovat saattaneet jakautua vallanpitäjien ja opposition lehtiin tai ns. laatulehtiin ja populaarilehtiin, kuin sellaisissa maissa joissa on vain yksi sallittu lehti tai vain yksi hallitseva sanomalehti. Joillakin kansallisilla sanomalehdillä on myös kansainvälistä merkitystä, toisilla ei. Kansainvälisesti paljon siteeratuilla lehdillä saattaa olla pieni, vaikka kenties vaikutusvaltainen lukijakunta omassa maassaan, kun taas suosituimmat lehdet eivät usein ole valtakulttuurissa (esim. valtaeliitti, koululaitos) arvostettuja.

Instituutiot ja genrejärjestelmät ovat siis osa paikallisten kulttuurien kokonaisuutta, joten niitä on tarkasteltava myös tässä kokonaisvaltaisemmassa kontekstissa. Verrattaessa esimerkiksi kirjoittamista eri kulttuureissa on jo pelkästään kirjoittamisen merkitys ja tekstilajien tai genrejen asema kulttuurisesti varioiva. Kirjoittamiseen liittyy myös vaihtelevia arvostuksia – esimerkiksi Ranskassa oikeinkirjoitus on arvostetumpi ominaisuus kuin useimmissa muissa länsieurooppalaisissa kulttuureissa, ja sanelu on tärkeällä sijalla kirjoittamisen harjoittelussa (Riley 1996). Myös sisällölliselle ominaisuudelle tai konventionaalisuudelle pannaan eri kulttuureissa eri tavoin painoa, samoin muodon konventioiden eksplisiittiselle opettamiselle.

Jotkin tekstilajit ovat tietenkin luonteeltaan kansainvälisempiä kuin toiset, koska ne yhteisöt, joihin ne kuuluvat, ovat kansainvälisiä tai tiiviissä kansainvälisessä vuorovaikutuksessa. Tieteelliset julkaisut ja tiedeyhteisö ovat hyvä esimerkki: osa julkaisufoorumeista on kansainvälisiä, ja käytännöllisesti katsoen kaikkien tieteellisten tekstien kirjoittajat lukevat eri maiden kollegojen tekstejä. Myös viihteeseen ja tietokoneisiin liittyvät diskurssit ovat tyypillisiä globaalisen ja lokaalisen kohtaamispaikkoja. Toisessa ääripäässä voi olettaa olevan leimallisesti paikallisten tekstityyppien – kuten paikallislehtien, puolueohjelmien tai sellaisten tekstilajien, joita ei kaikissa

kulttuureissa tunneta, kuten seinälehtien, horoskooppien, pamflettien tai tiedotelehtisten. Globaalisimmatkin genret kuitenkin levitessään kulttuurista toiseen kokevat samalla jonkinlaisia muodonmuutoksia: ulkomaan uutisissa, tieteellisissä teksteissä, käyttöohjeissa, tietokoneohjelmistoissa ja monikansallisten tuotteiden mainoksissakin näkyy kulttuurinen vaihtelu. Joidenkin genrejen, kuten tietokoneohjelmien, käyttöohjeiden ja mainosten, asua kansallistetaan tietoisestikin. Tietokoneohjelmien ja käsikirjojen lokalisaatio eli kääntäminen ja muokkaaminen eri markkina-alueiden tarpeisiin on laajaa liiketoimintaa. Retoriikan kannalta ehkä kiinnostavampia ilmiöitä tarjoavat kuitenkin esimerkiksi kansainvälisten tuotemerkkien mainokset, joissa samoja kulutustavaroita esitellään hieman eri keinoin eri markkina-alueilla.

Kulttuurisia kokonaisuuksia kuvattaessa ja arvioitaessa on tärkeä pitää mielessä myös kaikkiin kulttuurimuodostumiin sisältyvä sisäinen vaihtelu. Emme viime kädessä voi jakaa mitään kokonaisuutta niin pieniin alakulttuureihin, että ne olisivat täysin homogeenisia. Kulttuurin sisäiseen varianssiin voi suhtautua joko siten, että ottaa sen huomioon tekijänä, joka aiheuttaa tuloksiin epätarkkuutta, tai sitten sen voi ottaa itsessään tutkimuksen kohteeksi. Sisäisen varianssin tutkiminen on erityisen kiinnostavaa diskursseihin liittyvien arvostusten yhteydessä, jos siihen vain on saatavilla sopivaa aineistoa. Alakulttuurien piirissä genrejen arvostus ja uskottavuus poikkeaa joskus suurestikin valtakulttuurin näkemyksistä, kuten yllä jo todettiin.

6 LUOKITTELUSTA JA SELITTÄMISESTÄ

Retorinen tekstintutkimus operoi pikemminkin tyypillisyydellä kuin jyrkän kategorisilla käsitteillä. Vaikka on ilmeistä, että tietyissä kulttuureissa samoin kuin tietyissä tekstilajeissa ja rekistereissä

jotkin tekstirakenteet ja muut tekstipiirteet (esim. temaattiset valinnat, metatekstin määrä ja toiston osuus) ovat tyypillisiä ja teksteille leimallisia, ei niiden käyttöä voi ajatella kuvattavaksi kattavilla säännöillä siihen tapaan kuin esimerkiksi syntaksia (vaikka siihenkin orientoituisi probabilistisesti). Tämä johtuu osittain tekstien luonteesta: niitä ei voi erottaa itselliseksi omia sääntöjään noudattavaksi systeemiksi, joka olisi irrotettavissa kielen käytöstä sosiaalisena toimintana. Tekstilingvistiikan alkuvaiheissa kyllä esiintyi pyrkiä myksiä ‘ylöspäin projisointiin’ eli tekstin näkemiseen lauseelle analogisena, mutta ylemmän tason ilmiönä (esim Werlich 1976), mutta tulokset eivät ole osoittautuneet niin hedelmällisiksi kuin voisi toivoa. Ns. klassisen kategorisoinnin mukaiset (esim Lakoff 1987) jyrkät luokitukset eivät sovi yleensäkkään erityisen hyvin luonnollisen kielen kuvailuun eivätkä myöskään kulttuuriin ilmiöihin.

Kulttuurien väliset erot ovat kahdessa mielessä suhteellisia. Ensinnäkin niiden tyypilliset piirteet näyttävät erilaisilta vertailukohdan mukaan: jos suomalaisia tekstejä vertaa amerikkalaisiin, niissä korostuvat eri ominaisuudet kuin jos niitä verrataan vaikka venäläisiin tai ruotsalaisiin teksteihin. Toiseksi siinä mielessä, että samaan genreen kuuluvia tekstejä verrattaessa niiden yhteiset piirteet saattavat hyvinkin erottaa niitä enemmän muista genreistä kuin niiden kulttuuriset eroavaisuudet niitä toisistaan. Kontrastoitaessa kahden kulttuurin tekstejä kulttuurierot siis muotoutuvat valitun vertailuparin mukaan ja samalla kärjistyvät. Tätä voisi ehkä sanoa tulosten vinoutumaksi tai vääristymäksi, mikäli olisi mahdollista ajatella, että vaihtoehtona olisi saavutettavissa jokin vääristymätön ja ikään kuin täydellinen kuvaus tekstien kulttuuristen piirteiden ‘objektiivisesta’ laadusta. Tällaiseen kuvaukseen ei kuitenkaan voi päästä, sillä joukumme joka tapauksessa valitsemaan jotkin vertailun kohteet, ja kulttuurin ominaislaatu on havaittavissa vain suhteessa toisiin kulttuureihin. Tämän huomioon ottaminen on erittäin tärkeää kaikessa vertailevassa tutkimuksessa. Kontrastiivisen retoriikan tuloksille

ominainen tietty kärkevyys ja pelkistys tekee niistä kiinnostavia, mutta samalla helposti alttiita perusteettomille yksinkertaistuksille ja stereotypisoinneille. Tällä on merkitystä silloin, kun tulkitaan aikaisempia tuloksia ja kun raportoidaan omia tuloksia.

Kontrastiivisen retoriikan tutkimus on enimmäkseen pyrkinyt kuvaamaan pikemmin kuin selittämään kulttuurien välisiä eroja teksteissä ja kirjoittamistavoissa. Kuvaukset ovat olleet lingvistisesti enemmän tai vähemmän sofistikoituneita. Jotkin pedagogisesti orientoituneet, etupäässä amerikkalaiset kuvaukset (esim. Fox 1994, Matalene 1985) ovat jokseenkin intuitiivisia ja perustuvat pikemmin kirjoittajan vaikutelmiin ja kokemuksiin kuin varsinaiseen systemaattiseen tutkimukseen. Toisaalta on myös tutkimusta, joka pureutuu tiukasti tekstien lingvistiseen variaatioon, mutta ei oleta kausaalisia taustavaikuttajia kulttuurien ja tekstien välille.

Silloin kun kontrastiivisen retoriikan näkökulmasta pyritään selittämään eroja pelkän kuvailun lisäksi, kysymykset suuntautuvat kulttuuriseen kontekstiin. Mitkä piirteet kulttuurissa aikaansaavat eroja sellaisissakin genreissä, joihin kohdistuu voimakkaita yhdenmukaistavia paineita, kuten tieteelliset artikkelit? Esimerkkinä pyrkimyksestä erojen selittämiseen tsekkiläinen tutkija Svetla Cmerjkova (1996) katsoo, että hänen havaitsemansa erot tsekkiläisten ja anglo-amerikkalaisten kielitieteellisten tekstien välillä ovat peräisin kyseisten kulttuurien lingvistisistä perinteistä ja suhtautumisesta kirjoittamiseen. Relevantit lingvistiset ja kirjoittamisen perinteet hän puolestaan palauttaa viiteen tekijään: teoreettisen lingvistiikan kehitys, soveltavan kielitieteen ja kasvatustieteiden kehitys, akateemisen kirjoittamisen asema suhteessa muihin tyyliin ja kirjoittamisen lajeihin, historialliset vaikutteet intellektuaalisen tyylin ja akateemisen kirjoittamisen perinteissä ja kulttuuriset asenteet kirjoittamista kohtaan (Cmerjkova 1996: 141–146). Cmerjkova nojautuu muun muassa Galtungin (1979) tunnettuun 'intellektuaalisen tyylin' käsit-

teeseen, mutta hän ei ole analysoinut tekstejä systemaattisesti eikä pysty osoittamaan päätelmilleen empiiristä tukea.

Tämäntapaiset tarkastelut asettavat tekstipiirteiden vertailun kulttuuriin ja historiallisiin kehyksiin. Toisaalta ne eivät vielä murtaudu ulos tieteellisen yhteisön ja kirjoittamistyylien itsensä piiristä, vaan ainoastaan laajentavat hieman sitä perspektiiviä, jossa tekstien ominaisuuksia tarkastellaan. Syvemmässä mielessä kulttuurinen selitys sille, miksi kirjoittamisen perinteet poikkeavat eri kulttuureissa toisistaan, pitäisi liittää laajempiin kulttuuriin ja yhteiskunnallisiin ilmiöihin. Viime aikoina esimerkiksi Scollon (1997) ja historiantutkimuksessa Harwood (1995) ovat esittäneet tällaisia vaatimuksia. Toisaalta nähdäkseni voidaan myös perustellusti kyseenalaistaa pyrkimys etsiä kulttuurista kausaaliluonteisia vaikuttavia tekijöitä, jotka selittäisivät, miksi teksteissä esiintyy sellaisia kulttuurieroja kuin esiintyy. Tekstit ovat olennainen osa omaa kulttuuriaan, ja tekstien eroavuudet ovat kulttuurien eroja. Siksi ei ole motivoitua olettaa kulttuurin olevan tekstistä erillään, ikään kuin sen takana.

7 *ONGELMIA*

Yksi ongelma kontrastiivisen retoriikan tulosten tulokinnassa juontuu siitä, että tutkimuksessa verrataan tyypillisesti kahta kulttuuria ja tuloksissa siten väistämättä korostuvat kulttuurien erot. Tämä johtaa helposti pelkistykseen, jotka kärjistävät eroja yhtäläisyyksien kustannuksella ja rakentavat staattisia ja yhdenmukaistavia kuvia eri kulttuureista. Terveenä vastapainona yksinkertaistaville ja stereotyyppisille kulttuurisen retoriikan vertailuille saattaa olla globalistumisen tutkimus, jossa välttämättä joudutaan ottamaan huomioon diskurssien yhdentymisen globalistuvassa maailmassa. Esimerkiksi poliittisen diskurssien globaalisia ja lokaalisia kehityssuuntia ja

niiden monimutkaisia suhteita ovat alustavasti tutkineet Fairclough ja Mauranten (1998). Koska kontrastiivinen retoriikka korostaa luonnostaan lokaalisia kulttuuripiirteitä globaalisten sijasta, se tuottaa joka tapauksessa havaintoja, jotka asettavat pidäkkeitä yltiöpäisimmille globaalistumishypoteeseille. Kontrastiivisen retoriikan tulevasa kehityksessä saattaisi markkinoinnin maailmasta lainattu 'glokaalistumisen' käsite (Robertson 1995) olla hedelmällisempi kuin kulttuuriparien välinen staattinen vastakkainasettelu. *Glokaalistuminen* perustuu sille oivallukselle, että yleismaailmallinen ja paikallinen saavat merkityksensä ja identiteettinsä vain suhteessa toisiinsa. Paikallisuuden hahmotus herää kulttuurien kohtaamisessa, jota globaalistuminen edistää ja ylläpitää. Esimerkiksi kansallisvaltion käsite, jota voi pitää paikallisuuden tai erityisyyden prototyyppisenä muotona, on kulttuurinen, ja siihen liittyvä ajattelu on hyvin samantyyppistä eri puolilla maailmaa. Lokaalisuuden diskurssit ovat siis globaaleja.

Glokaalistuminen samastetaan usein kulttuurien homogeenistumiseen, mutta homogeenistuminen ei välttämättä ole ainakaan ainoa seuraus globaalistumisesta. Tätä problematiikkaa voi jäsentää esimerkiksi sellaisella käsitteistöllä, jossa kulttuureja tarkastellaan sinänsä hybridisinä ilmiöinä. Silloin voimakkaan globaalistumisen aikakaudet voidaan Nederveen Pietersen (1995) mukaisesti nähdä kiihtyvän hybridisoitumisen kausina. *Hybridisyyden* käsite antaa myös tilaa sellaisten ilmiöiden tarkastelulle kuin 'kolmannet kulttuurit', kuten esimerkiksi maailmanmusiikki. Käännösteoriassa Frawley (1984) puhuu kääntämisestä 'kolmantena koodina', joka syntyy lähdekielen ja tavoitekielen kohtaamisesta. Monia muitakin diskursseja kuin käännöksiä, esimerkiksi monikielisten ihmisten tai kielennoppijoiden kielellisiä ja tekstuaalisia resursseja, voi hahmottaa hybridisenä 'kolmantena'.

Kuten aikaisemmin jo todettiin, valtaosa kontrastiivisen retoriikan tutkimusta on tehty englannin kielen alueelta, ehkä osittain siksi,

että tutkimusperinne on Yhdysvalloista lähtöisin. Englanninkielisen valtakulttuurin kirjoitustapa on näin päätyntä tekstirakenteiden vertailussa ikään kuin yleiseksi mittatikuksi. Englanti ja angloamerikkalainen tyyli asettuvat implisiittisesti normiksi, johon verrattuina muille kulttuureille ominaiset kirjoittamisen mallit olivat poikkeamia. Tähän on varmaankin monia muitakin syitä kuin tutkimussuunnan alkuperä. Englanninkieliset tekstit ovat tulleet vertailun kohteiksi usein siksi, että englanniksi kirjoittamista opetetaan ympäri maailmaa ja englanti on myös näkyvää, koska se on kaikkien aikojen laajimmin levinnyt kansainvälisen yhteydenpidon kieli. Aineistoa on ollut saatavilla, ja tutkimusta on myös kannustanut pedagoginen motiivi: oppilaita halutaan sopeuttaa amerikkalaiseen koulujärjestelmään, liikemaailman edustajia tekemään kauppaa englanniksi, kääntäjiä mukauttamaan tekstit tavoitekulttuuriin, tutkijoita auttaa muuttamaan kirjoitustapaansa angloamerikkalaiseen suuntaan, jotta he voisivat kohottaa uskottavuuttaan kansainvälisen tiedeyhteisön piirissä.

Englantia koskevalle tutkimukselle on sen sovellusten vuoksi runsaasti sosiaalista tilausta. Esimerkiksi tutkijoiden parissa, olivatpa he lähtöisin angloamerikkalaisesta valtakulttuurista tai pienemmistä kulttuureista, on yleensä arveltu, että pienempien kielialueiden ja kulttuurien tutkijoille on etua mahdollisimman hyvästä englannin kielen taidosta. Tavallista on myös, että eri alojen tutkijat pitävät itsestään selvänä tavoitteena pyrkiä yhä parempaan englannin taitoon, koska englanti on tieteellisen viestinnän kansainvälinen kieli (Ventola ja Mauranen 1992). Englannin kielen taidon huipputaso tyypillisesti samastetaan mitään kysymättä brittiläiseen tai yhdysvaltalaiseen sivistyneen äidinkielenpuhujan ihannenormiin, siihen, miten näissä maissa syntynyt ja koulutettu kollega kirjoittaisi 'hyvää englantia'. Ongelmaksi tämä tulee silloin, kun angloamerikkalaiset konventiot kohotetaan yleiseksi normiksi ja luonnollistetaan 'tieteen kielen' ilmaisumuodoiksi.

Yksi kontrastiiviselle retoriikalle ominainen tutkimusasetelmalinen ongelma on (ainakin ollut) se, että useissa tutkimuksissa, ennen kaikkea Kaplanin alkuperäisissä tutkimuksissa, kirjoittajia on vertailtu pääasiassa vieraskielisen tuotoksen perusteella: kaikki muut paitsi syntyperäiset englanninpuhujat ovat kirjoittaneet vieraalla kielellä. Tämä asettaa kirjoittajat keskenään erilaiseen asemaan ja tekee myös kyseenalaisiksi ne päätelmät, joita taustakulttuurin vaikutuksesta tehdään. Vieraskielisessä kirjoittamisessa on aina mukana ylimääräisiä ilmaisuvaikeuksia, ja kirjoittajan huomio kiinnittyy usein niin tiukasti nimenomaan sana- ja lausetason hahmottamiseen, ettei tekstin globaalin tason jäsentämiselle liikene yhtä paljon voimavaroja kuin äidinkielellä kirjoitettaessa. Tämä on tietenkin erityinen ongelma tekstitason tutkimukselle. Luotettavampi asetelma vertailun pohjaksi saadaan, kun kirjoittajat ovat kaikki samassa asemassa ja kirjoittavat äidinkielellään. Useimmat myöhemmät tutkimukset ovatkin ottaneet tämän huomioon. Muun muassa laaja koululaisten kirjoittamiseen kohdistunut kansainvälinen IEA-tutkimusprojekti vertaili äidinkielellään tai opetuskielellään kirjoittavia oppilaita eri maissa. Tämän projektin tuotoksia esitellään useissa artikkeleissa Alan Purvesin (1988) toimittamassa teoksessa *Writing across languages and cultures*, joka on Robert Kaplanin ja Ulla Connorin (1987) toimittaman *Writing across languages: analysis of L2 text* ohella yksi alan keskeisimpiä 1980-luvun tutkimusta esitteleviä teoksia. Molemmissa pääpaino on koululaisten ja korkeakouluopiskelijoiden teksteillä, joten ne tarjoavat hyvän käsityksen koululaitoksen kirjoituskulttuuriin sosiaalistavasta vaikutuksesta eri maissa ja sen ilmeneisestä teksteissä.

8 UUSIA SUUNTIA

Kontrastiivisessa retoriikassa on viime aikoina alettu vaatia 'syvempiä' kuvauksia tai tulkintoja. Tällaiset syvemmät tai monikerroksiset kuvaukset ovat lähtöisin antropologi Clifford Geertzin (1973) kehittelemästä käsitteestä. Kulttuuri nähdään tutkittavien ilmiöiden kontekstina, joka mahdollistaa mielekkään tulkinnan, tai pikemminkin tulkinnat, joita eri osallistuja- ja havainnoitsijaryhmät rakentavat ja jotka kerrostuvat lopulta päättymättömäksi sarjaksi. Soveltavassa kielitieteessä kontrastiivisen retoriikan ja genrejen tutkijat ovat käyttäneet tätä tukemaan sellaista tutkimusta, joka sijoittaa tutkitut tekstit ja genret sosiaalisiin konteksteihinsa (esim. Bhatia 1993: 18). Tutkijat ovat vaatineet sosiologisen näkökulman huomioon ottamista ja ylipäänsä eri tasoisten yhteisöllisten ja historiallisten näkökulmien yhdistämistä kulttuurisiin, jotta tekstien tulkinta muodostuisi syvemmäksi ja etenisi lingvististä kuvausta pitemmälle (esim. Huckin 1997, Gunnarsson 1996). Näissä näkemyksissä puhutaan tekstien kontekstuaalistamisesta yhteiskunnallisiin yhteyksiinsä usein myös diskurssien 'selittämisen' tasona samaan tapaan kuin esimerkiksi Norman Fairclough (1992, 1995) on käsitellyt selittämistä kriittisessä diskurssianalyysissä tai Harwood (1995) historiantutkimuksessa.

Toinen syvyysuuntaan etenevä kehityssuunta, joka on saavuttanut Yhdysvalloissa suosiota 1990-luvulla, on tapaustutkimus. Monet tutkijat ovat seuranneet yksittäisten Yhdysvaltain ulkopuolelta tulevien opiskelijoiden kirjoittamista ja sosiaalistumista amerikkalaiseen yliopistoon ja siellä vallitsevaan kirjoituskulttuuriin. Näissä tutkimuksissa on usein käytetty kirjoittajan haastattelun lisäksi mm. kirjoitelmien tai tutkielmien ohjaajien haastatteluja. Joskus tekstien analyysi on saattanut jäädä haastattelujen varjoon.

Kontrastiivisen retoriikan tutkimuskohteiden alue on vähitellen laajenemassa. Liike-elämän tekstejä tutkitaan (esim. Yli-Jokipii 1994, Levin 1997, Bäcklund 1998), ja ne kattavat monia alueita

vuosikertomuksista (Andersson 1997) pankkien imagonrakennukseen (Gunnarsson, tulossa). Tutkittujen akateemisten genrejen piiri ulottuu jo paitsi abstrakteihin (esim. Andersson & Gunnarsson 1995) myös raha-anomuksiin (Connor j& Mauranen 1999) ja vähemmän tunnettuihin tutkimusraportin lajeihin (Dressen & Swales, tulossa). Pedagogisiin tavoitteisiin suuntautuneessa tutkimuksessa kuvaukset ovat joskus olleet hyvinkin intuitiivisia ja perustuneet lähinnä kirjoittajan vaikutelmiin ja elämyksiin joko vieraassa maassa asuessa tai vieraan kulttuurin jäseniä opettaessa. Tällä suunnalla on usein, varsinkin viime aikoina etenkin Yhdysvalloissa, korostunut pyrkimys tehdä ulkomaalaisia ja etnisiä vähemmistöjä ymmärrettäviksi valtakulttuurin tai vastaanottavan kulttuurin silmissä ja etsiä keinoja, joilla opettajat voisivat ottaa huomioon oppilaidensa kulttuuritaustan (Fox 1994). Kontrastiivisen retoriikan lähtökohdista on myös esitetty kriittisiä näkemyksiä suurten ja pienten kulttuurien kirjoitustapojen asemasta esimerkiksi akateemisilla foorumeilla (Mauranen 1993).

Kontrastiivisen retoriikan keskeisin tuotos on toistaiseksi ollut empiiristen tulosten puolella. Tutkimusta on tehty paljon, ja se on tuottanut mielenkiintoisia tuloksia: teoreettisten taustojen hajanaisuus ja empirian kiinnostavat havainnot käyvät erinomaisesti ilmi Ulla Connorin (1996) kattavasta katsauksesta alaan ja sen kehitykseen. Teoreettiset taustat on tähän mennessä etupäässä lainattu muualta, kirjoittamisen, tekstilingvistiikan, diskurssianalyysin, genreanalyysin ja retoriikan tutkimuksesta. Tämän ei sinänsä tarvitse olla ongelma, sillä monet dynaamiset tutkimusalat joutuvat yhä enemmän muutenkin yhdistelemään erilaisia tutkimusperinteitä ja menetelmiä. Viime aikoina on kuitenkin näkynyt merkkejä siitä, että teoreettisempi kiinnostus kontrastiiviseen retoriikkaan on heräämässä ja uusia kehityssuuntia on näkyvissä erityisesti genreteoriassa, jossa yhdeksi kiinnostuksen kohteeksi on nousemassa genren kulttuurinen vaihtelu. Myös kriittinen diskurssianalyysi voi osoittautua antoisaksi teoriataustaksi kontrastiivisen retoriikan kehityksessä.

Esimerkkinä voidaan mainita muillakin tutkimusaloilla esiin noussut, diskurssianalyysin keinoin tapahtuva globaalistumisen (tai glokaalis- tumisen) tutkimus (esim. Fairclough & Mauranen 1998).

Kontrastiivinen retoriikan tutkimus on kehittymässä yhä selvemmin monialaiseksi tutkimuskentäksi, mikä on toki muutenkin ominaista nykyaikaiselle soveltavalle kielitieteelle. Viime vuosina lisääntynyt yleinen kiinnostus kulttuurin ja kielen suhteisiin, kulttuurienväliseen viestintään ja kulttuurien välisiin eroihin on vahvistanut myös kontrastiivisen retoriikan tutkimusta, varsinkin jos se ymmärretään laajasti kulttuurispesifien diskurssien vertailuksi, kuten yllä on hahmoteltu, eikä pelkästään tekstien rakenteiden tai muiden ahtaassa mielessä lingvististen piirteiden kontrastoinniksi. Sen elinmahdollisuudet vahvana tutkimusalana, joka yhdistää diskurssintutkimuksen kulttuurierojen ja kulttuurien välisen vuorovaikutuksen tutkimukseen, ovat näillä näkymin hyvät: Kulttuurienvälisen viestinnän tutkimukselle ja käytännön sovelluksille on runsaasti kysyntää sekä viestintätaitojen opetuksessa että käännöstyössä, ja teoreettisemmat kysymykset kulttuurien ja kielten suhteista toisiinsa ja ajatteluun taas ovat aina ajankohtaisia kielentutkimuksen peruskysymyksiä. Kontrastiivisen retoriikan tutkimuksen kehitys riippuu kuitenkin ratkaisevasti siitä, missä määrin se kykenee tutkimusalueena omaksumaan tai kehittämään vahvoja teoreettisia malleja, joiden pohjalta empiiriset asetelmat voivat edelleen kehittyä ja uudistua. Tutkimus on toistaiseksi orientoitunut huomattavilta osin käytännön tarpeisiin, nimenomaan opetukseen. Viime aikoina lisääntynyt kiinnostus teoreettisempaan tutkimukseen näyttää kuitenkin lupaavalta. Empiirinen tutkimus, joka pyrkii olemaan sosiaalisen todellisuuden kannalta relevanttia, tarvitsee tuekseen myös vakavaa teoreettista ja metodologista kehittelyä. Soveltavan kielentutkimuksen kannalta onnistuneen empirian on oltava tiiviissä vuorovaikutuksessa sekä teorian että käytännöllisen toiminnan kanssa. Se ei voi olla aidosti soveltavaa ilman, että se pyrkii vastaamaan todellisiin ongelmiin,

mutta ilman teoreettista pohdintaa se ei pysty myöskään asettamaan käytännön ratkaisuja laajempiin yhteyksiinsä.

KIRJALLISUUS

- Andersson, B. 1997. *Årsredovisningsförordet. Några kontrastiva iakttagelser*. Texter i europeiska skrivsamhällen 2. TeFa 22. Uppsala Universitet.
- Andersson, B. & B.-L. Gunnarsson 1995. A contrastive study of text patterns in conference abstracts. Teoksessa B. Wårvik, S.-K. Tanskanen & R. Hiltunen (toim.), *Organization in discourse: Proceedings from the Turku Conference*, Anglicana Turkuensia 14, Turun yliopisto, 139–148.
- Berkenkotter, C. & T. N. Huckin 1995. *Genre knowledge in disciplinary communication*. Hillsdale, N.J: Lawrence Erlbaum
- *Bhatia, V. K. 1993. *Analysing genre*. London: Longman.
- Billig, M. 1987. *Arguing and thinking: A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bäcklund, I. 1998. *Metatext in professional writing: A contrastive study of English, German, and Swedish*. Texts in European writing Communities 2. TeFa 25. Uppsala: Uppsala universitet.
- Cmerjkova, S. 1996. Academic writing in Czech and English. Teoksessa E. Ventola & A. Mauranen (toim.), *Academic writing: Intercultural and textual issues*, Amsterdam: John Benjamins, 137–152.
- *Connor, U. 1996. *Contrastive rhetoric: Cross-cultural aspects of second-language writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connor, U. & A. Mauranen 1999. Linguistic analysis of grant proposals: European Union research grants, *English for Specific Purposes*.
- Connor, U. & J. Lauer 1988. Cross-cultural variation in persuasive student writing. Teoksessa Purves (toim.) 1988, 138–159.
- *Connor, U. & R.B. Kaplan (toim.) 1987. *Writing across languages: Analysis of L2 text*. Reading: Addison-Wesley.
- Daneš, F. 1974. Functional sentence perspective and the organization of the text. Teoksessa F. Daneš (toim.), *Papers on functional sentence perspective*, Janua Linguarum, Series Minor 147, The Hague: Mouton, 106–128.
- Dressen, D.F. & J.M. Swales, tulossa. Geological setting /Cadre geologique in English and French pertology articles: Muted indications of explored places. Teoksessa A. Trosborg (toim.), *Analysing professional genres*, Amsterdam: Benjamins.
- Dudley-Evans, A. 1986. Genre analysis: An investigation into the introduction and discussion sections of MSc Theses. Teoksessa M. Coulthard (toim.), *Talking about Text*, Discourse Analysis Monograph 13, English Language Research, University of Birmingham, 128–145.
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.

- Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis*. London: Longman
- Fairclough, N. & A. Mauranen 1998. The conversationalisation of political discourse: A comparative view. Teoksessa J. Blommaert (toim.), *Political Linguistics*, Antwerpen: John Benjamins, 89–120.
- Fox, H. 1994. *Listening to the world: Cultural issues in academic writing*. Illinois: NCTE.
- Frawley, W. 1984. Prolegomenon to a theory of translation. Teoksessa W. Frawley (toim.), *Translation: Literary, linguistic and philosophical perspectives*, London & Toronto: Associated University Presses, 159–175.
- Geertz, C. 1973. *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Gunnarsson, B.-L. 1996. Text, discourse community and culture: A social constructive view of texts from different cultures. Teoksessa T. Hickey ja J. Williams (toim.), *Language, education and society in a changing world*, Dublin: IRAAL/Multilingual Matters, 157–169.
- Gunnarsson, B.-L., tulossa. Texten i och för organisationen. Teoksessa *Samtal och textanvändning i professionerna*, ASLA 11, Linköping.
- Hall, E.T. 1966. *The hidden dimension*. Garden City, N.Y.: Anchor Press/ Doubleday.
- Halliday, M.A.K. 1994. *Introduction to functional grammar*. 2nd edition. London: Edward Arnold.
- Harwood, J. 1995. Are there national styles in scientific thought? Genetics in Germany, 1900–1933. Teoksessa P. Weingart (toim.), *Grenzüberschreitungen in Wissenschaft*, Baden-Baden: Nomos, 31–53.
- Hoey, M. 1983. *On the surface of discourse*. London: George Allen & Unwin.
- Huckin, T. 1997. Cultural aspects of genre knowledge. Teoksessa A. Mauranen & K. Sajavaara (toim.), *Applied linguistics across disciplines*, AILA Review 12, 68–78.
- Kaplan, R.B. 1966. Cultural thought patterns in intercultural education, *Language Learning* 16, 1–20.
- Lakoff, G. 1987. *Women, fire and dangerous things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Levin, A. 1997. *Kognitiva och pragmatiska mönster i professionella texter från svenska, engelska och tyska skrivmiljöer*. Texter i europeiska skrivsamhällen 1. TeFa 20. Uppsala Universitet.
- Mann, W. & S. Thompson 1987. Rhetorical structure theory: A theory of text organization. Teoksessa L. Polanyi (toim.), *The structure of discourse*, Norwood, N.J.: Ablex, 87–190.
- Matalene, C. 1985. Contrastive rhetoric: An American writing teacher in China, *College English* 47, 789–808.
- Mauranen, A. 1993 Cultural differences in academic discourse : Problems of a linguistic and cultural minority. Teoksessa L. Löfman, L. Kurki-Suonio, S. Pellinen & J. Lehtonen (toim.), *The competent intercultural communicator*, AFinLa Yearbook 1993, AFinLA Series 51, Tampere: AFinLA,
- *Mauranen, A. 1993. *Cultural differences in academic rhetoric: A textlinguistic study*. Frankfurt: Peter Lang.

- Mauranen, A. 1994. Two discourse worlds: Study genres in Britain and Finland. Teoksessa A. Mauranen ja R. Markkanen (toim.), *Students abroad: Aspects of exchange students' language*, Special issue of *Finlance* 13, 1–40.
- McCloskey, D. 1986. *The rhetoric of economics*. Brighton: Harvester.
- Nederveen Pieterse, J. 1995. Globalization as hybridization. Teoksessa M. Featherstone & R. Robertson (toim.), *Global modernities*, London: Sage, 45–68.
- Perelman, C. & L. Olbrechts-Tyteca 1969. *The new rhetoric: A treatise on Argumentation*. Notre Dame: The University of Notre Dame Press.
- Potter, J. & M. Wetherell 1987. *Discourse and social psychology*. London: Sage.
- *Purves, A.C. (toim.) 1988. *Writing across languages and cultures: Issues in contrastive rhetoric*. Newbury Park: Sage
- Purves, A.C. 1988. Introduction. Teoksessa Purves (toim.) 1988, 9–21.
- Riley, P. 1996. Aspects of the sociology of writing. Teoksessa Ventola & Mauranen (toim.) 1996, 14–28.
- Robertson, R. 1995. Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity. Teoksessa M. Featherstone & R. Robertson (toim.), *Global modernities*, London: Sage, 25–44.
- Said, E. 1978. *Orientalism*. Harmondsworth: Penguin.
- Scollon, R. 1997. Contrastive rhetoric, contrastive poetics, or perhaps something else? *TESOL Quarterly* 31, 352–358.
- Simons, H. W. (toim.) 1989. *Rhetoric in the human sciences*. London: Sage.
- Swales, J. 1990. *Genre analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tirkkonen-Condit, S. 1996. Explicitness vs. implicitness of argumentation: An intercultural comparison, *Multilingua* 15, 253–273.
- Tirkkonen-Condit, S. & L. Liefländer-Koistinen 1989. Argumentation in Finnish versus English and German editorials. Teoksessa M. Kusch & H. Schröder (toim.), *Text – interpretation – argumentation*, Hamburg: Helmut Buske, 173–181.
- Toulmin, S. 1958. *The uses of argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ventola, E. 1996. Packing and unpacking of information in academic texts. Teoksessa Ventola & Mauranen (toim.) 1996, 153–194.
- Ventola, E. & A. Mauranen 1992. *Tieteellinen kirjoittaminen englanniksi. Tekstilägisivistinen näkökulma opetukseen*. Korkeakoulujen kielikeskuksen julkaisuja 42. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- *Ventola, E. & A. Mauranen (toim.) 1996. *Academic writing: Intercultural and textual issues*. Amsterdam: John Benjamins.
- Werlich, E. 1976. *A text Grammar of English*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Yli-Jokipii, H. 1994. *Requests in professional discourse: A cross-cultural study of British, American and Finnish business writing*. Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Dissertationes Humanarum Litterarum 71. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.

Aiheesta enemmän

- Clyne, M. 1987. Cultural differences in the organization of academic texts, *Journal of Pragmatics* 11, 211–247.
- Clifford, J. & G. Marcus (toim.) 1986. *Writing culture: The poetics and politics of ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Duszak, A. (toim.) 1997. *Culture and styles at academic discourses*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Evangelisti Alloñ, Paola (toim.) 1998. *Academic discourse in Europe*. Rome: Bolzoni.
- Keesing, R. 1987. Anthropology as interpretive quest, *Current Anthropology* 28, 161–176.
- Scollon, R. ja S. Wong Scollon. 1995. *Intercultural communication: A discourse approach*. Oxford: Blackwell.
- Swales, J. 1998. *Other floors, other voices*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Ventola, E. ja A. Mauranen (toim.) 1996. *Akateeminen kirjoittaminen tänään ja huomenna* Helsinki: Yliopistopaino.

PRAGMAATTINEN NÄKÖKULMA KIELEEN

Tarja Nikula

Kiinnostus kielen pragmatiikkaa kohtaan on lisääntynyt voimakkaasti parin viime vuosikymmenen aikana. Pragmatiikka on perusteiltaan monitieteinen ja monitahoinen kielentutkimuksen alue, jota on vaikea määritellä yksiselitteisesti kaikkia tyydyttävällä tavalla. Hyvin yleisellä tasolla pragmatiikan voidaan sanoa olevan kiinnostunut kielen käytöstä ja kielen funktioista sen sijaan, että kieltä tarkasteltaisiin kielenkäyttötilanteista irrallisena abstraktina systeeminä. Pragmatikot ovat siis kiinnostuneita kielen merkityksistä, mutta he eivät tarkastele niitä vain kielisysteemin sisäisenä ominaisuutena, vaan kysyvät, mitä puhujat tai kirjoittajat tarkoittavat, tekevät tai saavat aikaan käyttämällä kieltä niin kuin käyttävät. Pragmatiikassa kielenkäyttäjät ja kielenkäyttötilanne nousevat siis oleelliseksi osaksi kielentutkimusta, mikä yhdistää pragmatiikan luontevasti soveltavan kielentutkimuksen kenttään.

Tämän artikkelin tarkoituksena on luoda yleiskatsaus pragmatiikan perusteisiin ja sen keskeisiin käsitteisiin ja tutkimusalueisiin. Tavoitteena on samalla tutustuttaa lukija niihin perusoletuksiin kielen luonteesta, joita pragmaattinen lähestymistapa sisältää, sekä

pohtia, minkälaisia mahdollisuuksia ja haasteita pragmaattinen näkökulma kieleen tarjoaa soveltavalle kielentutkimukselle.

1 JUURET FILOSOFIASSA JA KIELITIETEESSÄ

Kiinnostus kielen käyttöä kohtaan ei sinänsä ole uusi ilmiö. Tässä mielessä pragmatiikan juuret ulottuvat aina antiikin retoriikkaan, jossa kiinnitettiin huomiota puhetaitoon esimerkiksi pohtimalla, millä retorisisilla keinoilla puhujat voivat lisätä viestien vaikuttavuutta ja ilmausten tehokkuutta. Selkeämmin pragmatiikan kehitys voidaan kuitenkin liittää filosofiaan. Tämän vuosisadan alkupuolella kielifilosofit lähestyivät kieltä hyvin muodollisesta näkökulmasta, keskitty-mällä irrallisten lauseiden totuusarvojen pohtimiseen: millä ehdoilla jokin lause on tosi tai epätosi. Varsinaista kielen käyttämisen tarkastelua ei siis nähty filosofian kannalta keskeiseksi. Tämä ajattelu alkoi kuitenkin ajan mittaan muuttua. Wittgensteinin ajatus 'kielipeleistä' nosti jo esiin sen, että kielen merkitys on viime kädessä yhteydessä sen käyttöön, mutta varsinkin 'arkikielen' filosofit Austin ja Searle voidaan nähdä pragmatiikan edelläkävijöinä. Myös filosofi Morris on syytä mainita tässä yhteydessä, koska kielitieteessä käytettävän termin pragmatiikka katsotaan olevan peräisin häneltä. Morris (1938) jakoi semioottisen teorian syntaksiin, semantiikkaan ja pragmatiikkaan. Pragmatiikalla hän tarkoitti tieteenalaa, joka tutkii merkkien (ja merkkijärjestelmien) suhdetta niiden tulkitsijoihin. Morrisin pragmatiikan määritelmä on hyvin laaja, koska semioottiselta kannalta kieli on vain yksi merkkijärjestelmistä. Se tuo kuitenkin selvästi esille pragmatiikalle keskeisen ajatuksen siitä, että kieli kuten muutkin merkkijärjestelmät on tulkittavissa vasta suhteessa käyttäjiinsä.

Austinin pohdinta kielen luonteesta johti ns. *puheaktiteorian* syntyyn, jonka vaikutus näkyy edelleen vahvana pragmatiikassa. Sen

keskeinen ajatus on, että kielenkäyttötilanteesta irrallisten lauseiden totuusarvojen määrittämisen sijaan kieltä on mielekkäämpää lähestyä kielen käytön kannalta ja nähdä se “tekojen tekemisenä”. Austin (1962) erotti toisistaan kielellisen ilmauksen tuottamisen (lokutiivinen puheakti), sen funktion eli tehtävän (illokutiivinen puheakti) sekä sen kuulijassa aikaansaaman vaikutuksen (perlokutiivinen puheakti). Puheaktiteoriassa tehtiin se tärkeä huomio, että samalla lokuutiolla voi olla erilaisia illokuutioita puhetilanteesta riippuen. Esimerkiksi lausahduksen “Täällä on kylmä” illokuutio voi tilanteesta riippuen olla vaikkapa pyyntö (sulkea ikkuna) tai moite (lämmityksen unohtamisesta). Termi *epäsuora puheakti* viittaaakin siihen, että ilmauksen illokuutio on jokin muu kuin sen kielellinen muoto antaa ymmärtää. Esimerkiksi “Voisitko antaa tuon kirjan?” on funktioltaan pyyntö, vaikka sen pintamuoto onkin kysymys. Kielenkäyttäjät myös kohtelevat sitä pyyntönä, jolloin pelkkä kysymykseen vastaaminen (“Voisin”) ilman pyyntöön reagoimista koettaisiin useimmiten oudoksi.

Searle (1975) kehitti Austinin puheaktiteoriaa edelleen luokittelemalla puheaktit eri tyyppeihin ja pyrkimällä formalisoimaan ne edellytykset tai sopivuusehdot (felicity conditions), jotka puhunnoksen on täytettävä tullakseen tulkituksi esimerkiksi kysymykseksi, pyynnöksi tai käskyksi. Yksi lupaamisen sopivuusehto on esimerkiksi se, että kyseessä oleva teko on jollakin tavalla hyödyksi kuulijalle. Siksi “Lupaam vielä saada sinut tilille valheistasi” on uhkaus pikemminkin kuin lupaus. Searlen formalisointiyritystä on kritisoitu siitä, että se kuvaa irrallisten puheaktiverbien semantiikkaa eikä useinkaan sovellu kuvaamaan aitoja kielenkäyttötilanteita, joissa puheaktien tulkinta ei läheskään aina perustu varsinaisiin puheaktiverbeihin (esim. Thomas 1995: 99). Puheaktien sopivuusehtojen muotoileminen nosti kuitenkin esille sen pragmaattiselta kannalta tärkeän huomion, että kielenulkoisilla tilannetekijöillä (esim.

uskooko kuulija puhujan vilpittömyyteen) on vaikutuksensa siihen, miten puheakteja tulkitaan.

Puheaktiteorian avulla voitiin osoittaa, että kielenkäyttöä leimaa usein epäsuoruus. Epäsuoruuksien toteaminen ei kuitenkaan vielä selitä, *miten* ihmiset onnistuvat tulkitsemaan niitä. Edellä mainittu Searlen pyrkimys muotoilla puheaktien sopivuusehtoja vastasi osittain tähän kysymykseen määrittelemällä ne perusedellytykset, jotka tilanteen on täytettävä, jotta puhunnos voidaan tulkita esimerkiksi pyynnöksi, kysymykseksi tai lupaukseksi. Searlen tarkastelutapa oli kuitenkin hyvin formaalinen ja hän pystyi selittämään kielen käytön epäsuoruuksien tulkintaa vain osittain keskittyessään irrallisiin lauseisiin ja puheaktiverbeihin.

Filosofi Grice (1975) lähestyi kysymystä epäsuoruuksien tulkinnasta keskustelun kuvaamisen kautta. Hänen lähtökohtansa oli, että kielenkäyttö on rationaalista toimintaa siinä kuin muukin sosiaalinen toiminta ja että kielenkäyttäjät pyrkivät yhteistyöhön keskenään. Gricen muotoilema *yhteistyön periaate* on samalla avain epäsuoruuksien tulkintaan. Periaate jakautuu neljään maksimiin (laadun, määrän, tavan maksimit ja suhdemaksiimi), joiden mukaisesti kielenkäyttäjien pyrkimyksenä on – yleisesti ottaen – välittää oikea määrä informaatiota, pysyä totuudessa, pysyä asiassa ja välttää monitulkintaisuuksia. Arkipäivän kielenkäytössä yhteistyön maksimien rikkominen on kuitenkin vähintäänkin yhtä tyypillistä kuin niiden noudattaminen. Gricen mukaan kielenkäyttäjät kuitenkin odottavat yhteistyön periaatteen olevan voimassa ainakin jollakin tasolla sen pintapuolisten rikkomusten yhteydessäkin, mikä johtaa heidät hakemaan tilanteeseen sopivia tulkintoja. Grice käytti termiä *implikatuuri* siitä, että kuulijan on maksimeja hyväkseen käyttäen mahdollista päätellä puhujan tarkoittama merkitys.

Implikatuurin käsite auttaa siis selittämään, miten puhujat voivat tarkoittaa enemmän (tai jotain muuta) kuin kirjaimellisesti ottaen sanovat ja miten kuulijat päätyvät oikeisiin tulkintoihin. Jos esimer-

kiksi kysymykseen “Paljonko kello on?” vastataan sanomalla “Posti jaettiin juuri”, vastaus on pinnalta katsoen epälooginen ja rikkoo suhdemaksiimia, joka kehottaa pysymään asiassa. Kysyjä – yhteistyön periaatteen mukaisesti – olettaa vastauksen kuitenkin olevan ainakin jollakin tasolla informatiivinen. Todennäköisesti postinjaon aikataulu on kummallekin puhujalle yhteistä tietoa, jolloin vastaus muuttuu asiayhteyteen sopivaksi. Puhujien jakama yhteinen tieto onkin edellytys implikatuurin syntymiselle. Esimerkiksi toisilleen läheisten ihmisten kielenkäyttö voi olla joskus hyvinkin epäsuoraa ja vihjeisiin perustuvaa, koska heillä on paljon yhteistä tieto- ja kokemustaustaa.

Sekä puheaktiteoria että yhteistyöperiaate ovat siis alunperin filosofisia teorioita, jotka perustuvat pitkälti keksittyihin esimerkkeihin empiirisen materiaalin sijaan. Myöhemmin niitä on sovellettu myös aitoihin kielenkäyttötilanteisiin, jolloin niissä on huomattu puutteita tai ainakin muokkaamisen varaa. Puheaktien tunnistaminen ja luokittelu ei esimerkiksi ole niin yksiselitteistä kuin puheaktiteoria antaa ymmärtää. Aidoissa kielenkäyttötilanteissa yksittäiset puhunokset ovat usein monimerkityksisiä ja epämääräisiä, jolloin puheaktityypin lopullinen tulkinta jää kuulijalle. Puheakteja ei myöskään ole aina mahdollista rajata selvästi yksittäisiin lauseisiin tai puheenvuoroihin, vaan puhujat rakentavat usein jotain puheaktia puheenvuorosta toiseen interaktion kuluessa (tähän kielenkäytön piirteeseen viittaa esimerkiksi ilmaisu “pohjustaa kysymystä”). Puheaktiteoriaa voidaan kuitenkin pitää yhtenä pragmatiikan kulmakivistä, koska se nosti esiin monia sellaisia asioita, jotka ovat edelleen tärkeitä pragmatiikan kannalta, kuten esimerkiksi käsityksen kielenkäytöstä toimintana ja kielellisen muodon ja illokutiivisen funktion yhteismittomuuden. Myös yhteistyöperiaatteen soveltamisessa empiiriseen aineistoon on ongelmansa. Sen ansioksi pragmatiikan kannalta on kuitenkin luettava, että se tähdentää kielenkäytön motivoitua luon-

netta osoittaessaan puhujien tavallisesti pyrkivän viestittämään jotain epäsuoruuksilla ja maksiimien rikkomisilla.

Kielifilosofian ohella pragmatiikalla on juurensa myös kielitieteen maaperässä. Etenkin sellaiset kielitieteen suuntauksat, jotka voidaan löysästi luokitella termin ‘funktionaalinen’ alle, ovat tärkeitä pragmatiikan kannalta. Esimerkiksi Malinowski (1923) painotti jo tämän vuosisadan alkupuolella kielenkäyttötilanteen merkitystä kielen tulkinnassa ja kielenkäytön sosiaalista luonnetta. Samoin Jakobson (1960) korosti, että kiehellä on muitakin funktioita kuin asiasisältöjen välittäminen, esimerkiksi emotiivinen (tunteita ilmaiseva) funktio tai faattinen funktio, jolloin kielenkäytön pääasiallisena tehtävänä on osoittaa kielenkäyttäjän halua pitää kommunikatiokanava auki (esim. rupatteleamalla).

Yksi tärkeä funktionaalisen kielitieteen edustaja on Halliday, jonka teoria kielen makrofunktioista sisältää pragmaattisesti tärkeitä näkökulmia. Hallidayn (1973) mukaan kielenkäytöllä on aina kolme funktiota. Ensinnäkin kielen perusominaisuus on välittää sisältöjä ja merkityksiä (ideational function). Tähän kielen ominaisuuteen on kielitieteessä perinteisesti kiinnitetty eniten huomiota. Kiehellä on tämän lisäksi kuitenkin myös keskeinen sosiaalinen tehtävä, sillä kielenkäyttäjät ilmaisevat tunteitaan ja asenteitaan sekä luovat ja ylläpitävät sosiaalisia suhteita kielen avulla (interpersonal function). Kielenkäyttöön sisältyy lisäksi aina myös sellaisia piirteitä, jotka osoittavat, että kyseessä on yhtenäinen kokonaisuus mieluummin kuin kokoelma toisistaan irrallisia lauseita tai ilmaisuja. Tätä Halliday kutsuu kielen tekstuaaliseksi funktioksi (textual function). Pragmatiikan kannalta nimenomaan kielen interpersonaalisen ja tekstuaalisen funktion tarkastelu on kiinnostavaa (vrt. myös Leech 1983: 56–57). Niihin on vaikea päästä käsiksi formaalin kielitieteen keinoin, koska niiden selittämiseksi ei riitä pelkästään kielisysteemin sisällä pysyminen. Kielen interpersonaalisen ja tekstuaalisen funktion tarkasteleminen on kuitenkin mahdollista pragmatiikassa, jossa

kiinnitetään huomiota myös sellaisiin kielenulkoisiin tekijöihin kuin kielenkäyttötilanteeseen ja -tarkoitukseen sekä kielenkäyttäjien välisiin suhteisiin.

Pragmatiikan kehitykseen ovat vaikuttaneet myös puheen etnografian tutkimus (esim. Gumperz 1982) ja keskustelunalyysi (esim. Sacks, Schegloff & Jefferson 1974), alunperin sosiologiasta ja antropologiasta vaikutteita saaneet kielitieteen suuntauksat. Etnografinen lähestymistapa korostaa kielenkäytön kontekstuaalisuutta sekä sosiaalisessa että kulttuurisessa mielessä. Yksi pragmatiikan haasteista on ymmärtää kontekstin ja kielenkäytön suhdetta, joten siinä ollaan usein kiinnostuneita hyvin samanlaisista kysymyksistä kuin etnografiassa. Keskustelunalyysi on pureutunut keskustelukäyttämisen lainalaisuuksiin mikrotasolla ja tuonut esiin paljon arvokasta tietoa siitä, miten kielenkäyttäjät todella toimivat arkipäivän kielenkäyttötilanteissa. Koska pragmatiikan yleiseksi tavoitteeksi voidaan nimetä kielenkäytön tutkiminen, on selvää, että myös keskustelunalyysin tarjoamat näkökulmat ovat tärkeitä.

2 PRAGMATIIKKA NÄKÖKULMANA KIELEEN

Vaikka pragmatiikan taustalla olevista tekijöistä ollaan yleensä yksimielisiä, samaa ei voi sanoa pragmatiikan määritelmistä. Ne vaihtelevat kielisysteemistä lähtevistä määritelmistä, joissa pragmatiikka nähdään kieliopillistuneiden kielen ja kontekstin yhteyksien tutkimisena (esim. Levinson 1983: 9), niihin, jotka korostavat kielenkäytön sosiaalista luonnetta ja joiden käsitys kielenkäytön kannalta oleellisesta kontekstista ulottuu koko yhteiskuntaan (esim. Mey 1993: 42). Toisaalta tämä määritelmien yhtenäisyyden puute voidaan nähdä ongelmana, toisaalta se heijastelee osuvalla tavalla sitä, että pragmatiikka on paitsi hyvin monitieteinen myös varsin nuori kielen tutkimuksen alue, joka kehittyy koko ajan. Liian aikaisin vakiintu-

neet määritelmät saattaisivatkin pikemminkin kahlita kuin edistää tätä kehitystä.

Yhtenä syynä pragmatiikan määrittelyn ongelmallisuuteen on, että rajanveto sen ja kielitieteen muiden osa-alueiden välillä on vaikeaa. Etenkin pragmatiikan ja semantiikan erottelu voi olla pulmallista, koska molemmat ovat kiinnostuneet merkityksistä (ks. esim. Leech 1983: 5–7). Verschueren (1995: 7) toteaa, että tarve löytää selvä rajapinta pragmatiikan ja muiden kielentutkimuksen alueiden välillä perustuu komponenttijaotteluun, jonka mukaan jokaiselle kielitieteen alueelle tulisi voida rajata kielestä omat kiinnostuksen kohteensa ja analyysiyksikkönsä. Komponenttijaottelun mukaan olisi siis tärkeää määritellä, mikä osa kielellisestä todellisuudesta lankeaa pragmatiikan omimmaksi alueeksi samalla tavalla kuin kielen rakenteet ovat syntaksin, äänteet fonologian ja merkitykset semantiikan tutkimusalueita. Verschuerenin (1995, 1999) mukaan tällaisen komponenttijaottelun sijaan on hedelmällisempää nähdä pragmatiikka perspektiivinä kieleen (ks. myös Östman 1986: 317–22, Mey 1993: 45–47), jolloin mitä tahansa kielen osa-alueita voidaan lähestyä pragmaattisesta näkökulmasta. Verschueren (1995: 13–14) määrittelee pragmatiikan ennen muuta *funktionaaliseksi* tarkastelutavaksi, jolloin huomiota pyritään kiinnittämään kielenkäytön sekä kognitiivisiin, sosiaalisiin että kulttuurisiin funktioihin. Tämän määritelmän ongelmana voidaan pitää sen laajuutta.

Pragmaattinen näkökulma kieleen ei siis tarkoita rajoittumista mihinkään tiettyyn kielen osa-alueeseen. Kielen rakenteen yksityiskohtia, lauserakenteita ja sanavalintoja siinä kuin äänenpainoja ja eleitäkin voidaan lähestyä pragmaattisesta näkökulmasta kiinnittämällä huomio siihen, mikä tehtävä, funktio, erilaisilla valinnoilla on interaktiossa. Pragmaatikko voi siis olla kiinnostunut, ja usein onkin, kielen rakenteellisista ominaisuuksista, mutta hänen näkökulmansa niihin on erilainen kuin vaikkapa syntaksin tutkijalla. Esimerkiksi aikamuodot ovat kielen systeemin keinoja ilmaista eri aikoina tapah-

tuvaa toimintaa, mutta sillä, miten ihmiset käyttävät aikamuotoja, on varsin usein myös pragmaattisia, ei pelkästään kieliopillisia, motivaatioita. Tiedustelussa “Olisin kysynyt Jyväskylään menevien junien aikatauluja” mennyt aikamuoto ei viittaa menneisyyteen, eikä se ole kielen oikeellisuuden kannalta pakollinen muoto, vaan sen käyttö on pragmaattisesti motivoitua: puhuja luo menneen aikamuodon käytöllään etäisyyttä ja osoittaa sen avulla halunsa esiintyä kohteliaasti. Kielenkäytössä on myös paljon piirteitä, joiden selittäminen olisi hyvin vaikeaa ilman pragmatiikan tarjoamia käsitteitä. Esimerkiksi suomen kielen liitepartikkeli *-han* on sellaisenaan, käyttöyhteydestään irrotettuna, merkityksetön. Sille on usein kontekstisakin vaikeaa osoittaa yhtä ainoaa selkeää semanttista merkitystä. Pragmaattisesta näkökulmasta se ei kuitenkaan ole merkityksetön, vaan se kertoo usein hyvinkin paljon puhujan suhtautumisesta joko viestiin tai puhetilanteeseen. Se voi heijastaa – tilanteesta riippuen – vaikkapa hämmästyttä (“*Sehän toimii!*”), ärtymystä (“*Mehän sovittiin siitä jo*”) tai epävarmuutta (“*Kannattaakohan meidän tehdä se?*”). Sen funktio on siis yleensä joko korostaa tai lieventää viestien sävyä.

Pragmatiikka funktionaalisenä näkökulmana kieleen sisältää oletuksen, että vaikka kieli systeeminä asettaa tietyt toimintarajat, kielenkäyttö sisältää kuitenkin jatkuvaa valintojen tekemistä (esim. Verschueren 1995: 2). Verschueren (1999: 55–57) toteaa, että valintoja tehdään kaikilla mahdollisilla kielen tasoilla sekä kieltä tuotettaessa että kieltä tulkittaessa. Nämä valinnat eivät tapahdu täysin sattumanvaraisesti, vaan kielenkäyttö on ainakin jollakin tasolla *motivoitua* ja tavoitteellista. Pragmaattisesta näkökulmasta katsottuna ihmisillä on toisin sanoen jokin syy käyttää kieltä juuri niin kuin käyttävät (nämä syyt eivät välttämättä ole aina tiedostettuja). (Thomas 1995: 111.) Pragmatiikka pyrkiikin siksi vastaamaan kysymykseen, *miksi* ihmiset käyttävät kieltä niin kuin käyttävät. Sen tehtävänä ei ole arvioida, onko jokin kielenkäytön piirre oikein tai

väärin tai hyvä tai huono, vaan selvittää erilaisissa kielenkäyttötilanteissa systemaattisesti esiintyvien ilmiöiden ominaisuuksia ja pohtia niiden syitä. Pragmatiikan avulla päästäänkin usein käsiksi sellaisiin kielenkäytön alueisiin, joiden selittämiseksi perinteisen kielitieteen työkalut eivät ole riittäviä. Kielitieteessä on ajankohtaista keskustelu siitä, mikä erottaa toisistaan pragmatiikan ja muut kielenkäyttöä tutkivat suuntaukset kuten diskurssianalyysin, keskustelunanalyysin ja etnografian. Tähän kysymykseen on vaikea löytää tyhjentävää vastausta, mutta yhtenä pragmatiikan erityispiirteenä voidaan pitää juuri sen ajatusta siitä, että kielenkäyttö on tavoitteellinen asia.

3 PRAGMATIIKAN TUTKIMUSKOhteITA

Pragmatiikan juuret ulottuvat siis useaan eri tieteenalaan. Sen vuoksi ei olekaan yllättävää, että myös pragmatiikan tutkimuskohteiden kirjo on hyvin laaja. Pragmatiikalla on esimerkiksi formaali tutkimustraditionsa, jossa kielen ja kontekstin välisiä yhteyksiä voidaan tarkastella varsin käsitteellisellä tasolla, kuten vaikkapa tutkittaessa kielen pronominijärjestelmän deiktisyyttä tai konjunktioihin sisältyviä implikaatioita.¹ Soveltavan kielentutkimuksen kannalta ovat kuitenkin keskeisempiä ne pragmatiikan tutkimusalueet, joissa joudutaan selvemmin sivuamaan kielenkäyttöön ja kielenkäyttäjiin liittyviä kysymyksiä (joskin myös deiktisiä kategorioita ja konjunktioita voidaan lähestyä niiden *käytön* kannalta). Tämän vuoksi seuraavassa esitellään kohteliaisuustutkimusta, kulttuurienvälisen kommunikaation pragmatiikkaa sekä pragmaattiseen kielitaidon oppimiseen ja opettamiseen liittyviä kysymyksiä. Kyseessä ei ole tyhjentä-

¹ Tiettyjen kielellisten ilmausten perusominaisuus on se, että ne muuttuvat täysin merkitykselliseksi vasta kun tiedetään, missä tilanteessa ne lausutaan (esim. "Hän on täällä tänään"). Tätä kutsutaan kielen *deiktisyydeksi*. Deiktisyydestä ja ns. *konventionaalisesta implikaatiurista* lähemmin esim. Levinson (1983).

vä katsaus pragmatiikan tutkimusalueisiin, mutta edellä mainittuja alueita pohtimalla voidaan sivuta monia soveltavaa kielentutkimusta laajemminkin koskevia kysymyksiä. Tällaisia ovat esimerkiksi kysymys kontekstin luonteesta ja sen vaikutuksesta kielenkäyttöön, kielenkäytön piirteiden tulkintaan liittyvät ongelmat sekä erilaisten tutkimusmenetelmien arvioiminen.

3.1 Kohteliaisuustutkimus

Kuten edellä mainittiin, pragmatiikassa on usein oltu kiinnostuneita kielellisestä epäsuoruudesta. Puheaktiteoriassa kiinnitettiin huomiota erityisesti epäsuoriin puheakteihin ja Gricen yhteistyöteoria loi välineitä sen selittämiseksi, *miten* kielenkäyttäjät onnistuvat tulkitsemaan epäsuoruuksia käyttämällä hyväkseen yhteistyön periaatetta. Seuraava luonteva kysymys kuuluu, *miksi* kielenkäyttäjät valitsevat niin usein epäsuoria tapoja välittää viestejään, vaikka epäsuoruus usein lisää väärinymmärrysten mahdollisuutta. Kielenkäytön sosiaalinen luonne on esitetty perimmäiseksi syyksi siihen, että sanomien selkeyteen pyrkimisen ohella on usein yhtä tärkeää käyttää kieltä niin, että puhekumppaneiden yksityisyyttä ei uhata, että heille jätetään tunne liikkumatilasta ja että heitä kohtaan ollaan ystävällisiä. Tämä tapahtuu usein kielellisen epäsuoruuden keinoin. Esimerkiksi lausahdus “Voisitko siirtyä pikkuisen eteenpäin?” koetaan ainakin toisilleen vieraiden henkilöiden kesken todennäköisesti ystävällisemmäksi kuin suoremmin asiaan menevä “Siirry eteenpäin”. Epäsuoruus on siis usein yhdistetty kielelliseen *kohteliaisuuteen*. Kohteliaisuustutkimus on ollut parin viime vuosikymmenen aikana yksi voimakkaimmin kasvavista pragmatiikan tutkimusalueista. Vaikka kohteliaisuus arkipäivän terminä ymmärretään lähinnä tiettyjen kohteliaisuusfraasien käytöksi (esim. “kiitos, ole hyvä”) ja sosiaalisten konventioiden noudattamiseksi, se on tieteellisenä käsitteenä

paljon laajempi. Hyvin yleisellä tasolla se voidaan määritellä ihmisten pyrkimykseksi välttää konflikteja ja ristiriitoja.

Lakoff (1973), Brown ja Levinson (1978/1987) sekä Leech (1983) mainitaan tavallisimmin kohteliaisuustutkimuksen uranuurtajiksi. Etenkin Brownin ja Levinsonin kohteliaisuusteoria on ollut hyvin vaikutusvaltainen. Brown ja Levinson lähtevät teoriassaan liikkeelle *kasvojen* (face) käsitteestä ja jakavat sen edelleen positiivisiin ja negatiivisiin kasvoihin. Termeillä ei tarkoiteta eroa myönteisen ja kielteisen välillä, vaan positiivisilla kasvoilla viitataan ihmisten tarpeeseen olla pidetty ja muiden hyväksymä ja negatiivisilla kasvoilla vastakkaiseen tarpeeseen säilyttää yksityisyys ja toimintavapaus. Ihmisten välisessä kanssakäymisessä tulee jatkuvasti vastaan tilanteita, jotka uhkaavat joko puhujan tai kuulijan tai molempien kasvoja. Esimerkiksi niinkin viattomalta tuntuva asia kuin kysymyksen esittäminen voi olla kasvoja uhkaava puheakti, koska edellyttämällä vastaamista kysymys samalla rajoittaa kuulijan toimintavapautta. Puhujilla on kuitenkin käytössään useita keinoja lievittää kasvoihin kohdistuvaa uhkaa, ja kuten edellä mainittiin, kielellinen epäsuoruus eri muodoissaan on yksi näistä. Brown ja Levinson (1987) käyttävät kasvouhkaa lieventävistä strategioista termejä *positiivinen ja negatiivinen kohteliaisuus* sen mukaan, kohdistuvatko ne osallistujien positiivisten vai negatiivisten kasvojen suojeluun. Positiivisen kohteliaisuuden tarkoituksena on osoittaa myönteistä suhtautumista kuulijaan (esim. "Onpas täällä kodikasta!"), kun taas negatiivisen kohteliaisuuden keinoin osoitetaan haluttomuus loukata kuulijan oikeutta yksityisyyteen ja toimintavapauteen (esim. "Voisinko nopeasti kysyä yhtä pikku asiaa?"). Scollon ja Scollon (1981) tekevät samanlaisen eron, mutta he puhuvat positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden sijaan yhteenkuuluvaisuutta ja kunnioitusta ilmaisevasta kohteliaisuudesta (solidarity and deference). Kohteliaisuusstrategiat suojaavat kuulijan kasvojen lisäksi samalla myös puhujan omia kasvoja. Brownin ja Levinsonin teoriaa on sovellettu

hyvin laajasti mm. tutkittaessa kielten ja kulttuurien välisiä eroja kohteliaisuuskäyttämisyksissä. Myös eriävät näkemykset kohteliaisuudesta perustuvat hyvin usein nimenomaan heidän teoriasa kritiikkiin (kohteliaisuustutkimuksesta lähemmin ks. esim. Fraser 1990, Watts, Ide & Ehlich (toim.) 1993).

Brownin ja Levinsonin (1987) teorian ansioita on se, että siinä pyritään formalisoimaan pragmaattiselle kielinäkemykselle yleisemminkin tärkeä asia, *kontekstin* eli kielenkäyttötilanteen vaikutus kielenkäyttöön. He käsittelevät tarkemmin kolmea kontekstin tekijää. Ensinnäkin ihmisten välinen *sosiaalinen etäisyys*, ts. miten hyvin he tuntevat toisensa, vaikuttaa valittuihin strategioihin. Esimerkiksi läheiselle ystävälle puhutaan eri tavalla kuin täysin vieraalle ihmiselle, jolloin myös sopivimmat kohteliaisuusstrategiat ovat erilaisia. Toinen huomioitava kontekstin tekijä on puhujien välinen *valtasuhde*. Se, jolla on tilanteessa valta-asema, voi käyttää kieltä eri tavalla kuin se, jolla on vähemmän valtaa (esim. esimiehen ja alaisen välinen kommunikaatio). Kolmanneksi käsiteltävän *asian painoarvo* vaikuttaa siihen, minkälaiset kohteliaisuusstrategiat ovat tarpeen. Esimerkiksi lyijykynän lainaaminen vaatii toisenlaista kielenkäyttöä kuin suuren rahasumman pyytäminen lainaksi.

Myöhempi tutkimus on osoittanut, että Brownin ja Levinsonin näkemys edellä mainittujen kontekstitekijöiden ja kohteliaisuuden yhteydestä on liian suoraviivainen, sillä kohteliaisuuden tarve ei välttämättä kasva lineaarisesti sen mukaan, miten suuri puhujien välinen etäisyys on, miten tärkeä käsiteltävä asia on ja miten paljon kuulijalla on valtaa suhteessa puhujaan. Kontekstin ja kielenkäytön vuorovaikutus on paljon monitahoisempi ilmiö, mikä tekee yksinkertaisten kohteliaisuusperiaatteiden muotoilemisen vaikeaksi. On myös huomattava, että kielelliset muodot eivät sinänsä ole joko kohteliaita tai epäkohteliaita. Esimerkiksi epäsuoruus ei välttämättä ole kohteliaista, vaikka nämä kaksi usein yhdistetäänkin toisiinsa (ks. esim. Leech 1983: 108). Epäsuoruuden ja suoruuden kohteliaisuusarvo

riippuu lukemattomista kontekstin tekijöistä, joiden tarkkaa luonnetta ei vielä täysin ymmärretä. Usein on huomiotta jäänyt myös se, että kielenulkoiset tekijät (esim. puhujien välinen etäisyys ja valtaero) eivät ole ainoita kontekstin tekijöitä, jotka vaikuttavat kielenkäyttöön. Myös edeltävien puhetilanteiden ominaisuudet ja saman tilanteen aikaisemmat vaiheet vaikuttavat siihen, miten mikäkin puhunos tulkitaan. Pragmaattisten ilmiöiden luonteeseen kuuluu siis *kumulatiivisuus* (esim. Thomas 1995: 201) niin, että esimerkiksi keskustelussa aiemmin käytetyt kohteliaisuusstrategiat tai puhujien välinen neuvottelu puheenaiheesta voivat aiheuttaa sen, että yksittäinen ilmaus, joka irrallaan kontekstista voitaisiin tulkita epäkohteliaaksi ja liian suoraksi, voikin kontekstissaan kuulostaa täysin asiaan-kuuluvalta (ks. Leech & Thomas 1990: 199, Nikula 1996: 111).

Kohteliaisuustutkimuksessa käytetyt menetelmät ovat osaltaan vaikuttaneet siihen, että kontekstin tekijöiden kumulatiivista vaikutusta on ollut vaikea saada esille. Pragmaattisessa tutkimuksessa on käytetty aineiston keruuseen hyvin usein joko ns. diskurssintäydennystehtäviä tai roolileikkejä. Täydennystehtävissä vastaajalle kuvaillaan jokin tilanne ja häntä pyydetään täydentämään kirjallisesti lyhyen dialogin tyhjäksi jätetty puheenvuoro sen mukaan, miten hän itse toimisi vastaavassa tilanteessa (esim. puhuja pyytää anteeksi aiheuttamaansa sotkua ystävältään). Roolileikeissä osallistujille vastaavasti kuvaillaan jokin tilanne, joka heidän on esitettävä omin sanoin (pragmatiikan menetelmistä tarkemmin Kasper & Dahl 1991). Näiden menetelmien etu on siinä, että niiden avulla on mahdollista kontrolloida kontekstin piirteitä (esim. puhujien välinen etäisyys, tilanteen muodollisuus) ja näin tutkia, miten ne vaikuttavat kielenkäyttöön. Samalla kuitenkin sekä täydennystehtävissä että roolileikeissä rajoitutaan yleensä vain muutaman puheenvuoron mittaisiin kokonaisuuksiin. Vasta pitempien kielenkäyttötilanteiden tarkastelun kautta päästäisiin käsiksi kontekstin tekijöihin laajem-

min, joskin samalla tilanteiden kontrollointi ja vertailujen tekeminen eri tilanteiden välillä vaikeutuu.

Pragmaattinen tutkimus on osoittanut, että kielellisten muotojen ja niiden kohteliaisuusfunktioiden suhde on monitasoinen ja kontekstisidonnainen. Tämän vuoksi on mahdotonta esimerkiksi esittää listaa niistä kielenkäytön piirteistä, joiden käyttö takaisi kohteliaan vaikutelman kaikissa tilanteissa. Juuri kielenkäytön kontekstuaalisuuden esille nostaminen onkin ollut yksi kohteliaisuustutkimuksen ansioita. Toinen on se, että kohteliaisuuden käsite on usein tarjonnut selityksen sellaisille kielenkäytössä esiintyvillä piirteillä, jotka formaalin kielitieteen kannalta ovat näyttäneet merkityksettömiltä kielen aineksilta. Tutkimus on esimerkiksi tuonut selvästi esille sen, että puhekielelle tyypillisillä partikkelinomaisilla ilmauksilla kuten vaikkapa *well* ja *you know* englannissa tai *niinku* tai *kato* suomessa on hyvin usein kohteliaisuusfunktioita (esim. Östman 1981, Hakulinen & Seppänen 1992). Niiden avulla viestit saadaan kuulostamaan epämääräisemmiltä ja vähemmän kärkeviltä, mikä on interpersonaaliselta kannalta katsoen usein hyödyllistä, koska näin tilanteisiin jää enemmän peli- ja neuvotteluvaraa. Samasta syystä erilaisten pehmentävien ja vahventavien ilmausten (Nikula 1996) tai ”epämääräisen” kielen käyttö (Channell 1994) on hyvin tavallista. Pragmatiikka tarjoaa siis kieleen näkökulman, jonka avulla puhekielen näennäinen kaoottisuus ja sattumanvaraisuus osoittautuu lähemmässä tarkastelussa usein motivoituksi.

3.2 *Kulttuurienvälinen ja kontrastiivinen pragmatiikka*

Kielenkäytön pragmaattisia periaatteita tutkittaessa nousee nopeasti esille kysymys siitä, missä määrin tällaiset periaatteet ovat kielikohdaisia ja missä määrin universaaleja, kaikkia kieliä koskevia. Kulttuurienvälinen pragmatiikka (cross-cultural pragmatics) onkin nousut yhdeksi tärkeäksi pragmaattisen kielentutkimuksen alueeksi. Sen

ja kohteliaisuustutkimuksen välille on vaikea tehdä selvää eroa, koska nimenomaan kohteliaisuusperiaatteiden noudattamista eri kielissä ja kulttuureissa on tutkittu paljon. Brownin ja Levinsonin teoriassa lähdettiin siitä, että negatiivinen ja positiivinen kohteliaisuus ovat universaaleja. Kielten ja kulttuurien välillä voi heidän mukaansa olla eroja siinä, mitkä tilanteet vaativat positiivista ja mitkä negatiivista kohteliaisuutta, mutta nämä kaksi kohteliaisuustyyppiä sinänsä ovat kaikille kielille yhteisiä.

Kielten ja kulttuurien vertaamisessa on usein lähdetty liikkeelle kasvoja uhkaavista puheakteista ja niiden ilmaisutavoista eri kielissä. Esimerkiksi ns. kulttuurienvälisessä puheaktien tuottamisprojektissa (ks. Blum-Kulka ym. 1989) eri maissa kerättiin aineistoa samoista puheakteista käyttämällä samanlaisia diskurssintäydennystehtäviä. Näin päästiin kiinni tiettyihin systemaattisiin eroihin eri kieliryhmien edustajien välillä. Eroja löydettiin mm. epäsuoruuden asteessa. Esimerkiksi heprean ja saksan puhujien havaittiin suosivan suurempia strategioita samoissa tilanteissa kuin englannin puhujien. Tällaisia tuloksia ei pidä kuitenkaan tulkita niin, että epäsuorempia strategioita suosivien kielten puhujat olisivat kohteliaampia kuin suurempia strategioita suosivat. "Yksi postimerkki" ei ole sen epäkohteliaampi strategia kuin "Could I have a stamp, please" niin kauan kuin molemmat tavat esittää pyyntö vastaavat kyseisissä kulttuureissa ja kielenkäyttötilanteissa vallitsevia odotuksia.

Kohteliaisuusstrategioiden universaalisuusajatusta kohtaan on myös esitetty kritiikkiä. Koko kohteliaisuusteoriaa on jopa syytetty siitä, että se keskittyy liiaksi yksilön tarpeisiin ja toiveisiin ja kuvaa näin tehdessään vain länsimaista ihmiskäsitystä ja länsimaista käsitystä kohteliaisuudesta. Esimerkiksi Matsumoto (1988) huomauttaa, että Brownin ja Levinsonin teoriassa asetetaan liian suuri paino yksilöllisyydelle, kun monissa itämaisissa kulttuureissa sosiaalinen perusyksikkö on ryhmä tai yhteisö mieluummin kuin yksilö. Kielellinen kohteliaisuus ei näissä kulttuureissa tarkoittaisi niinkään puhujan

tai kuulijan kasvojen suojelemista kuin ryhmäkuuluvuuden osoittamista. Toisaalta voidaan ajatella, että ihmisillä on kulttuurista riippumatta olemassa perustarve sekä kuulua johonkin joukkoon että pitää kiinni ainakin jonkinasteisesta yksityisyydestä. Brownin ja Levinsonin positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden käsitteellä olisi näin ollen yleismaailmallista merkitystä, vaikka niiden tilanteittainen soveltaminen ja se, missä määrin niitä ilmaistaan kielellisin keinoin, vaihtelisikin kielittäin ja kulttuureittain.

Kulttuurienvälinen pragmaattinen tutkimus edellyttää ainakin jossakin määrin eri kielten vertaamista. Termi *kontrastiivinen pragmatiikka* viittaa siihen, että kahden (tai useamman) kielen pragmaattisia piirteitä verrataan toisiinsa. Eroista ja yhtäläisyyksistä voidaan esimerkiksi arvioida, missä määrin jonkin tietyn kielen pragmaattisten piirteiden hallitseminen saattaa tuottaa vaikeuksia äidinkielenään jotakin toista kieltä puhuvalle. Taustalla on kontrastiivisen kielentutkimuksen perinne, joka on ensi sijassa keskittynyt kielen rakenteellisten ominaisuuksien vertailuun.

Kontrastiivisessa tutkimuksessa yleisemminkin nousee esille kysymys siitä, mistä lähtökohdista kieliä on mahdollista vertailla. Pragmaattisten piirteiden kohdalla kysymys on erityisen ongelmallinen, koska eri kielet voivat käyttää eri keinoja ilmaisemaan samantlaisia funktioita. Pragmatiikan kannalta näyttäisi siis tärkeämmältä lähteä liikkeelle kielten toisiaan vastaavista funktioista kuin muodoista. Mutta kuten Janicki (1990: 49) huomauttaa, pragmaattisesti samanlaisten funktioiden löytyminen on kontrastiivisen pragmatiikan lopputulos mieluummin kuin lähtökohta, koska ilman tutkimusta ei voida olettaa, että tietyt kielen piirteet ovat pragmaattisesti toisiinsa vastaavia. Koska pragmatiikassa korostetaan kielen ja kontekstin vuorovaikutusta, kontrastiivisen pragmatiikan kannalta saattaisi olla mielekkäin ratkaisu valita vertailun pohjaksi samanlaiset kielenkäyttötilanteet. Tätä ratkaisua noudatettiin esimerkiksi edellä mainitussa kulttuurienvälisessä puheaktitutkimuksessa. Tällaisella asetelmalla

onkin usein päästy käsiksi mielenkiintoisiin eroihin eri kielten välillä. On kuitenkin myös syytä muistaa, että kielenkäyttö on aina sosiaalinen ja kulttuurisidonnainen ilmiö, jolloin täysin vertailtavien tilanteiden löytyminen voi olla mahdoton tehtävä. Ulkoisten puitteiden (esim. puhujien status, ikä ja etäisyys, käsiteltävä tehtävä tai aihe) samanlaisuus ei takaa, että eri kulttuureissa suhtauduttaisiin samalla tavoin tilanteisiin ja osanottajien oikeuksiin ja velvollisuuksiin niissä. Toisaalta juuri kielenkäytön erojen tutkiminen samankaltaisissa tilanteissa voi olla keino valottaa tällaisten kulttuurien välillä vallitsevien erojen olemassaoloa.

Sekä kulttuurien välisessä pragmatiikassa että kontrastiivisessa pragmatiikassa on vertailun lähtökohtana usein ollut puheaktin käsite, jolloin on pyritty katsomaan, miten eri kielissä ja kulttuureissa kysytään, pyydetään anteeksi, kiitetään jne. Tällaisen tutkimuksen yksi kiistaton ansio on ollut sen osoittaminen, että usein jo rakenteellisista syistä eri kielet voivat käyttää hyvinkin erilaisia kielellisiä keinoja ilmaisemaan samanlaisia pragmaattisia funktioita. On kuitenkin olemassa vaara, että tällaisessa tarkastelussa kielten rakenteelliset erot korostuvat liikaa funktionaalisten piirteiden kustannuksella. Janney ja Arndt (1993: 33–34) toteavat, että kielikohtaisten erojen löytymistä voidaan pitää lähes itsestäänselvyytenä, mutta se ei vielä tarkoita, että ajatus kielten välisistä vastaavuuksista olisi kokonaan hylättävä. Kun tarkastelun abstraktiotasoa nostetaan, voidaan eri kieliä verrata toisenlaisista lähtökohdista. Kontrastiivisen pragmatiikan kannalta tämä tarkoittaisi sitä, että tutkimus ei pelkää tyytyisi toteamaan, että eri kielet käyttävät erilaisia kielellisiä keinoja samoihin funktioihin. Tarkastelutasoa muuttamalla voitaisiin myös kysyä, minkälaisia strategioita nämä erilaiset kielelliset valinnat edustavat. Valitut strategiat voivat esimerkiksi erota sen suhteen, miten eksplisiittisiä tai implisiittisiä ne ovat.

Kielen eksplisiittisyyden ja implisiittisyyden erottaminen on Östmanin (1986, 1995) mukaan keskeistä pragmaattisessa kielentut-

kimuksessa. Kielessä kuin kielessä on mahdollista välittää viestejä ja/tai merkityksiä sekä eksplisiittisesti että implisiittisesti. Kun viesti on eksplisiittinen, sen merkitys on yksiselitteinen ja puhuja voidaan helposti asettaa vastuuseen siitä, mitä on sanonut. Implisiittisesti ilmaistut merkitykset puolestaan ovat epämääräisempiä ja hienovaraisempia, ja puhuja voi, jos tilanne niin vaatii, kieltää implisiittisesti ilmaistut merkitykset, mikä olisi vaikeampaa eksplisiittisten valintojen kohdalla. Jos puhuja esimerkiksi nimittää toista idiootiksi, hän loukkaa vastapuoltaan varsin eksplisiittisesti, mutta hän voi halutesaan tuoda asenteensa esiin myös implisiittisemmin vaikkapa ivallisen intonaation avulla, jolloin hänen on tarpeen vaatiessa mahdollista perääntyä (esim. “En minä *sitä* tarkoittanut”). Implisiittisyys on siis hyvin usein sitä, mitä me kaikki pystymme lukemaan “rivien välistä”, mutta mihin on usein hyvin vaikea konkreettisesti tarttua. Kielenkäyttäjillä on esimerkiksi mahdollisuus muokata ja muuttaa viestien pragmaattista sävyä eksplisiittisesti tai implisiittisesti. Esimerkiksi sana ‘ehkä’ osoittaa eksplisiittisesti puhujan halua pehmentää sanottavaansa ja omaa sitoutumistaan siihen (“Tämä on *ehkä* parempi”), mutta puhuja voi lieventää sanottavansa sävyä myös implisiittisemmin, vaikkapa liitepartikkelin -s avulla (“Mitäs tästä sanot?”) (ks. Nikula 1996: 50–53). Sama ero eksplisiittisten ja implisiittisten strategioiden välillä koskee todennäköisesti kielenkäytön muitakin alueita. Kulttuurienvälisen ja kontrastiivisen pragmatiikan avulla voitaisiin siksi ensinnäkin tarkastella, minkälaisia kielenkäyttöstrategioita voidaan luokitella eksplisiittisiksi ja mitä implisiittisiksi ja onko eri kielten välillä eroja tässä suhteessa. Vielä kiinnostavampaa olisi tarkastella, minkälaiden merkitysten välittämiseen valitaan mieluummin implisiittisiä kuin eksplisiittisiä keinoja, ja verrata eri kieliä toisiinsa tässä suhteessa.

3.3 Pragmaattisen kielitaidon oppiminen

Formaalisesta näkökulmasta katsottuna on tärkeää, että vieraita kieliä puhuvien käyttämä kieli on kieliopillisesti eli muodollisesti oikeaa, mutta kielen rakenteiden hallinta ei yksin takaa kommunikaation onnistumista. Pragmaattisesta näkökulmasta kielen muodollisen oikeellisuuden ohella on vähintään yhtä tärkeää, että kieli on *sopivaa* suhteessa puhekumppaneihin ja kielenkäyttötilanteisiin. Termillä *pragmaattinen kielitaito* tarkoitetaan sitä, että puhuja pystyy mukauttamaan kielenkäyttöään kulloiseenkin tilanteeseen sopivaksi.

Kielten ja kulttuurien välillä voi olla eroja siinä, mitä milloinkin pidetään sopivana kielenkäyttönä. Siksi vierasta kieltä puhuvat voivat tahtomattaan tehdä *pragmaattisia virheitä*. Pragmaattiset virheet ovat usein salakavalampia kuin kielioppivirheet, koska siinä missä vieraskielisille tehdään suhteellisen helposti myönnytyksiä silloin, kun he eivät hallitse kieltä rakenteellisesti oikein, pragmaattisen tason “virheet”² voivat antaa puhujasta henkilönä kielteisen mielikuvan, jolloin häntä voidaan pitää esimerkiksi töykeänä tai epäkohteliaana ihmisenä. (Thomas 1983: 97). Näin on erityisesti silloin, kun puhuja hallitsee sujuvasti kielen rakenteet ja ääntämyksen, jolloin puhekumppanit hyvin helposti olettavat, että puhuja hallitsee myös kielenkäyttöön liittyvän sosiaalisen ja kulttuurisen hienosäädön. Tietyssä mielessä vierasta kieltä puhuvalle voi siis olla pelkästään hyödyllistä, että puheesta jollakin tavalla kuuluu vieraskielisyys. Vieras korostus tai selvät rakenteelliset puutteet voivat toisin sanoen toimia vastaanottajalle ‘varoituksena’ siitä, että puhuja

² Pragmaattisista virheistä ja säännöistä on vaikea puhua samassa mielessä kuin kielioppivirheistä ja -säännöistä. Pragmaattisia periaatteita ei aina sovelleta samalla tavalla, vaan ne ovat tilannesidonnaisia ja neuvoteltavissa (ks. Leech 1983: 21–30).

ei välttämättä hallitse myöskään kohdekielen pragmaattisia periaatteita.

Pragmaattisten kömmähdysten takana voivat olla sekä kielisysteemeihin liittyvät seikat että kulttuurikohtaiset erot sosiaalisissa normeissa. Thomas (1983: 99) kutsuu näitä *pragmalingvistisiksi* ja *sosiopragmaattisiksi* virheiksi. Kyseessä on jatkumo mieluummin kuin kaksi toisistaan helposti eroteltavaa kategoriaa, mutta niiden pitäminen erillään ainakin käsitteellisellä tasolla auttaa ymmärtämään pragmaattisten virheiden alkulähteitä. Pragmalingvistiset virheet liittyvät kielen rakenteellisiin tekijöihin ja siihen jo edellä mainittuun tosiasiaan, että eri kielten puhujat käyttävät usein erilaisia kielellisiä keinoja ilmaisemaan samanlaisia pragmaattisia funktioita. Tilanne voi myös olla päinvastainen, niin että samanlaista kielellistä muotoa ja/tai rakennetta voidaan käyttää eri kielissä erilaisiin tarkoituksiin. Tällaisessa tapauksessa on mahdollista, että puhujat siirtävät sellaisenaan äidinkieltensä rakenteita vieraaseen kieleen ja olettavat niiden funktioidenkin olevan samoja, jolloin voidaan puhua pragmaattisesta siirtovaikutuksesta. Siirtovaikutuksen lopputulos voi olla joko myönteinen tai kielteinen riippuen siitä, miten pitkälle kielet käyttävät samanlaisia valintoja samanlaisiin funktioihin (ks. Kari Sajavaaran artikkelia kontrastiivisesta tutkimuksesta).

Sosiopragmaattiset virheet eivät ole niinkään sidoksissa kielen rakenteellisiin seikkoihin kuin kieliyhteisössä vallitseviin normeihin ja odotuksiin siitä, mistä asioista milloinkin on sopivaa puhua, kenelle voidaan puhua ja minkälainen kielenkäyttö (esim. jatkumolla muodollinen – rento) koetaan tilanteeseen sopivaksi. Tällaiset seikat ovat sosiaalistumisen kautta itsestään selviä äidinkieltään puhuville, mutta vieraskielisille ja eri kulttuureista tuleville tilanteiden ja niihin sopivan kielenkäytön yhdistäminen voi olla hyvinkin hankalaa. Niinpä tuttavallisen tyylin valinta silloin, kun vastapuoli odottaa muodollista kielenkäyttöä, tai vaikkapa perhesuhteista puhuminen silloin, kun se koetaan tilanteeseen sopimattomaksi, johtavat helposti tilanteisiin, joissa vieraskielinen puhuja nähdään *ihmisenä* kielteis-

sä valossa ilman, että taustalla huomataan olevan erilaisten kielenkäytön normien.

Vieraskielisten puhujien pragmaattista kielitaitoa on tutkittu varsin paljon. Yleisesti ottaen tulokset ovat osoittaneet, että kielenkäytön pragmaattisten piirteiden hallinta on vaikeaa. Vieraskielisten puhujien kielellisten valintojen on usein todettu eroavan syntyperäisten puhujien kielenkäytöstä monien puheaktien yhteydessä, ja heidän arvionsa kohteliaisuusstrategioiden tarpeesta voivat myös poiketa syntyperäisten puhujien odotuksista (esim. Blum-Kulka 1982, Faerch & Kasper 1989). Aikaisemmin mainittu ero eksplisiittisten tai implisiittisten kielenkäyttöstrategioiden välillä voi myös nousta kiinnostavaksi tekijäksi pragmaattisen kielitaidon kannalta, koska vieraskielisille nimenomaan implisiittisten keinojen käyttö näyttää tuottavan vaikeuksia (ks. Nikula 1996: 160). Tästä voi seurata pragmaattisen tason ongelmia, koska implisiittisillä keinoilla on usein tärkeitä interpersonaalisia funktioita juuri niiden hienovaraisuudesta johtuen.

3.4 Pragmaattisen kielitaidon opettaminen

Tutkimus on siis osoittanut, että pragmaattinen kielitaito ei kehity automaattisesti muun kielitaidon ohella. Tämä johtaa luonnollisesti kysymykseen siitä, missä määrin pragmaattista kielitaitoa voidaan opettaa. Kuten jo aikaisemmin todettiin, pragmaattisista periaatteita ei voida nähdä sääntöinä samassa mielessä kuin kielioppisääntöjä. Pragmaattisten periaatteiden noudattaminen on aina tilannekohtaista, jolloin yleispätevien sääntöjen muotoilu on mahdotonta. Tämän vuoksi monet suhtautuvatkin epäillen mahdollisuuksiin opettaa pragmaattista kielitaitoa. Voidaan kuitenkin ajatella, että ainakin pragmalingvistisiin virheisiin voidaan puuttua varsin helposti, koska niissä on usein kysymys ei-sopivien kielellisten valintojen tekemisestä, jolloin kielenoppijoille on suhteellisen helppo osoittaa prag-

maattisesti sopivampia vaihtoehtoja. Sosiopragmaattisten virheiden korjaaminen opetuksen avulla voi sen sijaan olla ongelmallisempaa, koska kielenkäytön sosiopragmaattiset piirteet ovat hyvin pitkälle sidoksissa siihen, miten ihmiset hahmottavat ja arvottavat maailmaa. Kohdekielen ja -kulttuurin sosiopragmaattisten ominaisuuksien opettaminen voidaan siksi kokea jopa uhkaksi omalle identiteetille.

Vaikka pragmaattisen kielitaidon opettaminen voi olla vaikeaa, olisi hyödyllistä ainakin pyrkiä lisäämään vieraan kielen puhujien *tietoisuutta* kielenkäytön pragmaattisista piirteistä. Päämääränä on tällöin vieraskielinen puhuja, joka on siinä määrin tietoinen oman ja vieraan kielen ja kulttuurin eroista ja yhtäläisyyksistä, että hän ei tietämättään käytä kieltä tavoilla, jotka voivat johtaa torjuviin reaktioihin. Pragmaattisen tietoisuuden lisäämisen tarkoituksena ei siis ole pakottaa kielenoppijoita johonkin tiettyyn käyttäytymismuotoihin, vaan tarjota heille edellytykset toimia kulttuurienvälisissä tilanteissa juuri haluamallaan tavalla.

Pragmaattisen tietoisuuden lisäämisestä puhuttaessa tarkoitetaan usein sitä, että kielenoppija tulisi tehdä tietoiseksi kohdekielen pragmaattisista piirteistä (esim. Schmidt 1993). On kuitenkin syytä muistuttaa, että myöskään äidinkieltään puhuvat eivät läheskään aina ole tietoisia kielenkäyttönsä pragmaattisista ominaisuuksista. Heidän kielenkäyttönsä on yleensä pitkälle automaattistunutta, ja pragmaattisen tason tekijät nousevat usein tietoisuuden tasolle vasta silloin, kun asiat eivät suju mutkattomasti (Faerch & Kasper 1989: 243). Tämän takia pragmaattisen tietoisuuden kasvattamiseksi olisi ehkä syytä lähteä liikkeelle oppijoiden äidinkielestä. Kun kielenoppijoille osoitetaan, miten taitavia he itse ovat mukauttamaan kielenkäyttöönsä pragmaattisesti sopivaksi tilanteesta toiseen, heidän on helpompi ymmärtää, että samanlainen tilanteinen sopeuttaminen on tarpeen myös vierasta kieltä puhuttaessa. Äidinkielen käytön syvempää ymmärtämistä ja taitavuutta kulttuurienvälisissä tilanteissa ei siis tulisi nähdä toisiaan pois sulkevinä asioina, sillä tietoisuus äidinkie-

len pragmaattisista ominaisuuksista on luultavasti edellytys sille, että puhuja kykenee arvioimaan myös vieraan kielen käyttöään pragmaattisesta näkökulmasta.

4 TULEVIA HAASTEITA

Pragmaattiselle kielentutkimukselle on tulevaisuudessa monia haasteita. Yksi niistä on ymmärtää entistä paremmin pragmatiikan keskeisen käsitteen, kontekstin, luonnetta ja sen ja kielenkäytön suhdetta. Viime aikoina on usein korostettu, että kontekstin vaikutusta kielenkäyttöön ei tulisi nähdä deterministisenä niin, että tietty konteksti vaatii tietynlaista kielenkäyttöä. Suhde on pikemminkin vastavuoroinen: konteksti vaikuttaa kielenkäyttöön, mutta kielenkäytöllä voidaan myös muokata ja muuttaa kontekstia (esim. Duranti & Goodwin 1992). Tähän kaksisuuntaisuuden tunnustamiseen sisältyy siis ajatus kielenkäytön mukautuvuudesta ja dynaamisuudesta, mutta niiden periaatteiden ymmärtäminen, millä kieltä mukautetaan kontekstiin ja miten kielellä vaikutetaan kontekstiin vaatii vielä paljon tutkimustyötä.

Tähänastinen tutkimus on kerran toisensa jälkeen osoittanut, että kielenkäytön pragmaattisia piirteitä leimaavat usein neuvoteltavuus, monitulkintaisuus ja joustavuus. Tämä asettaa haasteita myös pragmaattisille kielen kuvausmalleille. Mallit, jotka perustuvat selkeästi toisistaan eroteltaviin kategorioihin ja hierarkkisiin luokitteluihin, tekevät harvoin oikeutta kielenkäytön dynaamisuudelle. Thomas (1986: 86–87) toteaaakin, että kielenkäyttäjien kannalta kielen monitulkintaisuus ja pragmaattisten funktioiden epämääräisyys on usein hyödyllinen resurssi mieluummin kuin ongelma. Siksi niiden ei pitäisi olla ongelma myöskään pragmaattisille kuvausmalleille, joiden tulisi parhaimmillaan pystyä kuvaamaan kielenkäytön todellisuutta. Verschuerenin (1999: 58–63) mukaan pragmatiikassa

tarvitaankin sellaisia käsitteitä kuin vaihtelevuus (variability), neuvoteltavuus (negotiability) ja mukautuvuus (adaptability), joiden avulla kielenkäyttöä voidaan tarkastella dynaamisena valintoja sisältävänä prosessina.

Pragmatiikkaa on toisinaan kritisoitu siitä, että se antaa liian harmonisen kuvan kielenkäytöstä. Totta onkin, että pragmatiikassa on usein kuvailtu sitä, miten puhujien välinen yhteistyö toteutuu ja miten kielellinen kohteliaisuus on keino päästä päämääriin vastapuolta loukkaamatta. Taustalla ei kuitenkaan ole niinkään ollut halu luoda yli-ihanteellista kuvaa kielenkäytöstä kuin tarve osoittaa, että sillä on omat periaatteensa ja säännönmukaisuutensa, joihin voidaan päästä käsiksi aitoja kielenkäyttötilanteita tutkimalla. Tällöin on usein ollut tarkoituksenmukaista lähteä liikkeelle tilanteista, joissa osallistujien mahdollisuudet osallistua kielenkäyttöön ovat olleet suhteellisen tasavertaiset. Fairclough (1992) arvostelee tähänastista diskurssin tutkimusta yleisemminkin siitä, että tutkimuksessa ei ole riittävästi kiinnitetty huomioita siihen, että kielenkäyttö voi olla myös vallan ja painostuksen väline ja että arkipäivän kielenkäyttötilanteissa itse asiassa hyvin harvoin kaikilla osallistujilla on täysin tasavertaiset oikeudet ja velvollisuudet. Kielen ja vallankäytön sekä kielen ja ideologioiden väliset yhteydet ovat keskeinen osa kriittisen diskurssianalyysin ongelmakenttää (ks. Pietikäinen, tässä kirjassa), mutta samanlaisia kysymyksiä esitetään yhä enemmän myös pragmatiikan parissa (esim. Mey 1985, Thomas 1986, Blommaert & Verschueren 1992). Kieli on oleellinen osa yhteiskunnan toimintaa, ja siksi yksi pragmatiikan haasteista onkin pystyä kuvaamaan ja selittämään entistä paremmin kielenkäytön yhteiskunnallisia ulottuvuuksia. Ihmiset kokevat kielenkäytön usein itsestään selvänä ja ongelmattomana. Pragmatikkojen on kuitenkin syytä ensinnäkin tunnistaa ja toiseksi kyseenalaistaa tällaisia itsestäänselvyyksiä, koska silloin voidaan päästä käsiksi kielenkäytön ominaisuuksiin, joiden vaikutus perustuu nimenomaan siihen, että ne toimivat peitel-

lysti ja implisiittisesti. Vaikka kieli abstraktina systeeminä olisikin neutraali, kielenkäyttöön liittyy aina valintoja, joiden taustalla on erilaisia motivaatioita, asenteita, tunteita ja tarpeita. Pragmatiikan haasteena on selvittää, minkälainen näiden tekijöiden ja kielenkäytön suhde on, ja näin tehdessään viime kädessä lisätä ymmärrystä kielen funktionaalisuudesta.

KIRJALLISUUS

- Austin, J.L. 1962. *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Blommaert, J. & J. Verschuereen 1992. The role of language in European nationalist ideologies, *Pragmatics* 2, 355–375.
- Blum-Kulka, S. 1982. Learning to say what you mean in a second language: A study of the speech act performance of learners of Hebrew as a second language, *Applied Linguistics* 3, 29–59
- *Blum-Kulka, S., J. House & G. Kasper (toim.) 1989. *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*. Norwood, N.J.: Ablex.
- Brown, P. & S. Levinson 1978. Universals in language usage: Politeness phenomena. Teoksessa E. Goody (toim.), *Questions and politeness*, Cambridge: Cambridge University Press, 56–289.
- *Brown, P. & S. Levinson 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Channell, J. 1994. *Vague language*. Oxford: Oxford University Press.
- *Duranti, A. & C. Goodwin (toim.) 1992. *Rethinking context: Language as an interactive phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Faerch, C. & G. Kasper 1989. Internal and external modification in interlanguage request realization. Teoksessa S. Blum-Kulka, J. House & G. Kasper (toim.), *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*, Norwood, N.J.: Ablex, 221–247.
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fraser, B. 1990. Perspectives on politeness, *Journal of Pragmatics* 14, 219–236.
- Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. Teoksessa P. Cole & J. L. Morgan (toim.), *Syntax and semantics 3: Speech acts*, New York: Academic Press, 41–58.
- *Gumperz, J. 1982. *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hakulinen, A. & E.-L. Seppänen 1992. Finnish *kato*: From verb to particle, *Journal of Pragmatics*, 18, 527–549.
- Halliday, M. A. K. 1973. *Explorations in the functions of language*. London: Edward Arnold.

- Jakobson, R. 1960. Linguistics and poetics. Teoksessa T. A. Sebeok (toim.), *Style in language*. Cambridge, Mass.: MIT Press,
- Janicki, K. 1990. On the tenability of the notion 'pragmatic equivalence' in contrastive analysis. Teoksessa J. Fisiak (toim.), *Further insights into contrastive analysis*, Amsterdam: John Benjamins, 47–54.
- Janney, R. W. & H. Arndt 1993. Universality and relativity in cross-cultural politeness research: A historical perspective, *Multilingua* 12, 13–50.
- Kasper, G. & M. Dahl 1991. Research methods in interlanguage pragmatics, *Studies in Second Language Acquisition* 13, 215–247.
- Lakoff, R. 1973. The logic of politeness, or minding your p's and q's, *Proceedings of the ninth regional meeting of the Chicago Linguistic Society*, 292–305.
- *Leech, G. 1983. *Principles of pragmatics*. New York: Longman.
- Leech, G. & J. Thomas 1990. Language, meaning and context: pragmatics. Teoksessa N. E. Collinge (toim.), *An encyclopaedia of language*, London: Routledge, 173–206.
- *Levinson, S. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malinowski, B. 1923. The problem of meaning in primitive languages. Teoksessa C. K. Ogden & I. A. Richards (toim.), *The meaning of meaning*, London: Routledge.
- Matsumoto, Y. 1988. Reexamination of the universality of face: Politeness phenomena in Japanese, *Journal of Pragmatics* 12, 403–426.
- Mey, J. 1985. *Whose language? A study in linguistic pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins.
- *Mey, J. 1993. *Pragmatics: An introduction*. Oxford: Blackwell.
- Morris, C. 1938. Foundations of the theory of signs. Teoksessa *International encyclopedia of unified science*, Chicago: Chicago University Press, 78–137.
- Nikula, T. 1996. *Pragmatic force modifiers: A study in interlanguage pragmatics*. Studia Philologica Jyväskyläensia 39. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Sacks, H., E. Schegloff & G. Jefferson 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation, *Language* 50, 696–735.
- Schmidt, R. 1993. Consciousness, learning and interlanguage pragmatics. Teoksessa G. Kasper & S. Blum-Kulka (toim.), *Interlanguage pragmatics*, Oxford: Oxford University Press, 21–42.
- Scollon, R. & S. Scollon 1981. *Narrative, literacy and face in inter-ethnic communication*. Norwood, N.J: Ablex.
- Searle, J. 1975. Indirect speech acts. Teoksessa P. Cole & J. Morgan (toim.), *Syntax and Semantics 3: Speech acts*, New York: Academic Press, 59–2.
- Thomas, J. 1983. Cross-cultural pragmatic failure, *Applied Linguistics* 4, 91–112.
- Thomas, J. 1986. The dynamics of discourse: A pragmatic analysis of confrontational discourse. Väitöskirja. University of Lancaster.
- *Thomas, J. 1995. *Meaning in interaction: An introduction to pragmatics*. London: Longman.
- Verschueren, J. 1995. The pragmatic perspective. Teoksessa J. Verschueren, J.-O. Östman & J. Blommaert (toim.), *Handbook of pragmatics*, Amsterdam: John Benjamins, 1–19.
- *Verschueren, J. 1999. *Understanding pragmatics*. London: Edward Arnold.

- Watts, R. J., K. Ehlich & S. Ide (toim.) 1993. *Politeness in language: Studies in its history, theory, and practice*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Östman, J.-O. 1981. *You know: A discourse-functional approach*. Amsterdam: John Benjamins.
- Östman, J.-O. 1986. *Pragmatics as implicitness*. Väitöskirja. University of California, Berkeley.
- Östman, J.-O. 1995. Explicating implicitness, *Pragmatics, ideology, and contacts*, *Bulletin 2*, Englannin kielen laitos, Helsingin yliopisto, 4–7.
- Aiheesta enemmän**
- Blakemore, D. 1992. *Understanding utterances: An introduction to pragmatics*. London: Basil Blackwell.
- Blommaert, J. & J. Verschueren (toim.) 1991. *The Pragmatics of Intercultural and International Communication*. Amsterdam: John Benjamins.
- Blum-Kulka, S. 1997. Discourse Pragmatics. Teoksessa T. Van Dijk (toim.), *Discourse as social interaction*, London: Sage, 38–63.
- Clyne, M. 1996. *Intercultural communication at work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gass, S., C. Madden, D. Preston & L. Selinker (toim.) 1989. *Variation in second language acquisition 1: Discourse and pragmatics*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.
- Kasper, G. & S. Blum-Kulka (toim.) 1993. *Interlanguage pragmatics*. New York: Oxford University Press.
- Scollon, R. & S. Scollon 1995. *Intercultural communication: A discourse approach*. Oxford: Blackwell.
- Thomas, J., tulossa. *The dynamics of discourse*. London: Longman.
- Verschueren, J., J.-O. Östman & J. Blommaert (toim.) 1995. *Handbook of pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins.

KESKUSTELUNANALYYSIN ESITTELYÄ JA RAJANKÄYNTIÄ – KAKKOSKIELISTEN KESKUSTELUJEN HAASTE

Salla Kurhila

Keskustelunalyysi on alun perin sosiologian piirissä syntynyt tutkimusmetodi. Keskustelunalyysin perustajana voi pitää Harvey Sacksia, joka ryhtyi kartoittamaan keskustelussa vallitsevia lainalaisuuksia ja keskustelun järjestystä Harold Garfinkelin etnometodologisen teorian pohjalta (Sacks 1992a,b [1964–1972]). Sacks oletti keskustelun, kuten muunkin ihmisten vuorovaikutuksellisen toiminnan, olevan varsin tarkasti ja jopa normatiivisesti jäsentynyttä. Jäsentyneisyys syntyy siitä, että keskustelut ovat sarja erilaisia toimintoja, joita ihmiset puhunnoksillaan rakentavat ja joihin he orientoituvat. Keskustelunalyysin tavoitteena on tämän järjestyksen kuvaaminen ja selittäminen. Koska analyysi pohjautuu nimenomaan keskustelijoiden tuottamiin puheenvuoroihin, on varsin luontevaa, että myös lingvistit kiinnostuivat keskustelunalyysista ja sen mahdollisuuksista puhutun kielen tutkimisen metodina.

Keskustelunalyysi mainitaan usein samassa yhteydessä diskurssianalyysin kanssa, ja joskus diskurssianalyysia käytetään tietynlaisena kattoterminä kielen käytön tutkimukselle (vrt. esim. Jokinen

ym. 1993). On kuitenkin huomattava, että keskusteluanalyysilla ja lingvistikalla, Austinin ja Searlen puheaktiteoriaan pohjaavalla diskursianalyysilla on huomattavia metodologisia eroja (ks. Hakulinen 1996: 11, Levinson 1983: 286–294). Vaikka molemmat tutkimussuuntaukset pyrkivät hahmottamaan kieltä lausetta suurempina yksikköinä, vuoroina, ja tulkitsevat näiden yksikköjen toteuttavan ensisijaisesti tiettyä toimintaa, etenemissuunta on erilainen. Diskursianalyysissa aineisto pyritään jakamaan tiettyihin, tutkijan etukäteen määrittelemiін kategorioihin, kun taas keskusteluanalyysissa luokituksen lähtökohtana ovat aineiston puhujien omat orientaatiot ja tulkinnat.

Keskusteluanalyysi on luonteeltaan vahvasti empiiristä ja induktiivista. Analyysi etenee aineistossa esiintyvistä ilmiöistä yleisemmälle tasolle, joten aineiston voi sanoa olevan analyysin pääresurssi. Keskusteluanalyysissa käytetään aineistona aina autenttisia keskusteluja, jotka on tallennettu joko ääni- tai videonauhalle. Nauhoitusta käytetään, koska vain toistuva huolellinen tarkastelu mahdollistaa myös vuorovaikutuksen hienosyisten yksityiskohtien huomioonottamisen. Pelkällä intuitiolla tai etnografisella havainnoinnilla ei saavuteta sitä tarkkuuden tasoa tai tavoiteta sitä keinojen kirjoa, jonka nauha todellisista vuorovaikutustilanteista välittää. (Suomeksi keskusteluanalyysia esittelevät esim. Hakulinen 1996 ja 1997a ja Heritage 1996 [1984], ja englanniksi esim. Heritage 1989 ja Psathas 1995.)

1 METODOLOGISIA PERUSLÄHTÖKOHTIA

Heritagen (1989) mukaan keskusteluanalyyttisen tutkimuksen taustalta on löydettävissä neljä pääperiaatetta: 1) vuorovaikutus on rakenteellisesti jäsentynyttä, 2) keskustelun vuorot ovat kontekstin muokkaamia, mutta myös kontekstia luovia ja 3) mitään keskustelun

elementtejä ei voi pitää merkityksettöminä *a priori*. Neljäs pääperiaate on jo mainittu autenttisen aineiston käyttö, joka on luonnollista jatkoa kolmannelle kohdalle. Koska tutkija ei voi etukäteen tietää, mikä keskustelussa osoittautuu merkitykselliseksi, on välttämätöntä, että hänellä on käytössään alkuperäiset keskustelut kokonaisuudessaan.

Ensimmäinen periaate vuorovaikutuksen jäsentyneisyydestä on saanut vahvistuksen ja myös tarkempaa määrittelyä useissa keskusteluanalyysisissä tutkimuksissa. Hakulinen (1997a: 16) mainitsee kolme vuorovaikutuksen jäsenystä, joita keskusteluanalyysin perinteessä on tutkittu. Nämä ovat vuorottelujäsenyys, sekvenssi-jäsenyys ja korjausjäsenyys. Keskustelu rakentuu puhujien vuoroista, jotka jäsenyvät vuorottelun pääperiaatteen mukaan niin, että yksi puhuu kerrallaan ja että vuoron vaihtuessa mahdolliset tauot ja päällekkäispuhunnat pyritään minimoimaan. Vuoro on keskustelun perusyksikkö, yhden puhujan puhunnos, joka voi koostua vaikka vain yhdestä sanasta (esim. *nii*) tai jopa useammasta lausumasta. Keskustelijat voivat itse säädellä vuorojen jakamista tai ottamista tiettyjen annostelutekniikoiden avulla. (Vuorottelusta ks. esim. Sacks ym. 1974 ja Hakulinen 1997b.)

Vuorot puolestaan muodostavat laajempia kokonaisuuksia, sekvenssejä. Sekvenssirakenteella tarkoitetaan sitä, miten peräkkäiset puhetoiminnot liittyvät toisiinsa ja millaisia jaksoja näistä kytköksistä muodostuu. Kytkökset voivat olla löyhempiä tai tiiviimpiä; yksi kiteytyneimmistä rakenteista on vieruspari. Vieruspari on nimensä mukaisesti vierekkäisten, kahden eri puhujan vuorojen muodostama pari, jonka ensimmäinen osa, etujäsen, vaatii seuraajakseen tiettyntyyppisen jälkijäsenen. Esimerkkejä vieruspareista ovat tervehdys – vastatervehdys, kysymys – vastaus, pyyntö – suostuminen/kieltäytyminen. (Vieruspareista ks. esim. Schegloff & Sacks 1973, Raevaara 1997.)

Vieruspari on yksi keskustelun vahvimista sekventiaalisista sidoksista. Sen odotuksenmukainen ja "normatiivinen" rakenne on yleensä nähtävissä keskustelussa, vaikka se ei sellaisena toteutuikaan. Jos esimerkiksi vastaanottaja ei reagoi kysymykseen, puhuja usein joko toistaa kysymyksensä tai sitten elaboroi sitä jollain tavalla. Edellisessä tapauksessa häiriö oletetaan ulkoiseksi: vastaanottaja ei kuullut, mitä kysyttiin. Jälkimmäisessä taas on kyse sisällön muokkauksesta ymmärrettävämmäksi tai hyväksyttävämmäksi vastaanottajalle. Molemmissa tapauksissa puhuja kuitenkin orientoituu siihen, että keskustelusta puuttuu vuoro, joka siinä pitäisi olla. Vaikka lähes kaikki keskustelun vuorot kumpuavat jollain lailla edellisistä ja projisoivat seuraavia, vieruspareissa tämä projisointi on niin vahva, että jälkijäsenen puuttumiseen yleensä orientoitutaan ja sitä voidaan sanktioida esimerkiksi juuri toistolla.

Kolmas keskustelun rakenteelliseen järjestykseen vaikuttava tekijä on korjausjäsenyys. Korjauksen avulla keskustelijat voivat päivittää tulkintojaan toistensa lausumista ja tarkistaa ymmärtämistään ja yhteisen tietonsa tasoa. Puhujat voivat suoraan korjata jotakin edellisen puhujan vuorosta, tai he voivat tuottaa korjausaloitteen (toisto, kysymyssana), joka ainoastaan osoittaa, että edellisessä vuorossa on ongelma, ja jättää ensimmäisen puhujan tehtäväksi tuottaa korjaus itse. Keskustelussa korjauksen kohteina eivät siis ole ainoastaan virheet, vaan periaatteessa mikä tahansa keskustelun lausuma voidaan nostaa korjauksella neuvottelun kohteeksi. Korjausrakenteen avulla voidaan korvata "väärä" muoto "oikealla", mutta sillä voidaan myös tarkistaa, tarkentaa, muokata, osoittaa epäuskoa tai hämmästyä jne. Keskustelijat tulkitsevat toistensa puhetta jatkuvasti, ja jos epäjohdonmukaisuuksia esiintyy, keskustelijat voivat "pysäyttää" keskustelun etenemisen ja tarkistaa käsityksensä jostain aiemmin sanotusta. (Korjausrakenteesta ks. esim. Schegloff ym. 1977 ja Sorjonen 1997; natiivin/ei-natiivin keskusteluissa Kalin 1995.)

Keskustelun rakenteellinen järjestyneisyys ilmenee ja on kartoitettavissa siis ainakin kolmen eri jäsennyksen avulla. Toinen Heritagen mainitsema perusprinsiippi on vuorojen ja kontekstin dynaaminen suhde. Kontekstilla tarkoitetaan keskusteluanalyysissa sekä vuoroa ympäröivää mikrokontekstia eli vuoroa edeltäviä ja seuraavia puhunnoksia, taukoja ja non-verbaaleja merkkejä että sitä laajempaa kehystä, jossa toiminta tapahtuu (esim. kahvikutsut, oikeussali, lääkärin vastaanotto).

Keskustelun vuorot ovat Heritagen (1989: 22) luonnehdinnan mukaan kaksoiskontekstuaalisia. Vuorojen tulkinta sekä riippuu edellisistä vuoroista että muokkaa seuraavien tulkintaa. Vuorot siis tulkitaan tietyssä kehyksessä, mutta tämä kehys on dynaaminen ja keskustelun myötä muokkautuva, koska vuorot itse luovat tätä kehystä. Kaksitahoisuus on nähtävissä myös yleisemmällä tasolla: esimerkiksi oikeudenkäynneissä vuorot ovat selvästi kontekstin muovaamia, ja keskustelijoiden puheoikeus on varsin tarkasti määritelty instituution sääntöjen avulla. Toisaalta kuitenkin vuorot voivat myös luoda kontekstia. Jos joku pommittaa meitä sarjalla tietynlaisia kysymyksiä, voimme tuntea olevamme ristikuulustelussa, vaikka ympäristönä olisi oikeussalin sijasta vaikkapa aamiaispöytä.

Konteksti-käsitteen dynaamisuus on keskusteluanalyysissa tullut korosteisesti esille erityisesti tutkittaessa institutionaalista vuorovaikutusta. Koska keskusteluanalyysi välttää etukäteiskategorisointia, aineistoa eivät välttämättä tee institutionaaliseksi ulkoiset tekijät: keskustelujen fyysinen ympäristö tai osapuolten roolit sihteerinä ja asiakkaana, opettajana ja oppilaana jne. Osapuolet myös itse luovat keskustelujen institutionaalisuuden orientoitumalla rooleihinsa ja toteuttamalla niihin liittyviä puhekäytänteitä. Orientaatio on nähtävissä mm. puheen ja vuorottelun epäsymmetrisessä jakautumisessa. Haastatteluissa haastattelija kysyy ja haastateltava vastaa, lääkärin vastaanotolla potilaat esittävät oirekuvauksen ja lääkäri tekee diagnoosin jne. Näiden toimintojen tuottaminen ei kuitenkaan

välttämättä vaadi ympärilleen tiettyä fyysistä kontekstia: meidän on mahdollista tunnistaa myös pelkkä vuorovaikutuksellinen muoto. Juuri tästä syystä voimme tuntea olevamme ristikuulusteltavana myös muualla kuin oikeussalissa, tai voimme todeta toimivamme terapeutina tai opettajana jollekulle. Institutionaalisuus syntyy siis keskustelunanalyttisen käsityksen mukaan sekä ulkoisesta kontekstista että siitä, että osapuolet orientoituvat institutionaalsiin rooleihin, "luovat" nämä roolit ja pitävät niitä yllä puheellaan. (Institutionaalista keskustelusta ks. Drew & Heritage 1992, Peräkylä 1997, Drew & Sorjonen 1997.)

Kolmas ja neljäs Heritagen mainitsema peruslähtökohta – autenttisen aineiston nauhoittaminen ja kaikkien aineiston piirteiden kunnioittaminen – liittyvät yhteen ja heijastuvat keskustelunanalyttiseen litterointitapaan. Koska mitään vuorovaikutuksen piirteitä ei oleteta *a priori* merkityksettömiksi, litterointeihin kirjataan myös elementtejä, joiden on perinteisesti katsottu olevan kieliopin ulkopuolella. Tällaisia elementtejä ovat esimerkiksi tauot, naurahdukset, huokaukset, sisäänhengitykset ja rykimiset. Periaatteena on tallentaa vuorovaikutus paperille niin tarkasti kuin mahdollista. Litterointitavan on alun perin kehittänyt Gail Jefferson. Tämän artikkelin lopussa ovat liitteenä keskustelunanalyysissa käytetyt litterointimerkit. (Litteroinnista ks. Seppänen 1997.)

Keskustelunanalyysi siis lähtee siitä, että vuorovaikutus on rakenteellisesti jäsentynyttä ja osapuolet myös orientoituvat tähän jäsentyneisyyteen. Vuorovaikutus ja ymmärtäminen toimivat nimenomaan siksi, että keskustelu ja siinä esiintyvät toiminnot ovat itse asiassa melko tarkkaan säännötettyjä ja osapuolet tuntevat nämä säännöt. Sääntöjen olemassaolo ei tarkoita sitä, etteikö niitä voisi rikkoa: meidän ei ole pakko vastata kollegan tervehdykseen aamulla – tuottaa jälkijäsentä etujäsenelle – mutta tiedämme, että jälkijäsenen puuttuminen tulkitaan "merkitykselliseksi poissaoloksi". Reakti-
on puuttuminen rekisteröidään ja se herättää automaattisesti pohdis-

kelun poisjäännin syistä. Eikö vastaanottaja kuullut vai jättikö hän tarkoituksella vastaamatta? Olenko tehnyt jotain, joka on suututtanut hänet? Vierusparia ei voi ohittaa vaikenemalla; jälkijäsenen kategoriaan orientoidutaan, vaikka itse jäsentä ei tuotettaisikaan. Keskustelujen taustalla on siis myös moraalinen järjestys, normatiivinen oletus siitä, miten ihmiset vuorovaikutustilanteessa toimivat, jonka keskustelijat intuitiivisesti tuntevat ja jota he hyödyntävät. Keskustelunanalyysin tehtävä on tämän järjestyksen kartoittaminen.

2 SOVELLUSMAHDOLLISUUKSIA – KAKKOSKIELISTEN¹ KESKUSTELUJEN HAASTE

Keskustelunanalyysi lähti liikkeelle puhelinkeskustelujen tutkimisesta. Nauhoitustekniikan parantuessa tutkimuskohteiden kirjo on jatkuvasti monipuolistunut. Puhelinkeskusteluiden rinnalla tutkitaan kasvokkai keskusteluja, arkikeskustelujen lisäksi institutionaalisia kohtaamisia. Arkikeskustelut ovat kuitenkin tutkimuksen primaariaineistoa, jota käytetään vertailukohtana kartoitettaessa muiden tilanteiden erityispiirteitä. Uudenlaiset aineistot nostavat aina uusia tutkimuskysymyksiä esiin. Videoidun materiaalin avulla on esimerkiksi mahdollista tarkastella katseita, eleitä ja liikkeitä, koko ei-kielellisen vuorovaikutuksen kenttää, joka keskustelunanalyysin alkuvaiheessa jäi melko vähälle huomiolle.

Institutionaalisten aineistojen käyttöönotto puolestaan on nostanut relevantiksi kysymyksen tutkijan taustatiedosta. Keskustelunanalyttisen tutkimuksen perinteessä tutkijan ei ole välttämätöntä tietää keskustelijoista tai keskusteluista ulkopuolisia yksityiskohtia. Tutkija tarkastelee sitä, minkä osapuolet keskustelussaan nostavat

¹ Käytän termiä “kakkoskielinen” keskusteluista, joissa on mukana sekä syntyperäisiä että ei-syntyperäisiä keskustelukielen puhujia.

relevantiksi. Tutkija ei ensisijaisesti itse tulkitse osapuolten vuoroja, vaan hän tarkastelee sitä, miten keskustelijat toistensa vuoroja käsittelevät. Se, että tämä on mahdollista, perustuu ihmisten väliseen intersubjektivisuuteen eli yhteiseen tietoon. Myös tutkija on "keskustelija", ja keskustellessaan hänellä on käytössään samat resurssit kuin muillakin. Kategorian jäsenenä² keskustelija, niin tutkija kuin maallikkokin, tietää ja tunnistaa kategoriaan kuuluvat toiminnot ja normit sekä orientoituu näihin. Tutkija ja tutkittavat toteuttavat samoja keskustelukäytänteitä ollessaan vuorovaikutuksessa muiden kanssa.

Institutionaalisen aineiston käyttöönoton myötä oletusta tutkijan ja keskustelijoiden välisestä intersubjektivisuudesta on jouduttu pohtimaan uudestaan. Vaikka useimmiten onkin mahdollista osoittaa aineistosta, kuinka keskustelijat itse orientoituvat institutionaaliin rooleihinsa – esimerkiksi haastateltava ei ota vuoroa, ennen kuin on esitetty kysymys – tietyt institutionaaliset keskustelut voivat kuitenkin jäädä hämäräksi ilman relevanttia taustatietoa. Tutkijan ja tutkittavan intersubjektivisuuden aste pienenee mitä erikoistuneimmista toiminnoista on kysymys. Lennonjohdon ja lentäjien keskustelut saattavat maallikosta tuntua käsittämättömän fragmentaarisilta, vaikka osapuolet itse ymmärtävät toisiaan vaivatta. Erikoistuneissa (institutionaalisissa) kohtaamisissa osapuolten toiminnot tai orientaatit eivät välttämättä aukea tutkijalle, koska hänellä ei ole jaettua yhteisöllistä – kyseisen kategorian jäsenen – tietoa siitä, mitä tilanteessa tapahtuu.

Vielä suuremman haasteen edessä keskusteluanalyysi on kakkoskielisten keskusteluaineistojen tultua mukaan tutkimuksen kohteiksi. Keskusteluissa, joissa toinen osapuoli ei kommunikoi äidinkiellään, intersubjektivisuuden aste saattaa olla vähäinen paitsi

² Jäsenen kategoriasta ja kategorisointikeinoista ks. Sacks 1992a, esim. luento 6 (syksy -64, kevät -65).

tutkijan ja informanttien myös keskustelijoiden itsensä välillä. Onkin pohdittu, kuinka luotettavasti tutkija pystyy tulkitsemaan osapuolten keskustelua, jos jompikumpi keskustelijoista tulee hyvin erilaisesta kieli- ja kulttuuriympäristöstä eikä kenties vielä osaa käytettävää keskustelukieltä hyvin. (Ks. esim. Firth 1996, Wagner 1996.) Tällaista tutkimusta ei ole vielä kovin paljon tehty, mutta on viitteitä siitä, että erilaiset ei-kompetenttien kielenpuhujien keskustelut ovat nousemassa tärkeäksi tutkimuskohteeksi. (Kakkoskielisistä keskusteluista ks. esim. Kalin 1995, Kalliokoski 1996, Kurhila 1996; afasiapotilaiden keskusteluista ks. Klippi 1996, Laakso 1997, Goodwin 1995; pelkästään syntyperäisten keskusteluista Zaman-Zadeh 1996.)

Maailmassa käydään jatkuvasti keskustelua, joissa ihmiset käyttävät muuta kieltä kuin äidinkieltään. Lukemattomat ihmiset neuvottelevat, tutustuvat, ostavat, myyvät – toisin sanoen elävät – kakkoskielisten keskustelujen avulla. Koska tällaisia keskustelua esiintyy, ne täytyy myös voida hyväksyä tutkimuskohteiksi. Jos keskusteluanalyttiseen metodiin suhtaudutaan jyrkkälinjaisesti ja sen käyttö rajataan vain sellaisiin vuorovaikutustapahtumiin, joissa osapuolilla ja tutkijalla on korkea intersubjektiiivisuuden aste, joudutaan heti vaikeiden rajanvetojen äärelle. Mitkä olisivat ne kriteerit, joiden täyttäminen takaisi riittävän yhteisen tiedon tutkijan ja tutkittavan välillä? Mitkä tekijät määrittäisivät sen "kulttuurin", johon keskustelijat kuuluvat ja johon tutkijan siis pitäisi myös voida identifioitua pystyäkseen pätevästi analysoimaan keskustelua? Yhteinen ikä? Sukupuoli? Sosiaalinen tausta? Äidinkieli?

Lähtökohtana voidaan pitää, että kakkoskieliset keskustelut ovat olemassa olevaa aineistoa, jossa osapuolet neuvottelevat merkityksistä ja ovat samaa ja eri mieltä, aivan kuten äidinkielisten välisissä keskusteluissakin. Saattaa olla, että kakkoskielisissä keskusteluissa on erityispiirteitä, jotka poikkeavat syntyperäisten puhujien välisistä keskusteluista, mutta nämä piirteet ovat tutkittavissa ja kartoitettavissa, kuten ne ovat varsin menestyksekkäästi olleet myös institutionaa-

lisissa keskusteluissa. Ja samoin kuin institutionaalisissa kohtaamisissa myös kakkoskielisessä aineistossa puhujien taustojen tunteminen helpottaa analyysia. Pääperiaate on kuitenkin se, että jos keskustelu on mahdollista keskustelijoille itselleen, se on myös analysoijan tulkittavissa.

3 ESIMERKKI KAKKOSKIELISESTÄ KESKUSTELUSTA: KORJAUSRAKENNE

Tarkastelen nyt yhtä keskustelun toimintaa, toisen korjaamista, ja sen rakentumista kakkoskielisessä aineistossa. Analyysi pohjautuu väitöskirjatyöhöni (Kurhila, tulossa).

Korjausrakennetta on keskusteluanalyysin perinteessä tutkittu melko paljon. Tutkimuksen aloittivat Schegloff, Jefferson ja Sacks (1977). He tarkastelivat korjausten jäsentymistä keskustelussa: miten korjaukset tuotetaan, milloin ja kenen toimesta. Yksi kirjoittajien päähuomioita oli, että korjaukset rakentuvat tietyn preferenssijäsen-nyksen³ mukaan. Itsekorjaus on keskustelussa preferoitua toisen puhujan tuottamaan korjaukseen nähden. Käytännössä tämä tarkoittaa, että keskustelijat toimivat siten, että ongelmavuoron tuottaja on pääsääntöisesti se, joka ongelman myös korjaa.

Havainnot on tehty syntyperäisten puhujien aineiston pohjalta. Kirjoittajat mainitsevat kuitenkin, että preferenssijärjestys saattaa olla erilainen vanhempien ja lasten tai muiden kielellisiltä valmiuk-

³ Preferenssijäsennyksellä tarkoitetaan tiettyjen jälkijäsentoimintojen rakentumista ja rakentamista tunnusmerkkisiksi ja tunnusmerkittömiksi vaihtoehtoiksi. Karkeasti ottaen preferoidut vuorot ovat tunnusmerkittäviä – ne tuotetaan välittömästi ilman erityisiä rakenteellisia merkittäviä – kun taas preferoimattomissa vuoroissa on taukoja, epäröintejä, selittelyjä – ylipäänsä siis jotain enemmän. Yleensä keskustelussa preferoituiksi vuoroiksi rakentuvat samanmieliset kannanotot ja kutsujen ja tarjousten hyväksymiset, kun taas erimielisyydet ja hylkäykset ovat usein preferoimattomia. (Preferenssistä ks. esim. Pomerantz 1984, Schegloff 1988, Tainio 1997.)

siltaan eritasoisten puhujien välisissä keskusteluissa (Schegloff ym. 1977: 381). Tiettyjen keskustelun rakenteiden jäsentyminen saattaa siis olla yhteydessä puhujien kielelliseen kompetenssiin.

Se, että kielellinen kompetenssi vaikuttaa korjauksen rakentumiseen toimintana, ei tarkoita, että syntyperäisten puhujien aineiston pohjalta saadut tulokset korjausrakenteesta olisivat epärelevantteja kakkoskielisiä keskusteluja tutkittaessa. Samoin kuin paneelikeskustelujen vuoronvaihdon erityispiirteet on kartoitettu vertaamalla niitä arkikeskustelun vuoronvaihtoon, myös kakkoskielisten keskustelujen ominaispiirteet ovat parhaiten hahmotettavissa vertailun avulla. Erilaisten aineistojen kautta on mahdollista saada laajempi kuva tietystä vuorovaikutustoiminnasta tai -ilmiöstä ja sen suhteesta keskustelun taustatekijöihin.

On ymmärrettävää, että erilaisista toiminnoista juuri korjaus on yksi, jonka rakentumiseen osapuolten kompetenssilla on vaikutusta. Korjausrakenteen avulla keskustelijat pystyvät osoittamaan ongelmallisiksi kokemansa kohdat ja tarkistamaan tulkintojaan toisen osapuolen lausumista. Jos vastaanottaja on eri mieltä tai epävarma siitä, mitä puhuja on sanonut, hän voi esittää korjausaloitteen tai -ehdotuksen. Erimielisyyden tai epävarmuuden ilmaiseminen asettuu kuitenkin jatkumolle sen mukaan, minkälainen pääsy puheena olevaan tietoon osapuolilla on. Korjaus on erilainen toiminta silloin, kun molemmat keskustelijat suhtautuvat toiseen "tietävänä osapuolena", kuin silloin, kun tietäjäydestä joudutaan neuvottelemaan. Tietävän osapuolen ei tarvitse välttämättä erikseen perustella tai osoittaa tietoaan oikeaksi. Kakkoskielisessä keskustelussa syntyperäinen on tietävän osapuolen asemassa keskustelukieleen nähden. (Tietoon pääsystä keskustelussa ks. esim. Drew 1991.)

Syntyperäisen ja ei-syntyperäisen roolien relevanssia korjaukselle voi lähteä tarkastelemaan Schegloffin ja hänen kollegojensa artikkelin (1977) kautta. Yksi heidän päähavainnostaan siis oli, että itsekorjaus on preferoitua toisen tekemään korjaukseen nähden.

Preferenssi on nähtävissä esimerkiksi korjausaloitteiden tuottamisessa. Korjausaloitteet ovat elementtejä, joilla vastaanottaja voi osoittaa kokevansa edellisen vuoron ongelmalliseksi ja kaipaavansa siihen selitystä. Korjausaloitteina voivat toimia esimerkiksi kysymyssanat, toistot ja erilaiset tarkistukset. Osapuolet tuottavat usein korjausaloitteen silloinkin, kun varsin hyvin tietävät "oikean" muodon ja voisivat suoraan tuottaa sen.

Esimerkki Schegloffin ym. artikkelista (1977: 377) valaissee asiaa:

Esimerkki 1.

- 01 Ken: 'e likes that waider over there,
→ 02 Al: Wait-er?
03 Ken: Waitress, sorry,
04 Al: 'At's bedder,

Rivillä 2 on Alin vuoro, jossa hän toistaa osan edellisestä vuorosta. Ongelmakohta on toiston lisäksi vielä osoitettu prosodisesti; voimakas paino sanan lopussa ja nouseva intonaatio kertovat, että nimenomaan puheena olevan henkilön sukupuolen osoittava johdin on ongelmallinen. Puhuja, Ken, tunnistaakin ongelman vaivatta ja tuottaa korjauksen rivillä 3. Vastaanottaja, Al, siis ainoastaan merkitsee edellisen puhujan vuoron ongelmalliseksi – Sorjosen (1997: 128) mukaan toistettu elementti on tavalla tai toisella ongelmallinen, ja se kutsuu vastaanottajaa vähintään vahvistamaan tai kumoamaan toiston – jolloin ensimmäisen puhujan tehtäväksi jää korjauksen tai selvityksen tuottaminen.

Omasta kakkoskielisestä aineistostani löytyy kuitenkin seuraavanlaisia tapauksia:

- Esimerkki 2. (Oppilaitoksen toimisto; S=suomalainen sihteeri, A=ulkomaalainen opiskelija, joka on tullut tiedustelemaan oppilaitoksen järjestämää filosofian opetusta)

- 01 S: Meillä tässä ei oo (.) .h ei oo tot filosofian
02 kursseja.
03 A: En tar- mä en tarkoita (.) <tietoja> (.) tuleva
04 kurssia.
→ 05 S: Tulevista kurs[seista
06 A: [J_{oo} °tule[vista kurseista°
07 S: [°Mut+ku< meil on
08 l:ukujärjestykset nyt ainoastaan tälle jaksolle
09 yksi.

Rivillä 5 sihteerit toistaa osan opiskelijan edellisestä vuorosta. Toisto ei kuitenkaan ole identtinen, vaan modifioitu niin, että ilmauksen sijamuoto on muutettu. Vuorollaan sihteerit siis korvaa edellisessä vuorossa esiintyneen ilmauksen toisella. Kyseessä on toisen tekemä suora korjaus, joka Schegloffin ja hänen kollegojensa mukaan keskustelussa on yleensä preferoimaton toiminta. Sen, että sihteerit tuottaa korjauksen eikä korjausaloitetta (esim. identtinen toisto), voi tulkita osoittavan, että hän käsittelee tilannetta ja osallistujia syntyperäisyysnäkökulmasta: sihteerillä on kompetenttina kielenpuhujana oikeus ja velvollisuus korjata suoraan kielenoppijan lausumia.

Se, että yllä olevassa esimerkissä ei esiinny korjausaloitetta, selittyy osanottajien roolien ja korjausaloitteen luonteen kautta. Korjausaloite on, kuten myös Schegloff ym. (1977) huomauttavat, itse asiassa vain keino paikantaa ongelmakohta, jolloin ongelman ratkaisu jää ongelman tuottajalle. Tällainen ongelman kohdentaminen (ja korjausmahdollisuuden tarjoaminen) on relevanttia silloin, jos molemmat puhujat pystyvät tunnistamaan "virheen" ja tietävät, mitä muotoa tavoitellaan. Kakkoskielisissä keskusteluissa tämä ei aina ole selviö. Tällainen keskustelu on lähtökohdiltaan tietoonpääsyn kannalta epäsymmetrinen, koska natiivi voi aina asettaa käytettävän kielen suhteen asiantuntijaksi tai tietäväksi osapuoleksi. Tietäjäys on kyllä dynaamista vuorovaikutuksessa – kaikki osapuolet voidaan keskustelun aikana rakentaa jonkin asian suhteen 'kom-

petenteiksi' tai 'epäkompetenteiksi' – mutta syntyperäisen ja ei-syntyperäisen roolit voidaan olettaa yleisesti relevanteiksi ("omnirelevant"; ks. Sacks 1992a: 312–319): ne voidaan nostaa kohosteisiksi, ja niihin voidaan orientoitua milloin tahansa keskustelun kuluessa.

Yllä olevassa esimerkissä sihteerin syntyperäisyys tai ensisijainen pääsy kielelliseen tietoon näkyy hänen korjauksessaan (r. 5). Korjauksen rakenne ei noudata Schegloffin ym. (1977) hahmottelemaa preferenssijärjestystä: sihteeri ei luo opiskelijalle tilaa korjauksen tuottamiseen, vaan tuottaa suoraan korrektilin muodon ja jatkaa miltei heti vuoroaan. Sihteeri ei orientoitu korjaukseen, hän ei odota opiskelijan reaktiota siihen, vaan siirtyy suoraan seuraavaan (ala)topiikkiin (r. 7). Korjaus on siis rakennettu lähinnä ohimeneväksi huomautukseksi, josta ei tarvitse neuvotella ja johon ei sen kummemmin tarvitse reagoida. Tämänäyttöinen ohimennen tehty korjaava huomautus edellyttää korjaajalta nimenomaan ensisijaista pääsyä korjattavaan tietoon. Pystyäkseen tuottamaan vuoron, jonka sisältö kertoo vastaanottajalle 'tarkoittamasi ilmaus on tämä' ja jonka oikeellisuudesta ei tarvitse neuvotella, korjaajan täytyy olla molempien osapuolten hyväksymässä tietävän osapuolen asemassa. Tässä esimerkissä sihteerin institutionaalinen rooli vielä vahvistaa tietävän osapuolen asemaa: natiivirooliin liittyvän kielellisen tiedon lisäksi sihteerillä on asiakkaalle relevanttia institutionaalista tietoa.

Sihteerin ohimennen-sävyyn tuotettu korjaus luo keskusteluun varsin pienen välisekvenssin tai sivupolun. Korjausjakso koostuu sihteerin vuorosta (r. 5) ja opiskelijan reaktiosta tähän (r. 6), jonka jälkeen keskustelu alkuperäisestä aiheesta jatkuu. Korjausaloite olisi todennäköisesti tuottanut laajemman välisekvenssin eikä olisi korrektilin muodon saavuttamisen kannalta ollut välttämättä lainkaan hedelmällinen. Jos sihteeri olisi toistanut "virheellisen" muodon (*tuleva kurssia?*), hän olisi ainoastaan viestinyt opiskelijalle, että ilmaus on jollain tavoin ongelmallinen, mutta ongelman spesifiointi olisi jäänyt avoimeksi. Tällöin opiskelijan olisi itse täytynt ratkais-

ta, oliko ongelma muodossa, merkityksessä vai mahdollisesti ääntämyksessä, ja hänen olisi ollut tuotettava jollain tavalla muokattu uusi versio.

Koska ongelma kohtaa opiskelijan vuorossa on vuorovaikutuksellisesti varsin mitätön – virheellinen sijapäätte, joka ei ole esteenä ymmärtämiselle – saattaisi korjausaloitteen tuottaminen myös nostaa ongelman suhteettoman suureen asemaan. Korjausaloitteena tuotettu identtinen toisto ohjaisi ajattelemaan, että lausumassa oli nimenomaan sisällöllisesti jotain, jota vastaanottaja ei ymmärrä tai hyväksy. Esimerkissä 2 korjausaloite siis korostaisi vuorovaikutuksellisesti pientä virhettä ja tekisi korjauksesta prominentin toiminnan, jonka selvittämiseen kuluisi todennäköisesti useita vuoroja.

Otan tähän vielä toisen esimerkin valottamaan korjausjäsenyyksen rakentumista kakkoskielisisä keskusteluissa.

Esimerkki 3. (Oppilaitoksen toimisto; S=suomalainen sihteeri, V=ulkomaalainen, n. 40-vuotias opiskelija, joka on tullut toimistoon pyytämään apua opintotukihakemuksen täyttämiseksi)

- 01 S: Asut perheesi kanssa?
02 V: Minä asun (2.0) <äidilleni> kanssa
→ 03 S: Äitisi kanssa? j[oo? just
04 V: [Joo
05 V: Ja (.) kysymys on

Esimerkissä 3 sihteeri ja opiskelija käyvät läpi opintotukihakemuksen kysymyksiä, joiden vastauksia sihteeri kirjaa ylös. Opiskelija vastaa sihteerin kysymykseen (r. 2) tarkentamalla tämän esittämää oletusarvoa – 'perhe' koostuu opiskelijasta ja tämän äidistä – vuorolla, jossa on ylimääräinen allatiivin sijapäätte (*äidilleni*). Seuraavassa vuorossaan sihteeri toistaa opiskelijan vastauksen ytimen (r. 3). Taaskaan ei kyseessä ole identtinen, vaan kieliopillisesti muokattu toisto, korjaus, jossa ilmaus on muutettu syntyperäisen normia vas-

taavaksi. Korjaus on tässä esimerkissä kuitenkin vain yksi vuoron toteuttamista funktioista (toiston tehtävistä ja tulkinnoista ks. Sorjonen 1996), sillä keskustelun institutionaalista taustaa vasten toiston voi nähdä relevanttina myös muulla tavoin. Sihteerin tehtävänä on selvittää tarkoituksenmukaiset tiedot ja kirjata ne tarkasti ylös, joten toisto toimii myös vastauksen varmistuksena. Erityisesti tällaisissa tapauksissa, joissa tuotettu vastaus (r. 2) poikkeaa jonkin verran sihteerin tarjoamasta oletusarvosta (r. 1), vastauksen varmistaminen on varsin luontevaa.

Tässäkään esimerkissä kumpikaan osapuoli ei orientoidu korjaukseen ja nosta sitä prominentiksi toiminnaksi. Sihteerin tuottaa korjauksen jälkeen kaksi myönteistä dialogipartikkelia, jotka viestivät, että opiskelijan edellinen vuoro on ymmärretty ja hyväksytty. Opiskelija puolestaan tuottaa korjaukseen minimaalisen kuittauksen (r. 4) ja menee sen jälkeen välittömästi eteenpäin asiassaan (r. 5). Korjausaloitteen tuottaminen ja korjausmahdollisuuden tarjoaminen olisi tässäkin esimerkissä nostanut sekä virheen että korjauksen selvemmin fokukseseen ja hidastanut keskustelun etenemistä. Nyt korjauksesta selvittää jälleen kahdella vuorolla.

Esimerkissä 3 on myös viitteitä siitä, että korjausaloite ei olisi korjauksen etenemisen kannalta kovinkaan hedelmällinen toiminto. Kuten aiemmin mainittiin, korjausaloite on keino paikantaa ongelmakohta. Esimerkissä on kuitenkin havaittavissa piirteitä, jotka osoittavat opiskelijan itsekä tunnistavan ongelmallisen kohdan. Ennen *äidilleni*-muotoa puheessa on pitkä tauko ja sana on lausuttu varsin hitaasti. Näiden prosodisten piirteiden voi tulkita viestivän jonkinlaisista hankaluuksista löytää haluttu sana tai muoto. Prosessin tarve ja työläisyys voi heijastua sekä taukona että puhetempon hidastumisena. Ongelmakohta on siis tavallaan jo paikannettu, kun se esitetään. Opiskelija kokee sanan ongelmalliseksi, mutta onnistuu prosessin tuloksena löytämään ongelmaan ratkaisun tai ainakin prosodisesti epävarmaksi merkityn ratkaisuehdotuksen. Ongelman

lokaalinen paikantaminen korjausaloitteella ei enää ole tarpeellista, ja kysymykseksi nousee tarjotun vaihtoehdon oikeellisuus.

Keskustelijoiden roolit syntyperäisenä ja ei-syntyperäisenä kielenpuhujana voivat siis vaikuttaa tietyn keskustelutoiminnan jäsentymiseen. Korjaus voidaan tuottaa eri lailla, jos keskustelijat "tietävät" toisen osapuolen tuntevan tavoitellun muodon. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kakkoskielisten keskustelujen korjaus eroaisi toimintana jotenkin perustavanlaatuisesti syntyperäisten puhujien välisten keskustelujen korjauksista. Suora korjaus on keskustelijoiden käytettävissä oleva resurssi, ja korjaus voidaan tehdä ikään kuin ohimennen, jos jommallakummalla keskustelijoista on molempien hyväksymä ensisijainen pääsy puheena olevaan tietoon. Myös äidinkielisten välisissä keskusteluissa tietoonpääsy saattaa olla epätasaisesti jakautunut, mutta kakkoskielisissä keskusteluissa epäsymmetria on odotuksenmukaisempaa. Suoraa korjausta voi siis olettaa löytyvän enemmän kakkoskielisistä keskusteluista, mutta se ei suinkaan rajoitu näihin tilanteisiin.

Korjaus voi myös kakkoskielisessä aineistossa jäsentyä syntyperäisten keskustelujen perusteella kartoitetun preferenssijärjestyksen mukaan. Jotta voidaan tuottaa edellisten esimerkkien kaltainen suora korjaus, ongelmavuoron (tai sen takana olevan tavoitemuodon) täytyy olla varsin kiistaton. Sijamuotopikkeamat on helpompi korjata ohimenevinä huomautuksina kuin vuorot, joissa on sisällöllisiä epäselvyyksiä. Ongelmavuoroja on kakkoskielisissä keskusteluissa kuitenkin luonnollisesti vähintään yhtä laaja kirjo kuin äidinkielisten välisissä keskusteluissakin, joten korjausten jäsentymisenkin vaihtelee. Esimerkiksi Kalin (1995) on tutkinut nimenomaan korjausaloitteiden kautta tuotettua korjausta kakkoskielisissä keskusteluissa. Kalin keskittyy tapauksiin, joissa ei-syntyperäinen tuottaa korjausaloitteen (tai tauko toimii korjausaloitteena), jonka jälkeen syntyperäinen puhuja korjaa aloitetta edeltävää omaa lausumaansa.

Korjaus rakentuu siis keskusteluissa sekä ongelmavuorojen että osapuolten roolien mukaan. Koska kakkoskielissä keskusteluissa voidaan olettaa esiintyvän kieliopillisia poikkeamia ja koska äidin-kielinen puhuja on käytettävän kielen suhteen asiantuntija-asemassa, korjaus voidaan tuottaa usein suoraan. Kuten esimerkit 2 ja 3 osoittivat, suora korjaus on tällaisissa tilanteissa jopa preferoitua korjausaloitteen tuottamiseen nähden.

Preferenssin rakentumisen kannalta yksi olennainen tekijä on keskustelijoiden roolit kielenpuhujina. Syntyperäisen ensisijainen tietämys saattaa aiheuttaa tilanteen, jossa hänen on lähes odotuksenmukaista tuottaa korjaus. Jos ei-syntyperäinen esittää jonkin lausuman osan epävarmaksi merkittynä – esimerkiksi prosodisesti tai katseella – syntyperäisen tekemän korjauksen voi katsoa olevan relevantti seuraava toiminta. Ongelmalliseksi merkitseminen voi olla intentionaalista tai seurausta prosessoinnin vaikeudesta. Olennaista on, että molemmissa tapauksissa tavoitemuodon etsiminen/löytäminen nousee prominentiksi. Vuoro projisoi syntyperäisen reaktion seuraavaksi vuoroksi, koska molemmat voivat orientoitua syntyperäiseen puhujaan tietävänä osapuolena.

Keskustelijoiden syntyperäisyys voi siis vaikuttaa korjauksen preferenssijäsennyksen rakentumiseen. Toisen korjauksia esiintyy toki myös äidinkielisten välisissä keskusteluissa, mutta koska toisen korjaaminen on preferoimatonta toimintaa, korjauksiin liittyy yleensä rakenteellisia rajoitteita. Schegloffin ym. (1977) mukaan tällaisia rajoitteita ovat varauksellisuus (korjaukset tuotetaan lievennettyinä versioina), tietty sijainti (vastakorjaukset korjausehdotusten jälkeen) ja liukuma erimielisyyteen. On tosin havaittu myös äidinkielisten keskustelujen korjauksen voivan jäsentyä eri tavoin, jos osapuolilla on hyvin erilainen pääsy puheena olevaan tietoon (ks. esim. Norrick 1991).

Syntyperäinen kielenpuhija on kielen suhteen yleisrelevantisti tietävä osapuoli. Yleisesti relevantti kategoria voi muuttaa preferenss-

sijäsennystä ja täten häivyttää preferoimattomuuden rakenteelliset merkitsimet. Korjausta ei tarvitse esittää varauksellisenä, jos molemmat osapuolet orientoituvat korjaajaan tietävänä osapuolena. Samasta syystä erimielisyys ei yleensä aktivoitu relevantiksi kategoriaksi: kyseessä ei ole mielipide, jonka oikeellisuudesta osapuolten tarvitsisi neuvotella tai kiistellä. Näin ollen siis esimerkkien 2 ja 3 korjaukset voidaan nähdä preferoituna toimintana. Korjaukset tuotetaan yksinkertaisina korvauksina ilman viivytyksiä ja epäröintejä, ja myös vastaanottajat hyväksyvät ne empimättä. Korjaukset eivät korosta korjattavia virheitä tai luo keskusteluun laajoja välisekvenssejä tai uudelleenorientoitumista, vaan antavat mahdollisuuden (kuittauksen jälkeen) jatkaa edellisestä topiikista.

4 LOPUKSI

Olen tässä artikkelissa sekä esitellyt keskustelunalyysin metodisia pääperiaatteita että pohtinut sen mahdollista soveltuvuutta erilaisten aineistojen tutkimiseen. Keskustelunalyytisellä metodilla tutkittiin aluksi vain varsin rajallisia vuorovaikutustilanteita – pääasiassa puhelinkeskusteluja – mutta metodin käyttöala on aikojen kuluessa huomattavasti laajentunut. Uusien tutkimuskohteiden mukaantulo nostaa esiin uudenlaisia kysymyksiä, ja keskustelunalyysin avulla onkin saatu varsin paljon tietoa esimerkiksi erilaisten institutionaalisten tilanteiden vuorovaikutuskäytännöistä.

Yksi viimeisimpiä haasteita metodin käyttökelpoisuudelle on kakkoskielisten aineistojen tuleminen mukaan tutkimuskohteiksi. Aineistot ovat haastavia, koska yhteinen tieto sekä keskustelijoiden itsensä että heidän ja tutkijan välillä saattaa olla melko vähäinen. Periaatteellista estettä analyysille ei kuitenkaan ole, koska keskustelunalyysin lähtökohdan mukaan tutkija nojaa aina tulkinnoissaan keskustelijoiden tekemiin tulkintoihin. Jos keskustelijat pystyvät

kommunikoimaan toistensa kanssa, heidän täytyy myös jatkuvasti tulkita toistensa vuoroja. Tulkinnat luovat puolestaan pohjan puhujan seuraaville vuoroille. Kakkoskielinen keskustelu etenee ja on tutkittavissa samalla lailla lineaarisesti kuin syntyperäisten kielenpuhujien keskustelukin. Aina tulkinnat eivät mene yksiin, jolloin syntyy väärinymmärryksiä, mutta niitä esiintyy myös äidinkielisten välisissä keskusteluissa. Kaikissa keskusteluissa osapuolet kuitenkin tunnusmerkittävästi suunnittelevat puheensa niin, että se on vastaanottajan ymmärrettävissä puhujan tarkoittamalla tavalla. Tulkintoja voidaan tarkistaa ja muokata sekä äidinkielisten- että syntyperäisten korjausrakenteen avulla. Osapuolten roolit ja erilainen pääsy relevanttiin tietoon vaikuttavat kuitenkin rakenteen preferenssin jäsentymiseen.

Olen pyrkinyt osoittamaan, että keskusteluanalyysi on joustava metodi, jonka avulla on mahdollista tutkia myös kakkoskielisiä keskusteluita. Kakkoskielisten keskustelujen mahdolliset erot ja yhtenevyydet äidinkielisten keskustelujen kanssa voidaan todentaa ainoastaan autenttista aineistoa tarkastelemalla. Keskusteluanalyysin empiirinen lähtökohta auttaa välttämään turhia ennako-oletuksia ja stereotyyppittelyjä: sitä, mikä on nähtävissä aineistossa voidaan tutkia, ja se voidaan todeta. Vaikka keskusteluanalyysi on äidinkielen aineiston tutkimiseen kehitetty metodi, sen relevanssi toisen kielen tutkimukselle on kiistaton. Empiirisen lähtökohtansa ansiosta keskusteluanalyttiset tutkimukset valottavat paitsi vuorovaikutuksen myös vuorojen rakentumista, oppijoiden (ja natiivien) kielellisten elementtien muodostamista, valintaa ja yhdistelemistä.

KIRJALLISUUS

- Drew, P. 1991. Asymmetries of knowledge in conversational interactions. Teoksessa I. Marková & K. Foppa (toim.), *Asymmetries in dialogue*, Harvester Wheatsheaf, 21–48.
- Drew, P. & J. Heritage (toim.) 1992. *Talk at work*. Studies in interactional sociolinguistics 8. Cambridge: Cambridge University Press.
- Drew, P. & M.-L. Sorjonen 1997. Institutional dialogue. Teoksessa T. A. van Dijk (toim.), *Discourse as social interaction. Discourse studies: a multidisciplinary introduction 2*, London: Sage, 92–118.
- Firth, A. 1996. The discursive accomplishment of normality: On 'lingua franca' English and conversation analysis, *Journal of Pragmatics* 26, 237–259.
- Goodwin, C. 1995. Co-constructing meaning in conversations with an aphasic man, *Research on Language and Social Interaction* 28, 233–260.
- Hakulinen, A. 1996. Keskustelunanalyysin profiilista ja tilasta. Teoksessa A. Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II*, Kieli 10, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 9–22.
- Hakulinen, A. 1997a. Johdanto. Teoksessa Tainio (toim.) 1997, 13–17.
- Hakulinen, A. 1997b. Vuorottelujäsennys. Teoksessa Tainio (toim.) 1997, 32–55.
- Heritage, J. 1996 [1984]. *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heritage J. 1989. Current developments in conversation analysis. Teoksessa D. Roger & P. Bull (toim.), *Conversation: An interdisciplinary perspective*, Intercommunication 3, Clevedon: Multilingual Matters, 21–47.
- Jokinen, A., K. Juhila & E. Suoninen 1993. *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Kalin, M. 1995. *Coping with problems of understanding: Repair sequences in conversations between native and non-native speakers*. Studia Philologica Jyväskylälänsia 36. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Kalliokoski, J. 1996. Interactional construction of turns in native-non-native conversation. Esitelmä AILA96-kongressissa Jyväskylässä 6.8.1996.
- Klippi, A. 1996. *Conversation as an achievement in aphasics*. Studia Linguistica Fennica 6. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kurhila, S. 1996. Kulttuurisen normin rikkominen vastaanottokeskusteluissa. Teoksessa A. Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II*, Kieli 10, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 243–270.
- Kurhila, S. (tulossa). Constructing understanding in conversations between native and non-native speakers. Väitöskirja. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Laakso, M. 1997. *Self-initiated repair by fluent aphasic speakers in conversation*. Studia Fennica. Linguistica 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Levinson, S. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norricks, N. 1991. On the organization of corrective exchanges in conversation, *Journal of Pragmatics* 16, 59–83.

- Peräkylä, A. 1997. Institutionaalinen keskustelu. Teoksessa Tainio (toim.) 1997, 177–203.
- Pomerantz, A. 1984. Agreeing and disagreeing with assessments: Some features of preferred/dispreferred turn shapes. Teoksessa J.M. Atkinson & J. Heritage (toim.), *Structures of social action: Studies in conversation analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Psathas, G. 1995. *Conversation analysis: The study of talk-in-interaction*. Qualitative research methods 35. Thousand Oaks: Sage.
- Raevaara, L. 1997. Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. Teoksessa Tainio (toim.) 1997, 75–92.
- Sacks, H. 1992a, b [1964–1972]. *Lectures on conversation* 1–2. Toimittanut G. Jefferson. Cambridge: Blackwell.
- Sacks, H., E. Schegloff & G. Jefferson 1974. A simplest systematics for the organization of turntaking for conversation, *Language* 50, 696–735.
- Schegloff, E., G. Jefferson & H. Sacks 1977. The preference for self-correction in the organization of repair in conversation, *Language* 53, 361–382.
- Schegloff, E & H. Sacks 1973. Opening up closings, *Semiotica* 8, 289–327.
- Schegloff, E. 1988. On an actual virtual servo-mechanism for guessing bad news: A single case conjecture, *Social Problems* 35, 442–457.
- Seppänen, E.-L. 1997. Vuorovaikutus paperilla. Teoksessa Tainio (toim.) 1997, 18–31.
- Sorjonen, M.-L. 1996. On repeats and responses in Finnish conversation. Teoksessa E. Ochs, E. Schegloff & S. Thompson (toim.), *Interaction and grammar*, Studies in interactional sociolinguistics 13, Cambridge: Cambridge University Press, 277–327
- Sorjonen, M.-L. 1997. Korjausjäsenitys. Teoksessa Tainio (toim.) 1997, 111–137.
- Tainio, L. 1997. Preferenssijäsenitys. Teoksessa Tainio (toim.) 1997, 93–110.
- Tainio, L. (toim.) 1997. *Keskustelunalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino.
- Wagner, J. 1996. Foreign language acquisition through interaction: A critical review of research on conversational adjustments, *Journal of Pragmatics* 26, 215–235.
- Zaman-Zadeh, M. 1996. Ymmärtämisen ongelmat ja niiden käsittely suomenoppijoiden välisissä keskusteluissa. Teoksessa H. Sulkala & M. Zaman-Zadeh (toim.), *Suomenoppijan kieli tutkimuskohteena*, Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 5, 176–208

Aiheesta enemmän

- Atkinson, J. M. & J. Heritage (toim.) 1984. *Structures of social action: Studies in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Auer, P. & A. di Luzio (toim.) 1992. *The contextualization of language*. Amsterdam: John Benjamins.
- Boden, D. & D.H. Zimmerman (toim.) 1991. *Talk and social structure*. Cambridge: Polity Press.
- Duranti, A & C. Goodwin (toim.) 1992. *Rethinking context: Language as an interactive phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Garfinkel, H. 1967. *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Goodwin, C. 1981. *Conversational organization: Interaction between speakers and hearers*. New York: Academic Press.
- Hutchby, I. & R. Wooffit 1998. *Conversation analysis*. Cambridge: Polity Press.
- Ochs, E., E. Schegloff & S. Thompson (toim.) 1996. *Interaction and Grammar*. Studies in interactional sociolinguistics 13. Cambridge: Cambridge University Press.
- Psathas, G. (toim.) 1990. *Interaction competence*. Washington DC: University Press of America.
- Sorjonen, M.-L. 1997. Recipient activities: Particles *nii(n)* and *joo* as responses in Finnish conversations. A doctoral dissertation. University of California, Los Angeles.

LITTEROINTIMERKIT

LIITE 1

1. Sävelkulku

Prosodisen kokonaisuuden lopussa

- . laskeva intonaatio
- , tasainen intonaatio
- ? nouseva intonaatio

Prosodisen kokonaisuuden sisällä tai alussa

- ↑ sana lausuttu ympäristöä korkeammalta
- ↓ sana lausuttu ympäristöä matalammalta
- joo painotus tai intonaation nousu muualla kuin sanan lopussa
- ↑↑ korkeammalta puhuttu pidempi jakso
- ↓↓ matalammalta puhuttu pidempi jakso

2. Päällekkäisyydet ja tauot

- [päällekkäispuhunnan alku
-] päällekkäispuhunnan loppu
- (.) mikrotauko: 0.2 sekuntia tai vähemmän
- (0.5) mikrotaukoa pidempi tauko; pituus sekunnin kymmenesosina
- = kaksi vuoroa liittyvät toisiinsa tauotta

3. Puhenopeus ja äänen voimakkuus

- >< nopeutettu jakso
- <> hidastettu jakso
- joo: äänteenvenytys
- ° ° muuta puhetta hiljaisempi jakso
- JOO äänen voimistaminen

4. Hengitys ja nauru

- .hhh sisäänhengitys; yksi h-kirjain vastaa yhtä sekunnin kymmenystä
- hhh uloshengitys; yksi h-kirjain vastaa yhtä sekunnin kymmenystä
- .joo sana lausuttu sisäänhengittäen
- mt maiskaus
- ha ha partikkeli partikkelilta litteroitua naurua
- jo(h)o sana lausuttu nauraen
- \$ \$ hymyilevä tai naurava ääni; ei varsinaista naurua

5. Muita merkkejä

- # # nariseva ääni
- se- (tavuviiva); sana jäänyt kesken
- (joo) epäselvästi kuultu sana tai jakso
- (--) sana, josta ei ole saatu selvää
- (---) pitempi jakso, josta ei ole saatu selvää

HAKEMISTO

- Chomsky 136
- demokraattisuus 87
dialektisuus 197
dialektologia 16
dialogismi 230
diskurssi 133, 143, 196, 286
diskurssianalyysi 133
diskurssikäytänteet 210
diskurssin tutkimus 228
diskurssisosiolingvistiikka 195
- esteettisyys 88, 93
Euroopan unioni 87
- Fairclough 25, 192
feminismi 230, 257
formalistisuus 135, 139, 153
funktio 312
funktionaalisuus 135, 139, 153, 224
- genre 185, 311, 315
globaalistuminen 320
- Halliday 137
hegemonia 201
hyberkorrektisuus 45
hyberteksti 128
- ideationaalisuus 174
identiteetti 83
ideologia 194, 202
institutionaalisuus 30, 365
instrumentalismi 91
intentio 186, 307
interaktionaalisuus 144, 148
interdiskursiivisuus 166
interpersonaalisuus 173
intertekstuaalisuus 195
- kaksoiskulttuuri 268
- kansalliskieli 80
kansankieli 81
kasvot 342
keskustelunalyysi 149, 359
kielen muuttuminen 18, 42, 43, 46
kielenhuolto 68, 78
kielenohjailu 68, 74, 75
Kielikello 70
kielipolitiikka 73
kielisuunnittelu 72
kielitaito 350
kielitoimisto 70
kirjakieli 68, 79, 80, 82
kodikointi 77, 81
kognitiivisuus 144, 146, 233
kohteliaisuus 341
konstrukti 241
konstruktivistisuus 144, 151
konteksti 114, 116, 140, 167, 179,
343, 363
kontekstuaalisuus 235, 239
kontrastiivinen retoriikka 299
kontrastiivinen pragmatiikka 347
korjausjäsenitys 362
korjausrakenne 368
korpus 48
kriittinen lingvistiikka 230
kriittinen diskurssianalyysi 152,
191
kriittinen teoria 200
kulttuuri 303, 314
- lauserelaatio 310
lingua franca 82
lingvistinen relativismi 18
luettavuus 176
luku- ja kirjoitustaito 52, 89, 107
- malli 77
marxilaisuus 273
merkitys 141

- merkitysjärjestelmä 167
merkityskartta 122
merkitysneuvottelu 148
metafunktio 173
metakognitio 124
monikielisyys 18
monitieteisyys 236
muoto 141
- nationalismi 86
normi 20, 34, 76, 77, 90
- oikeakielisyys 68
- pedagogiikka 226, 248, 352
poeettinen funktio 219
poetiikka 222
pragmatiikka 331
prestiisikieli 20, 21, 45, 82
puhdaskielisyys 96
puheaktiteoria 332
purismi 96
- rasismi 205
rationaalisuus 71
reflektointi 203
relevanssiteoria 234
retoriikka 306
retorinen rakenne 306, 310
- de Saussure 136
sekvenssirakenne 361
sosiaalinen kerrostuneisuus 56
sosiaalinen etäisyys 343
sosiaalinen verkko 23
sosiaaliryhmä 22, 24
sosiaaliset käytänteet 211
sosiokonstruktivismi 113, 192
sosiokulttuurinen muutos 195
sosiolingvistiikka 13, 44, 35
sosiosemiotiikka 195
standardikieli 20, 21, 73, 80, 84, 88
stigma 45
sukupuoli 60, 257
- taloudellisuus 93
tehokkuus 93
teksti 134, 161, 170
tekstianalyysi 309
tekstilajit 316
tekstilingvistiikka 145
tekstityyppi 118, 312
tekstuaalisuus 144, 175
termi 68, 78
tietoisuus 353
tilanne 23, 28, 74
traditionalismi 88
tulkinta 186
tulkintayhteisö 226
tunnevaltaisuus 72
tyyli 219
tyylin tutkimus 221
- uniformitarismi 40
uusmedia 32
- valtasuhde 343
variaatio 17, 19, 27, 40
verkkolukutaito 125
verkkopuhe 33
vieruspari 362
virallinen kieli 69
virkakieli 71, 75, 80
vuorovaikutus 23, 28, 34, 111, 113,
257, 354
- Whorf 301
- yhteiskuntaluokka 51
yleiskieli 79, 80, 85, 88
yleispuhekieli 81

KIRJOITTAJAT

Pirjo Hiidenmaa	dosentti Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielenhuolto-osaston johtaja
Salla Kurhila	tutkijaopiskelija Suomen kielen laitos, Helsingin yliopisto
Sirpa Leppänen	englantilaisen filologian professori Jyväskylän yliopisto
Pirjo Linnakylä	tutkimusprofessori Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto
Minna-Riitta Luukka	suomen kielen, erityisesti diskurssintutkimuksen dosentti, erikoistutkija Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto
Anna Mauranen	englannin kielen professori Tampereen yliopisto
Paul McIlvenny	fil.tri Aarhusin yliopiston lehtori
Tuija Modinos	tutkijaopiskelija Soveltavan kielentutkimuksen keskus Jyväskylän yliopisto
Terttu Nevalainen	englantilaisen filologian professori Helsingin yliopisto
Tarja Nikula	fil.tri, englannin kielen lehtori Jyväskylän yliopisto
Pirkko Nuolijärvi	professori Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen johtaja
Sari Pietikäinen	tutkijaopiskelija Soveltavan kielentutkimuksen keskus Jyväskylän yliopisto
Arja Piirainen-Marsh	soveltavan kielitieteen dosentti Suomen Akatemian nuorempi tutkija Jyväskylän yliopisto
Helena Raumolin-Brunberg	englantilaisen filologian dosentti Helsingin yliopisto
Kari Sajavaara	soveltavan kielentutkimuksen professori Soveltavan kielentutkimuksen keskus Jyväskylän yliopisto
Paula Sajavaara	fil.lis., suomen kielen lehtori Opettajankoulutuslaitos, Jyväskylän yliopisto
Katherine Wyly Mille	Ph.D., vapaa tutkija